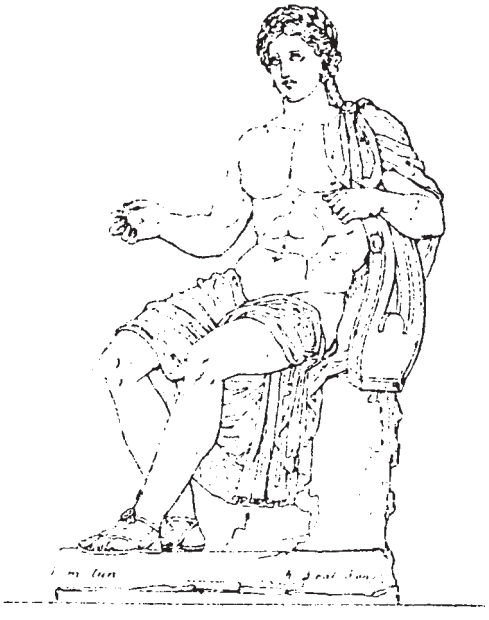
STUDIA CLASSICA

TAKÁCS LÁSZLÓ

IRODALMI ÉLET A NERO-KORI RÓMÁBAN

PPKE BTK 2003

TAKÁCS LÁSZLÓ IRODALMI ÉLET A NERO-KORI RÓMÁBAN

TAKÁCS LÁSZLÓ
IRODALMI ÉLET A NERO-KORI RÓMÁBAN

STUDIA CLASSICA

Universitatis Catholicae
de Petro Pázmány Nominatae
Series Litteraria 1.

TAKÁCS LÁSZLÓ

IRODALMI ÉLET A NERO-KORI RÓMÁBAN

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Piliscsaba, 2003

E könyv írása idején a szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatásában részesült.

Lektorálta: Szepessy Tibor

A borítón:

NERO CITHAROEDUS
Salamon Reinach: *Repertoire de la Statuaire grecque et romaine.*
Paris 1906. Tome Premier. 578.

ISSN 1585-1117
ISBN 963 9296 78 3

© Takács László, 2003

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Felelős kiadó: Fröhlich Ida dékán

Készült a *mondAt Kft.* nyomdájában
Felelős vezető: Nagy László
Tel.: 06 30 944-9332

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó
I. Ahogy elkezdődött…
a) Kr.e. 37-54 között — b) A quinquennium Neronis
II. Az irodalmi körök hagyománya Rómában
a) Vázlatos áttekintés — b) A generációs alapon szerveződött irodalmi-szellemi körök — c) A mester-tanítvány kapcsolatból kialakuló irodalmi szellemi körök — d) A Nero-kori irodalmi körök szerkezete
III. Az irodalmi nyilvánosság fórumai
a) A lakoma — b) A recitatio — c) A színház — d) A könyvkiadás
IV. Nero irodalmi köre
a) Nero közvetlen környezete 59 előtt — b) Az irodalmi-költői kör megszervezése 59-60-ban — c) Lucanus és Nero — d) Persius és Nero — e) Silius Italicus és Nero — f) Calpurnius Siculus és Nero — g) C. Caesius Bassus és Nero — h) Cluvius Rufus — i) A. Fabricius Veiento — j) Petronius Arbiter — k) Titus — l) Nerva — m) Összegzés — n) Legendás alakok Nero környezetében
V. Seneca irodalmi köre
a) Seneca pályafutása — b) Lucilius Iunior — c) Vagellius meus — d) Demetrius — e) „Amici nostri" — f) Maximus noster — g) Fabius Rusticus — h) Lucanus és Seneca — i) Columella — j)A Seneca-művek címzettjei
VI. L. Annaeus Cornutus és irodalmi köre
a) L. Annaeus Cornutus — b) Claudius Agathinus — c) Petronius Aristocrates Magnes — d) A Cornutus-körről általában — e) Persius és Cornutus-kör — f) Lucanus és a Cornutus-kör — g) C. Caesius Bassus és a Cornutus-kör — h) Silius Italicus és a Cornutus-kör — i) Idősebb Plinius és a Cornutus-kör — j) Thrasea Paetus és a Cornutus-kör — k) Seneca és a Cornutus-kör — l) Nero és a Cornutus-kör — m) Thrasea Paetus és Nero
VII. Az ismeretlen szerzőjű művek
a) Az Octavia *— b) A* Bucolica Einsidlensia *— c) A* Laus Pisonis *— d) Az* Aetna *— e) Az* Ilias Latina
VIII. Mindennapi irodalom
a) Gúnyversek — b) Rögtönzések
IX. A Nero-kori költészet kortárs kritikája
a) Persius I. szatírája — b) Petronius
X. A Nero-kori irodalom- és történettudomány

a) A Nero-kori irodalomkritika — b) Vergilius megítélése Nero korában — c) A kor emblématikus történelmi alakja, az ifjabb Cato

XI. *Cherchez la femme!?*

a) Agrippina — b) Octavia — c) Antonia — d) Acte (Akté) — e) Poppaea Sabina — f) Statilia Messalina — g) Sporus és Pythagoras — h) Pompeia Paulina — i) Polla Argentaria

XII. Költők halála

XIII. *Post fata Neronis*

XIV. Nero és az irodalom

a) Nero és a prózai műfajok — b) Nero az irodalom patrónusa — c) Nero, a költő — d) Nero, az előadóművész

XV. Utószó

XVI. Appendix

Dio Cassius Cocceianus: Historia Romana, a 61-63. könyvek töredékei

XVII. Nero életének fontosabb politikai és irodalmi eseményei

XVIII. Bibliográfia

a) Antik auctorok bibliográfiája — b) A magyar fordítások bibliográfiája — c) Szakbibliográfia

XIX. Név- és tárgymutató

Esse privatis cogitationibus progressum et, prout velint, plus minusve sumi ex fortuna: imperium cupientibus nihil medium inter summa aut praecipitia. (Tacitus, Historiae, 2, 74.)

Magánember gondolhat előrehaladásra, és akaratán múlik, többet vagy kevesebbet csikar-e ki a szerencsétől: aki az uralmat kívánja meg, annak a számára nincs közbülső fok csúcs vagy bukás között. (Borzsák István fordítása)

ELŐSZÓ

Nero alakja és uralkodása az európai történelem sötét oldalának nagy legendái közé tartozik. Személyiségében és a korban, amelyben a Római Birodalom császára lett, minden adottság megvolt ahhoz, hogy a megtestesült gonoszság emblematikus figurájává váljon.[1] A fiatal Lucius Domitius Ahenobarbus még tizenhetedik életévét sem töltötte be, amikor – még aligha sejthetően – utolsóként a Iulius–Claudius dinasztiából egy világbirodalom legfőbb méltósága lett. Ha hihetünk a fiatal Nerót ábrázoló szobroknak, alakja erőt és akaratot sugárzott, izmos, vonzó fiatalember volt, akinek hatalomra kerülésekor – ismerve az őt körülvevő személyeket – remény és bizakodás töltötte el Róma népét.[2] Az ifjú császár rajongott a férfias sportokért, az irodalomért, s mindeközben a birodalom gazdasága prosperált. Úgy tűnt, valóban jó princepse van Rómának. Talán azért is lett később oly sötét Nero alakja, mert túlságosan sok remény fordult keserű csalódásba és elkeseredett gyűlöletbe. Megítélése azonban nem volt egységes a birodalomban, mert a mediterráneum keleti felében sokáig élt a legenda és a remény, hogy Nero nem halt meg, s hamarosan visszatér. (A parthusok közt, mintegy húsz évvel a császár halála után, föl is tűnt egy ál-Nero, aki ideig-óráig komoly népszerűségre tett szert és lelkes támogatókra talált.[3])

Uralmát a *clementia* jegyében kezdte. Egyszer, mikor egy halálos ítéletet kellett aláírnia, panaszosan sóhajtott föl, hogy bárcsak ne tudna írni.[4] Aztán kö-

[1] M. Wyke izgalmas tanulmányában bemutatja, hogy Nero a fényűzés és a fogyasztás örömének szimbólumává vált az ötvenes évek Amerikájában. Vö. Elsner–Masters, 11. A példákat természetesen hosszan lehetne sorolni, hiszen szinte minden kornak megvolt a maga Nero-képe, ami olykor a legszélsőségesebb véleményeket foglalta magába. A legkirívóbb példa Gerolamo Cardano (1501–1576) *Neronis Encomium* című műve, amelyben a császárt minden felelősség alól fölmenti, és kora ártatlan áldozataként mutatja be. Vö. Elsner–Masters, 33.

[2] Vö. Schubert, 412–432.

[3] Vö. Suetonius, *Nero*, 57.

[4] Seneca, *De clementia*, 2, 1, 2: *Vellem litteras nescirem*.

vetkeztek a gyanús halálesetek: előbb Britannicus (55-ben), majd néhány évvel később anyja, Agrippina (59-ben) és felesége, Octavia halála (62-ben). A kezdeti rajongó hízelgés és törleszkedés helyébe a hol nyílt, hol burkolt szembenállás, a meggyilkolására szőtt összeesküvés, katonái lázadása lépett. S mindezekre terror és elnyomás volt a válasz: gyilkosság, kikényszerített öngyilkosság, száműzetés.

Nero féktelen volt és szertelen mindig és mindenben. Habzsolta a hatalmat és az életet. Az uralma alatt elkövetett politikai gyilkosságok közönséges bűnözővé fokozták le a későbbi századok szemében,[5] lázas, nőkkel és férfiakkal folytatott vad és könyörtelen szerelmi kalandjai pedig kéjvágyó szörnyeteggé. A valamikori sudár fiatalember még alig járt húszas éveinek derekán, amikorra a féktelen életmód már félreérthetetlen nyomokat hagyott vonásain: meghízott, izmai elpuhultak, arca felpuffadt, elcsúnyult, már-már a felismerhetetlenségig eltorzult. Az alig másfél évtizedes uralkodása alatt minden tekintetben szörnyű változáson ment keresztül. Mintha teljesen kifordult volna önmagából. Ez is szerepet játszott abban, hogy legendává váljék, mint sok más, drámai meghasonláson és változáson keresztülment történelmi figura.

Nero rajongott a művészetekért: ifjú költőket gyűjtött maga köré, később költői tehetsége és lantművészete mind szélesebb közönség előtt való bemutatása végett színpadra lépett, miközben egykori társai egymás után távoztak erőszakos halállal az élők sorából. Elhanyagolta a birodalom ügyeit, s mindeközben tragikus darabok monológjait memorizálta. Míg égett Róma, ő költeményét szavalta állítólag.[6] Minden telve ellentmondással. Rossz császár, csapnivaló fűzfapoéta, kegyetlen és gyáva anyagyilkos.

Nem kis szerepet játszott a róla mindmáig élő komor kép megrajzolásában a kereszténység.[7] A egyház hagyománya őt tartotta az első keresztényüldöző császárnak,[8] akinek uralma idején szenvedtek vértanúhalált Rómában Péter és Pál apostolok,[9] s aki a *Jelenések könyvé*ben maga a megtestesült Antikrisztus.[10] Azzal gyanúsította a keresztényeket, hogy ők borították lángba a Várost, s büntetésként égő fáklyaként világítottak a keresztrefeszítettek meggyújtott testei.[11]

Nero legendás korban élt, legendás személyek között. Viszonylagos nyugalom a birodalom hadszínterein, s ha valahol akad is egy-egy kisebb csetepaté, mindez távol a fővárostól, ahol színes kavalkádban kavarog az élet. Különböző nemzetek fiai és leányai, különböző vallások követői, gazdagság és fényűzés, látványos circusi játékok, pompa, erkölcsi szabadosság és nagyszabású építkezések az egyik oldalon, nyomor, a mélyben forrongó indulatok a másikon.

---

[5] Frazer hol éneklő állatnak *(*singing *animal)*, hol művész-bűnözőnek *(artist-criminal)* nevezi Nerót. Vö. Frazer (1) és (2). Sullivan, 26 szerint: szexuális szörnyeteg *(sexual monster)*.

[6] Vö. Holson, 37–44.

[7] Vö. Schubert, 447. Lásd még A. A. Bell, *The date of John's Apocalypse. The evidence of some Roman historians reconsidered*. NTS 25 (1978) 93–102.

[8] Vö. Augustinus, *De civitate Dei*, 18, 52.

[9] Vö. *Az apostolok csodálatos cselekedetei.* Budapest 1996. 77 sq.; 100 sq.

[10] Vö. G. C. Jenks, *The origins and early development of the Antichrist myth*. Berlin 1991.

[11] Révay József, *Nero fáklyái.* Budapest 1915.

Nero Rómája egyszerre vonzó és taszító világ. Egy kétes hírű filozófus a császár nevelője és a birodalom legbefolyásosabb embere,[12] aki végül tulajdon tanítványa áldozatává válik. Bármerre nézünk, végletes és feszítő ellentétek mindenütt: a letűnt köztársaság iránti arisztokratikus nosztalgia és a megszilárdult, de sok tekintetben még kiforratlan monarchia ellentéte, egymással és magukkal is meghasonlott emberek, szenvedélyes ellenségekké vált barátok, politikai és erkölcsfilozófiák meg vallások csatáznak egymással. Hanyatlás és valami gyökeresen új kezdete. Drámai, legendás idők, amikor tragikus hevülettől izzik a levegő.

Hogy mennyire kivételes időszak volt ez Róma történelmében, jól mutatja, hogy a magyar és világirodalom legklasszikusabb (történelmi) regényei játszódnak Nero korában. Kosztolányi Dezső *Nero, a véres költő* című művében a dilettáns költő alakja áll a középpontban, Henryk Sienkiewicz áthallásoktól nem mentes impozáns tablót fest a bontakozó kereszténység történetének regényes feldolgozásával Nero koráról a *Quo vadis?*-ban.[13] Alexandre Dumas Nero tragikus szerelmének, Acténak a történetét dolgozta fel. S oldalakon keresztül lehetne sorolni a Neróról és koráról, korának egy-egy tragikus sorsú személyéről szóló regényeket, drámákat, verseket. Hasonlóképpen számos regényből adaptált vagy eredeti forgatókönyvből forgatott filmben jelenik meg Nero és kora. Sőt akad alakjának vígjátéki földolgozása is!

De a Kr. u. I. század közepe éppúgy kedves a római irodalom kutatói, mint a nagyközönség számára. Ez a római irodalom történetének másik legfényesebb korszaka, az úgynevezett *ezüstkor*.[14] Kiváló költők és írók, új hang régi és új műfajokban, invenció és utánérzés, reménység és tragikus sors: néhány elnagyolt címszóban így jellemezhető a kor irodalma. E kor irodalmának nagyszerű alkotásai Seneca *Erkölcsi levelei,* a halálra készülődő filozófus parainetikus tanításai; Petronius Arbiter *Satyricon*ja, a ma is friss hangú első római regény; Lucanus republikánus hevülettel átitatott eposza, a *Pharsalia*; Persius maró *Szatírái,* s még oly sok más irodalmi alkotás, meg elveszett művek tömege.

S nemcsak az irodalomban születtek lenyűgöző alkotások, hanem más művészetekben is. Ezekben az évtizedekben készültek Pompeii és a közönség előtt nemrég megnyitott *Domus Aurea* csodálatos festményei, ragyogó szobrokról tudunk és nagyszerű építkezésekről, technikai újításokról.

Nero császárságának idejére szinte minden megváltozott Rómában abból, ami a késő-köztársaság- vagy az Augustus-kori Rómát jellemezte. Megszilárdult a *principatus* államformája, a régi köztársasági intézmények sok tekintetben már csak pusztán formálisan működtek. Jelentősen átalakult a társadalom szerkezete, megnőtt az uralkodócsalád, az arisztokrácia és a hozzájuk szorosan kapcsolódó rétegek befolyása, informális hatalmi centrumok jöttek létre, miközben nőtt a katonaság és a katonai vezetés befolyása.[15] Mindez hosszú folya-

[12] Rendkívül jellemző Dio Cassius Seneca-kritikája: *Historia Romana*, 61, 10.
[13] Vö. Elsner–Masters, 13.
[14] Sullivan, 21.
[15] Griffin (1), 67 sqq., Levi, 84–149; Cizek (1), 37 sqq., Alföldy, 64–99.

mat végeredménye volt, amely Róma világbirodalommá válásával párhuzamosan kezdődött el. Természetesen főként a társadalom vezető elitjében történt változást lehet végigkövetni az antik forrásokban, mivel csak ez a réteg rendelkezett a megfelelő dokumentációs képességgel.

Boissier figyelt fel Tacitus *Annales*ében egy Tiberiusnak tulajdonított mondatra,[16] amelyben a császár egyik döntésével kapcsolatban amiatt sajnálkozik, hogy döntsön bárhogy is, tudja, *az összejöveteleken és baráti körben mindenki hibáztatja ezt (nec ignoro in conviviis et circulis incusari ista)*.[17] E nem ritka fordulatra[18] aztán a császárkor politikájának egészen új értelmezése épült. Boissier, aki a szöveget Borzsák István fordításának megfelelően értelmezte, arra helyezte a fő hangsúlyt, hogy a római politikában ebben az időben egyre nagyobb szerephez jutottak a nemcsak alkalmi *(convivia)*, hanem állandó csoportosulások *(circuli)*, amelyek komoly nyomásgyakorló és véleményformáló erővel rendelkeztek. E körök létrejöttében döntő szerepet játszott a római társadalom *cliens–patronus* viszonyra épülő hagyományos társadalmi struktúrája. Az elmélet a század folyamán egyre elfogadottabbá vált, s e folyamat egyik fontos állomásának kétségtelenül a Nero-kor kiváló román kutatójának, Eugen Cizeknek a munkái tekinthetők.[19] Cizek egész sor *körnek (circulus)* tekinthető csoportosulást körvonalazott, amelyek létrejöttében döntő szerepet a résztvevő tagok azonos politikai filozófiájának, ideológiájának tulajdonított.[20] Véleménye szerint jól elhatárolható mikrokulturális egységek az egy-egy rangos család vagy befolyásos személyiség vonzásában kialakult csoportosulások, mint például a Calpurniusok, az Annaeusok, Nero anyjának, Agrippinának vagy Thrasea Paetusnak a környezete.

Bár Cizek elméletének akadnak kritikusai,[21] az tagadhatatlan – ezt az antik testimoniumok egyértelműen alátámasztják –, hogy Rómában már a Kr. e. II.

---

[16] G. Boissier, *L'opposition sous les Césars*. Paris 1909[6].

[17] Tacitus, *Annales* 3, 54, 1. (Borzsák István fordítása) A fordításokkal kapcsolatban itt jegyzem meg, hogy a latin szövegek mellett (kivéve, ha csak egy-egy fajsúlyos kifejezésről van szó) mindig közlöm a magyar fordítást is. Mivel minden szerzőt mindig ugyanabban a fordításban idézek, a fordító nevét csak első említésekor idézem, később nem. Ez alól kivételt jelentenek a nyomtatásban eddig meg nem jelent fordítások, amelyeket tanítványomnak, Szigeti Krisztinának köszönhetek. Azok a verses vagy prózai szövegfordítások, melyek mellett nem szerepel a fordító neve, a szerző munkái. (Mivel a legtöbb klasszikus szöveg magyar fordítása több, esetenként átdolgozott kiadásban jelent meg, az alapul vett kiadások könyvészeti adatait a bibliográfia külön részében tüntettem föl.)

[18] Borzsák az *Agricola* egyik helyét *(per fora et circulos)* idézi párhuzamként. In: Tacitus, *Annales I–III*. A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Borzsák István. Budapest 1970. 297 *ad loc*.

[19] Eugen Cizek, *L'époque de Néron et ses controverses ideologiques.* Leiden 1972. Különösen: 55–69. (= Cizek (1)) valamint: Eugen Cizek, *Néron*. 173–256. (= Cizek (2))

[20] Cizek (1), 55–69: a következő kifejezést használja: *les groupes idéologiques*, *les cercles politiques et culturels*. Később még határozottabb, társadalmi mikroegységekről *(micro-unités sociales)* beszél, de ebbe beleért számos, a kör fogalommal nem meghatározható társadalmi egységet is, a *collegium*okat, a *consilium principi*st stb., ami mutatja, hogy e csoportok politikai-társadalmi szerepét később még jelentősebbnek ítélte, mint korábban: vö. Cizek (2), 173–256.

[21] Kovács, 20–26.

századtól kezdve léteztek olyan baráti csoportosulások,[22] amelyek szoros összetartozása nem pusztán rokoni vagy szociális-társadalmi kapcsolataikon, hanem filozófiai, esztétikai és politikai nézeteik rokonságán alapult. A római élet természete magában hordozta a lazább-szorosabb baráti társaságok létrejöttének lehetőségét; a társas szórakozás különféle formái, a lakomák, az oktatás görög–római gyakorlata tálcán kínálta az alkalmat. Tagadhatatlan, hogy különösen fontos szerep jutott e köröknek Nero uralma idején, a források ezt kétségtelenül alátámasztják. Könyvemben azonban nem törekszem e különböző értékek és érdekek mentén szerveződött csoportosulások mindegyikét bemutani, csupán azokkal – a tagjait egymáshoz szorosabban kapcsoló – az ún. irodalmi-szellemi körökkel óhajtok foglalkozni, amelyekben különösen összetartó szerepet az irodalom, valamint részben a filozófia vagy a természettudományok játszottak. Az ezüstkori irodalom történetével foglalkozók számára az efféle törekvés nem újdonság. A kor irodalmának kiváló tudósa, J. P. SULLIVAN egész monográfiát szentelt a Nero-korszak irodalmi élete tárgyalásának[23], amelynek alapgondolata szintén a különböző költői-írói csoportosulások azonos esztétikai nézeteinek vizsgálatán nyugszik. Mindezek ellenére számos probléma vár még tisztázásra, s a kor irodalomtörténetének nem egy olyan pontja van, amelyet elhanyagolt a szaktudomány. Noha a Nero-kor körökre épült szellemi életének nem pusztán irodalmi aspektusa van, könyvemben ezt a szempontot részesítettem előnyben, aminek megvan ugyan az a hátránya, hogy több, hasonlóan fontos tényező (politikai, gazdasági, filozófiai) háttérbe szorul, mentségemre szolgál, hogy alapvetően az irodalmi élet bonyolult személyi viszonyainak és tartalmi-esztétikai kapcsolatainak a bemutatására vállalkoztam, de ahol megkerülhetetlennek találtam, ott igyekeztem az egyéb mozgatórugókat is föltárni és bemutatni. Célom az volt, hogy a római irodalomtörténetek gyakorlatával ellentétben, amelyek a különböző szerzőket és alkotásaikat külön fejezetben, egymástól jól elválasztva, az írók-költők közt lévő lazább-szorosabb, ellenséges vagy baráti kapcsolatok olykor teljes mellőzésével tárgyalják, úgy mutassam be az ezüstkor irodalmát, hogy az olvasó számára érzékelhetővé váljék az a bonyolult kapcsolatrendszer, amely Nero korának alkotóit egymáshoz fűzte.

Abból a gondolatból indultam ki, hogy – ismerve a kor irodalom és művészetek iránti rajongását – nem alaptalan azt feltételezni: ha nem ismerte is minden költő és író egymást és egymás műveit, de ismerhette. Ha pedig ismerték vagy ismerhették egymást, ez az ismeretség nem maradt nyomtalan. Nem lehettek egymás iránt közömbösek. Főleg, ha sokszor egyazon irodalmi-szellemi körhöz tartoztak. Hús-vér emberek voltak, akik éppúgy szerettek és gyűlöltek, éppúgy irigykedtek vagy rajongtak, éppúgy hízelegtek és fitymáltak, mint mi. Igaz és hamis barátok voltak, esküdt vagy vélt ellenségek. Nero kora – amint mondottam – a végletes, feszítő ellentétek kora volt. Oly sok barátságot árultak el, oly sok keserű csalódás érte az őszintén bizakodókat, oly sok gyengeség do-

[22] Érdemes az ún. Scipio-körre gondolni.

[23] J. P. SULLIVAN, *Literature and Politics of the Age of Nero.* Ithaca and London 1985.

kumentumát leljük a korszakra vonatkozó történeti forrásokban, hogy ösztönösen fölmerül a kérdés, megtaláljuk-e a nyomát mindezeknek az irodalmi művekben is. Erre is választ keresek, hiszen az emberi kapcsolatoknak, ha mégoly nehezen megragadhatóak is ennyi évszázad távolából, ott kell tükröződniük az irodalmi alkotásokban. E gondolatból indultam ki, amikor arra vállalkoztam, hogy monográfiában foglalkozom Nero korának irodalmi életével. Igyekeztem minden korabeli római irodalmi alkotásról említést tenni, noha aránytalanságok nyilvánvalóan akadnak, hiszen Senecával, akitől a legterjedelmesebb *corpus* maradt fönn a korból, súlyához képest csak keveset foglalkozom, noha önmagában is monografikus téma. Ennek csak részben oka, hogy – meggyőződésem szerint – közelről sok tekintetben máshogy festett a kor szellemi arculata, mint ahogy majdnem kétezer év távolából látszik; fontosabb szempont volt számomra, hogy Seneca[24] és a többi jól ismert római szerző mellett bővebben szóljak azokról, akikről vagy alig, vagy egyáltalán nem emlékeznek meg az irodalomtörténetek, noha ideig-óráig alighanem jelentékeny szerepet játszottak a kor irodalmi életében. Mindez ugyanúgy történhetett, mint manapság. Egyes ma divatos szerzők műveit holnap már senki sem forgatja, míg más, korukban alig becsült írók-költők köteteiről pedig évekkel-évtizedekkel később kiderül: maradandó alkotások.

Ha végigmorzsolgatjuk a Nero-kor irodalmára vonakozó forrásokat s a sors kegyéből fönnmaradt töredékeket, fájdalommal kell megállapítanunk, hogy számtalan izgalmas mű veszett el számunkra mindörökre. Elveszett például Nero anyjának, Agrippinának az emlékirata. Pedig milyen jó lenne tudni, hogyan látta a birodalom sokáig első asszonya azokat az eseményeket, amelyek az ő felemelkedéséhez, majd bukásához és halálához vezettek. Sosem fogjuk már megtudni, milyen volt Nero eposza, a *Troica*, milyenek voltak Lucanus elveszett művei. Sosem olvashatjuk teljes egészében Petronius regényét, nem érthetjük meg soha, miért Caesius Bassus volt Quintilianus szerint a rómaiak Horatius utáni legnagyobb lírikusa.[25] És a felsorolást még hosszan lehetne folytatni.

A Nero-kor irodalmi életének tárgyalásakor elengedhetetlennek tartottam, hogy az irodalmi körök bemutatása mellett kitérjek arra is, milyen formái voltak az irodalmi nyilvánosságnak, s hogy a pezsgő szellemi élet milyen hagyományokból táplálkozott, és milyen sajátos vonásai voltak. Mivel nem pusztán az irodalmi művek voltak fontosak számomra, hanem az is, hogyan fonódott egymásba költészet, irodalom, politikai és a mindennapi élet Nero császársága idején, amennyire a források engedték, igyekeztem végigkísérni a kor alkotóinak sorsát, hogy még teljesebb képet alkothassunk magunknak a kapcsolatoknak arról a bonyolult hálójáról, amely ezeket a különböző rangú és tehetségű írókat-költőket egymáshoz fűzte.

Nem szabad említés nélkül hagynom azt sem, hiszen köztudomású, mennyire fontos szerepet játszottak a kor szellemi életében a különböző filozófiai is-

[24] PIR² A 617.

[25] Vö. Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10, 1, 96.

kolák (sztoikusok, epikureusok, kynikusok stb.) képviselői. Ezt, ahol különös szükségét éreztem, igyekeztem hangsúlyozni, de – megvallom – e tekintetben is az irodalom szempontját hagytam elsősorban érvényesülni, s az egy vagy több körhöz tartozó filozófusok bölcseleti rendszerét nem kívántam az esetleg fellelhető néhány töredék alapján részletesen ismertetni, hanem – amennyiben volt ilyen – irodalmi tevékenységüket részesítettem előnyben.

Nero császárságának tragédiákban bő másfél évtizede egyedülállóan tanulságos kor volt minden későbbi század számára. Nagyszerűség és hitványság, megannyi ellentét különös keveréke. KOSZTOLÁNYI regényében így beszélgetnek Phaon és Epaphroditus a halott Nero fölött:

– Gonosz ember volt – mondta Phaon –, szörnyű.

– A költők mind szörnyűek – szólt Epaphroditus. – Belőlük nő a szépség és virág. De a virág gyökere lenn van a nyirkos, gilisztás földben.

– Szerencsétlen volt – tette hozzá Phaon.

– Római volt – mondta Epaphroditus. – És azt, amit egy görög könnyedén, finoman, természetesen valósított volna meg, egy barbár véres izzadásával, halálos kegyetlenségével vitte véghez, tulajdon életének feláldozásával. Ő átélte, amit csak álmodni lett volna szabad. Kétségtelen, hogy az igazi poéták mások. Azok megálmodják, amit nem élhetnek át. De rendkívüli erővel akart költő lenni, annyi vággyal, annyi megtagadással, hogy néha nagyszerű volt, néha nevetséges. Ezért jutott ide. Ebben a tekintetben erkölcsös volt.

– Erkölcsös? – szörnyülködött a villatulajdonos.

– Az. Én láttam őt napról napra és sajnáltam, hogy dobja mindenét a célnak, melyet nem érhetett el. Például lemondott az életről, úgy élt, hogy minden lélegzete csak a művészetért történt. Valami azonban hiányzott belőle. Nagyon kevés, hogy igazi költő lehessen. Csakhogy ez a nagyon kevés nagyon sok. Ezt nem találta meg. Az a vad anyag pedig, mely nem jöhetett ki belőle természetes úton, most szétrobbantotta. (…)

– Sok bűn terhelte – sopánkodott Phaon.

Epaphroditus elkomorult:

– Az ember mind bűnös, aki a világra születik. De aki meghal, az mindent jóvátesz. A halottak mind ártatlanok….[26]

Budapest, 2001. augusztus

[26] KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nero, a véres költő.* Budapest 1957. 283–284.

I.

AHOGY ELKEZDŐDÖTT…

a) 37 és 54 között

Antiumban, ezen a Rómától délre mintegy félszáz kilométerre fekvő tengerparti üdülőhelyen, ahol még ma is láthatók az aranysárga homokra nehezedő császári palota romosan is az egykori fényűzést és nagyszerűséget sugalló maradványai, Kr. u. 37 decemberében alighanem a közelgő Saturnalia lázában égett a fővárosi nyüzsgésből elmenekült császári család. Ott volt a csak háromnegyed éve uralkodó új császár, C. Caesar, aki gyerekkori becenevén, Caligulaként vonul majd be a történelembe, ott volt a császár nagybátyja, aki – ez ekkor még aligha megjósolható – néhány év múlva követi majd a princepsi méltóságban, és ott volt a császár húga, a mindenórás Agrippina és férje, a féktelen duhaj hírében álló Cn. Domitius Ahenobarbus. Persze, korántsem véletlen, hogy a császári udvartartás éppen itt időzött, hiszen Caligula – bármennyire is bizonytalan születésének helye[27] – *minden vidéknek, minden enyhelynek elébe helyezte Antiumot, úgy szerette, mint a szülőföldjét; sőt – úgy mondják – Rómát megunva elhatározta, hogy székhelyét és a birodalom központját oda költözteti*.[28]

Nero natus est Anti post VIIII. mensem quam Tiberius excessit, XVIII. Kal. Ian. tantum quod exoriente sole, paene ut radiis prius quam terra contingeretur – írja az I. század második felében élt, a császárok életrajzát megörökítő történetíró és hivatalnok, C. Suetonius Tranquillus[29] –, vagyis *Nero Antiumban született, kilenc hónappal Tiberius halála után, december tizenötödikén, épp*

---

[27] Lásd Suetonius, *Caligula,* 8. A Suetonius által használt történetírók különböző helyeket jelöltek meg: Cn. Lentulus Gaetulicus szerint Tiburban, az idősebb Plinius szerint Ambitarviumban, míg a hivatalos napló szerint Antiumban született Caligula.

[28] Kis Ferencné fordítása.

[29] Suetonius, *Nero* 6, 1. Nero uralkodásának eseményeit három történetíró örökítette meg: Suetonius a *De vita Caesarum Nero*-életrajzában, Tacitus *Annales* XIII–XVI. és Dio Cassius Cocceianus *Historia Romana* 61–63. könyveiben. Josephus Flavius, aki *Antiquitates Iudaicae* című művének utolsó könyvében érkezik el Nero uralkodásához, ahol azt állítja, hogy Nero uralkodását sokan elferdítve írták meg (20, 8, 3). Valóban, a felsorolt történetírók több Nero idejében élt történetíró munkáját használták fel: Cluvius Rufus, Fabius Rusticus, az id. Plinius műveit, s egy fontos, de nyilván szubjektív egykorú forrást, Agrippinának a Memoárját. Vö. Raabe, 1–25. Lásd még: J. N. Jahn, *A critical study of the Sources of the History of the Emperor Nero*. New York 1921, ill. Levi, 7–40. A történeti forrásokról: Cizek (1), 8–15; 16–36. Ezenkívül vannak még történeti hitelű irodalmi források (pl. Seneca, az *Octavia* stb.), ezekről lásd Cizek (1), 6–8. Természetesen nagyon fontosak a történeti és irodalmi forrásokon kívül az egyéb, epigraphiai és numizmatikai testimoniumok is. Ezekről lásd Smallwood, E. Mary, *Documents illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*. Cambridge 1967, ill. Sydenham, Eduard, *The coinage of Nero*. London 1920, Cizek (1), 36–37.

hajnalhasadáskor, úgyhogy a nap sugarai csaknem előbb érintették testét, mint a föld.[30] A rendkívül babonás és az előjelekre fokozottan ügyelő rómaiak számára a születést számos olyan körülmény kísérte és követte, amelyek az újszülött jó-, illetve balsorsát jelezték előre. Dio Cassius szerint a csillagok akkori állásából két dolgot jövendölt meg egy asztrológus: Nero uralkodni fog, és megöli anyját.[31] Már a fogantatása is arra az időre esett, amikor Tiberius meghalt, s ennek a ténynek az említésével mintha azt mondaná Suetonius, hogy Nero annak az örökébe lép majd, akinek nevén fogják emlegetni, hiszen hivatalosan a neve ekkor még L. Domitius Ahenobarbus volt.[32]

Mind anyai, mind apai ágon híres ősökkel büszkélkedhetett.[33] Anyja, az ifjabb Agrippina a rendkívüli tiszteletnek örvendő Germanicusnak volt a leánya, apját, a híres Domitius Ahenobarbusok leszármazottját, akik már századok óta tevékeny részesei voltak Róma politikai életének,[34] apjához hasonlóan mindig jellemezte valami vadság. Nero nagyapja *hivalkodó, tékozló, kegyetlen természetű ember volt (arrogans, profusus, immitis)*,[35] aki oly véres cirkuszi játékokat rendezett, hogy a féktelen erőszakot Augustusnak kellett rendelettel korlátoznia. Fia, a kis Lucius apja, *szőröstül-bőröstül gyűlöletes (omni parte vitae detestabilem)*[36] ember hírében állott, aki Suetonius szerint agyongázolt a lovaival egy kisfiút, a fórumon pedig egy római lovagot fosztott meg szeme világától.

Tiberius uralkodásának utolsó napjaiban viharfellegek kezdtek gyülekezni az ekkor negyvenedik életéve felé járó Domitius feje felett,[37] felségsértéssel, házasságtöréssel és egyik nővérével, Domitia Lepidával elkövetett vérfertőzéssel vádolták. A hatalomváltás körüli izgatottságban azonban elfelejtődtek a vádak, lassan eloszlottak a fellegek, ennek ellenére aligha fejlődhetett harmonikus légkörben a zűrzavaros időben fogant gyermek.

Nehéz szülés volt: azon a decemberi hajnalon az anyát nagyon megviselte, hogy lábbal jött a világra a fiúcska, ami már eleve rossz előjelnek számított.[38]

---

[30] Születéséről, gyermekkoráról lásd Raabe, 26–34. Cizek (2) 25–31: véleménye szerint az egyiptomi Nap-kultusszal összefüggő elképzelések állnak a Nero születése körüli legendás elbeszélés hátterében. Suetonius szövegéről érdemes megjegyezni, hogy az nem egyértelmű, mivel a *terra contingeretur* kifejezésben a *terra* szó egyaránt lehet *nominativus* és *ablativus* is. Vö. Kierdorf, 162–163.

[31] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 2.

[32] Az sem elképzelhetetlen, hogy a kilenc hónap emlegetésével Suetonius nemcsak a császári successióra utal, hanem arra is, hogy Nero éppen akkor fogant, a császár halálakor, amikor szüleinek nem gyermeket nemzeniük, hanem gyászolniuk kellett volna.

[33] Vö. Suetonius, *Nero*, 1 sqq.

[34] A Domitius-család – amint Caesarnak a polgárháborúról írt kommentárjaiból kiderül – Pompeius híve volt; a Kr. u. I. századra a Caesar-ellenes arisztokrácia a senatori rend meghatározó erejévé lett.

[35] Suetonius, *Nero*, 4.

[36] Suetonius, *Nero*, 5, 1.

[37] Syme (2), 155.

[38] Plinius, *Naturalis Historia* 7, 46: *Neronem quoque, paulo ante principem et toto principatu suo hostem generis humani, pedibus genitum scribit parens eius Agrippina. ritu<s> naturae hominem capite gigni, mos est pedibus efferri.*

Nem tudni, vajon az elmúlt hónapok általános vádaskodásainak, Agrippinával való rossz viszonyának vagy az ünnepi készületek féktelen hangulatának tudható-e be, hogy nem fogadta túlzott szeretettel saját apja sem a kis jövevényt, hiszen amíg gratuláltak neki, azt hangoztatta, hogy feleségétől és tőle aligha származhatik bármi jó is: *negantis quicquam ex se et Agrippina nisi detestabile et malo publico nasci potuisse*.[39] *Átkozott szörnyeteg (detestabile) közveszedelemre (malo publico)* – mondta az apja,[40] s hasonlóan kétséges, ugyan mi miatt, gonoszságból vagy tréfából mondta-e nagybátyja, a princeps Caligula, Agrippinának arra a kérdésére, hogy mi legyen a neve az újszülöttnek, hogy az akkor különcsége miatt a palotában elmebetegnek tartott Claudius nevét adja neki.[41] Agrippina és férje azonban tartották magukat a Domitius-család hagyományához, így végül Luciusnak nevezték el a gyermeket.[42]

Az első Saturnalia önfeledt napjai hamar feledésbe merültek. Nero alig volt hároméves, mikor apját elvesztette, s nem sokkal később a hagyatékot elorzó császárt is meggyilkolták. Az új uralkodó a hebehurgyának tartott, könyvmoly Claudius lett, akinek hatalomra juttatása feleségének, Messalinának és szabadosbarátainak egyre növekvő befolyását hozta. Még korábban (Kr. u. 39. október 29-én) Agrippinát a száműzetés enyhébb formájával, *relegatió*val sújtotta Caligula, akinek a császár nővérével, Iulia Livillával Pontia szigetére[43] kellett hajóznia,[44] de apró fiacskáját (a kis Nero ekkor még kétéves sem volt) nem vitte magával, hanem sógornője, az apai nagynéni, Domitia Lepida gondjaira bízta. Ő volt Domitiusnak az a nővére, akivel még Tiberius uralkodása idején – a híresztelés szerint – vérfertőző viszonyt folytatott Nero apja.

Domitia Lepida még nem volt húszéves, amikor első férje, Messala Barbatus meghalt.[45] Nem sokáig maradt azonban pártában, előbb Faustus Cornelius Sulla, majd Ap. Claudius Silanus felesége lett.[46] A kis Nero születése idején a nagynéni már harmincas éveiben járt, és jelentős birtoka volt – első férje jogán – Puteoliban, az ún. *praedia Barbatiana*.[47] Weigall szerint *a kis Nerót (…) kitépték anyja karjaiból s apai nagynénjéhez vitték, Domitia Lepidához, egy vöröshajú, zsémbes, elhízott, rosszhírű asszonyszemélyhez, aki felháborító életet folytatott*.[48] Mindez azonban csak részben igaz. Tacitus másképpen festi

[39] Suetonius, *Nero* 6, 1. Vö. még Dio Cassius, 61, 2.

[40] Hogy valóban mondhatta ezt Domitius, amellett az szól, hogy Seneca is használja a kifejezést az éppen Nerónak szánt *De clementia*ban (1, 18, 3). Vö. Kierdorf, 163.

[41] Suetonius, *Nero*, 6, 2. A Nero születése körüli eseményeket alighanem a legmegbízhatóbb forrásból, Agrippina emlékirataiból merítették a történetírók. Csak találgatni lehet azonban, hogy mi is állt Agrippina naplójában s milyen céllal teregette ki családja és élete legféltettebb, legbensőbb titkait.

[42] Kierdorf, 163.

[43] Pontia (ma: Ponza) szigete a legnagyobb darabja a Pontiae Insulae szigetcsoportnak, amely Antiumtól dél-délkeletre fekszik a Tirrén-tengerben, mintegy 40 kilométerre a tengerparttól.

[44] Cizek (2), 26.

[45] Syme (2), 157 és Table VIII.

[46] Syme (2), Table VIII és XIII.

[47] Syme (2), 157.

[48] Weigall, 34.

le külsőleg Lepidát.[49] Agrippinával, Nero anyjával összehasonlítva *szépségben, korban, gazdagságban sem sok különbség volt köztük,* s erkölcseikben is rokonok voltak: de – *mindketten szemérmetlenek, hírhedtek, erőszakosak (et utraque impudica, infamis, violenta) – nem kevésbé versengtek bűnökben, mint a szerencse véletlen ajándékaiban*.[50] Az ő „védőszárnyai" alatt, mivel kisemmizték, szinte nincstelenül nevelkedett Nero, ahol két tanítómestere volt, egy táncos meg egy borbély *(sub duobus paedagogis saltatore atque tonsore)*,[51] meg alighanem a ház rabszolgái, s Weigall szerint *olyan volt a sorsa, mint egy proligyereknek*.[52] Tacitus némileg ellentmond ennek, mert az ő beállításában nagynénje rendkívüli hatással volt az ifjú Neróra, *nyájaskodásaival és ajándékaival (blanditiis ac largitionibus) lenyűgözte az ifjú szívét*,[53] és már attól lehetett tartani, hogy hatása felülmúlja az anyjáét. Ez azonban később történt, közvetlenül Domitia Lepida 54-es meggyilkolása előtt, de bizonyára túlzás, hogy Domitia Lepida sógornője, Agrippina száműzetése idején egyáltalán nem törődött a gyermekkel, noha kétségtelenül érdekesebb lehetett számára az akkor már felserdült és a császári trónra esélyes ifjú annál a hároméves fiúcskánál, akit anyja száműzetése után, szinte még karonülőként bíztak gondjaira.

Agrippina nem sokáig kényszerült a száműzetés keserű kenyerét enni, hiszen nagybátyja, Claudius uralomrakerülésével megnyílt előtte az út, hogy visszatérjen Rómába,[54] így a kis Luciusnak sem kellett sokáig e két szórakoztató tanítómesterrel beérnie; anyja minden bizonnyal csak arra az időre mondott le róla, amíg száműzetésben volt.

Mint ahogy a nap, Phoebus Apollo előbb érintette meg sugaraival az éppen világrajött gyermeket, s ez előre jelezte, hogy Nero egykor majd a költészet istenének, a múzsák vezetőjének odaadó híve lesz, úgy a nyiladozó értelmű kisfiú életében ez a két társ szintén előjel az életrajzíró Suetonius számára, amely a színpad iránti beteges rajongását és a magakelletés vágyát jelzi, bár nem valószínű, hogy az anyjától távol töltött másfél évnyi időszak túlságosan mély nyomot hagyott volna benne.

41-ben anyja visszatért a száműzetésből Rómába, és ekkortól kezdve nem is tágított a császár környezetéből. Fia, a kis Nero, akit – úgy tűnt – teljesen kisemmizett anyai nagybátyja, Caligula a jog szerint neki járó atyai örökségéből, közben megkapta másik nagynénje férjének, Crispus Passienusnak az örökségét, majd apja ráhagyott vagyonát is visszakapta, aminek következtében egy csapásra gazdag lett. Mindeközben Agrippina befolyása is egyre erősödött. A nép mindenekelőtt Germanicus leányát tisztelte benne, fiában pedig Germanicus unokáját, ami kiváltotta elhunyt apja unokahúgának, Domitia Lepida lányának, Claudius feleségének, Messalinának a gyülöletét, aki – ez terjedt a nép körében

[49] Lepidáról lásd Syme, 165.
[50] Tacitus, *Annales,* 12, 64.
[51] Suetonius, *Nero*, 6, 3.
[52] Weigall, 39.
[53] Tacitus, *Annales,* 12, 64.
[54] Cary–Scullard, 356.

– meg akarta gyilkoltatni. A közvetlen előzmény az volt, hogy Róma alapításának 800. évfordulóján, 64 évvel azután, hogy Augustus megtartotta a *Ludi Saecularest*, vagyis Kr. u. 47-ben, amikor a kis Nero már tízesztendős volt, a római gyerekek hagyományos vitézkedésén, a *Ludi Troiani*n, vagyis Trója-játékon, amelyen a császár vér szerinti fia, Britannicus is részt vett, Agrippina fia felé a nép különös rokonszenve nyilvánult meg: *favor plebis in Domitium loco praesagii acceptus est*.[55] Az eztán bekövetkezett gyilkossági kísérlethez mesés történet kapcsolódott, amelyet meglehetős kételyekkel mind Tacitus, mind Suetonius megemlít: *Azt is beszélték, hogy gyermekkorában kígyók őrködtek mellette: mesés és idegen csodákhoz idomított koholmány, hiszen még ő maga is, bár semmiképpen sem kisebbítette önmagát, csak egy kígyót emlegetett, amelyet szobájában láttak*.[56] Suetonius szerint ez a kígyó volt az, amely megrettentette és megfutamította a gyilkosokat.[57] Véleménye szerint az egész mendemonda onnan eredt, hogy az ágya mellett levedlett kígyóbőrt találtak, amelyet Agrippina kérésére arany karperecbe zárva *(armilla)* védő talizmánként viselt anyja meggyilkolásáig.[58]

Közben az udvarban zavartalanul folytak az intrikák, amelyek központjában a császár felesége, Messalina állt. Míg Claudius szinte kizárólag az élvezeteknek és történeti meg irodalmi tanulmányainak élt, addig a császárné meglehetősen szabados életet folytatott, a hatalom pedig a már évtizedek óta jól bevált recept szerint Claudius nagyhatalmú szabadosainak, Narcissusnak, Pallasnak és Callistusnak a kezében összpontosult. A csúcspontot kétségtelenül az jelentette, amikor Messalina nyilvánosan házasságot kötött C. Siliusszal, s Suetonius szerint a házasságkötésről szóló okmányt maga a császár írta alá.[59] Ez azonban az utolsó csepp volt a pohárban, így a 48-as év fordulópontot hozott Nero életében: Messalinát meggyilkolták, és ezzel megnyílt az út Agrippina számára, hogy császárné legyen. Anyja erőfeszítései nem voltak hiábavalók, mert még ugyanebben az évben feleségül vette Claudius. Nero ekkor már tizenegy éves volt, és – a történetírók szerint – számos dologban megmutatta tehetségét.[60]

Agrippina nagy jelentőséget tulajdonított Nero neveltetésének, amire a legjobb bizonyíték, hogy – amint először adódott rá alkalma – elérte Claudiusnál Seneca száműzetésének megszüntetését. Az akkor már ötvenes évei derekán járó filozófus feladata Rómában Nero nevelése lett.[61] Seneca komolyan vette

---

[55] Tacitus, *Annales,* 11, 11.

[56] Tacitus, *Annales,* 11, 11: *Vulgabatur adfuisse infantiae eius dracones in modum custodum, fabulosa et externis miraculis adsimilata: nam ipse, haudquamquam sui detractor, unam omnino anguem in cubiculo visam narrare solitus est*. Vö. Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 2.

[57] Suetonius, *Nero*, 6, 4: *additum fabulae ad eosdem dracone e pulvino se proferente conterritos refugisse*.

[58] Suetonius, *Nero*, 6, 4. Az idősebb Plinius írja, hogy a rómaiknál szokás volt, hogy a gyermek első kiesett tejfogát karperecbe zárva viselték a nők különböző fájdalmak elhárítására.

[59] Suetonius, *Claudius*, 29.

[60] Suetonius, *Nero*, 7; Tacitus, *Annales,* 11, 11.

[61] Griffin (1), 62–66.

Agrippina megbízatását, amire abból következtethetünk, hogy művei jó részében felfedezhető a nevelői szándék, véleményét igyekezett nemcsak megosztani, hanem el is fogadtatni másokkal.

Az ezután következő évek továbbra is az intrika évei voltak Róma politikai életében, amelyben a főszerepet ezúttal is egy asszony, a császár felesége, Nero anyja, Agrippina játszotta.[62] Előbb sikerült adoptáltatnia fiát Claudiusszal, aki ezzel megelőzte a császár Messalinától született vér szerinti fiát, Britannicust, egy évvel később, 50-ben pedig Burrust[63] neveztette ki *praefectus praetorió*vá, aki haláláig (62) Nero hűséges embere maradt. Két évvel később Agrippina újabb sikert könyvelhetett el. Miután elérte, hogy felbontsák Claudius leányának, Octaviának L. Iunius Silanusszal kötött eljegyzését, 53-ban már Octavia és Nero házasságkötését ünnepelték a palotában. Mindezzel Agrippina – úgy tűnt – megfelelően biztosította az utódlást fia számára. Nem várt fejlemények természetesen adódhattak, hiszen oly bonyolult volt a császári család rokoni-vérségi leszármazása, hogy többen is tarthattak igényt a trónra,[64] s azért sem lehetett semmit biztosra venni, mert Claudius szerfölött kiszámíthatatlan volt. Tacitus szerint Agrippina rettegésben élt a császár egyik ittasan elejtett megjegyzése miatt, amelyben kijelentette, hogy a végzet rendeléséből meg kell büntetnie feleségeit.[65]

Erre az időre esik Domitia Lepidának, Agrippina sógornőjének meggyilkolása, majd Claudius megmérgezése. Az uralkodóváltás mégsem ment zökkenőmentesen, hiszen Britannicus joggal formálhatott volna igényt a principesi méltóságra,[66] ám Agrippina ügyeskedései megakadályozták abban, hogy őt mutassák be apja utódjaként. 54. október 13-án délben már Nero lépett a császári palota kapuján át az őrséget álló cohorshoz, innen a praetoriánusok laktanyájába vezetett az útja, ahol imperatorrá kiáltották ki. Ezzel új korszak vette kezdetét a birodalom és Nero életében.

Noha Agrippina fia a császári udvarban kiváló neveltetésben részesült, és adoptálta őt a princeps, mégis számtalan alkalommal kellett szembesülnie azzal, hogy nem vér szerinti fia Claudiusnak. Britannicus sértettségében gyakran emlékeztette Nerót valódi apjára, gúnyból legtöbbször Domitiusnak[67] vagy Ahenobarbusnak szólította.[68] Mellőzöttsége mellett szóló bizonyítékként értelmezhető az az apró momentum is, hogy nem tudunk arról, bárkit is odavettek volna mellé tanulótársnak. Vespasianus idősebb fiáról, a később rövid ideig uralkodó Titusról tudjuk, hogy gyermekkorát Britannicus mellett töltötte. Titus Caligula halálának évében, 41. december 30-án született, és – amint Sueto-

[62] A nők, és különösen az ifjabb Agrippina a hatalomban betöltött rendkívüli szerepének negatív tacitusi értékeléséről lásd L. W. Rutland, *Women as makers of the kings in Tacitus' Annals*. CW 72 (1978) 15–29.

[63] PIR² A 441.

[64] Az ún. trónkövetelőkről lásd Kovács, 170–175.

[65] Tacitus, *Annales,* 12, 64.

[66] Cizek (2), 53.

[67] Tacitus, *Annales,* 12, 41.

[68] Suetonius, *Nero*, 7, 1.

nius feljegyezte – még azt az italt is megkóstolta, ami Claudius fiának a halálát okozta.[69] *Egyforma oktatásban részesültek, egyazon tanítómesterektől,* ami érthető, hiszen egyidősek voltak, Britannicus is 41-ben született, csak mellléknevét kapta később, apja 44. évi britanniai hadjáratáért tartott triumphusa alkalmával.

Négy év korkülönbség (különösen gyerekkorban) elég tetemesnek tűnik ahhoz, hogy azt feltételezhessük, Nero és Britannicus közt állandóak lehettek a súrlódások, ellentmondásos helyzetük pedig folyamatos rivalizálásra kényszeríthette őket. Mennyire vett mindebben részt Titus, nem tudjuk, de abból, hogy neve nem szerepel ennek az időszaknak történelmi beszámolóiban, arra következtethetünk, hogy (akár tudatosan, akár nem, de) sikerült mindvégig a császár fiának, Britannicusnak az árnyékában maradnia.

Ezekből az évekből sokakról tudjuk, hogy megfordultak a császári udvarban, azt azonban, hogy közülük kik gyakorolták a legnagyobb hatást Neróra, csak sejteni lehet. Dajkái, Eglogé[70] és Alexandria[71] haláláig hűségesek maradtak hozzá, de hosszabb-rövidebb ideig föltűnt környezetében Anicetus,[72] Beryllus[73] és Chaeremon[74] is. Tanárai közül Senecán kívül az ő nevüket ismerjük.[75] Amennyire későbbi megnyilvánulásaiból kikövetkeztethető, alapos görög és római irodalmi ismeretekre tett szert, hiszen kiválóan beszélt görögül, amire bizonyíték, hogy még Claudius életében görögül szónokolt a rhodosiak és a trójaiak érdekében.[76]

Hatalomra kerülésekor még nem volt tizenhét éves, vagyis oktatása még nem fejeződött be. Seneca *De clementia* című félbemaradt műve is mutatja ezt a kettősséget, hiszen a császárhoz még inkább tanítványaként fordul.[77]

Csak nagy vonalakban rekonstruálható, hogyan is zajlott az ifjak élete a császári palotában. Bár idejük nagy részében bizonyára tanáraikkal és mestereikkel gyakoroltak, lehetőségük nyílt arra, hogy a felnőttek életének is részesei legyenek. Tacitus Britannicus halála kapcsán emlékezik meg arról, hogy *az volt a szokás, hogy az uralkodók gyermekei más, hasonló korú előkelőkkel együtt, rokonaik szeme előtt, külön és szerényebb asztalnál ülve étkeztek*.[78] A tragikus kimenetelű lakoma leírásából kiderül, hogy Britannicuson kívül Nero, Agrippina és Octavia is jelen voltak, Suetonius pedig bizonyság arra, hogy ott volt

---

[69] Suetonius, *Titus*, 2.

[70] PIR² E 11.

[71] PIR² A 511.

[72] PIR² A 589.

[73] PIR² B 111.

[74] PIR² C 706.

[75] Cizek (2), 28–31.

[76] Vö. Suetonius, *Nero*, 7, 2.

[77] Seneca, *De clementia*, 1, 1, 1: *Scribere de clementia, Nero Caesar, institui, ut quodam modo speculi vice fungerer et te tibi ostenderem perventurum ad voluptatem maximam omnium*. A mű vitatott datálásával kapcsolatban lásd W. Richter, *Das Problem der Datierung von Seneca, De clementia*. RhM 108 (1965) 146–170.

[78] Tacitus, *Annales,* 13, 16. *Mos habebatur principum liberos cum ceteris idem aetatis nobilibus sedentis vesci in aspectu propinquorum propria et parciore mensa.*

Titus is. A gyermekeknek fenntartott asztalnál feküdt Britannicus, de az ekkor már császár Nero és Octavia Agrippinával együtt alighanem a főhelyen étkeztek, így csak távolról követhették figyelemmel, mi történik Octavia fivérével. Korábban azonban Nero is gyakorta étkezhetett a gyermekeknek fenntartott helyen, így számos komoly és komolytalan beszélgetésnek, fecsegésnek lehetett fültanúja.

A palota fojtó levegője érződik a korszakot megörökítő történetírók művein.[79] Ezért nem meglepő, ha a kis Nerónak kiváló tanárai mellett csapnivaló nevelője is akadt: a császári udvar. Későbbi életmódjának fő vonásait csak részben szedte irodalmi művekből, a többit a mindennapokban tanulta meg.

Mindazok, akik az ókorban vagy később megírták Nero élettörténetét, szívesen vezették le Nero későbbi hajlamait és tetteit ősei tulajdonságaiból.[80] Már Suetonius is hangsúlyozta, milyen féktelen ősei voltak apai ágon, s valamilyen ismeretlen forrásból merítve azt is elmeséli, hogy Seneca a következő éjszakán, hogy Nerót gondjaira bízták, azt álmodta, nem is a kis Luciust, hanem anyai nagybátyja, Caligula nevelését kapta feladatul.[81] Féktelensége és vadsága valóban korán, már hatalomra kerülése előtt megnyilatkozott, hiszen terhelő vallomást tett saját nagynénjére, Lepidára, és közszerepléseire is mindenben a túlzás volt jellemző. Ennek ellenére nem szabad pusztán az örökölt géneket felelőssé tenni Nero viselkedéséért, bizonyosan nagyon sok összetevő (élmények, neveltetés, példaképek, kisebbrendűségi érzés, becsvágy, ösztön stb.) játszott szerepet Nero végletek közt ingadozó jellemének formálódásában és változásában.[82]

Az irodalom és a hozzá kapcsolódó képzőművészet hatása, vagyis e művészetek tartalmának és jelenségeinek reprodukálása, a gyakori szerepjátszás Nero életének számos eseményében felfedezhető.[83] Míg politikájában Augustus kormányzásának a visszatértét ígérte, művészi hajlamainak paradigmája Apolló és a mitikus dalnok, Orpheus voltak.[84] Lanton játszott és énekelt, fogatot hajtott, és nagyratörő álmokat dédelgetett. Mindezek csírája már gyermekkorában megfogant benne, s amikor princeps lett, mindezek szabad megvalósítására kapta meg a lehetőséget.

---

[79] Vö. J. Tresch, *Die Nerobücher in den Annalen des Tacitus.* Heidelberg 1965. Meggyőzően mutatja be, hogy Tacitus vonatkozó műveiben a *félelem* a legmeghatározóbb motívum.

[80] Vö. Rubiés, J.-P., *Nero in Tacitus and Nero in Tacitism: the historian's craft*. In: Elsner–Masters, 29–47. Véleménye szerint Tacitus Nerója inkább irodalmi, semmint történelmi figura. Barton, T., *The* inventio *of Nero: Suetonius*. In: Elsner–Masters, 48–63. Suetonius Nero-életrajzát kritizálja, s arra a következtetésre jut, hogy Suetoniust elsősorban a physiognomisták tanai befolyásolták.

[81] Suetonius, *Nero*, 7, 2.

[82] Cizek (2), 25–70.

[83] Frazer, 18: odáig megy, hogy azt feltételezi, Nero tudatosan azonosította magát a szülőgyilkos Orestésszel és Priamosszal, s mindezt valamilyen fekete humor jegyében tette *(he seems to have had a "sick" sense of humor).*

[84] Ezt példázzák a korabeli pénzérméken látható leggyakoribb motívumok is. N. Shiel, *Nero Citharoedeus*. Euphrosyne 7 (1975–1976) 175–179.

b) A quinquennium Neronis[85]

Nero uralkodásának első időszakát, anyja haláláig, vagyis 59 nyaráig a kiegyensúlyozott kormányzás jellemzi.[86] A birodalom kormányrúdjánál Afranius Burrus[87] és Seneca állnak, akik mindketten Agrippina támogatásával nyerték el pozíciójukat. Az első hónapok és évek azonban nem várt politikai küzdelmet hoztak számukra anya és fia között.[88] Több történet is szól arról, milyen finom módszerekkel próbálták a senatusi üléseket kíváncsian végighallgató, sőt egyszer a szónoki emelvény felé is elinduló császári özvegyet távoltartani a birodalom ügyeibe való erőteljes beavatkozástól. Nero uralkodásának első öt éve az anyjával folytatott hatalmi harcról szól.[89]

Uralkodása első napján – Suetonius szerint – a hatalomhoz jutást számára biztosító asszony iránti hálájában az őrségnek az *optima mater* jelszót adta.[90] Gyalloghintóján is gyakran vitték együtt őket, s kezdetben jelentős beleszólást engedett számára a különféle ügyekben. Agrippina hatalmának és befolyásának megrendülését az az eset szemlélteti leginkább, ami az armeniai követek fogadásakor történt: Burrus és Seneca – Dio Cassius szerint – rávették Nerót arra, hogy menjen az emelvényre föllépni igyekvő Agrippina elé, és akadályozza meg anyjának azt a tervét, hogy a küldöttség előtt – a senatus üléstermében – fölszólaljon. A császár engedelmeskedett, és az asszonyt attól kezdve igyekeztek kihagyni a közügyekből.[91] Tacitus jóval részletesebben mutatja be anya és fia megromló kapcsolatát.[92] Szerinte Burrus és Seneca már a kezdet kezdetétől *a gonosz egyeduralom minden szenvedélyétől lángoló Agrippina erőszakossága ellen (contra ferociam Agrippinae, quae cunctis malae dominationis cupidinibus flagrans)*[93] küzdöttek. Szerinte viszonyuk megromlását mégsem az uralom körüli viszályok, hanem Nero szerelmei okozták. Előbb a görög szabadoslány, Acte (Akté),[94] majd Poppaea Sabina[95] megjelenése a császár környezetében Agrippina féltékenységét[96] és fiának attól való félelmét váltotta ki, hogy anyja minden eszközzel azon fog mesterkedni, hogy megakadályozza Octavia eltávolítását. Mindeközben pletykák terjedtek Nero duhajkodásairól, cimboráival való éjszakai randalírozásairól. Mindez

[85] Ezt a kifejezést Traianus használta először Nero uralkodásának első öt évére, amelyet a sikeres kormányzás szinte felülmúlhatatlan időszakának tartott: Aurelius Victor, *De caesaribus*, 5. Vö. még J. C. C. Anderson, *Traian on the Quinquennium Neronis*. JRS 1 (1913) 173 sqq szerint ez az öt év Nero uralkodásának kései időszaka. O Murray, *The Quinquennium Neronis and the Stoics*. Historia 14 (1965) 41–61. Cizek (1), 32.

[86] Cizek (2), 91–93.

[87] PIR² A 441.

[88] Cizek (2), 96–100.

[89] Vö. Tresch, 93 sqq.

[90] Suetonius, *Nero*, 9; Tacitus is megerősíti: *Annales,* 13, 2.

[91] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 3. Vö. Cizek (2), 98.

[92] Vö. Tacitus, *Annales,* 13.

[93] Tacitus, *Annales,* 13, 2.

[94] PIR² C 1067.

[95] PIR² P 630.

[96] Tacitus, *Annales,* 13, 13; 14, 1.

közrejátszott abban, hogy ezekben az években fokozatosan erjedt Neróban az a gyűlölet és félelem, ami végül elvezetett Agrippina 59-es meggyilkolásához.

A külvilág azonban eközben keveset tapasztalt mindabból, ami a színfalak mögött lejátszódott, hiszen a római politika színpadán ekkor éppen az aranykor visszatértének színjátékát adták elő.[97] Augustus politikájának és ezzel a római irodalom aranykorának visszatérte után sóvárogtak az emberek, a költők egy nagyvonalú mecénás megjelenését ünnepelték az ifjú császárban.[98] A Vergilius helyére pályázó Calpurnius Siculus eclogájában adott hangot ennek a felfokozott várakozásnak:

> *Újból megszületik, s békét hoz az édes Aranykor,*
> *s újra leszáll, gyász-szennyét már letörölve a földre*
> *drága Themis, s boldog kort hoz be az ifju, kit anyja*
> *iulusi őseinek joga juttat most hatalomhoz.*
> *Míg ez az isten kormányoz maga, hátrafeszített*
> *kézzel vergődik béklyóban a Háboru: gyilkos*
> *fegyvereit vesztvén öntestét marja-emészti;(…)*
>
> *Bőséges nyugalom jő, mely Latiumba behozza*
> *újból Saturnus fegyvertől mentes uralmát(…)*
>
> *Hisz maga egy isten veszi most vállára a Várost,*
> *s hordja olyan könnyen, hogy roppant súlya se rezdül,*
> *s bár az egész föld átalakul, zaj mégse morajlik.*
> *S már nem avatja halottait istenné soha Róma,*
> *addig, amíg csak a Nap nyugaton nyugszik s keleten kél*.[99]

Az első öt esztendőt tehát felfokozott várakozás és végletes ellentmondások jellemezték mind a közéletben, mind a császári udvar külvilágtól részben elzárt világában. Hogy a vezetőket miként ítélte meg a későbbi történetírás, nagyban függött attól, melyik történetírói hagyományhoz kapcsolódtak: a Seneca-barátihoz vagy a Seneca-elleneshez.[100] Ha az irodalom szempontjából vizsgáljuk az első öt esztendőt, akkor azt vesszük észre, hogy Nero ez alatt az idő alatt keveset foglalkozott vele: érzelmi kalandjai, anyjával való harca meg tomboló ifjúsága szinte teljesen lekötötték energiáit. Dio Cassius szerint ezt az időszakot az állandó alakoskodás jellemzi. Ha az állam tényleges irányítói vagy anyja feddőn szóltak rá, jelenlétükben restellkedett és fogadkozott, hogy megválto-

---

[97] Schubert, 15sqq.

[98] Morford, 2003, 2027.

[99] Calpurnius Siculus, 1, 42–48; 63–64; 84–88. (Bencze Ágnes fordítása.) Részletes elemzését lásd újabban Schubert, 44–84.

[100] Tacitus az *Annales* 13, 20-ban összehasonlítja különböző történeti forrásainak Burrus tervezett, majd végül végre nem hajtott lemondatásáról szóló beszámolóit, amely kapcsán megjegyzi, hogy Fabius Rusticus Seneca iránti hálájából állította be úgy az eseményeket, hogy azok a filozófus közbenjárására történtek. Első pillantásra talán túlzásnak tűnik a történeti források ennyire leegyszerűsítő osztályozása, a vélekedés, hogy alapvetően sztoikus-párti vagy sztoikus-ellenes tendenciák érvényesültek a történetírói szemléletben, *communis opinio*nak tekinthető.

zik, ha azonban magára hagyták, felébredt benne a vágy, mely ellenük sarkallta őt, s rossz szellemeire hallgatott, akik azt súgták neki, nem kell tartania tőlük, hiszen ő a császár.[101] Legközelebbi barátai ebben az időben – ha Tacitus adatai helytállóak – Marcus Salvius Otho,[102] a későbbi császár és Claudius Senecio,[103] a Piso-féle összeesküvés későbbi résztvevője voltak, szerelme pedig a görög Acte.

A névsorból látható, hogy közvetlen környezetében nincs se költő, se más művész nevelőjén, Senecán kívül, köztük azonban több évtizednyi korkülönbség volt, s talán még az a kijelentés is megkockáztatható, hogy Seneca bizonyos mértékig az apját helyettesítette, noha az űrt nyilvánvalóan nem tudta betölteni. Nero számára apja elvesztése mindvégig fájó seb maradt, amit jelez, hogy rögtön uralkodása legelején szobrot szavaztatott meg a senatussal apja számára,[104] akinek születésnapját is (december 11.) mindvégig a *domus Domitiana* előtti áldozatbemutatással ünnepelte meg.[105]

Nero ezekben az években mindvégig gyakorolta a különböző előadó-művészi ágakat, de arra, hogy maga körül költői kört hozzon létre, csak anyja halálának évében vállalkozott. Hogy mi volt elhatározásának pontos oka, nem tudjuk, de a számára vonzó mitikus és történelmi példákon túl, alighanem közrejátszott ebben az a szándék, hogy a kor vezető írójának és szónokának, vagyis Senecának a befolyását ellensúlyozza.

Ebben az időben történt, hogy Publius Suillius,[106] Claudius elkeseredett kegyence ügye tárgyalásakor vádak özönét zúdította Senecára, szemére vetette házasságtörését, millióit, becsvágyát.[107] (Dio Cassius még azt is tudni véli, hogy Seneca Agrippinával való viszonya miatt törvényszék elé került, de ennek más történetírónál nem találni nyomát.[108]) Ez a szókimondás nem tett jót Seneca hírnevének, s eközben bukkan fel Nero életében a tapasztalt asszony, Poppaea Sabina is, vagyis eljött az idő, hogy lerázza magáról a kéretlenül gyámkodók súlyosan ránehezedő kezét.

Agrippina kétségbeesett próbálkozását jellemzi az a kétes hitelű történet, amelyről Tacitus és Dio Cassius is megemlékezik. Szerintük Nero anyja még önmagát is felkínálta fiának, csakhogy szerelmét elfordítsa Poppaeától.[109] Ezután

---

[101] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 4.

[102] PIR² S 108.

[103] PIR² C 1016.

[104] Vö. Tacitus, *Annales,* 13, 10.

[105] Vö. Smallwood, 16 sqq.

[106] PIR² S 700.

[107] Tacitus, *Annales,* 13, 42; Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 10 szintén részletesen felsorolja a Seneca-ellenes vádakat, de Suillius ügyére nem tér ki.

[108] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 10.

[109] Tacitus, *Annales,* 14, 2 forrásként egyrészt Cluvius Rufus munkáját említi, aki Agrippinát tüntette fel kezdeményezőnek, s Senecát a vérfertőzés megakadályozójának, másrészt idézi Fabius Rusticust, aki ellenben Nero bűnös vágyairól beszél. Tacitus az előbbi – más szerzők által megerősített – változat felé hajlik, és Agrippina korábbi házasságtöréseit idézi fel. Cassius Dio, *Historia Romana*, 61, 11 viszont forrásmegjelölés nélkül ismerteti a Cluvius Rufus-i hagyományt, bár kétségeinek ad hangot, és elmondja, hogy Nero nagyon szeretett egy Agrippinához feltűnően hasonlító hetérát. Nero szexuális szokásairól lásd Cizek (2), 39–41.

következett a sorsdöntő 59-es év, amikor Nerónak végre sikerült megszabadulnia anyjától,[110] s ekkor született meg benne az elhatározás, hogy ifjú költőkből társaságot toboroz maga köré.

MORFORD véleménye szerint a hatalomváltást követő hónapokban megvolt annak a reménye, hogy az irodalom támogatásának augustusi gyakorlata tér vissza. Ő Augustus gyakorlatában is kétféle időszakot különböztet meg: az elsőben, kb. Kr. e. 20-ig a császár indirekt módon, Maecenason keresztül felügyelte az irodalmi életet, míg Vergilius halála után felügyelete közvetlenné vált.[111] Szerinte Nero korában nem létezett olyan arisztokrácia, mint a Kr. e. 30–20-as években, ezért megnőtt a jelentősége a princeps pártfogásának. Elmulaszt viszont különbséget tenni Nero irodalom iránti érdeklődésének intenzitása szempontjából az anyja halála előtti és utáni időszak között. Anyja halálával hatalmának és életének egyik állandó felügyelőjét sikerült eltávolítania az élők sorából, s ez biztosította számára a politikai hatalmat; eljött tehát az idő, hogy e hatalma segítségével megszerezze a szellemi, művészi élet irányítását is. RUDICH joggal nevezi a Britannicus és Agrippina halála közötti időszakot a frusztráltság éveinek *(the years of Frustration)*, amikor azokhoz a társadalmi csoportokhoz fordult, amelyeket a hivatalos véleményformálók megvetettek, vagyis az alsóbb néprétegekhez, akik a circusi előadásokat látogatták.[112] Tacitus is megjegyzi, hogy Nero második consulsága (57) idején a Mars-mezei hatalmas amphitheatrum építésén kívül semmi említésre méltó esemény nem történt.[113] GODDARD szerint Nero magatartásában uralkodásának korai szakaszában a hierarchikus társadalmi kötöttségektől való szabadulásnak a gesztusai figyelhetők meg, szeretett volna a nép közé vegyülni, és a *popiná*k az alacsonyrangú társadalmi osztályokkal való találkozás lehetőségét jelentették számára.[114]

Nero társadalmi orientációjában is fordulat áll be anyja halálával. Az alsóbb néposztályoktól, akik közt mindvégig igen nagy népszerűségnek örvendett, ekkortól kezdve fordul az ifjú arisztokrácia költői tehetségei felé.

[110] Az utókor negatív Nero-képének kialakításában jelentős szerepet játszott az Agrippina-gyilkosság, amelyet a korabeli senatusi arisztokrácia – nem minden cinizmus nélkül – politikai gyilkosságnak kívánt láttatni, hiszen hálaadást tartottak a borzalmas tett után, s nem tudjuk, hogy Thrasea Paetus mellett bárki is tiltakozott volna azokon az ismeretleneken kívül, akik az anyagyilkosoknak járó büntetésre utalva zsákot húztak Nero köztéri szobraira.

[111] MORFORD, 2005–2006, 2010.

[112] RUDICH, 35–74.

[113] Tacitus, *Annales,* 13, 31.

[114] GODDARD, 74.

II.

AZ IRODALMI KÖRÖK HAGYOMÁNYA RÓMÁBAN

a) Vázlatos áttekintés

A római társadalom sajátosan strukturált szerkezete már alapjaiban meghatározta, hogy milyen szűkebb politikai, társadalmi, kulturális csoportosulások alakulhattak ki, jöhettek létre. A római irodalom kezdeteinek időszakából, az archaikus kor költőinek, Livius Andronicusnak vagy Naeviusnak az idejéből nem ismerünk semmilyen írói, költői csoportosulást sem Rómában, noha a görögöknél, amint Platón dialógusai és a filozófusok és költők társalgásairól fennmaradt beszámolók erre következtetni engednek, már régi hagyománya volt a tudós összejöveteleknek. S bár a III. századra szokták tenni az ún. *collegium poetarum et scribarum* megszerveződését, ezzel kapcsolatban azonban – a szűkös adatok miatt – nagyon sok a bizonytalanság.[115]

Az első – többek által Cicero fikciójának tartott[116] – önálló szellemi társaságként jellemezhető kör Scipio Africanus körül alakult ki. Ennek (a például is szolgáló) görög előzményét alighanem a Nagy Sándor halála után létrejött államok ún. diadochos-uralkodóinak udvartartásában kell keresni. Már a világhódító makedón is kiváló tanítóval dicsekedhetett Aristotelés személyében, hadjárataira tudósokat és költőket vitt magával, hatalomra jutott hadvezérei pedig kitűntető figyelmet fordítottak arra, hogy udvarukba a legnevesebb költőket, művészeket, tudósokat gyűjtsék össze.

A hellenisztikus korban létrejövő patronátus azonban jelentősen különbözött a korábbi görög hagyománytól. Jóllehet az Iliásban még nem, az Odysseiában már megjelennek az énekmondók *(aoidosok)*, akik különleges helyet foglaltak el a mykénéi és a homérosi társadalomban.[117] Társadalmi helyzetüket általában alacsony származás jellemezte, a korabeli arisztokrácia udvarai közt vándoroltak, s emiatt nagyrészt közönségüktől függtek. Ennek ellenére tisztelet övezte az énekmondókat, mivel olyan istentől inspirált művészeknek tekintették őket, akik biztosíthatják a hősök számára a hírnevet. Ez a kettősség mind a görögöknél, mind a rómaiaknál megfigyelhető: tisztelték őket tehetségük, távolságot tartottak tőlük kiszolgáltatott helyzetük miatt.[118]

A tyrannosok megjelenése a 6. században újabb jelentős változást hozott a társadalmi struktúrában és a költők helyzetében. Ekkor jelennek meg az első olyan kisebb uralkodók, a samosi Polykratés vagy a syrakusai-i Hierón, akik

[115] Vö. Quinn, 173–176; lásd még N. Horsfall, *The Collegium Poetarum*. BICS 23 (1976) 79–95.
[116] Strasburger, 72.
[117] Gold (2), 15 sqq.
[118] Gold (2), 17.

nemcsak költőket, hanem más művészeket: szobrászokat és építészeket, valamint orvosokat is udvarukba hívtak.[119] Ezzel szemben Athén demokratikus politikai berendezkedése alkalmatlan volt arra, hogy hasonló felépítésű patrónusi rendszer jöjjön létre: az egyeduralkodó helyett maga a városállam volt a különböző művészek megrendelője. A hellenizmus korában újabb jelentős változás történt a művészi mecenatúrában: a költők elvesztették korábbi kitüntetett szerepüket, az uralkodók pedig önmagukban is képesekké váltak arra, hogy maradandó nevet szerezzenek.

A hellenizmus korának az irodalom szempontjából kétségkívül legjelentősebb tette az alexandriai, pellai, antiochiai és pergamoni (vagyis az uralkodói centrumokban lévő) könyvtárak létrehozása volt, és a tudós költők és filológusok, Zénodotos, Eratosthenés, Apollónios Rhodios, Kallimachos és mások meghívása a Museionba. A könyvtár életrehívása számos pozitív következménnyel járt: lehetőség nyílt a tudomány széles körű művelésére, egyre több szaktudományos munka látott napvilágot, megszületett a filológia tudománya, és ebben a tudós körben természetesen alkalom kínálkozott irodalmi vitákra is.

Ekkor alakult ki az a kapcsolat a *patronus* és a tőle anyagilag és szociálisan függő helyzetben lévő emberek között, amely aztán a római *patronus–cliens* rendszer kialakulására is hatással volt.[120] Ebben a római szociális részstruktúrában azonban elsősorban a politikai elem volt meghatározó, a művészek, irodalmárok *cliens*i helyzetbe kerülése csak később következett be.

Rómában a királyok korában nem a társadalmi, hanem a kulturális feltétel hiányzott ahhoz, hogy Róma uralkodói körül irodalmi-szellemi csoportosulás jöjjön létre; a korai köztársaság korában viszont maga a politikai berendezkedés gátolta, hogy egy-egy vezető körül művészekből, tudósokból álló csoportosulás szerveződjék. Az irodalomnak Rómában való megjelenésétől kezdve az alkotók szociális státusától függően igen különböző patrónusi formák alakultak ki, közös viszont az, hogy az első irodalmi mecénások az irodalmat hivatalból támogató *aedilis*ek voltak.[121]

Mivel az aedilisek feladatköre elsősorban a drámai előadások megrendezésében kapcsolódott az irodalomhoz – hiszen erre volt leginkább igény a közönség részéről –, természetes, hogy a korai időszak költői, Livius Andronicus, Naevius, Ennius, Plautus vagy Terentius valamennyien vagy részben, vagy kizárólag drámaírással foglalkoztak. Eltérő társadalmi helyzetük (Livius Andronicus például felszabadított rabszolga, Plautus nem Rómában született szabad volt) más és más függőségi helyzetbe kényszerítette őket. Ennius különböző római előkelőkhöz fűződő kapcsolatáról számos anekdota szól, mindez azonban inkább a sokoldalú társadalmi kapcsolódást példázza.[122]

---

[119] Gold (2), 19.

[120] A latin *amicus*nak vagy *comes*nek megfelelő görög *philoi*jal kapcsolatban lásd Gold, 35 sqq.

[121] A római irodalmi patrónusságról lásd részletesebben Gold (2), 39–67.

[122] Gold, 48–49. Ennius még költeményt is írt Scipio tiszteletére, vö. U. W. Scholz, *Der Scipio des Ennius*. Hermes 112 (1984) 183–199.

Az első kifejezetten irodalmi-szellemi körnek[123] nevezhető csoportosulás csak a már említett Scipio-kör volt, amelyhez a komédiaíró Terentius is tartozott. Noha csak vígjátékainak a prológusában megfogalmazott védekezését ismerjük, a cáfolni igyekezett vádak arra utalnak, hogy ebben a Scipio köré szerveződött társaságban fontos szerep jutott az irodalomnak és – természetesen – a műbírálatnak.

Érdemes még megjegyezni azt is, hogy költők barátságáról már az archaikus irodalom korszakából is szólnak anekdoták. Gellius meséli el,[124] hogy amikor Pacuvius öregen és betegen Tarentumba költözött, az éppen Asiába utazó, jóval fiatalabb Accius fölkereste, és felolvasta neki nemrég elkészült tragédiáját. A teljességgel hihető történetnek az is tanulsága, hogy – mivel aligha ismeretlenül állított be idősebb kollégájához Accius – kétségtelenül volt már korábban is alkalmuk a személyes találkozásra, eszmecserére, irodalmi, esztétikai viták lefolytatására. Mindez talán kapcsolatba hozható a már említett *collegium poetarum*mal, amely a költők önszerveződő csoportosulása lehetett.

A Scipio körül szerveződött csoportosulás után csupán jó néhány évtized múlva jött létre olyan szerveződés, amely érdeklődésének középpontjában már nem annyira a filozófia, hanem az irodalom állt. Ez a bizonyíthatóan létezett irodalmi-művészi csoportosulás Q. Lutatius Catulus körül alakult ki. A II. század végétől kezdve pedig fokozatosan terjedt az efféle irodalmi-szellemi körök szokása, amint azt Lucretius *De rerum natura*ja címzettjének, C. Memmiusnak vagy Cicerónak a példája mutatja.

b) A generációs alapon szerveződött irodalmi-szellemi körök

Karthágó végleges legyőzése (Kr. e. 146), majd a Gracchusok fellépése után, a polgárháború éveiben, vagyis a Kr. e. 1. század első felében jelentős változások mentek végbe Róma társadalmában. A római konzervatív elit által addig ellenséges szemmel figyelt görög kultúra egyre szabadabban áramlott a birodalom fővárosába, és a nagyobb városok lakosságának szokásai, ízlése is átalakult. Mindez nemcsak az öltözködésben, a mindennapi szokásokban, a közerkölcsben stb. mutatkozott meg, hanem az irodalomban is. A Catilina-féle összeesküvés (Kr. e. 63) táján jelentkezett az a költői csoportosulás, amelynek tagjait Cicero gúnyosan *cantores Euphorionis* és *hoi neoteroi*ként (innen az elnevezés: neoterikusok, vagyis *újabbak)* emlegeti. Legismertebb tagjai C. Valerius Catullus, C. Licinius Calvus és C. Helvius Cinna voltak, akik valamennyien jó anyagi körülmények közt élő itáliai családokból származtak.[125] Közülük csupán Catullusnak ismerjük a költészetét, a többiek műveiből pedig csak fragmentumok maradtak ránk. A veronai költő verseiből és a neoterikusokról szóló történetek

[123] Az egész könyvben ezt a kifejezést használom.
[124] Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 13, 2.
[125] A többi neoterikus költőről és esztétikájukról lásd R. O. A. M. Lyne, *The neoteric poets*. CQ 28 (1978) 167–187.

alapján egyértelmű, hogy nem *patronus–cliens*i, hanem szorosabb-lazább baráti kapcsolatban álltak egymással. A közös alkotótevékenység dokumentuma Catullusnak az a verse is, amelyben Calvusszal együtt folytatott versfaragásukat idézi föl:

> *Tegnap, Licinius, pihenve, játszva,*
> *táblácskámra soká, vidám örömmel*
> *firkáltunk dalokat, mulatva, mint jött.*
> *Játszi verseket ontva, váltogattuk*
> *mértéküket, poharazva válaszoltunk*
> *egymásnak s vetekedve élcelődtünk…*[126]

Catullus versei arra engednek következtetni, hogy ezek a fiatal írók ismerték és kemény kritikával illették nemcsak barátaik, hanem – amint azt a szintén Calvusnak címzett 14. carmen mutatja – más, esztétikájuktól idegen költők verseit is. Az őket egymáshoz fűző barátságon kívül éppen az önálló és új, s nagyjából azonos, a hellenisztikus görög költészetet példaképül választó *ars poetica* teszi csoportjukat generációs költői körré. Mindez mégsem jelenti, hogy a *patronus–cliens*i viszony bizonyos változatát ne lehetne felfedezni az ő esetükben is. A legjellemzőbb példa erre, hogy mind Cinna, mind Catullus elkísérték C. Memmiust, Lucretius tankölteményének címzettjét Bithyniába. A *propraetor* kíséretéhez való csatlakozásukban kétségtelenül szerepet játszott az is, hogy a politikustól anyagi támogatást vártak. Kapcsolatuk többé-kevésbé mégis horizontális voltát jelzi, hogy Memmius alighanem nem kért irodalmi ellenszolgáltatást a támogatásért cserébe, hiszen sem Cinna, sem Catullus nem írtak költeményt nagyszerűségéről.

A neoterikusok költői körének társadalmi, sőt talán politikai függetlenségére jellemző az is, hogy kiknek ajánlották műveiket. Catullus költeményeinek gyűjteményét a történetíró Cornelius Neposnak ajánlotta, akitől bizonyára nem várt bőséges anyagi jutalmazást, elismerést; Cinnáról pedig tudjuk, hogy írt ugyan egy *propemptikon*t a görögországi tanulmányútra induló Asinius Pollionak,[127] de ez inkább baráti, semmint valamilyen egzisztenciális érdek diktálta gesztus volt, hiszen segítséget aligha remélhetett egy éppen elutazó embertől. Cinnának egyébként inkább politikai pártfogókra volt szüksége, mint irodalmiakra, amennyiben a költő azonos a Caesar-párti néptribunus Cinnával.[128]

Irodalompártoló tevékenység és irodalmi-szellemi kör létrehozására irányuló kísérlet a kor legnagyobb politikusainál, Caesarnál, Pompeiusnál és Cicerónál is megfigyelhető. Cicero több olyan kiváló irodalmárral állt közeli baráti kapcsolatban, mint Atticus vagy Brutus, de cliensei közt is voltak művészek, mint a költő Archias.[129] Pompeius baráti körébe tartozott L. Lucceius, a törté-

---

[126] Catullus, 50, 1–6. (Devecseri Gábor fordítása)
[127] Charisius 158B (124K), Vö. Schanz-Hosius[4] 1, 307–308; Skutsch RE VIII, 1, 226–228.
[128] Plutarchos, *Brutus*, 20; Skutsch RE VIII, 1, 226.
[129] Archiasszal való kapcsolatáról lásd részletesen Gold (2), 73–86.

netíró senator, M. Terentius Varro és a mytilénéi Theophanés,[130] akik nemcsak szellemi, hanem politikai támogatói is voltak. Caesar közvetlen környezetéhez is több olyan ember tartozott, akik elsősorban szellemi partnerei voltak a hadvezérnek. Hogy csak két példát említsek: Hirtius, aki megírta a *Bellum Gallicum* 8. könyvét, és Gnipho, az alexandriai csillagász, akinek segítségével Caesar a naptárreformot kidolgozta.

A Caesar halálát követő polgárháború és az új államforma, a principátus megszilárdulásának idejére esik a korábban kialakult irodalmi-szellemi köri formák ötvöződése. Ezt jól példázza az augustusi aranykor két legnagyobb hatású irodalmi patrónusának, Maecenasnak és Messalla Corvinusnak az alakja és tevékenysége.

Az etruszk származású Maecenast, Augustus barátját körülvevő klasszikus költői csoportosulás jól ismert. Első pártfogoltjai közé tartozott a bukolikus költeményei révén már harmincévesen hírnevet szerzett Vergilius, s később szintén ő karolta föl a Brutus oldalán harcolt apuliai Horatiust. Rajtuk kívül ebbe a körbe tartoztak még a Vergilius halála után az *Aeneis*t Augustus parancsára kiadó Varius és Tucca, meg a brundisiumi útra velük tartó Heliodorus és Cocceius,[131] s a később csatlakozó Propertius. Ők nemcsak barátai és lekötelezettjei voltak Maecenasnak, hanem olyan költőtársak is, akik egy generációhoz tartozva az aranykori irodalmi ízlés alakítói, formálói voltak. Vergilius és Horatius azonban Catullusszal vagy Calvusszal összehasonlítva sokkal kedvezőtlenebb helyzetben voltak, hiszen sem társadalmi, sem anyagi helyzetük nem biztosíthatta számukra a neoterikusokra jellemző függetlenséget, Maecenas támogatása tehát mindannyiuk számára nélkülözhetetlen és szerfelett hasznos volt.

A Messalla Corvinus körül szerveződött irodalmi körre vonatkozó adatokat elsősorban Tibullusnak és Messalla unokahúgának, Sulpiciának a verseiből meríthetünk. Maecenasszal ellentétben körülötte lazább baráti-cliensi kapcsolatban csoportosultak a költők,[132] amit bizonyít, hogy az elégiaköltő Tibullus sem tartózkodott mindig Messalla közvetlen közelében,[133] Rómában, hanem gyakorta visszahúzódott pataviumi birtokára.

Ezeknek a főleg költészettel foglalkozó szellemi-irodalmi csoportosulásoknak a jelentőségét növelte, hogy tagjaik számára az állandó intellektuális feszültség mellett a nyilvánosságot is biztosították a felolvasások és a publikációk támogatása révén.

---

[130] Pompeius és barátai kapcsolatáról lásd GOLD (2), 87–107.

[131] Vö. Horatius, *Sermones*, 1, 5.

[132] LUCK, 93sqq.

[133] BENNETT feltételezése szerint Messalla például fizetett Tibullusnak egyik-másik elégiájáért, ami a költő anyagi kiszolgáltatottságát jelentené. Vö. P. J. BENNETT, *Tibullus and the Ambarvalia*. AJPh 109 (1988) 523–536.

c) A mester–tanítvány kapcsolatból kialakuló irodalmi-szellemi körök

Először a filozófiával foglalkozók körében jelent meg annak az igénye, hogy az idősebbek a bölcselet iránt érdeklődőknek átadják tudásukat, ismereteiket. Így jöttek létre a klasszikus görögség híres filozófiai iskolái, az eleai vagy az athéni filozófiai iskolák, amelyek nemcsak oktatási intézmények, hanem a tagok baráti ismeretségét is feltételező szellemi műhelyek voltak. Elég Platón dialógusaira utalni ahhoz, hogy világossá váljék ezeknek a filozófus-köröknek a felépítése és működése.

Rómában, ahol a nyilvános oktatás sokáig nem létezett, a gyerekeket a legelemibb ismeretekre a *familiá*ban élő (általában) görög rabszolga okította, így nem volt lehetőség arra, hogy egy-egy tanár tanítványokból baráti-szellemi társaságot verbuváljon maga köré. Hogy a neoterikus költők hol és milyen oktatásban részesültek, nem tudjuk, Vergilius zsengéi között fennmaradt azonban olyan vers, amelyben iskoláira emlékezik.

Ite hinc, inanes, ite, rhetorum ampullae,
inflata rore non Achaico verba;
et vos, Stiloque Tarquitique Varroque,
scholasticorum natio madens pingui,
ite hinc, inane cymbalon iuventutis,
tuque, o mearum cura, Sexte, curarum,
vale, Sabine, iam valete, formosi.
Nos ad beatos vela mittimus portus,
magni petentes docta dicta Sironis,
vitamque ab omni vindicabimus cura.
Ite hinc? Camenae; vos quoque ite iam sane
dulces Camenae – nam fatebimur verum,
dulces fuistis; – et tamen meas chartas
revisitote, sed pudenter et raro.

Eredj te, szónoklás fellengzős pompája,
achája tőről nem sarjadt sok dagályos szó,
s te Selius, Tarquitius, te is Varro,
rétor-professzorok jól táplált népsége,
eredj, ifjonti évek nyüzsgő lármája!
Te is, Sextus Sabinus, ó szivem szíve,
légy boldog, és ti szép fiúk, az ég áldjon.
Mi vásznainkat boldog révbe fordítjuk,
Siro, a nagy tudós tanárra szomjazva,
a gond nyügétől életünk ekképp óvjuk.
Eredjetek ti is, Múzsák, elég immár,
édes Múzsák (hiszen megvallom őszintén,
édes volt köztetek), de már irótáblám
ritkábban és szemérmesen keressétek.[134]

[134] Vergilius, *Catalepton*, 7. (Szabó Kálmán fordítása.)

Vergilius e versével a későbbiekben is megtartott alapfokú ismereteket nyújtó grammatikusoknak és rhétorikatanároknak, Stilónak, Tarquitiusnak és Varrónak meg ideiglenesen a költészetet jelentő Múzsáknak fordít hátat, s jelenti be, hogy az akkor Neapolisban működő filozófushoz, Seirónhoz (Siro) csatlakozik.

S bár Vergilius verse azt mutatja, hogy a filozófusok voltak képesek az I. századi Rómában szellemi kör létrehozására, a társadalmi átalakulás csírájában már magában hordozta, hogy irodalmi tanulmányokra alapozott szellemi körök is szerveződjenek. Q. Caecilius Epirotáról, Cornelius Gallus közeli barátjáról tudjuk ugyanis, hogy patrónusa halála után iskolájában először olvastatta a neoterikus költők verseit, de előadásait – néhány kivételtől eltekintve – csak már felserdült ifjak *(adulescentulis)* számára nyitotta meg.[135] Körülötte talán létrejöhetett volna valamilyen szellemi kör, de efféléről nem tudunk.

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy Nero koráig – és ennek nyilván életkori okai voltak – a még túlságosan fiatal fiúk oktatását végző grammatika- vagy rhétorikatanárok körül nem alakult ki irodalmi-szellemi kör, csak a szabadon jelentkező, már felnőtt ifjak művelését vállaló filozófusok körül, mint amilyen Seirón vagy Sótion,[136] és később Seneca voltak. Néhány évtizeddel később azonban már akadnak olyan grammatikusok és rhétorok is, akik tanítványokból gyűjtöttek maguk köré csoportot. Hogy ennek előjelei már Nero uralkodásának idején is megvoltak, példa L. Annaeus Cornutus,[137] Lucanus és Persius tanítója és barátja, aki azonban nemcsak rhétorikával foglalkozott, hanem filozófiával is, s – amint erről később szó lesz – ő inkább filozófusként gyűjtötte maga köré az ifjú költőket. Így hát a Berytusból való M. Valerius Probus[138] volt az első, akinek nem annyira tanítványai, mint inkább vele alighanem szoros kapcsolatban álló követői voltak, ahogy Suetonius írja: *hic (sc. Probus) non tam discipulos quam sectatores aliquot habuit. nunquam enim ita docuit ut magistri personam substineret*.[139] Csak néhány személyt engedett társaságába, akikkel – étkezés közben vagy után – beszélgetett tudományos kérdésekről.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy amiatt sem jöhetett létre egy-egy grammatikus vagy rhétor körül tanítványokból verbuválódott költői-írói csoportosulás, mert: egyfelől a tanítványok köre állandóan változott, másfelől – és ez a lényegesebb – társadalmi helyzetük sem tette ezt lehetővé, hiszen a kezdeti időkben nagyrészt *cliens*i helyzetben lévő rabszolga- vagy *libertus*-származású görögök voltak a tanárok, akik vagy egy-egy római arisztokrata család sarjainak a nevelését, tanítását látták el, vagy egy-egy patrónus körül kialakult szel-

---

[135] Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus*, 16: *…ad Cornelium Gallum se contulit vixitque una familiarissime quod ipsi Gallo inter gravissima crimina ab Augusto obicitur. post deinde damnationem mortemque Galli scholam aperuit sed ita ut paucis et tantum adulescentibus praeciperet, praetextato nemini nisi si cuius parenti hoc officium negare non posset. primus dicitur Latine ex tempore disputasse primusque Vergilium et alios poetas novos praelegere coepisse…*

[136] PIR² S 572.

[137] PIR² A 609.

[138] PIR² V 117.

[139] Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus*, 24, 4.

lemi körben működtek. A szabad születésű C. Melissus szerencsétlen sorsa folytán sokáig rabszolgaként tanította Maecenast grammatikára,[140] C. Iulius Hyginus pedig, aki Augustus libertusa volt ugyan, *client*si viszonyban volt Ovidiusszal és a történetíró Clodius Licinusszal.[141]

Ha a későbbi fejleményeket nézzük, szintén azt tapasztaljuk, hogy a filozófusokban volt meg leginkább a képesség és a lehetőség arra, hogy szellemi kört hozzanak létre maguk körül, amint azt Gellius Taurusról és Favorinusról szóló történetei bizonyítják.

d) A Nero-kori irodalmi körök szerkezete

Nero uralkodásának, a Kr. u. I. század derekán az előbb egyszerűsített formában bemutatott irodalmi-szellemi csoportosulások nem jelentkeztek vegytiszta formában, hanem a részt vevő személyek bonyolult kapcsolatrendszere folytán egyszerre több szempont érvényesülése tapasztalható.

A császár azonban – ahogy Tacitus írja –, *hogy ne csak színpadi művészete váljék közismertté, a költészet művelésében is tetszelgett, és összegyűjtötte mindazokat, akikben volt valami költői tehetség, de jeles hírrel még nem dicsekedhettek. Ezek lakoma után összeültek és a magukkal hozott vagy csak ott kitalált verseket fűzögették és Nerónak üggyel-bajjal előadott szavait foltozgatták (…) Étkezések után a bölcsesség tanítóinak is juttatott időt, hogy az ellenkező állításokhoz ragaszkodók vitatkozásában gyönyörködhessen. És nem volt hiány olyanokban, akik arra pályáztak, hogy komor képüket s nézésüket az udvari szórakozások közepette szemlére bocsássák*.[142]

Nero viselkedésében, öltözködésében, szenvedélyében, mindennapi cselekedeteiben megfigyelhető, hogy mások, lehetőleg híres vagy mitikus alakok példáját követi és utánozza. Uralkodói mivoltában Augustus megtestesüléseként mutatkozik be, s a neve fémjelezte aranykor visszatértével hiteget; szokatlan hajviselete és öltözete, a költészet és a fogathajtás iránti rajongásán keresztül azt sugallja, hogy ő Apollo, még hatalmas aranyszobra, a colossus is valószínűleg napistenként ábrázolta.[143] Az a mód pedig, ahogyan maga köré gyűjti az ifjú tehetségeket, egyszerre emlékeztet Maecenasra és a neoterikusokra.

Az ifjú császár, amint az a történetíró szavaiból kiderül, tehetségéről már bizonyságot adott, de hírnévre szert még nem tett *(quibus aliqua pangendi facultas necdum insignis)*, tehát nagyjából vele egyidős költőket gyűjtött ma-

[140] Vö. Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus*, 21, 1–2.

[141] Vö. Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus*, 20, 1–2.

[142] Tacitus, *Annales,* 14, 16: *Ne tamen ludicrae tantum imperatoris artes notescerent, carminum quoque studium adfectavit, contractis quibus aliqua pangendi facultas necdum insignis erat. hi cenati considere simul et adlatos vel ibidem repertos versus conectere atque ipsius verba quoquo modo prolata supplere (…) etiam sapientiae doctoribus tempus impertiebat post epulas, utque contraria adseverantium discordia frueretur. nec deerant qui ore vultuque tristi inter oblectamenta regia spectari cuperent.*

[143] Vö. C. E. Manning, *Acting and Nero's conception of the principate*. G&R 22 (1975) 164–175.

ga köré. Mindez az 50-es évek végén, 59–60 táján, a *Iuvenalia* (59) és az első *Neronia* (60) megrendezésének idején történt, amikor Nero még húszas éveinek elején járt, tehát a köréje gyűjtött ifjak sem lehettek sokkal idősebbek nála. Irodalmi-költői köre tehát a neoterikusok csoportosulásához hasonlóan részben generációs alapon szerveződött.

Nero azonban nem csupán egy volt a Rómában élő, hírnévre vágyó költők közül, hanem ő volt a császár, vagyis a fő-fő *patronus*, aki szavának nem lehetett ellentmondani, ha meggondoljuk, hogy ekkorra már több meggyilkolt hozzátartozója, Britannicus és anyja, Agrippina vére tapadt kezéhez a mendemondák szerint. Tacitus is érzékelteti, hogy keveset számított az önkéntesség: az ifjú tehetségek összegyűjtésére a *contractis* kifejezést használja, amely kifejezés főleg a csapatösszevonások terminusaként fordul elő műveiben.[144] Nemcsak a történetíró szóhasználata, hanem Lucanus élete is amellett szól, hogy a császár kérése parancsnak számított, ami miatt még Iulius Caesarra panaszkodva már a mímusíró Laberius is kifakadt.[145]

Lucanus, a Nerónál alig néhány hónappal fiatalabb költő éppen Athénban folytatott tanulmányokat, amikor a princeps 60-ban hazarendelte *(revocatus Athenis a Nerone cohortique amicorum additus)*.[146] A hívás annyira hatásos volt, hogy Lucanus már annak az évnek a nyarán föllépett a *Neroniá*n a császár dicséretével. Ha a valóban a birodalom vezető rétegéhez tartozó családból származó Lucanus engedelmesen teljesítette Nero kérését, és gondolkodás nélkül hátat fordított a művelt rómaikat mágnesként vonzó Athénnak, vajon nem feltételezhetjük-e, hogy a *cohors amicorum* létrehívásában nagy szerepet játszott a princeps parancsszava?

Mindebből látható tehát, hogy Nero költői körében a generációs szerveződés iránti igény mellett mindvégig érvényesült a császártól egzisztenciálisan függő költők esetében a *patronus–client*si viszony is.

Tacitus arról is említést tesz, hogy filozófusokat is asztalához hívott Nero, de – úgy tűnik – nekik a költői körben nem jutott hely, feladatuk a császár szórakoztatása volt *(utque contraria adseverantium discordia frueretur)*, hiszen az étkezések után *(post epulas)* kikapcsolódásként hallgatta vitatkozásukat. A filozófusok közül ekkor még ott állt mellette Seneca, aki ebben az időben már elsősorban tanácsadójaként s a birodalom kormányzásának irányítójaként szerepelt, mintsem a császár nevelőjeként. De Seneca nemcsak Nero nevelője volt, hanem másokéi is, s Luciliusszal folytatott levelezése *(Epistulae morales)*, valamint a haláláról szóló (később részletesen elemzett) tacitusi beszámoló is ar-

---

[144] Pl.: *contracto exercitu* (*Agricola*, 20, 4; *Annales,* 1, 48, 1); *(exercitum) contractum ex diversissimis gentibus* (*Agricola*, 32, 4); *adversus Vindicem contractae legiones* (*Historiae*, 1,51,11); *contractis legionibus* (*Annales*, 6, 36, 3). További példák: A. Gerber et A. Greef, *Lexicon Taciteum*. vol. 1. Olms 1962 (reprint) 222.

[145] Lásd Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 8, 15., ill. Macrobius, *Saturnalia*, 2, 7, 1 sqq. Caesar arra kényszerítette a lovagrendi Laberiust, hogy lépjen föl a színpadon, ami a lovagrendből való kikerüléssel járt együtt. Gelliust ezt a következő szavakkal kommentálta: *sed potestas non solum si invitet, sed et si supplicet cogit*. Nero kérlelésében is bizonyára jócskán volt kényszer.

[146] *Vita Lucani*, I, 4.

ra enged következtetni, hogy tanítványként-barátként Nerón kívül is engedett, sőt hívott társaságába ifjakat. Ugyanakkor nem pusztán filozófus volt, hanem dúsgazdag arisztokrata is, így a köréje csoportosultakat egyként jellemezheti a mester–tanítványi és a patrónus–cliensi függőség.

A később részletesen tárgyalandó körök közé tartozik L. Annaeus Cornutusnak a köre, aki alighanem az Annaeusok, talán éppen Seneca szabadosa volt. Az ő csoportjához tartozott a korábban tanítvány, majd barát Persius, a szatíraköltő, és Lucanus, Seneca unokaöccse. A két költő mesteréhez fűződő kapcsolata nyilvánvalóan a tanítványságból alakult át barátivá, míg két másik ismert társával alighanem generációs és – ez eddig még nem szerepelt szempontként – születési-származási alapokon nyugodott baráti kapcsolata, ők ugyanis mindhárman görög ajkúak voltak, és az imperium keleti, görögöklakta vidékéről kerültek rabszolgaként vagy szabadosként Rómába. Esetükben az sem elképzelhetetlen, hogy egy római arisztokrata patrónus körének tagjai voltak valamennyien, s szűkebb csoportjuk egy nagyobb cliensi kör részeként jött létre.

Mindezek a költői-szellemi csoportosulások egyáltalán nem voltak zártak. Bár egy-egy cliens csak egy patrónushoz tartozott eredetileg, ez egyáltalán nem jelentette azt (már az augustusi időkben sem), hogy a nevesebb és hírnévre szert tett alacsony társadalmi rangú művészeknek, filozófusoknak ne lehetett volna több arisztokrata támogatója is, s kegyeiket ne akarták volna sok előkelő házban megnyerni. Természetesen a szabad születésű, sőt arisztokrata személyek is tartozhattak egyidejűleg több csoportosuláshoz. Lucanus például egyszerre érezhette magát otthon a császár, Nero, a tanára, Cornutus vagy a nagybátyja, Seneca körül csoportosuló különböző rendű és rangú emberek társaságában. De akit saját irodalmi-szellemi köre vett körül, az is tagja lehetett más társaságoknak: Cornutus meghívást kaphatott Seneca vagy Nero körébe, Persius vendégeskedhetett Seneca barátai közt, és a filozófusnak, ha saját barátai vették is körül, bizonyosan volt joga, hogy meg-meglátogassa tanítványa vacsoráit, és részt vegyen az utána tartott versfaragásokban.

A Nero-kori Rómában létezett irodalmi-szellemi körök tehát szerveződésükben többé-kevésbé egyként hordozták az efféle körök kialakulásának előfeltételeként említett valamennyi jellemzőt. S noha e csoportosulásoknak voltak állandó tagjai, mégsem voltak átjárhatatlanok, s a korabeli irodalom számos vonását nehéz, talán lehetetlen is megérteni anélkül, hogy ne próbálnánk meg a korabeli irodalmi élet jelentős vagy jelentéktelen szereplői közt lévő rendkívül bonyolult és sokrétű kapcsolatrendszert, amennyire ennyi idő távolából és a források szűkössége folytán lehetséges, föltárni.

III.

A RÓMAI IRODALMI ÉLET FÓRUMAI

a) A lakoma

Nemcsak a római mindennapoknak, hanem az irodalmi, szellemi életnek is egyik legfontosabb eseménye volt a lakoma *(cena* vagy *convivium)*. Már Platón is megörökítette azt a híres symposiumot, amelyen Sókratés és barátai a szerelem mibenlétéről vitatkoztak. A társalgással, vitatkozással, verssel vagy egyéb felolvasásokkal fűszerezett közös étkezések szokása még régibb keletű. A homérosi eposzokban is több lakomaleírással találkozunk. A tengeri viharból a phaiákok földjén szerencsésen partot ért Odysseus a tiszteletére rendezett lakomán meséli el addigi hányattatásainak történetét. Sőt már Homéros is olyan énekmondó *(rhapsodos)* lehetett, aki az arisztokrácia palotáiban járva, a fényes vacsorákon szórakoztatta költeményeivel a vendégeket. S ez a mediterráneumban kétségkívül általános társadalmi-társasági szokás már a királyok korának Rómájában is létezett. Livius meséli el a szerencsétlen Lucretia történetét, aki éppen amiatt lett erőszak áldozata, mert férje hivalkodva mesélt felesége tisztességéről egy olyan lakomán, ahol csupa férfi volt jelen.

Róma hatalmának növekedésével párhuzamosan természetesen megváltoztak a korábban elsősorban az arisztokráciára jellemző lakomák is. Az alacsonyabb társadalmi osztályok is utánozták ezt a szokást, és a legkülönbözőbb rangú emberek találkoztak napnyugta felé, hogy hajnalig múlassák vidám vagy komoly beszélgetéssel az időt. A Kr. e. I. század elejére a római élet mindennapos eseményévé vált a *convivium*, amelynek formáját nagyban meghatározták az általános étkezési szokások: a fekvő helyzet, a négyzet három oldalára elhelyezett asztalok, az egy asztalnál fekvő három-három személy stb. M. Terentius Varro egyik menipposi szatírájában[147] – amelynek már a címe is sokatmondó: *nescis, quid vesper serus vehat*, vagyis: *Nem tudod, mit hoz a késő este,* a jó lakoma receptjét írja le. Se túl kevés, se túl sok vendég ne legyen a lakomán, hanem legalább a Gráciák, legfeljebb a Múzsák számával egyezzen a lakomavendégek száma, azaz minimum hárman, maximum kilencen legyenek *(convivarum numerum incipere oportere a Gratiarum numero et progredi ad Musarum)*, ami pontosan megfelel a római asztalelrendezésnek. De jobb is – Varro szerint –, ha nincsenek többen, mert a tömeg rendszerint lármás *(turbulenta)*, s míg Athénban ül, Rómában állni szokott, de sem itt, sem ott nem fekszik. Azután négy elengedhetetlen követelménye van még a jó lakomának: kedves, barátságos emberkéket kell *összeválogatni (belli homunculi conlecti sunt)*, jól kell

[147] Vö. Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 13, 11.

megválasztani a helyet *(electus locus)*, az időt *(tempus lectum)*, tilos *nem megválogatni* a fogásokat *(apparatus non neglectus)*.[148] Mivel a leghosszabban mégis a meghívott vendégekről beszél, alighanem az a legfontosabb szempont, hogy a lakomázók kik s miről és hogyan beszélgetnek: rossz vendég a fecsegő, de a szótlan is *(nec loquaces autem…convivas nec mutos legere oportet)*, mert az ékesszólás a fórumra, a hallgatás meg a hálószobába való. A téma pedig ne legyen se aggasztó *(anxius)*, se szövevényes *(tortuosus)*, hanem olyasmiről folyjék a szó, ami kellemes és érdekes, s tréfás meg víg volta mellett még hasznos is, hogy szellemünk finomabb és kellemesebb legyen általa *(sed iucundos atque invitabiles et cum quadam inlecebra et voluptate utiles, ex quibus ingenium nostrum venustius fiat et amoenius)*, vagyis beszélgessünk mindennapi eseményekről *(rebus ad communem vitae usum pertinentibus confabulemur)*, mert a munka közben ilyesmire nincs idő.

Ezt a receptet azonban, amelynek megalkotásában nyilván szerepet játszott a *symposium*nak nevezett irodalmi műfaj hatása is, korántsem tartotta be mindenki. Suetonius írja Augustus életrajzában, hogy sok pletyka keringett a princeps egyik állandó titkos vendégseregéről,[149] akiket csak *dódekatheoi*ként emlegettek, mert isteneknek és istennőknek öltözve hevertek az asztalnál, a császár pedig Apolló-jelmezt viselt. Mivel Rómában ekkor éhínség volt, nemcsak Antonius bélyegezte meg az efféle dáridókat, gúnyolva a résztvevőket, hanem még egy csúfolódó vers is született róluk:

Színrevivőt fogadott ez az asztali banda: hat istent
Láthat Mallia és féltucat isteni nőt;
S míg Caesar szentségtelenül Phoebust alakítja,
S még bonyolítja is az égi promiszkuitást:
Hátat fordít a földnek az istenség, valahány van,
És az arany trónról Iuppiter is menekül.[150]

Ha a varrói tanácsokkal vetjük össze ezt a lakomát, sem a vendégek számában, sem az étkezésben mutatkozó józan mértéktartásban nem felel meg annak. Ám hogy a fórumtól távol eső témákról folyt-e a beszélgetés, nem tudni, mint ahogy azt sem, vajon Maecenas, Vergilius vagy Horatius a meghívott résztvevők közt volt-e. Az sem meglepő, hogy nők is voltak a lakomavendégek közt, hiszen a pun birodalom végleges legyőzése után jelentős mértékben átalakultak a társadalmi szokások. Cornelius Nepos is megjegyzi, amikor a görög és ró-

[148] Varro kétségtelenül játszik a szavakkal, amikor a négy fő kritériumot meghatározza, mintha a lakomáról már beszélni is csak *választékosan* illene.

[149] Suetonius, *Divus Augustus*, 70.

[150] (Kis Ferencné fordítása.)
cum primum istorum conduxit mensa choragum,
sexque deos vidit Mallia sexque deas,
impia dum Phoebi Caesar mendacia ludit,
dum nova divorum cenat adulteria:
omnia se a terris tunc numina declinarunt,
fugit et auratos Iuppiter ipse thronos.

mai szokásokat hasonlítja össze, hogy míg a görögöknél talán megütközést keltene, ha valaki a feleségét is elvinné a lakomára, mindez Rómában természetes dolog.[151] S a varrói tanácsoknak megfelelően jár el az éppen minden pénzéből kifogyott Catullus is, mikor barátját azzal hívja vacsorára, hogyha hoz mit enni, akkor lesz mit enni, de hozzon egy csinos nőt is, s ugyan nem mondja, miért, talán mégis azért, hogy hárman legyenek:

Nálam jó lakomát ehetsz, Fabullus,
nemsoká, ha az istenek szeretnek,
és ha dús vacsorát hozol magaddal,
s nem felejted a szép leányt, a jó bort,
és a víg kacagást, a szellemet sem.[152]

A *Noctes Atticae* szerzője nemcsak Varro lakomákról szóló művének részleteit őrizte meg az utókornak, de beszámol egy olyan *convivium*ról is, amelynek maga is résztvevője volt a *Saturnalia* ünnepének idején Athénban.[153] Kellemesen és mértékletesen ünnepeltek *(hilare ac modeste)*, derűsen és jól szórakozva azok a rómaiak, akik a görög városban tartózkodtak, és ugyanazokhoz a mesterekhez jártak előadásokra. Mindig másikuk következett soron, akinek barátait lakomán kellett megvendégelnie. És a házigazda gondoskodott a szellemi táplálékról is, az étkezés utáni tudós és talányos beszélgetésnek ő határozta meg a témáját, ő tette föl a kérdéseket s ő gondoskodott a jutalmakról. Ezek – Gellius korára jellemző módon – valamely régi görög vagy latin írónak a művei voltak, s mindegyik mellé még egy babérkoszorú is járt. A beszélgetés koreográfiája a következő volt: mindenki kapott egy kérdést, s ha jól megválaszolta, megkapta a jutalmat, ha nem, a sorsolás szerint utána következő válaszolhatott, vagy ha senki sem tudta megoldani, a kérdés mellé járó koszorút az ünnep istenének, Saturnusnak ajánlották föl. Az efféle alkalmakkor irodalmi, nyelvészeti, történelmi, filozófiai, kultúrtörténeti problémák kerültek terítékre, és Gellius fel is idézi a legutolsó alkalmat, amikor éppen heten voltak a vacsoravendégek. Elősorolja a kérdéseket, amelyekre egy kivételével választ adtak, arra ugyanis senki sem emlékezett, hogy a *verant* igét Ennius használta *Annales* című műve 13. könyvében *igazat mond* értelemben, így a kérdésért járó koszorút az istenség kapta.[154]

Az efféle félig komoly, félig vidám lakoma nem ment ki a divatból, hanem egészen a késő ókorig kedvelt szórakozási forma maradt, amire példa a IV–V.

---

[151] Vö. Cornelius Nepos, *De viris illustribus*, prol.

[152] Catullus, 13, 1–5. (Devecseri Gábor fordítása.)
Cenabis bene, mi Fabulle, apud me
paucis, si tibi di favent, diebus,
si tecum attuleris bonam atque magnam
cenam, non sine candida puella
et vino et sale et omnibus cachinnis.

[153] Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 18, 2.

[154] Gellius sokszor számol be különböző lakomákról, az ilyenkor szokásos beszélgetéseken megvitatott kérdésekről: 2, 22; 7, 13; 12, 8; 15, 2; 19, 9.

század fordulóján élt Macrobius *Saturnaliá*ja. Bár annak hitelességét, valóban megtörtént-e a művében leírt lakoma, nagyban csökkenti, hogy túlságosan is sok vonásában hasonlít a gelliusi történethez. Mert a kerettörténet éppen a *Saturnalia* idején játszódik, csak nem Athénben, hanem Rómában. A résztvevők is, köztük a Vergilius-kommentátor Serviusszal és a Victoria-oltár kapcsán a milánói püspökkel, Ambrosiusszal vitába keveredett Symmachusszal, éppen heten vannak. S azért gyűltek össze, hogy mintegy a késő ókori pogány arisztokráciának az izmosodó kereszténységgel szembeni kultúramentő kísérleteként vallástörténeti és filozófiai problémák mellett Vergilius görög és római forrásairól beszélgessenek.

Nero Rómájában, amint arról a történeti források tudósítanak, szintén a mindennapi élet szerves része volt a lakoma, amire a legjobb példa Petronius Arbiter és regényének, a *Satyricon*nak legteljesebben ránk maradt része, a *Cena Trimalchionis*, vagyis a *Trimalchio lakomája.*

Már Varro is az estéhez, méghozzá a késő estéhez kapcsolja az önfeledt, vidám lakomázást, s a lakomázóktól megkövetelt éjszakai élet legtökéletesebb megvalósítója Tacitus szerint Petronius volt.[155] Ő éppen fordított életet élt, nappal aludt, s az éjszakát szentelte a munkának meg az élvezeteknek *(illi dies per somnum, nox officiis et oblectamentis vitae transigebatur)*, ám Trimalchióval ellentétben nem pazarlónak tartották, hanem kifinomult ízlésűnek, hiszen a lakomaadó gazda igazi, csak a minap megtollasodott újgazdag, fölszabadított rabszolga, aki különféle kereskedelmi ügyletek révén hatalmas vagyonra tett szert, s a gazdag római arisztokrácia életmódját és szokásait igyekszik mindenben utánozni. Gazdagsága és műveltsége, „finom eleganciája" fitogtatására a legjobb alkalom egy lakoma. Petronius ennek a lakomának a leírásában nem pusztán a korabeli újgazdag réteg karikatúráját rajzolja meg, hanem – görbe tükröt tartva a korabeli társadalom elé – realisztikus paródiáját nyújtja meghatározó szórakozási formájuknak, társas életük egyik központi eseményének.

A lakomán, amelyen a regény hősei, *Encolpios* és *Ascyltos* is részt vesznek, a római étkezési szokásoknak megfelelően, éppen kilencen vannak. A főasztalnál foglal helyet Trimalchio, hogy onnan vezényelje a szolgák seregét, akik a vendégek kiszolgálásáról és kényelméről hivatottak gondoskodni. Már a vacsora elején meggyőződhetnek a vendégek arról, hogy mily fontos szerepet foglal el Trimalchio életében a művészet: a szolgák, míg a lakomához készülődők körmét vágják, dallal szórakoztatják őket. Majd következnek a fogások, csupa elmésnek hitt szemfényvesztés, s a házigazda megfogalmazza a tételt: *oportet etiam inter cenandum philologiam nosse*,[156] azaz *étkezés közben filológiával is kell foglalkozni*,[157] majd asztrológiai fejtegetésbe kezd. Aztán míg Trimalchio a mellékhelyiségben tartózkodik, megindul a beszélgetés a vendégek közt,

[155] Tacitus, *Annales,* 16, 18.

[156] Petronius, *Satyricon,* 39.

[157] Révay József e sort így fordítja: *Evés közben tudománnyal is kell foglalkozni.* E fordításban azonban elsikkad, hogy a megnevezett tudományterületnek vajmi kevés köze van ahhoz, amiről Trimalchio beszélni kezd.

Seleucus fecseg mindenféléről, fürdőről, borról, de főleg az aznap temetett Chrysanthusról, akit erre Phileros szidni kezd, majd a többiek is beleszólnak a beszélgetésbe. Nincs tudós társalgás, csak ostoba fecsegés, közhelyek, a félművelt emberek mitológiai és irodalmi tévedéseivel tarkítva. Utána bevonulnak a komédiások, akrobaták, majd egy alkalmi rögtönzés után ismét a költészetre terelődik a szó, s mintha sose lenne vége, szavak és étkek, kavargó jelenetek következnek egymás után.

Trimalchio lakomáján élénk társalgás folyik, s Petronius elbeszélésének köszönhetően a helyszín, a lakomázók társasága kiválóan rekonstruálható. Figyelemre méltó tehát, hogy a résztvevők közt nő is akad, hiszen föltűnik többször is Trimalchio felesége, Fortunata, és olykor ő is leheveredik a vendégek közé, majd irányítja a felszolgálást, körmére néz a szolgáknak. Ebből a szempontból Gellius és Macrobius lakoma-leírásai egészen mások: sem a *Noctes Atticae*-ben, sem a *Saturnaliá*ban nincs arról szó, hogy nők is tartoztak volna a társasághoz.

Catullus idézett versében és az Augustusról olvasható pletykában is szerepelnek nők a lakomázók közt. Az igazi kivétel azonban mégiscsak a princeps titokzatos lakomája, hiszen Catullus verse úgy is értelmezhető, hogy Fabullus hozzon mindent a vacsorához: *si tecum attuleris bonam atque magnam / cenam, non sine candida puella / et vino et sale et omnibus cachinnis*, mert neki csak egy finom kenőcse van otthon. Márpedig a bor, a szellemes élc *(sal)* és a mindenféle nevetés mellett a csinos nő is talán csak az *apparatus* része, nem vacsoravendég. Így bizony szegényes ez a kettesben elköltött estebéd.

Augustus lakomáján azonban legalább hat nőnek kellett lennie a vendégek között, hacsak nem férfiak kényszerültek az istennők jelmezébe bújni, ami aligha valószínű. Így ez nem is igazi tudós lakoma volt, hanem maszkabál, hogy az olymposiakat utánozzák, s a résztvevőket azért vette nyelvére Róma, mert dőzsöltek. Ha tudós társalgás lett volna, és nem orgiagyanús összejövetel,[158] aligha váltotta volna ki Antonius és a rómaiak felháborodását.

A római irodalomban egyetlen példa van arra, hogy a lakomát egy asszony irányítja. Vergilius *Aeneis*e I. énekének végén Dido lakomán látja vendégül a trójai hőst és társait. A Homéros-imitáció nyilvánvaló, a lakoma menete pedig akár a császárkori fényűző *convivium*oknak is megfelelne:

> *Már, mikoron feljött, fényes menyezetnek alatta*
> *Fínom arany nyoszolyán fenn ül vala Dído középen.*
> *Ott vagyon Aenéás; felgyülnek társai, s bársony-*
> *Ágyakkal tiszteltetnek. Mosdóvizet adnak*
> *És törlőt a friss inasok nagy rendre kezöknek.*

[158] Erre utal a gúnyvers *dum nova divorum cenat adulteria* sora.

Benn ötven szobalány van: ezek tisztsége, az élés
Tárra szemes gondossággal vígyázni, s a házi
Isteneket tömjénfüsttel párolni naponként;…[159]

Aztán kezdetét veszi a vacsora, megcsodálják Aeneas ajándékait, majd a lakoma első részének végeztével bort szolgálnak fel, és:

fit strepitus tectis vocemque per ampla volutant
atria…

Zengés támad az udvarban, s hömpölygenek a szók
a bő pitvarban…[160]

Miután Dido áldozatot mutat be Iunónak, s míg a díszes serlegből isznak az előkelők, Iopas énekel Atlasról, a hold és a nap járásáról, az emberi fajról, csupa filozófiai témáról, majd a királynő a késő éjszakába nyúlóan faggatja Aeneast mindenféle fontos és jelentéktelen dologról: Hektór tetteiről, Diomédés lovairól, míg rá nem veszi a hőst, hogy mesélje el Trója pusztulását és bolyongásait.

Vergilius ókori kommentátora, Servius sok érdekes megjegyzést fűz ehhez a részlethez, amelyekből egyrészt az derül ki, hogy a római étkezéseknek pontosan megkomponált szerkezete volt elmaradhatatlan részekkel, másrészt pedig az, hogy ebben a részletben a költő idegen és régi, illetve korabeli római szokásokat ötvöz egybe. Didónak viszont – ezt nem mondja ugyan Servius – nem azért jár a főhely, mert nő, hanem mert ő az uralkodó, a házigazda.[161]

Mindezek alapján világos, hogy nemcsak a mindennapi római élet, de a római irodalmi élet szempontjából is kiemelkedő jelentőségűek voltak a lakomák, amelyek kiváló alkalmat teremtettek arra, hogy a barátok összejöjjenek, s amellett hogy felhőtlenül cseveghettek aktuális témákról, lehetőség nyílt tudósabb témák megvitatására éppúgy, mint egymás költői, szónoki vagy tudományos művének meghallgatására, megvitatására. Bár valószínűleg jócskán volt mobilitás az egyes lakomatársaságok között, amennyiben elfogadjuk, hogy voltak többé-kevésbé állandó együtt lakomázó baráti társaságok, akkor a római étkezési szokások ismeretében feltételezhető, hogy egy-egy irodalmi jellegű ba-

---

[159] Vergilius, *Aeneis,* 1, 697–704. (Baróti Szabó Dávid fordítása.)
cum venit, aulaeis iam se regina superbis
aurea composuit sponda mediamque locavit,
iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus
conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
dant manibus famuli lymphas Cereremque canistris
expediunt tonsisque ferunt mantelia villis.
quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
cura penum struere et flammis adolere penatis.

[160] Vergilius, *Aeneis,* 1, 725–726. (Baróti Szabó Dávid fordítása.)

[161] Servius idézi Sallustiust, aki pontosan leírja az egyik vezéri étkezést, hogy ki hol foglalt helyet az asztaloknál.

ráti kör, társaság létszáma nem haladta meg a kilenc főt, hiszen ennyien tudtak kényelmesen együtt lakomázni. Ehhez a szűkebb körhöz – természetesen – csatlakozhattak kíváncsiskodók, bámészkodók, rajongók, hiszen szokás volt – ezt Varro javaslatából tudjuk –, hogy a lakomázók körén kívül jó néhányan álltak, és figyelték a beszélgetést.[162]

A Neróra vonatkozó történeti források mindegyike beszámol néhány híres lakomáról. Már gyors trónra jutását is annak köszönhette, hogy – a hírek szerint – mostohaapját, Claudiust kedvenc csemegéjével, gombával megmérgezték.[163] De hatalmára folyamatos fenyegetést jelentett Britannicus, aki Claudius vér szerinti fiaként mint törvényes utód jöhetett szóba: őt is egy lakomán mérgeztette meg állítólag Nero.[164] Amit följegyeznek ezekről az alkalmakról, nem a tudós lakomákra emlékeztet, hiszen *lakomáit délben kezdte, éjféltájban fejezte be, közben meleg, nyári időben hóval hűtött fürdőkkel üdítette fel magát,* és *időnként nyilvános helyen is nagy lakomát csapott, így a tengeri csaták céljára szolgáló elkerített medencében, a Mars-mezőn vagy a Circus Maximusban*.[165] Mégis bizonyos, hogy számtalan olyan egyáltalán nem duhaj alkalom lehetett, amikor Nero író- és költőbarátai társaságában – esetleg Seneca jelenlétében – költői műveiből adott elő, vagy társaloghatott az irodalommal, művészetekkel kapcsolatos témákról. Ezeken az alkalmakon fontos szerephez jutott bizonyára a zene is, hiszen trónra jutása után azonnal a császári udvarba hozatta Terpnust, a kiváló lantművészt, akinek játékát olykor még vacsora után is késő éjszakáig hallgatta.[166]

b) A recitatio

A római irodalmi nyilvánosságnak alighanem legfontosabb formája a köztársaság utolsó vagy a principatus első éveitől kezdve egyre inkább divatba jövő *recitatio*, vagyis nyilvános felolvasás volt. Az idősebb Seneca szerint Asinius Pollio volt az első, aki – bár nem engedte meg, hogy sok hallgatója legyen – elsőként hívott vendégeket, hogy felolvassa előttük írásait.[167] A recitáció később a művek publikálása felé tett egyik legfontosabb lépéssé vált,[168] hiszen így lehetett a legolcsóbban és a leggyorsabban megtudni a közönség véleményét egy-egy készülő műről. Gyors elterjedését mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Ver-

---

[162] Petronius Trimalchiójának lakomáján a három főszereplő közül csak kettő feküdt a lakomázók közt, a fiatal Gyton állt. Vö. *Satyricon*, 58.

[163] Vö. Suetonius, *Divus Claudius*, 44.

[164] Vö. Suetonius, *Nero*, 33; Tacitus, *Annales,* 13, 16–17.

[165] Suetonius, *Nero*, 27.

[166] Vö. Suetonius, *Nero*, 20.

[167] Seneca, *Controversiae*, 4,2. *Pollio Asinius numquam admissa multitudine declamavit, nec illi ambitio in studiis defuit; primus enim omnium Romanorum advocatis hominibus scripta sua recitavit. Et inde est quod Labienus, homo mentis quam linguae amarioris, dixit: 'ille triumphalis senex* krÛseij *[tuas id est declamationes] suas numquam populo commisit'*

[168] Sherwin-White, 115.

gilius is Maecenassal felváltva olvasta fel éppen elkészült Georgicáját Augustusnak. És az is nyilvánvaló, hogy az Aeneis bizonyos részei is ismertek voltak már azelőtt, hogy a költő halála után a princeps megbízásából Varius és Tucca publikálták volna, hiszen egyébként aligha utalhatott volna Propertius a készülő nagy műre.[169]

A recitációkra vonatkozó legterjedelmesebb forrásunk az ifjabb Plinius, s bár ő a Kr. u. első századforduló irodalmi életének volt aktív résztvevője, így a leveleiben található megjegyzések a Nero utáni korszakra vonatkoznak, mégis jogos a feltételezés, hogy a felolvasások menete már a század elejére kialakult, és jelentősen a későbbiekben sem módosult, vagyis az, amit Plinius a saját koráról elmond, érvényes Nero korára is.

A császárkori Róma kiemelkedő társadalmi eseménye a recitáció, amit még akkor sem lehet kétségbevonni, ha Plinius egyik Sosiushoz írt levelében amiatt panaszkodik, hogy mennyire fegyelmezetlenek az emberek újabban a felolvasásokon, mert *a legtöbben a csarnok előtti térségben üldögélnek, tereferével töltik el a bevezetés idejét, s csak időnként érdeklődnek, hogy megérkezett-e már a felolvasó, elmondta-e a bevezetőjét, a vége felé jár-e a műnek. Ekkor végre, de ekkor is csak nagy kényelmesen, beszállingóznak; de ezután se maradnak ott végig, hanem még a befejezés előtt kivonulnak, egyesek észrevétlenül, lopva, mások nyíltan és fesztelenül*.[170] Ellenpéldaként elmeséli, hogyan sietett Claudius császár M. Servilius Nonianusnak a felolvasására, miután a palotájában sétálgatva morajlást *(clamor)* hallott, ami lehetett felhördülés éppúgy, mint tetszésnyilvánítás. Ezzel azt kívánja mondani Plinius, hogy akkoriban nagyobb méltósága és tekintélye volt a felolvasásoknak, pedig valószínű, a hallgatóság Claudius idején sem volt jobb vagy méltóságosabb, mint a század végén.

A felolvasásokat nappal tartották, amit bizonyít, hogy Plinius idézett levelében a kelletlen meghívottak arról panaszkodnak, hogy elfecsérelték a napjukat *(queritur se diem perdidisse)*. A helyszíne ezeknek a recitációknak egyként lehetett magánház vagy középület. A felolvasott művek műfaja is igen változatos volt. Tudjuk, hogy az előbb említett Claudius is szívesen olvasta fel azokat a történeti munkáit, amelyek megírásába Livius buzdítására kezdett bele: *Mégis, mikor népes hallgatóság előtt először tartott felolvasást, alig tudta befejezni, saját maga szakítva félbe többször magát. A felolvasás kezdetén ugyanis egy kövér hallgató alatt több pad is összetört, mire kitört a kacagás; a zaj már elült, de Claudius nem tudta megállni, hogy időnként ne emlékeztessen az esetre, újra kiváltva a nevetést*.[171] A történeti munkákon kívül felolvastak még szónoklatokat, s talán Nonianus is éppen valamely szónoki munkáját olvasta fel, amikor a császár betoppant. Az ifjabb Pliniusról is tudjuk, hogy egyik-másik szónoklatát (csak hosszas unszolásra és szűk körű társaság előtt) felolvasta.[172]

---

[169] Vö. Propertius, 2, 34, 65–66.
[170] Plinius, *Epistulae*, 1, 13, 2. (Maróti Egon fordítása.)
[171] Suetonius, *Divus Claudius*, 41.
[172] Vö. Plinius, *Epistulae*, 3, 18; 5, 3, 7–11; 5, 12, 1; 7, 17.

Ezenkívül természetesen felolvastak még tudományos műveket is, de leggyakrabban mégis a költői műveket olvasták fel, aminek nyilván terjedelmi okai voltak. Már a viszonylag rövid (kb. 2000 sornyi) Georgicáról is azt olvassuk – amint említettem –, hogy négy egymást követő nap olvasta fel Vergilius és Maecenas, ami azt jelenti, hogy egy nap mindössze egyetlen éneket adtak elő. Plinius egyik levelében arról ír,[173] hogy amikor consuli tiszténél fogva köszönetet kellett mondania a császárnak, *Panegyricus*át három egymást követő napon olvasta fel. Szerencsére Pliniusnak ez a beszéde fennmaradt, így terjedelméből kiszámítható, hogy egy-egy ilyen felolvasás alatt körülbelül egy könyvnyi prózai vagy verses művet recitáltak, vagyis aligha lehetett rövidebb a felolvasás időtartama másfél-két óránál.[174]

A recitációk idejének hossza azonban néha egészen meglepő. Több adat is maradt ránk arról, hogy voltak, akik egész napos felolvasásokat tartottak. Plinius is beszámol arról, hogy egyik beszéde, amelyet a centumvirek előtt tartott, s amelyen akkora volt a tolongás, hogy egy fiatalembernek a tunicája darabokra szakadt, hét órán keresztül tartott.[175] Martialis pedig amiatt panaszkodik egyik versében, nincs ideje verset írni, mert egész nap egy költőt hallgat: *auditur toto saepe poeta die*.[176] De Plinius kortársa, Iuvenalis is azzal kezdi szatíráit, hogy elege volt már, hogy csak másokat hallgat, s mások rabolják költeményeikkel az idejét:

> *Én csak a másét hallgassam? Soha meg ne fizessek,*
> *bár agyonölt a rekedt Cordus rossz Theseisével?*
> *Nyűje fülem büntetlenül itt egy elégia-, ott egy*
> *vígjátékíró? S büntetlenül lopja a szörnyű*
> *Telephus annyi időm? Vagy Orestes, melyet az író*
> *margón, könyvfedelen folytat már – s mégse fejez be?* [177]

Az általános gyakorlat azonban mégis inkább a néhány, két-három órás felolvasás lehetett, semmint az, hogy egy egész napon keresztül vegyék igénybe a felolvasók a hallgatóság figyelmét, és tegyék próbára fizikumukat. Ilyen hosszú ideig való koncentráció vagy egy helyben ülés, ha nem tartottak szünetet, kétségkívül rendkívül elfáraszthatta a közönséget.

Pliniusnak már idézett leveléből az is kiderül, hogy ezeket a recitációkat előzőleg vagy nyilvánosan meghirdették, vagy levélben értesítették róla a meghívottakat: *nem csekély örömömre szolgált, hogy mikor barátaimnak fel akar-*

---

[173] Plinius, *Epistulae*, 3, 18.
[174] Sherwin-White, 251–252.
[175] Plinius, *Epistulae*, 4, 16, 3.
[176] Martialis, 10, 70, 10.
[177] Iuvenalis, *Saturae*, 1, 1–6. (Muraközy Gyula fordítása.)
Semper ego auditor tantum? numquamne reponam
vexatus totiens rauci Theseide Cordi?
inpune ergo mihi recitaverit ille togatas,
hic elegos? inpune diem consumpserit ingens
Telephus aut summi plena iam margine libri
scriptus et in tergo necdum finitus Orestes?

tam olvasni a könyvemet, bár sem levélben, sem felhívás útján (Non per codicillos, non per libellos) nem szólítottam fel őket, csak megemlítettem, „ha kedvük tartja", és „ha nagyon ráérnek"…[178] Szavaiból az is kiviláglik, hogy Plinius elsősorban a barátait hívta meg ezekre az alkalmakra, így alighanem egyaránt voltak szűk körű, az irodalmi barátok, ismerősök számára tartott felolvasások és nyilvános, boldog-boldogtalan által meghallgatható recitációk.

E recitációk hangulatát szintén Plinius alapján lehet a legjobban rekonstruálni. Nyilván sok függött attól is, hogy milyen művet olvastak fel éppen, a tetszés vagy nem tetszés kinyilvánítása azonban általános volt. (Ez volt az a *clamor*, ami Claudius fülét is megütötte.) Plinius is ingadozik, hol a figyelmes hallgatást, hol a hangos véleménynyilvánítást becsüli többre, de nagyon felháborítja az, hogy egyik-másik szónoklatot micsoda zajongás kísér: *Ezekhez a nyekergésekhez még csak a taps, cymbalum és dob hiányzik, mert üvöltés (teneris clamoribus) (nem tudok más szót találni erre a színházban is ízléstelennek ható jelenségre), az azután van bőven*.[179] Ezenkívül egészen más hangulata volt a nagy nyilvánosság előtt és a szinte családi meghittségben tartott felolvasásoknak. Suetonius is inkább rosszallóan jegyezte föl Claudiusról, hogy a kövér ember okozta derültségre többször is idétlenül emlékeztette közönségét egy komoly (történeti tárgyú!) mű olvasása közben. De a nevetés, vidámság ennek ellenére nem volt idegen a recitációktól.

Plinius mesél el egy történetet,[180] amelyet maga is csak hallott: *Passienus Paulus (…) elégiairással foglalkozik. Családi örökség ez nála: ugyanis földije Propertiusnak, sőt ősei közé sorolja a költőt. Mikor Passienus felolvasást tartott, így kezdte költeményét: „Ó Priscus, te kívánod…" Erre Iavolenus Priscus, aki jelen volt a felolvasáson, lévén Paulus jó barátja, közbevágott: „Én ugyan nem kívánom." Képzelheted, micsoda nevetés tört ki, micsoda élcek hangzottak el!* Erről a tréfás közbeszólóról azután elárulja Plinius, hogy nem teljesen épelméjű *(est omnino Priscus dubiae sanitatis)*, és feltűnő viselkedése ennek köszönhető. De valószínű, hogy egy-egy fesztelenebb társaság előtt tartott felolvasáson természetes volt, hogy a hallgatóság megjegyzéseket fűzött a hallottakhoz. Talán ilyen elmésnek szánt közbeszólás lehetett az a *Georgica* egyik félsorára mondott befejezés is, amelyet aztán Vergilius ellenlábasainak kritikájaként őrzött meg a költő életrajza.[181]

---

[178] Plinius, *Epistulae*, 3, 18, 4. (Maróti Egon fordítása.) A szövegben latinul is idézett két kifejezés gyakran előfordul Pliniusnál: az előbbi többször végrendelet értelemben szerepel (2, 16, 1), itt azonban inkább valamilyen rövid üzenetet jelent, csakúgy mint a nagybátyja, az idősebb Plinius halálát elbeszélő levélben (6, 16, 8), míg a *libellus* jelen esetben leginkább valami hivatalos értesítés (vö. 1, 10, 9), bár Plinius használja irodalmi művekkel kapcsolatban is. Plinius viselkedése egyébként nem meglepő, hiszen általában ódzkodott attól, hogy túlságosan nagy nyilvánosság előtt olvassa fel műveit. (1, 13 ,6) Vö. SHERWIN-WHITE, 116.

[179] Plinius, *Epistulae*, 2, 14, 13. Ebben a szövegben a *clamor* bizonyosan mást jelent, mint a Claudiusról szóló történetben.

[180] Plinius, *Epistulae*, 6, 15.

[181] A Donatus-féle Vergilius-életrajz szerint a *nudus ara, sere nudus!* (*Georgica*, 1, 299), vagyis *mezítelen arass, mezítelenül vess* félsor után egyik kritikusa odabiggyesztette: *így kapsz náthát! (sane quidam post hoc hemistichium dicitur subsecutus 'habebis frigore febres'.)*

Az első századi felolvasási szokásokra vonatkozó másik bőséges forrás Martialis. Epigrammáiban sokszor hivatkozik a maga és mások recitációira. Az utalások alapján további vonásokkal árnyalható a pliniusi kép. Martialis első epigrammáskönyveiben visszatérő téma az ellopott versek recitálása:

Hírlik, a verseimet, Fidentinus, te a népnek
Úgy adod éppen elő, mint a sajátjaidat.
Ingyen adok verset, ha enyémnek vallani kész vagy,
Vagy legalább vedd meg, s úgy azután a tied.[182]

Ez alapján úgy tűnik, annyira vágyott dolog volt költővé és ezáltal híressé válni, hogy a verslopás általános jelenséggé vált, sőt az sem volt elképzelhetetlen, hogy akadtak, akik pénzen vett idegen tollakkal óhajtottak ékeskedni, mint az a Paulus, akinek már nem ajánlja a versvásárlást Martialis, hiszen az magától is így cselekszik:

Verset vásárol Paulus s recitálja övéként:
Hisz' mit megvettél, a tied az jogosan.[183]

A költő gúnyának céltáblái, Fidentinus és Paulus közelebbről meg nem határozható személyek, akik a tehetségtelen, de költői babérokra vágyó fűzfapoéták jelképei. Nyilván ők is jelentős szerepet játszottak abban, hogy Plinius szerint április hónapban majdnem mindennap volt valahol recitáció,[184] s ekkor ő kifejezetten költői felolvasásokra gondolt.

Nero felolvasásairól keveset tudunk, Suetonius mindössze arról tudósít, hogy a császár *gyakran a szónoklást is gyakorolta a nyilvánosság előtt: költői műveket is adott elő, nemcsak otthon, hanem a színházban is, a közönség oly nagy örömére, hogy előadásáért hálaadó ünnepet szavaztak meg neki, s a költemények elszavalt részének aranybetűs szövegét a capitoliumi Iuppiternek szentelték*.[185] Az életrajz szövege azt mutatja, hogy Nero otthon is tartott felolvasásokat: ezek voltak azok a recitációk, amelyek összhangban voltak a recitációk hagyományos formájával, amelyen csak a meghívottak szűkebb köre vehetett részt. Barátai, költőtársai nyilván ezeken az alkalmakon ismerkedtek meg Nero költeményeivel. Ami Suetonius számára meglepő és elítélendő, hogy a princeps nem maradt meg a palota vagy valamely magánház, esetleg az Apolló-templom falai között, hanem színházban is fellépett, ami egyet jelentett a recitáció hagyományos követelményeinek megszegésével, az efféle felolvasás ere-

[182] Martialis, 1,29. (Csengery János fordítása.) Hasonló témájú versek még Martialistól: 1, 38; 1, 52; 1, 66; 2, 20 stb.

[183] Martialis, 2, 20. (Csengery János fordítása.)

[184] Vö. Plinius, *Epistulae*, 1, 13, 1: *Toto fere Aprili nullus fere dies quo non recitaret aliquis.* Sherwin-White, 115. szerint ennek oka abban keresendő, hogy ebben a hónapban nem kevesebb, mint 18 nap volt, amelyen felolvasásokat lehetett tartani.

[185] Suetonius, *Nero*, 10, 2. *declamavitque saepius publice; recitavit et carmina, non modo domi sed et in theatro, tanta universorum laetitia, ut ob recitationem supplicatio decreta sit eaque pars carminum aureis litteris Iovi Capitolino dicata*. (Kis Ferencné fordítása.)

detileg ugyanis nem színházi produkció volt. E részlet alapján nem egyértelmű, hogy Nero kinek a műveit adta elő, a sajátjait-e vagy másokét is, hiszen csak annyit mond: *recitavit et carmina*, ami mindkettőt megengedi. Arról, hogy Nero a színházban is fellépett, beszámol Tacitus is, de az ő szavaiból is csak valószínűsíteni lehet, hogy Nero a saját költeményeit adta elő: *először egy költeményt ad elő a színpadról, azután a tömeg követelésére, hogy valamennyi művészetét tegye közkinccsé (mert ezeket a szavakat használták), fellép a színházban, a cithara-énekesre vonatkozó minden szabályt megtartva…*[186] Ez a fellépés Nero uralkodásának utolsó időszakában történt, ami azt sugallja, hogy korábban az otthoni recitációkat részesítette előnyben, s a nagy nyilvánosság előtti szereplés elhatalmasodó exhibicionizmusával párhuzamosan szorította folyamatosan háttérbe a szűk vagy tágabb, de mindenképpen baráti és hozzáértő társaság előtt tartott recitációkat.

Kortárs költők recitációiról szintén tudunk: Suetonius azt írja Lucanusról, hogy tehetségének első jelét akkor adta, amikor a *Neronia* (60-ban) versenyén a császár dicséretét szavalta el,[187] majd később felolvasta a *Pharsalia* néhány (alighanem első három) énekét.[188] Seneca recitációiról nem maradt fenn adat, de alighanem felolvasta műveit, amire inkább a kor általános szokásából lehet következtetni, hiszen aligha lehetett oda a nyilvános szereplésért, ha Luciliust is óva inti attól, hogy efféle felolvasást tartson.[189] A többi kortárs közül Silius Italicusról lehet még tudni, hogy szívesen tartott felolvasásokat, amint arról Plinius tesz említést: *Verseket is írt (…). Olykor fel is olvasott néhányat, hogy megtudja a közönség véleményét*.[190] Még a visszahúzódó Persiusról is azt írja életrajza, hogy Lucanus elismerését felolvasott verseivel vívta ki. Más kortárs költő recitációiról nincs tudomásunk, de feltételezhető, hogy valamennyien olvastak fel műveikből a művelt baráti társaság előtt.

Az irodalmi nyilvánosság eddig bemutatott két formája azonban nem vált el élesen egymástól, hanem szorosan össze is kapcsolódhatott, amint Plinius és Martialis bizonyítja. Az epigramma-költő egyik versében a következőket írja egy bizonyos Ligurinusról:

Hogy hivogatsz vacsorára, okod nincs más, Ligurinus,
Csak hogy a verseidet énnekem elrecitáld.
Nyomban, amint a sarúm levetem, jönnek foliánsok
Még a halmártás és a saláta között.

[186] Tacitus, *Annales,* 16, 4.

[187] *Vita Lucani*, 1: *M. Annaeus Lucanus Cordubensis prima ingenii experimenta in Neronis laudibus dedit quinquennali certamine*.

[188] *Vita Lucani*, 1: *Dein civile bellum, quod cum Pompeio a Caesare gestum est, recitavit*. Az életrajz azt is megjegyzi, hogy Lucanus azért sértődött meg Neróra, mert a császár pusztán azért, mert elfáradt és fel akart üdülni, kiment egyik felolvasása közben. Ez azonban alighanem nem költői felolvasás volt, hanem egy olyan alkalom, amikor Lucanus quaestori minőségében olvasott fel a senatus előtt, amint az a quaestorok feladata volt.

[189] Seneca, *Epistulae morales*, 7, 9.

[190] Plinius, *Epistulae*, 3, 7, 5: *non numquam iudicia hominum recitationibus experiebatur.*

Másikat olvasol, ámbár még ott állnak az étkek,
S harmadikat, mielőtt békerül a csemege.
És már a negyedik s ötödik könyvet recitálod:
Ily szaporán ha hozod, vadkan is émelyítő.
Rémes verseid add oda, megveszi majd a halárus,
vagy készülj el rá, hogy te magad vacsorálsz.[191]

Plinius pedig amiatt méltatlankodik Septiciushoz írt egyik levelében, hogy nem fogadta el a meghívását, noha – írja: *meghallgathattál volna egy komikust vagy egy felolvasót, vagy egy hárfást, vagy, amilyen bőkezű vagyok, akár mind a hármat*…[192] Mindezek alapján egyértelmű, hogy a recitációknak és a lakomáknak nem voltak éles határai, hanem a lakoma a recitáció egyik meghittebb, barátibb alkalma volt. Jelentőségük pedig abban állt, hogy a költők, írók, tudósok ezen alkalmakkor szerezhettek tudomást egymás készülő vagy már el is készült műveiről, számos mű tartalmát és gondolatait így ismerhették meg anélkül, hogy később, a publikálás után meg kellett volna vásárolniuk vagy a könyvtárban kellett volna elolvasniuk. Arra, hogy ezeken a recitációkon jegyzetelt-e a hallgatóság, nincs adatunk, de talán még az is elképzelhető, hogy egy-egy érdeklődő följegyzett néhány fontos gondolatot, megjegyzést, amelyeket aztán később műveiben fölhasznált.

c) A színház

Sem a lakomák, sem a felolvasások nem tudtak azonban olyan széles nyilvánosságot biztosítani a költőknek, íróknak, mint a színpad. Velük szemben a szónokok előnyben voltak, hiszen ők gyakran léptek fel nagy nyilvánosság előtt, amennyiben állami hivatalt viseltek, vagy – ha jogi ügyekkel is foglalkoztak – valami jelentősebb perben szerepeltek.

A színház a római irodalom kezdeti időszakában kizárólag a színpadi írók számára jelentett nyilvánosságot. Plautus és Terentius művészetét darabjaikon keresztül ismerte meg a közönség, és a köztársaságkor végéig a színpad a drámaírók kiváltsága maradt. S noha életrajza szerint Terentius is arra kényszerült, hogy felolvassa művét bemutatás előtt az aedilisnek, a színházban mégis egyszerre több száz, esetleg több ezer ember ismerhette meg darabját, míg a recitációkon alig több tucat. Az első adat arra, hogy nem színpadi író darabját is bemutatták nagyobb közönség előtt, Vergilius életrajzából való. Donatus szerint az eclogákat megzenésítették, és így adták elő a színpadon. Valamennyiben azonban közös vonás az, hogy nem a szerzők adták elő műveiket,[193] hanem hivatásos előadóművészek, aminek többek közt az is oka volt, hogy római polgár nem léphetett színpadra. Jellemző történetet mond el Macrobius a híres mí-

[191] Martialis, 3, 50. (Csengery János fordítása.)
[192] Plinius, *Epistulae*, 1, 15, 2. Az étkezések közbeni felolvasásokról lásd Sherwin-White, 121.
[193] Plautus esete ebből a szempontból határeset, hiszen maga is színész volt.

muskölt̋ről, Laberiusról, akit Caesar arra kért, hogy lépjen föl az általa írt darabban.[194] Laberius nem térhetett ki a parancsnak is beillő óhaj elől, emiatt elveszítette a jogot, hogy viselje a lovagok aranygyűrűjét. A közönségnek keserűen panaszolta el a rajta esett gyalázatot, amelyet később Caesar jóvátett: kegyesen visszavette a lovagrendbe. Nero viselkedése azért is keltett tehát megütközést, mert ő volt az első, aki előkelő római polgár létére saját művét adta elő színházban. Önmagában a költészet iránti rajongás vagy netán művelése még nem volt elítélendő, hiszen a császárok közül többen alkottak költői műveket. Ismert, hogy Caesar több verses művet is alkotott. Suetonius írja, hogy *ránk maradt (…)* Utazás *című költeménye. (…) Azt is mondják, hogy ifjúkorában írt néhány művet, mint például egy* Hercules dicséretét, *egy* Oedipus *című tragédiát és egy* Jeles mondások gyűjteményét; *Augustus egy rövid és egyszerű levélben megtiltotta Pompeius Macernek, akit megbízott a könyvtárak igazgatásával, hogy ezeket a kis munkákat közrebocsássa*.[195] Caesarhoz hasonlóan Augustus is foglalkozott szépirodalommal, Tiberius pedig még egy költeményt is írt *Conquestio de morte L. Caesaris* címmel, és görögül is verselt,[196] míg Caligula elsősorban a szónoklásban jeleskedett. Ez utóbbi azonban, akire Nero a legjobban hasonlított, csak korlátozott nyilvánosságot követelt magának, hiszen rendeleti úton meghívta ugyan a lovagrendűeket beszédeire *(per edicta)*, de ezeket a beszédeket mindig a senatusban tartotta.[197]

Caliguláról azt is följegyezték, hogy imádta az éneket és a táncot.[198] Ő azonban – Neróval ellentétben – nem lépett színpadra, csak a nézőtéren utánozta a színész szavait vagy a táncos mozdulatait. Suetonius nem kis rosszmájúsággal jegyzi meg róla, *úgy látszik, halála napján csak azért hirdetett virrasztást, hogy ezt az alkalmat megragadva, életében először színpadra léphessen*.[199] Semmi sem szól amellett, hogy Caligula valóban színpadra kívánt lépni aznap napnyugta után, hiszen csak egy éjszakai – egyiptomi és etióp színészekkel előadandó – alvilágban játszódó történetet terveztek arra a napra, amikor az éppen a szereplőket meglátogató Caligulát az összeesküvők megölték. A császárok közül tehát – bár talán mások is szívesen megtették volna – elsőként Nero hágott föl a színpadra.

A Kr. e. I. század közepéig, míg Pompeius fel nem építette az első kőszínházat, Rómának – Itália más városaival ellentétben – csak évről évre lebontott fából épített színházai voltak.[200] Nero korára azonban gyökeresen megváltozott a helyzet, a Városnak ebben az időben több színháza is volt, ahol színpadi műveket mutathattak be vagy egyéb előadásokat (pl. *pantomimus*) tarthattak.

---

[194] Macrobius, *Saturnalia*, 2, 7, 1–9. (Ezt a történetet nyilvánvalóan Gelliustól vette – 8, 15 –, de a *Noctes Atticae* nyolcadik könyvének csak a tartalomjegyzéke maradt ránk.)

[195] Suetonius, *Divus Iulius*, 56.

[196] Suetonius, *Tiberius*, 70.

[197] Suetonius, *Caligula,* 53.

[198] Suetonius, *Caligula,* 54.

[199] Suetonius, *Caligula,* 54: *nec alia de causa videtur eo die, quo periit, pervigilium indixisse quam ut initium in scaenam prodeundi licentia temporis auspicaretur*.

[200] Vö. Tacitus, *Annales,* 14, 20.

Suetonius elmondása szerint – amint már említettem – trónralépése után Nero azonnal a palotába hívatta kora legkiválóbb lantművészét, és rendszeresen gyakorolt hangszerén, s mindent elkövetett annak érdekében, hogy hangját megerősítse: *Hanyatt fekve vékony ólomlemezt tartott mellkasán, klistéllyal, hánytatókkal purgálta magát, nem fogyasztott a hangra ártalmas gyümölcsöt és ételt…*[201] Gyakran emlegetett egy görög közmondást, amely szerint az eltitkolt muzsika mit sem ér, amivel arra utalt, hogy nagyobb nyilvánosság előtt is szeretne végre szerepelni. Nem véletlen, hogy görögül idézte ezt a mondást. Nero tisztában volt azzal, hogy a rómaiak számára elfogadhatatlan, hogy a princeps lantosként lépjen föl előttük, ezért választott először görög közönséget, és lépett fel Neapolisban, a mai Nápolyban, amely nemcsak görög alapítású város volt, hanem az I. század közepén is túlnyomó többségében görög ajkúak lakták. Még az sem zavarta meg produkciójában, hogy – ami korántsem szokatlan azon a vidéken – megremegett a föld, hanem végigénekelte dalát. Viselkedését azonban ekkor még tartózkodás és önkéntes megalázkodás jellemzi, hiszen egy röpke pihenő után a közönség soraiba tér vissza, ott falatozik, s tesz ígéretet arra *görögül,* hogy mindjárt újra fellép.

Nero színpadi szereplésének ismertetésében Tacitus sokkal pontosabb, mint Suetonius. *Gaius Laecanius és Marcus Licinius consulsága alatt* – írja –, vagyis 64-ben,[202] *napról napra hevesebb vágy hajtotta Nerót, hogy nyilvános színpadokon szerepeljen: mert eddig a palotában vagy a kertekben énekelt a Iuvenalia játékain, melyeket azonban lenézett, mert kicsi volt a közönség, a színpad meg ilyen hanghoz szűk. Rómában mégse merte kezdeni, Neapolist választotta, mint görög várost…*[203] Suetoniusszal ellentétben azt állítja azonban, hogy nem produkciója közben mozdult meg a föld, hanem a közönség távozása után összeomlott a színház.

Nápoly után a főváros következett. És római fellépése nyilvánvalóan mérföldkő, amit ékesen bizonyít, hogy a senatus kétségbeesett kísérletet tett Nero színpadi szereplésének megakadályozására. Tacitus szerint a gyalázat elkerülése végett *(ut dedecus averteret)* felajánlotta a császárnak a győzelmi koszorút,[204] Nero, aki még korábbra is hozta az eseményt,[205] elhárította a senatus próbálkozását, és fellépett a színházban. Mindez 65-ben, a Piso-féle összeesküvés évében történt, s ha igaz, amit Suetonius állít, akkor az év első felében, mivel a második *Neroniá*t Nero negyedik és egyben utolsó, fél évig tartó consulsága idején rendezték meg,[206] valószínűleg még május előtt.

A *Neroniá*kat valamennyi történetíró úgy értékeli, hogy az a görög típusú versenyek meghonosítására tett kísérlet volt. Tudósításaik azonban ellentmon-

[201] Suetonius, *Nero*, 20.
[202] Smallwood, 5.
[203] Tacitus, *Annales,* 15, 33. Vö. Suetonius, *Nero*, 21. Dio Cassius is említést tesz Nero színpadra lépéséről, de nem mondja meg pontosan a helyét és az idejét, a Neapolisban történtekről hallgat (*Historia Romana*, 62, 29; 63, 6–9).
[204] Tacitus, *Annales,* 16, 4.
[205] Vö. Suetonius, *Nero*, 21.
[206] Vö. Tacitus, *Annales,* 14, 20; Suetonius, *Nero*, 12; Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 20.

dásosak, hiszen míg Dio Cassius egyértelműen azt állítja, hogy már az első *Neroniá*n is színpadra lépett Nero, addig Suetonius és Tacitus is megegyezik abban, hogy a világot jelentő deszkákra először Neapolisban, négy évvel később, 64-ben lépett, első római színpadi szereplésére pedig csak a második *Neroniá*n került sor. A tévedésnek két nyilvánvaló oka lehetett. Az egyik, hogy Nero már a 60-ban rendezett versenyjátékon megkapta a győztesnek járó koszorúkat, noha nem versenyzett. Ezt támasztja alá az is, hogy a második alkalommal a senatus – akkor már a neapolisi példából okulva – joggal tarthatott attól, hogy a császár most már valóban veszi a bátorságot a színpadi szerepléshez. Ennek tükrében a senatus kísérlete kétségbeesettnek és erőtlennek tűnik, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a háttérben egyre szenvedélyesebben készült a sztoikus ellenzék Nero eltávolítására. A tévedés másik oka, hogy két egymást követő évben két hasonló játékot rendezett Nero: a *Iuvenaliá*t 59-ben, majd a *Neroniá*t egy évvel később. Dio Cassius tehát bizonyára összekeverte a két ünnepi játékot, a *Neroniá*t és a kisebb közönséget biztosító *Iuvenaliá*t, hiszen azon Tacitus szerint is fellépett már Nero.[207] Amit elmond, fölöttébb tanulságos: a császár lantosruhában jelent meg a színpadon, majd – az *uraim, kegyes szívvel hallgassatok meg* szavak után – lanttal kísérve magát – jellemző és Neróhoz illő témát választva – Attisról vagy egy bacchánsnőről énekelt. Dio Cassius még azt is hozzáteszi, hogy mindeközben Burrus és Seneca mint a princeps tanárai ott álltak mellette, hogy ezt-azt súgjanak neki, és közben kezüket és ruhájukat lengették, mintha énekelnének valamit.[208]

Tacitus bővebben, de fő vonásaiban hasonlóan számol be a *Iuvenalia* eseményeiről: *hogy azonban egyelőre mégse nyilvános színházban vesztegesse becsületét, megrendeztette a Iuvenalia nevű játékokat, amelyekre tömegesen jelentkeztek. Senkinek nem volt akadály sem a nemesi származás, sem a kor, vagy a viselt méltóság, hogy görög vagy latin komédiás művészetét bemutathassa, egészen a végképp férfiatlan mozdulatokig és dallamokig*…[209] Ő is megerősíti, hogy Burrus, aki Senecával közösen azon fáradozott, hogy a császár efféle és egyéb szilaj hajlamait kordában tartsa, szintén jelen volt – bár szomorúan – a *Iuvenalié*n. Abban is megegyeznek, hogy ekkor szerveződött az a több mint ötezer markos, ifjú római lovagból álló csoport, amelyik éljenezte és fellépéseire elkísérte a princepset, hogy ott tapsoljon neki. Suetonius félreérthetően Nero neapolisi debütálása mellett tesz említést róluk, akik magukat *augustianus*oknak nevezték és – római lovaghoz méltatlanul – nem viselték aranygyűrűjüket és díszes ruhákban pompáztak, noha ez a legiónyi ifjú már az első *Iuvenalia* óta Nero rendelkezésére állt.[210]

Nero tehát már az ötvenes évek végétől szerepelt szűk nyilvánosság előtt színpadon, de a szélesebb publikum elé csak 64-ben lépett, amikorra egykori barátai nagy része már elfordult tőle. Korábban azonban még nyilvánvalóan tá-

[207] Tacitus, *Annales,* 15, 33.
[208] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 20.
[209] Tacitus, *Annales,* 14, 15.
[210] Vö. Suetonius, *Nero*, 20.

mogatták, noha erre csak elszórt adatokat találunk. A kor költői közül Lucanus az egyetlen, akiről biztosan tudjuk, hogy részt vett a *Neroniá*n: *prima ingenii experimenta in Neronis laudibus dedit quinquennali certamine*, vagyis tehetségének első jelét Nero dicséretével mutatta meg az ötévente megrendezett versenyen, a *Neroniá*n, Kr. u. 60-ban. Ezt megerősíti a terjedelmesebb Vaccaféle életrajz is. Abban a kérdésben viszont egyik forrás sem ad eligazítást, hogy Lucanus milyen minőségben mondta el Nero dicséretét. Az azonban, hogy még az alapvetően ellenséges életrajzírója sem állítja, hogy a költő Neróhoz hasonlóan lantművészhez illő ruhában lépett fel vagy római lovaghoz méltatlanul viselkedett volna, arra bizonyíték, hogy Lucanus bizonyosan nem vett részt a versenyben, hanem a programtól függetlenül, baráti gesztusként köszöntötte Nerót.

Meglepő módon azonban a Nero-ellenes szervezkedés fő vezetőjéről, Pisóról is azt olvassuk, hogy színpadra lépett. Tacitus azt írja, Subrius Flavus,[211] a praetoriánus cohors tribunusa, aki a Piso-féle összeesküvés egyik leglelkesebb résztvevője volt, Pisót is meg akarta ölni,[212] s Senecát szerette volna Nero helyére ültetni, mert szerinte mit sem változtatott volna a szörnyű helyzeten, *ha a citharaénekest leteszik, és tragikus színész lép a helyébe – mert* – fűzi hozzá magyarázatként – *amiképpen Nero cithara-kísérettel, úgy Piso tragikus jelmezben szokott énekelni*.[213]

A költői versenyeken való részvétel azonban a későbbiekben – úgy tűnik – nem számított kirívó dolognak. Statius megemlékezik arról, hogy apja, aki szintén költő volt, sikeresen vett részt költői versenyeken, és később maga is követte példáját.

A színházi fellépés – ellentétben a lakomákkal és a recitációkkal – csak a költők számára jelenthetett széles nyilvánosságot, hozhatott közvetlen, személyes ismertséget, a prózai írók, vagyis történetírók, tudósok számára nem. A közvetett nyilvánosság lehetőségét biztosíthatta volna viszont a drámaírók számára. Ebből a korból több színpadi szerző nevét is ismerjük, műveikről viszont vajmi keveset tudunk. Az ebben a korban írt és teljes egészében ránk maradt drámák – egy kivétellel – mind görög tárgyúak, és valamennyit a filozófus Seneca írta. Az *Octavia* című tragédia, amelyet később tévesen szintén neki tulajdonítottak, nem Seneca műve, s a filozófus drámáihoz hasonlóan erről sem lehet tudni, hogy bemutatták-e bármikor is. Bár Quintilianus egyetlen Nero korabeli szerzőt sem említ, amikor röviden ismerteti a római drámaírókat,[214] más forrásból azonban ismerünk néhány szerzőt és címet.

Persiusról az olvasható életrajzában, hogy még gyermekkorában írt egy római tárgyú színdarabot, de ezt halála után Cornutus tanácsára anyja – más zsengéivel együtt – elégette.[215] Lucanusról is tudjuk, hogy volt egy *Medea* című, be-

---

[211] PIR² S 684.

[212] Tacitus, *Annales,* 15, 65.

[213] Tacitus, *Annales,* 15, 65.

[214] Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10, 1, 97–100. A korához legközelebb élt szerző, Pomponius Secundus is az Augustust követő császárok idején alkotott.

[215] *Vita Persii*, 12: *Scripserat in pueritia Flaccus etiam praetextam …Omnia ea auctor fuit Cornutus matri eius, ut aboleret*. Persius életrajza arról is említést tesz, hogy tanára és barátja Cornutus tragédiaíró volt, ez azonban tévedés, amint arról később szó lesz.

fejezetlen tragédiája.[216] Nero csak fellépett tragédiákban, de arra vonatkozóan nem maradt fönn adat, hogy megpróbálkozott volna tragédiaírással.

Mindezek alapján úgy tűnik, a kor színház iránti rajongása nem járt együtt azzal, hogy a drámaírás is felvirágozzék. A legtöbbet klasszikus darabokat játszottak. Ezt támasztja alá Suetonius is, aki felsorol néhányat Nero szerepeiből: alakította a vajúdó Canacét, Orestést, Oidipust és Héraklést,[217] vagyis csupa klasszikus drámai szerepet. A felújítások gyakorisága mellett szól az az anekdota is, amelyet szintén Suetonius jegyzett föl Neróról. Amikor a rendkívül termékeny köztársaságkori vígjátékírónak, Afraniusnak *Incendium* (Tűzvész) című római tárgyú komédiáját bemutatták, a szereplők kifoszthatták a kigyulladt házat.[218]

A prózai műfajok közül egyedül a szónoklás biztosított szélesebb nyilvánosságot, ugyanakkor valamilyen formában a közélet minden szereplője rá volt kényszerülve arra, hogy ékesszólását olykor megcsillogtassa. Neróról is följegyzik, hogy Claudius temetésén ő mondta el a *laudatio funebris*t, [219] de a rosszmájú híresztelés szerint a beszédet Seneca írta.[220] Ha igaz is ez, később mindenképpen nagyobb önállóságra tett szert, hiszen publikum előtt szónoklatokat is mondott gyakorlás céljából.[221] Beszédeinek stílusa alighanem Seneca írásművészetét tükrözte leginkább, aki állítólag óva intette a régi szónokok olvasásától, mert ezzel akarta stílusa követőjének megtartani.[222]

Korának voltak nála tehetségesebb és nagyobb hatású szónokai, de beszédeiknek még a töredékei sem maradtak ránk, aminek oka lehet az is, hogy Nero kora nem a szónokok és az emelvények, hanem a költők és a színpad kora volt; a császár pedig aligha találta megfelelőnek azt a nyilvánosságot, amelyet a szónoki tevékenység biztosíthatott volna számára. A senatusi ülésterem szűk volt a számára, és exhibicionizmusa látványosabb megjelenésre ösztökélte.

d) A könyvkiadás

A korabeli közönség megszólításának másik lehetséges formája a művek írásban való közzététele volt. Növelte a könyvkiadásás jelentőségét, hogy Nero korára a művek megjelentetésének mechanizmusa rendkívül fölgyorsult. Jellemző példa, amit az ifjabb Plinius mesél el, s noha évtizedekkel később történt, mivel Nero korára nagyjából kialakult az az infrastruktúra, amely a századvég

[216] *Vita Lucani*, II, 19.
[217] Suetonius, *Nero*, 21: *inter cetera cantavit Canac[h]en parturientem, Oresten matricidam, Oedipodem excaecatum, Herculem insanum.*
[218] Vö. Suetonius, *Nero*, 11.
[219] Suetonius, *Nero*, 9.
[220] Tacitus, *Annales,* 13, 3.
[221] Suetonius, *Nero*, 10.
[222] Vö. Suetonius, *Nero*, 51.

gyors könyvkiadásának és terjesztésének az alapját képezte, ezért joggal tartható jellemzőnek a korábbi időszakra is. Állítólag Tacitus mesélte neki, hogy a circusban szóba elegyedett a mellette ülő római lovaggal, aki tudni szerette volna, kivel is beszélget. A történetíró talányosan csak annyit mondott, hogy művei révén ismerheti, mire az ismeretlen csak annyit kérdezett, hogy Tacitushoz vagy Pliniushoz van-e szerencséje.[223] Ugyanebben a levélben elmond egy másik esetet is: egy lakomán művei címéből jött rá egy távoli vendég, hogy kivel fekszik egy asztalnál. S arról sem felejt el beszámolni, hogy arról értesült, műveit kiadták Lugdunumban, a mai Lyonban.

Pliniusnak ezek a megjegyzései – mégha alighanem túloz is kissé – azt mutatják, a könyvpiac akkora jelentőségre tett szert, hogy pótolta a személyes találkozást, ismeretséget.

Pukkadoz a sok irígy, nem látod, Julius, édes,
Mert olvas Rómám, pukkadoz a sok irígy?
Pukkadoz a sok irígy, mert minden népsokaságban
Rám ezer ujj mutogat: pukkadoz a sok irígy…[224]

Martialisnak is az olvasás *(quod me Roma legit)* hozta meg az ismertséget és a népszerűséget, ami csak fejlett sokszorosítás mellett volt lehetséges.

A művek gyors kiadását természetesen hosszú ellenőrzési folyamat előzte meg, amelynek elengedhetetlen része volt a lakomákon vagy recitációk alkalmával előadott mutatványoknak a bírálata. Ezt követően az irodalmi barátok megkapták a kéziratot, hogy a publikálás előtt még utoljára átnézzék a művet, és az esetleges hibákra felhívják a szerző figyelmét. *…nonumque prematur annum* – figyelmeztet Horatius,[225] ehhez viszont kevés Nero-kori költőnek, írónak volt türelme. Ráadásul bizonyos műfajokban a gyorsaság volt a fő szempont. Claudius életrajzában írja Suetonius, hogy mikor Claudius amiatt kezdett beszédekben magyarázkodni, mert bolondnak tartották, hamarosan megjelent egy címéből ítélve görög nyelvű könyv, amelynek ismeretlen szerzője azt próbálta bizonyítani, hogy az elmebajt nem lehet megjátszani.[226] Efféle gyors reakció lehetett Seneca részéről az *Apocolocyntosis* megjelentetése. Ha rögtön Claudius halála után írt, maróan gúnyos szatíráját csak szűk baráti körben olvasta volna föl, nem érte volna el azt a hatást, mint ha rövid időn belül ismeri meg Róma és a birodalom, hogy mi történt „valójában" a halott császárral az égben.

Noha megfelelő infrastruktúra állt rendelkezésre, és igen gyorsan széles nyilvánosságot lehetett volna megszólítani, mégis úgy tűnik, hogy Nero idejében csak kevesen fordítottak különös gondot műveik írásbeli publikációjára. Közéjük tartozott Seneca és Lucanus, de Persiusnak életében egyetlen műve sem jelent meg könyvalakban.

---

[223] Plinius, *Epistulae*, 9, 23.
[224] Martialis, 9, 97, 1–4. (Csengery János fordítása.)
[225] Horatius, *De arte poetica,* 388.
[226] Suetonius, *Claudius*, 39.

A források alapján biztos, hogy Nero szívén viselte költeményei megjelentetését. Suetonius cáfolja azok nézetét, akik szerint a császár mások műveit adta ki a sajátjaként, és erre bizonyítékul azt hozza fel, hogy ő látta a császár saját kezű jegyzeteit.[227] Tacitus megjegyzése is arról árulkodik, ismerte a császár néhány költeményét, ő azonban eltagadta tőlük, hogy önálló alkotások.[228] Bár azokat a verseket, melyeket a császár előadott, aranybetűkkel írva Iuppiternek szentelték,[229] Tacitus és Suetonius nem innen ismerte Nero sorait, hanem alighanem valamelyik római könyvtárban vették kezükbe a tekercseket.

Az írásbeli publikáció jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy Nero, miután közte és Lucanus között kenyértörésre került sor, alighanem nemcsak a nyilvános szerepléstől tiltotta el Lucanust, hanem művei írásos megjelentetésétől is, noha az életrajz csak az ügyvédi praxis megvonását említi.[230]

Nero korában tehát kiemelt jelentősége volt a mind szélesebb olvasótábor megszólításának, hiszen a korábbi időkkel ellentétben jelentősen megnőtt az olvasni tudók aránya, amit a populárisabb műfajok megjelenése is jelez. Ennek ellenére ez a mintegy másfél évtized mégsem az intim olvasás, sokkal inkább a látványos előadások kora. A császár hajlamainak megfelelően előtérbe kerül a közönség és az alkotók közvetlen találkozása. Akik az előkelő rómaiak közül ezt az utat választották, számos régi szabály és szokás áthágására kényszerültek. Hogy megvolt bennük erre a hajlam és a készség, azt az augustianusok gyűrűtlen jobbja mutatja. Még akik elutasították is e túlzott görögmajmolást, azok sem tudták teljesen függetleníteni magukat a császár diktálta divattól. Akaratuk ellenére is a nézőtérre kényszerültek, műveiket azonban csak recitációkon, lakomákon adhatták elő, vagy maradt az írásbeli publikálás. Az óvatosság azonban nem ártott. Persius életrajzírója megjegyzi, hogy Cornutus az első szatíra egyik sorát megváltoztatta, mert nem akarta, hogy Nero személyes támadásnak értelmezze.[231]

Ez az utóbbi azért is volt tanácsos, mert Nero – még uralkodásának utolsó éveiben is – csak a gúnyversekkel nem törődött. *Csodálatos és figyelemre méltó dolog* – írja Suetonius –, *hogy Nero a legnagyobb türelmet a gúnyolódó, gyalázkodó emberekkel szemben tanúsította; és senkivel nem volt olyan szelíd, mint azokkal, akik élceket vagy gúnyverseket faragva belemartak*.[232] Majd felsorol több görög és latin nyelvű bökverset, amelyeket szóban és írásban *(proscripta)* egyaránt terjesztettek. Itt az írás azonban, amint azt a történetíró szóhasználata elárulja, falfirkát jelentett.

Mindent egybevetve tehát hiába volt meg a közönség megszólításának számtalan lehetősége, a Nero uralkodása alatt történt politikai és egyéb események

---

[227] Suetonius, *Nero*, 52.

[228] Tacitus, *Annales,* 14, 16.

[229] Suetonius, *Nero*, 10.

[230] *Vita Lucani*, II, 14. *interdictum est ei poetica, interdictum est etiam causarum actionibus.*

[231] *Vita Persii*, 15: *Cuius versus in Neronem cum ita se haberet: „auriculas asini Mida rex habet", in eum modum a Cornuto ipso antum nomine mutato est emendatus: „Auriculas asini quis non habet?", ne hoc in se Nero dictum arbitraretur.*

[232] Suetonius, *Nero*, 39.

óvatosságra intették az írókat, költőket. Ezért is írta meg ekkor tudományos visszavonultságban az idősebb Plinius nyolc könyvnyi terjedelmű *Dubius sermo (Kétértelmű beszéd)* című művét, amelyről unokaöccse megjegyzi, hogy *Nero utolsó éveiben írta, mikor az elnyomás légköre (servitus) minden, csak egy kicsit is szabad és önálló kutatást (paulo liberius et erectius) kockázatossá tett*.[233]

[233] Plinius, *Epistulae*, 3, 5, 5. (Szepessy Tibor fordítása.)

IV.

NERO IRODALMI KÖRE

a) Nero legszűkebb környezete 59 előtt

Tacitus azt írja, hogy Nero hatalomra jutása után, mikor Acte volt a szerelme, két ifjút fogadott bizalmába *(in conscientiam)*: Marcus Salvius Othót és Claudius Seneciót. Az előbbi régi, nagyhírű etruszk családból származott, ősei közt több magas hivatalt viselt férfi volt, [234] az utóbbinak egy császári szabados volt az apja.[235] Otho Kr. u. 32 április 28-án született, azaz több mint két és fél évvel volt idősebb Nerónál. Volt egy bátyja is, akit L. Titianus Othónak hívtak. Suetonius szerint Otho kora ifjúságától kezdve pazarló és duhaj életmódot folytatott,[236] vagyis körülbelül az ötvenes évek elejétől. Egy idős felszabadított rabszolganő iránt színlelt szerelem révén férkőzött be Nero kegyeibe, megismerkedésük részletei azonban nem ismertek. Az ifjú császár barátai közt – mondja életrajzírója – az első helyre emelkedett. Mindez 54–55 táján történt. A császárhoz fűződő bensőséges viszonyának azonban Poppaea Sabina megjelenése véget vetett. Az eseményeket Suetonius és Tacitus különbözőképpen meséli el. Az utóbbi szerint Poppaeát férjétől, a lovagrendű Rufrius Crispinustól Otho csábította el *ifjúságával és fényűzésével, s mivel úgy tartották számon, mint Nero lángoló barátságának élvezőjét (iuventa ac luxu et quia flagrantissimus in amicitia Neronis habebatur)*,[237] vagyis nemcsak romlott volt Poppaea, hanem becsvágyó és számító is. Összeházasodtak, de később Nero szemet vetett Otho feleségére, s legközelibb cimboráját ezután kihagyta a baráti társaságból és kíséretéből *(deicitur familiaritate sueta, post congressu et comitatu)*, majd Rómából is eltávolította: Lusitania legatusává tette. Mindez 59-ben, Agrippina meggyilkolása után történt. Suetonius elbeszélése annyiban különbözik ettől, hogy szerinte Nero választotta el Poppaeát a férjétől, s Otho eredetileg csak látszatházasságot kötött vele, de a császár féltékeny lett barátjára, ezért kellett a provinciába távoznia.[238]

Plutarchos egy harmadik változatot mond el Galbáról írt életrajzában. Ezek szerint előbb Nero szeretett bele Poppaeába, aki akkor még (ebben valamennyi történetíró egyetért) Crispinus felesége volt. Ekkor jelent meg Otho, aki az asszonyt Nero számára csábította el, de végül a két férfi közösen osztozott Poppaeán. Szerinte érthetetlen, hogy miért ölte meg e nő miatt anyját és hitve-

[234] Vö. Suetonius, *Otho*, 1.
[235] Tacitus, *Annales,* 13, 12.
[236] Suetonius, *Otho*, 2: *a prima adulescentia prodigus et procax*.
[237] Tacitus, *Annales,* 13, 45.
[238] Dio Cassius Otho és Poppaea kapcsolatáról semmit sem mond. Sajnos, ugyanennyire hallgatag a vitatott szerzőségű, Poppaea-ellenes *Octavia* című tragédia is.

sét, Octaviát a császár, és miért hagyta ugyanakkor életben Othót. Végül arra a magyarázatra jut, hogy Othónak sikerült megnyernie Seneca jóindulatát, aki végül a lusitaniai küldetést eszközölte ki számára.[239]

Bárhogy történt is, annyi bizonyos, hogy Othónak Poppaea miatt kellett távoznia nemcsak Rómából, hanem Itáliából is, hogy aztán mindenki számára megelégedéssel lássa el hivatalát a négy császár évéig (68), vagyis a polgárháború idejéig.

Érdemes azonban azt is megjegyezni, hogy Otho bátyja, akiről keveset lehet tudni, eközben Rómában élt, s mint a *collegium fratrum Arvalium* tagja Nero uralma alatt mindvégig Rómában tartózkodott.[240] Ennek a papi testületnek egyébként tagja volt az öccse is, de neve 58-ban már nem szerepel a feliratokon, ami arra utal, hogy a baráti társaságból való kikerülése már egy évvel Agrippina halála előtt megkezdődött. Arról, hogy bátyjával milyen kapcsolata volt az ifjabb Othónak, semmit sem lehet tudni, az mégis könnyen elképzelhető, hogy fivére mindvégig tájékoztatta öccsét a Rómában történtekről. Arra, hogy kapcsolatuk töretlen lehetett a 60-as években, talán az a körülmény utalhat, hogy később, amikor Othót császárrá választották Galba halála után, az oldalán – támogatói között – föltűnt a bátyja is.

Othóról egyébként nem maradt fenn olyan jellegű adat, amely azt bizonyítaná, hogy Nero oldalán vagy később bármiféle irodalmi tevékenységet folytatott volna, bár a családban már volt példa ilyesmire, hiszen egyik felmenőjének, Iunius Othónak elemi iskolája volt.[241]

Másik közeli barátjáról, Claudius Senecióról még kevesebbet tudunk. Tacitus szerint a császár által felszabadított rabszolga fia volt (innen a Claudius-*nomen*), és nagyjából Neróval egykorú lehetett. Othóval ellentétben mindvégig közeli kapcsolatban volt Neróval, sőt – amint azt Tacitus írja – a Piso-féle összeesküvés idején is fenntartotta a barátság látszatát, hogy megtévessze a császárt.[242] A leleplezés után Senecio sokáig állhatatosan tagadott, végül Lucanushoz hasonlóan megtört, és feladta legjobb barátját, Annius Polliót,[243] de ez sem segített rajta, mert Lucanus után neki is meg kellett halnia, azonban úgy halt meg, hogy semmi emlékezetre méltót nem tett vagy mondott *(nullo facto dictove memorando)*. [244]

Annius Polliótól, akit Senecio közeli barátjának nevez Tacitus, semmi egyebet nem lehet tudni azon kívül, hogy a Piso-féle összeesküvésnek nem esett áldozatul, csak száműzetésbe kényszerült, mivel bűnössége nem bizonyosodott be.[245]

Ahogyan Othóról, úgy Claudius Senecióról sem tudni, vajon folytatott-e irodalmi tevékenységet, mindössze feltételezhető, hogy igen, ha baráti kapcsolata

---

[239] Vö. Plutarchos, *Galba*, 19–20.
[240] Vö. Smallwood, 17–27.
[241] Tacitus, *Annales,* 3, 66.
[242] Tacitus, *Annales,* 15, 50.
[243] Tacitus, *Annales,* 15, 56.
[244] Tacitus, *Annales,* 15, 70.
[245] Tacitus, *Annales,* 15, 71. *et Glitio Gallo atque Annio Pollioni infamatis magis quam convictis data exilia.*

azután sem szakadt meg Neróval, hogy a császár jelentősen kiterjesztette baráti körét az ifjú művészek világa felé.

Nerónak az 54–59 közötti időszakban Seneción és Othón kívül is voltak olyan társai, akiknek jelentős szerep jutott a császár későbbi életében.

Barátai mellett ezekben az években a legnagyobb hatással a szerelem volt Neróra, aki minden lehetséges módon hajszolta a testi élvezeteket. Előbb Acte, majd Poppaea Sabina. Jelentős változás csak ez utóbbi halála után állt be Nero szexuális orientációjában, hiszen homoerotikus kapcsolatai Poppaea halála után kezdődtek, amire a legjobb példa az asszonyra hasonlító Sporus, akit kiheréltetett, s a pletyka szerint azt fontolgatta, hogy feleségül veszi.[246] De vádolták vérfertőzéssel, és Suetonius Othóval folytatott szexuális kapcsolatáról is hallott.[247] Ezek csak a legismertebb esetek, hiszen a történetírók számos szexuális bűncselekményéről beszámoltak.[248]

A császársága első éveiben Nero körül megfordult nők közül Actéról nem lehet tudni, mennyiben volt művészi hajlamú.[249] Poppaeáról, aki kiváló ősökkel büszkélkedhetett, nem jegyzett fel a történetírás semmi olyasmit, ami arra utalna, hogy önmaga szépítésén és az intrikákon kívül bármiféle művészet érdekelte volna. Az kétségtelen, hogy óriási hatással volt a császárra, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy halála után is rendszeresen megemlékezett róla, és áldozatot mutatott be Poppaeának.[250] 59-ben pedig még nyilvánvalóan annyira a markában tartotta Nerót, hogy talán az sem elképzelhetetlen, némi szerepe lehetett abban, hogy a császár ifjú költők asztalához fogadásával kísérletet tett az irodalmi élet irányítására.

Az egyetlen személy, akiről tudjuk, hogy irodalmi és egyéb tehetségének korán tanújelét adta, Vespasianus idősebb fia, Titus volt. *Fegyverforgatásban, lovaglásban egyaránt kitűnt; latin és görög nyelven nagy könnyedséggel szónokolt és verselt (akár rögtönzött is), de még a zenéhez is értett, és kellemesen, ügyesen énekelt és táncolt*.[251] Ő – mint már említettem – Britannicus pajtása volt az udvarban, és kétségtelenül ismerte Nerót. Sullivan feltételezése szerint,[252] amelyet érdemes alaposabban megvizsgálni, ő is Nero közvetlen környezetébe tartozott, s katonai pályafutása (katonai tribunus volt Germaniában és Britanniában) sem mond ellent ennek.

Noha valóban nevezték őt uralkodása idején – elsősorban fényűzése és szerelmi élete miatt – *alius Nero*nak,[253] s kora is megfelelő volt – tizennyolcadik élet-

---

[246] Suetonius, *Nero*, 28–29.

[247] Suetonius, *Otho*, 2.

[248] Sullivan, 26: *By Roman standards Nero was hardly a sexual monster…*

[249] Itt csak röviden térek ki arra, volt-e aktív részük a Nero körül megfordult nőknek az irodalmi életben.

[250] Smallwood, 27.

[251] Suetonius, *Titus*, 3: *armorum et equitandi peritissimus, Latine Graeceque vel in orando vel in fingendis poematibus promptus et facilis ad extemporalitatem usque; sed ne musicae quidem rudis, ut qui cantaret et psalleret iucunde scienterque.*

[252] Sullivan, 33.

[253] Suetonius, *Titus*, 7.

évében járt 59-ben –, Britannicushoz fűződő bensőséges barátsága miatt kérdés, nem volt-e gyanús Nero szemében. Hogy 55 után távozott-e a császári palotából, nem tudható, de némileg ellentmondásos, hogy öccse, Domitianus, aki 51-ben apja, Vespasianus consulsága idején született, gyermekkorát és kora ifjúságát nagy szegénységben *(tanta inopia tantaque infamia)* tengette.[254] Vajon így történt volna, ha bátyja közben a császár közvetlen baráti környezetéhez tartozik?

Uralkodása kezdeti időszakában Nero életének egyik legmeghatározóbb alakja kétségtelenül Seneca, aki nemcsak politikai tanácsadója, hanem nevelője is volt. A követendő irodalmi stílus megválasztásában a befolyásos írónak döntő szerepe lehetett, főleg amiatt, mert erőteljes szelleméhez politikai hatalom is járult. Agrippina hatalmának megtörte, majd az asszony halála megingathatta volna Seneca pozícióit is, Tacitus mégis azt állítja, hogy a fordulat csak Burrus halála után következett be. 59-ig Seneca ízlésdiktátuma töretlenül érvényesülhetett, ha még a princeps beszédeit is ő szerkesztette. Nero verbális önállósulása az irodalmi kör megszervezésével kezdődött, s amint láttuk, vele nagyjából egykorú, irodalmi babérokra pályázó személy ezekben az években nem volt Nero környezetében.

Ha mindent egybevetve úgy tűnik is, hogy a Nero körüli irodalmi kör csak 59-ben kezdett szerveződni, mégis fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a császár körül már 55-től kezdve létezett egy olyan szűk társaság, amelynek tagjai többé-kevésbé haláláig megmaradtak és kitartottak mellette. Ennek a baráti kompániának a tagjai voltak Otho, Senecio, Vitellius, majd Poppaea Sabina, valószínűleg Statilia Messalina, és későbbi férje, Vestinus. Ők alighanem csak alkalmilag lehettek részesei a később létrejött költői körnek, de befolyásuk sokkal nagyobb volt a princepsre, mint a költői kör tagjainak. Sajnos, megragadhatatlan, játszottak-e bármilyen szerepet is a korabeli irodalmi életben annak a közvetlen kapcsolatnak a révén, amely bizalmas barátként Neróhoz fűzte őket. Csak az egyéni érvényesülés olykor eszközökben sem válogató módszereit ismerve gondolhatjuk, hogy bizonyára akadtak, akik az ő princepsre gyakorolt befolyásukat kívánták elismertetésük végett felhasználni. Mindenesetre adatok hiányában helyesebb ezt a kérdést nyitva hagyni.

b) Az irodalmi-költői kör megszervezése 59–60-ban

A *quinquennium Neronis*t lezáró 59-es év az első sötét esztendő volt, amikor több véres gyilkosság is történt. Nero, a császár előbb megölette még életben lévő egyik nagynénjét, Domitiát,[255] majd anyjával is végzett. S még ebben az évben tartotta meg a *Iuvenalia* versenyét, amelynek költségeit – Dio Cassius szerint – nagynénje elkobzott birtokainak az árából finanszírozta.[256] Az irodalmi

[254] Vö. Suetonius, *Domitianus*, 1.

[255] Vitatott, hogy Nero apjának, Domitiusnak hány Domitia nevű nővére volt összesen. Egyedül Domitia Lepidának az azonosítása egyszerű.

[256] Dio Cassius 61, 17.

kör megszervezésének a terve ekkor foganhatott meg Neróban, amikor látta, hogy a római arisztokrácia jelentős része is élénk érdeklődést mutat az efféle szórakozások iránt.[257]

Sullivan a Nero-kori irodalmi és politikai életről írt monográfiájában összeállítja azok névsorát, akik 59 után a császár költői köréhez tartoztak.[258] Bár Vespasianus idősebb fiának, Titusnak a Nero-körhöz való sorolása nem egyértelmű, kiindulásként érdemes megvizsgálni az általa adott névsort.

Arra alapozva, hogy Cocceius Nerva 66-ban, a Piso-féle összeesküvés után viselt praetori hivatalt, amikor különösen érzékenyen válogatta meg Nero a tisztségviselőket, arra a következtetésre jut, hogy tökéletes megbízhatósága miatt Nero befolyásos tanácsadója lehetett. Ha így volt, ebből még nem következnék, hogy Nerva az egészen szűk irodalmi körbe tartozott, noha kora alapján – 59-ben talán huszonkilenc éves lehetett[259] – bekerülhetett volna a császár közvetlen környezetébe. Ráadásul 71-ben, Vespasianus idején nyerte el a consuli tisztet, ezért meglepő, hogy Vespasianus, aki a Iulius–Claudius-dinasztia uralkodását belülről ismerte, megbízott egy Nero közvetlen környezetéből jött emberben. Martialis azonban azt írja, hogy Nero a verseit elküldte Nervának, hogy véleményt nyilvánítson róla. Nerva tehát a költészet révén is kapcsolatban állt Neróval, s ez bizonyára azt jelenti, hogy a költői körbe is beletartozott.

A későbbi imperatorok közül még Aulus Vitellius az, akinek a neve Nero köre kapcsán felmerült.[260] Ő Kr. u. 15-ben született,[261] így majdnem húsz évvel volt idősebb Nerónál. Az kétségtelen, hogy Vitellius élete nagy részét a császárok közvetlen környezetében töltötte. A rossz nyelvek szerint előbb Tiberius szeretője volt, majd Caligula és Claudius is kitüntette megbecsülésével. Az előbbi kocsihajtó tudásáért, az utóbbi szenvedélyes kockajátékos volta miatt becsülte.[262] Nero mindezekért meg egy szívessége miatt szerette: *ő elnökölt ugyanis a Nero-féle versenyen, melyen a császár maga is nagyon szeretett volna részt venni az énekesek közt, de hiába kérte rá mindenki, nem merészelt a közönség elé állni, és inkább eltávozott a színházból – erre Vitellius mintegy a kitartó nép követeként visszahívta Nerót, s így lehetővé tette, hogy a nép megkérlelhesse*.[263] Ez a két megrendezett *Neronia* közül alighanem az első, 60-ban megrendezett versenyjáték volt, hiszen a másodikon (65-ben) már nem volt szüksége Nerónak arra, hogy a nép előtt kéresse magát. Sullivannek egyébként kétségtelenül igaza van, amikor azt állítja, hogy Vitellius csodálta Nero

[257] Tacitus, *Annales,* 14, 15.
[258] Sullivan, 32sqq.
[259] Grant, 71.
[260] Sullivan, 32.
[261] Grant, 53.
[262] Vö. Suetonius, *Vitellius*, 3–4.
[263] Suetonius, *Vitellius*, 4: *sed aliquanto Neroni acceptior, cum propter eadem haec, tum peculiari merito, quod praesidens certamini Neroneo cupientem inter citharoedos contendere nec quamvis flagitantibus cunctis promittere audentem ideoque egressum theatro revocaverat, quasi perseuerantis populi legatione suscepta, exorandumque praebuerat.*

költeményeit,[264] hiszen első uralkodói tettei ezt bizonyítják: Nero emlékére halotti ünnepséget tartott a Mars-mezőn, az azt követő lakomán pedig Nero költeményeinek gyűjteményéből, a *Dominicus*ból adatott elő egy lantjátékossal, és a produkció végén ujjongva ő tapsolt elsőként *(primus exultans etiam plausit)*.[265]

Nero költészete iránti hódolata azonban még nem jelenti, hogy Vitelliusnak bármilyen szorosabb kapcsolata lett volna a császár költői körével, hiszen Tacitus is hangsúlyozza, hogy ez a kör nagyjából azonos korú fiatalemberekből szerveződött, akik húszas éveik elején jártak, így kizárt dolog, hogy egy consul viselt, a princepsnél két évtizeddel idősebb ember, akiről nem maradt fenn olyan adat, hogy maga is foglalkozott volna költészettel, aligha lehetett egy ilyen társaság belső tagja. Ez azonban nem zárja ki, hogy Neróhoz más szálak ne kapcsolták volna, de ezek politikai jellegűek voltak. Ezt erősíti meg Tacitus is, aki megemlékezik egy olyan 62-ben történt eseményről, amikor Vitellius Thrasea ellenében nyújtott (nem túl hathatós) politikai támogatást Nerónak. Antistius praetor ugyanis gúnyverseket költött Neróról, és kisebb társaságokban elő is adta ezeket. Nero szerette volna, ha halálra ítélik, de Thrasea ügyes beszédben próbált az uralkodó nagylelkűségére hatva felmentést eszközölni. Vitellius pedig Thraseáékkal szemben lépett föl szemtelen és pimasz módon.[266]

Az tehát nyilvánvaló, hogy a későbbi császárok közül négyen is megfordultak Nero életében a császári palotában, sőt Nero közvetlen ismeretségi körébe tartoztak, de sem a sokáig leghűbb cimborának tartott Otho, sem Vitellius, és talán sem Titus, sem Nerva nem tartoztak abba az irodalmi körbe, amelyet Nero az 50–60-as évek fordulóján szervezett.

Mindezek után – számbavéve azokat az írókat, költőket, akik ebben az időben Neróval körülbelül egyidősek voltak –, érdemes alaposan megvizsgálni, vajon kik lehettek a tagjai a Nero szervezte irodalmi körnek. A biztosan ebben az időben élt költők a következők: 59-ben M. Annaeus Lucanus húsz-, Aulus Persius Flaccus huszonöt éves. Rajtuk kívül szóba jön még Silius Italicus, aki ekkor vagy harminchat, vagy huszonnégy éves volt,[267] valamint a vitatott Calpurnius Siculus és Persius barátja, C. Caesius Bassus.

Az ebben a korban élt prózaírók közül C. Plinius Secundus már elmúlt harmincöt. T. Petronius Nigernek, vagy ahogy általában emlegetik: Petronius Arbiternek, a *Satyricon* feltételezett szerzőjének életkora nem ismert. Szóba jön rajtuk kívül több történetíró: Cluvius Rufus, Fabius Rusticus és A. Fabricius Veiento, aki később Nerva barátja lett. A továbbiakban a császár és a köztük feltételezhető kapcsolatot mutatom be.

---

[264] Sullivan, 32.
[265] Suetonius, *Vitellius*, 11.
[266] Tacitus, *Annales,* 14, 48–49.
[267] Vö. von Albrecht, 759.

c) Lucanus és Nero

Lucanus – antik életrajza szerint – 39-ben november 3-án született Cordubában (ma: Cordoba), az Annaeusok családi fészkében. Már nyolchónaposan Rómába került, ahol később a legkiválóbb tanárok tanították,[268] akiknek rövid idő alatt méltó társa lett rendkívüli tehetségének köszönhetően. Görögül és latinul is kiválóan szónokolt. Alig öltötte magára a férfitogát (ez 54 táján lehetett), máris senatori rangot szerzett, és Neróval is megismerkedett *(in notitiam Neronis… pervenit)*. Alighanem az ismeretségnek és a barátságnak köszönhette, hogy quaestor és augur lehetett, s az előbbi hivatallal együttjáró kötelességként kollégáival gladiátorjátékokat szervezett. Eddig ragyogott Lucanus szerencsecsillaga – mondja az életrajz –, majd a császár irigy gyülölete *(invidia et odio Neronis)* miatt minden visszájára fordult. Nero irigységét – Vacca szerint – az váltotta ki, hogy az első *Neroniá*n, miután felolvasta Nero dicséretét, övé lett a győztesnek járó koszorú, aztán pedig költői virtuozitását bizonyítandó rögtönzött egy *Orpheus* című költeményt, majd kiadta a *Pharsalia* első három könyvét, és mindezekkel *inimicum sibi fecit imperatorem*. Mert Nero a költészetben is princeps akart lenni. Erre eltiltotta Lucanust mindenfajta közszerepléstől: a költészettől és a bírósági ügyektől egyaránt.[269]

A Suetoniusnak tulajdonított egyáltalán nem Lucanus-barát életrajz abban megegyezik a Vacca-félével, hogy a költő e szerint is az első *Neroniá*n adta nyilvánosan jelét tehetségének,[270] de az ezt megelőző, majd közvetlenül követő eseményeket eltérően mutatja be: Nero Athénből hívta vissza, hogy barátai csapatába fogadja, majd elnyerte a quaestorságot, nemsokára azonban elvesztette Nero jóindulatát. A kegyvesztésnek az életrajzíró szemében az egyébként beképzelt és nagyképű költő pimaszsága volt az oka, nem Nero művészi féltékenysége, hiszen Lucanus, aki egyik ifjúkori felolvasása alkalmával egyenesen Vergiliusszal mérte össze magát,[271] megsértődött a császárra, mert recitációja

---

[268] *Vita Lucani*, 2, 7–14: *Praeceptoribus tunc eminentissimis est eruditus eosque intra breve temporis spatium ingenio adaequavit, una vero studentes superavit profectibus. Declamavit et graece et latine cum magna admiratione audientium. Ob quod puerili mutato in senatorium cultum et in notitiam Caesaris Neronis facile pervenit et honore vixdum aetati debito dignus iudicatus est. Gessit autem quaesturam, in qua cum collegis more tunc usitato munus gladiatorium edidit secundo populi favore; sacerdotium etiam accepit auguratus. Equidem hactenus tempora habuit secunda. Quae secuntur autem, mutata invidia et odio Neronis, ipsi exitium, domesticis luctum miserabilem adtulerunt. Inter amicos enim Caesaris cum conspicuus fieret profectus in poetica, frequenter offendebantur, quippe et certamine pentaeterico acto in Pompei theatro laudibus recitatis in Neronem fuerat coronatus et ex tempore Orphea scriptum in experimentum adversus conplures ediderat poetas et tres libros quales videmus. Quare inimicum sibi fecit imperatorem. Quo ambitiosa vanitate, non hominum tantum, sed et artium sibi principatum vindicante interdictum est ei poetica, interdictum est etiam causarum actionibus.*

[269] *Vita Lucani*, 2, 14: *Quo ambitiosa vanitate, non hominum tantum, sed et artium sibi principatum vindicante interdictum est ei poetica, interdictum est etiam causarum actionibus.*

[270] Vita *Lucani*, 1, 1: *prima ingenii experimenta in Neronis laudibus dedit quinquennali certamine. Dein civile bellum, quod cum Pompeio a Caesare gestum est, recitavit…*

[271] *Vita Lucani*, 1, 2: *ut praefatione quadam aetatem et initia sua cum Vergilio conparans ausus sit dicere: <Et quantum mihi restat ad Culicem?>*

közben elhagyta a felolvasást. Ezután Lucanus már nem tartóztatta magát, hanem minden alkalmat felhasznált arra, hogy a császárt sértegesse. Írt egy költeményt is, amelyben a princepset és legbefolyásosabb barátait gyalázta.[272] Egy alkalommal nyilvános illemhelyen szellentve Nero odaillő verssorát idézte. Nem sokkal később pedig csatlakozott az összeesküvőkhöz.

A harmadik Lucanus-életrajz Neróhoz fűződő kapcsolatáról csak annyit tud, hogy barátságukban még költői versenyeket is rendeztek, de a szakadást végül nem a féltékenység, hanem az idézte elő, hogy Lucanus csatlakozott az összeesküvőkhöz.[273]

Látható, hogy a részletesebbnek és megbízhatóbbnak tűnő első két életrajz nagyjából hasonlóan ismerteti Lucanus életét a Piso-féle összeesküvésig, eltérés csak a tények értelmezésében van: hazatérés Athénból (csak Suetoniusnál), Nero irodalmi barátsága, a *Neroniá*n *Laus Neronis*, quaestura, augurság (csak Vacca), teljes megnyilatkozási tilalom, összeesküvés. Vacca életrajza szerint Nero lett féltékeny Lucanusra, a költő pedig az őt ért sérelemre válaszolt gyalázkodással; Suetonius szerint Lucanus sértődik meg, mert Nero nem hallgatta végig. A mondat így szól: *siquidem aegre ferens quod Nero se recitante subito ac nulla nisi refrigerandi sui causa indicto senatu recessisset*, vagyis *rosszul esett neki, hogy Nero, miközben ő olvasott fel, hirtelen és csupán azért, hogy fölüdüljön, eltávozott a senatusból*.[274] A szakirodalomban *communis opinió*nak számít, hogy Nero költői féltékenységből sújtotta publikációs tilalommal Lucanust.[275] Suetonius mondata viszont mást sugall, hiszen a kérdéses felolvasás a szöveg szerint a senatusban zajlott. Köztudott, hogy az előterjesztéseket – néhány átmeneti rendelkezés egyéb előírásaitól eltekintve – a quaestorok olvasták fel *(recitare)* a senatusban, Lucanus pedig – ebben mindkét életrajz egyetért – az első *Neronia* után, vagyis 62-ben quaestori hivatalt viselt. Ráadásul a császár aligha hagyta volna ott a felolvasó Lucanust, ha költői művet ad elő, hiszen számára az jelentette a kikapcsolódást, a szórakozást, a politikát ellenben unta, egyébként bizonyára nem mondott volna le már évekkel korábban *consul perpetuus*i címéről. Lucanust nem költői, hanem hivatalnoki (államférfiúi) minőségében sértette meg Nero, noha azt – mint később részletesen tárgyalom majd – a legtöbben igen komolyan vették a korabeli Rómában.

Lucanus ezután kezdte bírálni és nyilvánosan sértegetni Nerót, aki felháborodásában nemcsak a költészettől, hanem a közügyektől is eltiltotta.

A történetírók közül egyedül Tacitus tesz említést arról, hogyan sodródott Luca-

---

[272] *Vita Lucani*, 1, 5: *Sed et famoso carmine cum ipsum, tum potentissimos amicorum gravissime proscidit.*

[273] *Vita Lucani*, 3, 2: *Qui primo apud imperatorem Neronem maximum potuit, adeo ut etiam de conponendis versibus nonnumquam inter se contenderent. 3 Sed postea accusatus est quod consensisset factae coniurationi contra imperatorem;*

[274] A szövegben a legnagyobb problémát az *indicto senatu* kifejezés jelenti, amelyet úgy is lehet értelmezni, hogy Nero azzal az ürüggyel távozott, hogy a senatusba megy. Véleményem szerint helyesebb a kifejezést *separativus* értelmű ablativus absolutusként értelmezni: *anélkül távozott, hogy meghallgatta volna a senatusi ülést*.

[275] VON ALBRECHT, 723.

nus az összeesküvők közé: *Lucanum propriae causae accendebant, quod famam carminum eius premebat Nero prohibueratque ostentare, vanus adsimulatione*,[276] vagyis személyes sérelmek fűtötték, mert költeményei hírét a császár igyekezett elnyomni, s megtiltotta, hogy megmutassa. A történetíró szerint mindezt *vanus adsimulatione* tette a császár, ami nem egykönnyen értelmezhető kifejezés, hiszen az *adsimulatio/assimulatio* ritka szó, Tacitusnál csak itt fordul elő, másoknál viszont rhétorikai kifejezésként *hasonlítást, hasonlóságot* jelent.[277] Véleményem szerint helytálló Borzsák István értelmezése, aki *hiú versengésnek* fordítja a kifejezést, ami azt is jelenti, hogy a történetíró ahhoz a hagyományhoz csatlakozott, amely szerint a költői féltékenység volt Lucanus elhallgattatásának hátterében.

Tacitus és Vacca előadásában Nero féltékeny költő, aki gyanús szemmel nézi a pályatársakat, csakhogy a költői kör megszervezésének puszta ténye is kétségbe vonja az irigység feltételezését. Ráadásul ismert tehetsége miatt hívta Rómába Nero, vagyis már akkor tisztában kellett lennie a császárnak azzal, hogy Seneca unokaöccse nem fűzfapoéta. Az általános vélekedéshez, hogy mégis valamiféle személyes féltékenység lehetett a magyarázata Lucanus elhallgattatásának, talán a költőnek a *Pharsalia* 9. énekében Neróhoz intézett szavai adtak alapot. Lucanus így szólítja meg és figyelmezteti a császárt:

> *Dalnoki szent és nagy hivatás, kiragadni halálból*
> *Mindeneket, s halhatlanná bűvölni halandót!*
> *Tiszteletes nevöket tőlük, Caesar, ne irígyeld!*
> *Mert ha ugyan Latium músáját illeti érdem:*
> *Smyrnai lantosnak valamíg neve él, unokáink*
> *Olvasnak rólam s rólad; Pharsalia élend;*
> *Semmi idő sem fog minket feledésbe temetni*.[278]

Lucanus tehát arra kéri Nerót, hogy a szent hír iránti irigységtől *(invidia sacrae famae)* vezetve ne emeljen kezet a művére, vagyis ne kívánja megsemmisíteni, majd a császárnak és magának is örök hírnevet jósol *(venturi me teque legent)*, az utolsó sor viszont a vitatott szövegváltozat miatt kétes értelmű *(damnabimur – damnabitur)*, mert az előbbi vonatkoztatható Neróra is. A *Pharsalia* e szavaiban fölfedezhető némi hízelgés, mintha Lucanus békülni vágyna, s ezért jövendől Nerónak örök hírnevet. Az *invidia* emlegetése pedig mintha költői versengést sejtetne, érdemes lesz tehát a későbbiekben arra is figyelni, szerepet játszott-e Nero személyi döntéseiben bármiféle művészi féltékenység.

---

[276] Tacitus, *Annales,* 15, 49.

[277] *Rhetorica ad Herennium*, 4, 50, 4; *Plinius, Historia Naturalis*, 11, 262.

[278] Lucanus, *Pharsalia*, 9, 980–986 (Baksay Sándor fordítása):
o sacer et magnus vatum labor! omnia fato
eripis et populis donas mortalibus aevum.
invidia sacrae, Caesar, ne tangere famae;
nam, siquid Latiis fas est promittere Musis,
quantum Zmyrnaei durabunt vatis honores,
venturi me teque legent; Pharsalia nostra
vivet, et a nullo tenebris damnabimur aevo.

d) Persius és Nero

A Nero-kori irodalom másik nagy hatású költője, a szatíraíró Persius 34-ben született az etruriai Volaterraeben, és – ókori életrajza szerint – tizenkétévesen került Rómába, ahol Remmius Palaemonnál grammatikát, Verginius Flavusnál rhétorikát tanult.[279] Életében a nagy változás 50-ben következett be, amikor Annaeus Cornutus körébe került *(amicitia coepit uti Annaei Cornuti)*, akinél filozófiai képzésben is részesült. Életrajzírója, Probus felsorolja mindazokat, akikkel baráti kapcsolatban volt: a költő Caesius Bassust és a fiatalon elhunyt Calpurnius Staturát tizenhét-tizennyolc éves korától ismerhette *(a prima adulescentia)*. Servilius Nonianust apjaként tisztelte. Cornutus révén megismerkedett Lucanusszal is, akit az életrajz *aequaevus*nak nevez, noha öt évvel volt fiatalabb Persiusnál. Mindezek alapján megismerkedésük az ötvenes évek második felében történhetett, amikor már Lucanus is felöltötte a férfitogát, 55–56 környékén. Később *(sero)* megismerkedett Senecával is, de ekkor már nem ragadta magával a filozófus. Életének meghatározó élménye volt egyik rokonának, Arriának[280] a férjéhez, Thrasea Paetushoz fűződő kapcsolata, akit több útjára is elkísért.

Cornutusnak volt két vele egyidős barátja is, akik szintén nagy hatást gyakoroltak a költőre, s akikről később – amennyire lehetséges – részletesen szó lesz: Petronius Aristocratis Magnes és Claudius Agathurnus, spártai születésű orvos.[281] Őket különösen csodálta és utánozta, áll az életrajzban *(quos unice miratus et aemulatus)*.

Persius ritkán és lassan írt *(et raro et tarde)*, az életművét alkotó hat szatíráján halála után (62) Caesius Bassus végezte el az utolsó simításokat, majd adta ki. Probus felsorolja egyéb gyerekkori *(in pueritia)* műveit is, de azokat Cornutus tanácsára anyja elégette.[282] A végül kiadott költemények azonban hatalmas sikert arattak: *editum librum continuo mirari homines et diripere coeperunt*.[283] Ennek ellenére szatírái már korábban is ismertté válhattak, hiszen Lucanus annyira el volt ragadtatva Persius költészetétől, hogy felolvasásukkor alig tartóztathatta magát: azokkal összemérve majdnem játéknak minősítette a maga verseit.[284] Ezek a költemények pedig csak a szatírák lehettek, amire a *de more* kifejezés utal, összefoglalva tartalmukat.

Nem elhanyagolható körülmény azonban, hogy mekkora nyilvánosság előtt olvasta fel ezeket a műveket Persius. Az életrajz adatai alapján úgy tűnik, csak közvetlen környezete ismerhette meg, egyébként hiábavaló lett volna Cornutus próbálkozása, hogy az első szatíra Neróra utaló sorának tompítsa az élét, hiszen

[279] Vö. Probus, *Vita Persii*, 1–4.
[280] PIR² A 1114.
[281] Az utóbbi neve helyesen Agathinus.
[282] Probus, *Vita Persii*, 12.
[283] Probus, *Vita Persii*, 13.
[284] Probus, *Vita Persii*, 6: *Sed Lucanus mirabatur adeo scripta Flacci, ut vix se retineret recitante eo de more, quin illa esse vera poemata, sua ludos diceret*.

a szóbeli előadás után is akadtak volna besúgók, akik Lucanus illemhelyen elmondott szavaihoz hasonlóan a kétértelmű verssorokat a császár fülébe juttatták volna. Ráadásul nemcsak Nero, hanem más költők és szónokok is megsértődhettek volna rá, mert sokakat bírált a kortárs költők közül.[285]

Persius elutasító magatartása generációjának költőtársaival szemben,[286] valamint az, hogy már igen korán kritikát fogalmazott meg a császár és az általa képviselt esztétikával szemben, bizonyság arra, hogy Persius nem tartozott Nero irodalmi körébe, noha életkora alapján meghívást kaphatott volna (csak három évvel volt idősebb a császárnál) a palotába.

e) Silius Italicus és Nero

Ti. Catius Asconius Silius Italicus életrajzi adatait az őt személyesen is ismerő ifjabb Pliniusnak köszönhetjük. Caniniusnak írt levelében[287] – alkalomként a költő öngyilkosságát használva fel – ismerteti kora megbecsült férfiújának életét. A levélíró különösen azon töpreng el, hogy Silius Italicus, aki hetvenöt éves korában halt meg, érdekes módon a Nero által kinevezett utolsó consulként utoljára távozott az élők sorából azok közül, akik Nero idején a legmagasabb hivatalt viselték. És ráadásul abban az évben viselte e hivatalt, amikor Nero meghalt. Azt is megemlíti, hogy az új császár római bevonulásán már nem vett részt. Plinius utalásai és levelének feltételezett dátuma alapján[288] két szélső időpontot szoktak Silius Italicus születési éveként emlegetni: 23 után vagy 35 előtt.[289] Nem lényegtelen azonban az sem, amit életpályájáról ír levelében Plinius.

Pályafutása Nero idején kezdődött, amikor *sokat ártott jóhírének az a róla elterjedt hír, hogy embereket önként feljelentett. De Vitellius alatt, mint a császár bizalmasa, bölcsen és emberien viselkedett. Asiában viselt proconsulsága után dicsőséggel tért vissza, s visszavonultságában tanúsított gáncstalan magatartásával eltüntette a korábbi tevékenységével jó hírén ejtett foltokat*.[290]

A proconsulság után nem tért vissza a politikai életbe, hanem az irodalomnak élt: írt, felolvasott műveiből, tudós társalgásokat folytatott, a vendégek egymásnak adták nála a kilincset. Végül elhagyta Rómát, és Campaniába költözött. Rengeteg könyve és szobra volt, s *valósággal rajongott értük (verum etiam*

---

[285] Probus, *Vita Persii*, 15: *detrectaturus cum tanta recentium poetarum et oratorum insectatione…*

[286] Sullivan (1978) szintén ezt támasztja alá, noha egyes állításai erősen vitathatók.

[287] Plinius, *Epistulae*, 3, 7.

[288] Sherwin-White, 227 szerint csak 29 előtt születhetett, amit ő Silius Italicus 68-as consulságával magyaráz.

[289] von Albrecht, 759.

[290] Plinius, *Epistulae*, 3, 7, 3: *Laeserat famam suam sub Nerone (credebatur sponte accusasse), sed in Vitelli amicitia sapienter se et comiter gesserat, ex proconsulatu Asiae gloriam reportaverat, maculam veteris industriae laudabili otio abluerat.* (Muraközy Gyula fordítása.)

venerabatur). Pliniushoz hasonlóan Martialis is megemlékezik a költő legjellemzőbb, poétai hitvallásáról is sokat eláruló szokásáról, hogy Vergilius születésnapját úgy ünnepelte, akár a magáét:

Silius a nagy Vergiliust ünnepli e kővel,
Ő, aki most Cicero birtokait müveli.
Más urat és örököst sem sírja fölött, sem a házban
Nem kívánhatnak: sem Cicero, se Maro.[291]

Maro születésnapja az életrajzok szerint október Idusára, vagyis 15-ére esett, s ennek emlékére később *Idus Vergili*nek is nevezték. Ez az emléknap egyébként nagyon közel esett egy másik októberi eseményhez: két nappal korábban, október 13-án kiáltották ki császárrá 54-ben Nerót, s e jelentőségteljes napot később mindig áldozatbemutatással ünnepelték meg, egészen 67-ig. Nem elképzelhetetlen, hogy a Vergilius iránti tisztelet mögött a költő-császár számára consulságot hozó uralmának az emléke is felsejlett előtte, hiszen bizonyosan Nero megbízható embere volt, ha 68-ban consuli hivatalt viselhetett. SULLIVAN véleménye szerint is odaadó híve volt a princepsnek, s szerinte valószínűtlen, hogy ne vett volna részt irodalmi körében.[292] Még azt sem tartja elképzelhetetlennek, hogy – amint azt Bücheler felvetette – Silius műve az akrosztikonban *Italicus* nevet rejtő *Ilias Latina* című kiseposz. A szerzőségét azonban időközben – amint arról később még szó lesz – meggyőzően cáfolták.[293]

Ha Silius Italicus valóban Nero költői körébe tartozott, akkor – Tacitus alapján – körülbelül egyidősnek kellett lennie vele, hiszen ez – mint láttuk – fontos kritérium volt a kör megszervezésekor. Születési évének pontos meghatározása eldöntené a problémát: ha 23-ban született, tizennégy évvel volt idősebb Nerónál, ha 35-ben, csak kettővel. Az előbbi esetben biztosan nem, az utóbbiban minden bizonnyal Nero irodalmi körébe tartozott, sőt alighanem legszűkebb barátai közé is 59-től kezdve, ha már akkor is megpróbálkozott versfaragással. Az alábbiakban két dolgot kell tehát bizonyítani: Silius Italicus már a 60-as években foglalkozott költészettel és nem volt jóval idősebb Nerónál.

L. Annaeus Cornutusról Gellius és egy késő ókori grammatikus, Charisius jóvoltából tudjuk, hogy kritikus hangvételű munkát írt Vergilius műveiről.[294] A grammatikus a *civitas* szó *civitatium* (egyébként nem ritka) genitivusi alakjának jogosultságára idézi Cornutus művének alighanem bevezető szavait: *iamque exemplo tuo etiam principes civitatium, o poeta, incipient similia*

---

[291] Martialis, *Epigrammata*, 11, 48. Ugyanerre a témára lásd még 11, 50. (CSENGERY János fordítása.)

[292] SULLIVAN, 34: *In any case, as Silius Italicus was a devoted and loyal friend of Nero's who blossomed later as epic poet, it is unlikely that he did not participate, however prentice his hand, in the court's literary activities*.

[293] SULLIVAN, 33.

[294] Ezzel kapcsolatban lásd egy korábbi tanulmányom: TAKÁCS L., *Az Aetna leírása Vergilius és Silius Italicus eposzában.* AntTan 42 (1998) 129–136. Akkor még csak feltételeztem, hogy Silius Italicus már Nero korában is foglalkozott költészettel.

fingere.[295] Cornutus költőként szólítja meg Silius Italicust, és az *exemplo tuo* és a *similia fingere* kifejezések is a művészi alkotásra vonatkoznak. Ráadásul Silius Italicus későbbi Vergilius-csodálata korai meglétéről is árulkodik, hogy a szerző éppen egy olyan művet ajánl neki, amelyben a római klasszikus néhány megfogalmazását kritizálja.

Cornutusról tudjuk, hogy Nero száműzte Rómából, későbbi sorsa viszont ismeretlen. Bár nem lehet kizárni, hogy 68 után visszatért Rómába, Vergilius műveiről írt könyvei bizonyosan korábbiak, ami mellett nemcsak az szól, hogy Silius Italicusnak 68 után, consulviselt férfiként nem a *principes civitatium* rangban alacsonyabb csoportja dukált volna összehasonlításként, hanem egy másik körülmény is. Teljesen valószínűtlen, hogy egy késő ókori grammatikus, mint amilyen Charisius volt, egy akkorra már nagyjából elfeledett szerző alig olvasott művének praefatiójából idézzen egy olyan genitivusi alakot, amelyre példát akkortájt olvasottabb szerzők (Cicero, Sallustius) művében is találhatott volna. Nagyon valószínű, hogy a grammatikus egy korábbi szerző nyelvi példáiból merített, és azokat használta föl forrásmegjelölés nélkül.

Az idősebb Pliniusról tudjuk, hogy Nero uralkodásának utolsó éveiben *Dubius sermo* címmel írt egy terjedelmes, és később igen nagy hatású grammatikai munkát, amelynek ránk már csak töredékei maradtak. Plinius ismerhette és idézhette is Cornutust, és tőle kiindulva a Silius Italicushoz szóló mondat példaként vándorolhatott grammatikáról grammatikára egészen Charisiusig, de meríthette a késő ókori grammatikus majdnem első kézből is, vagyis a *Dubius sermó*ból.

Plinius nyugodtan idézhetett Cornutustól, grammatikai műveket is publikáló kortársától, akinek műve ezek szerint már száműzetésének éve (66) és a *Dubius sermo* feltételezett megírása előtt napvilágot látott. Hogy Pliniust mi motiválta Cornutus citálásában, más kérdés, amire később még visszatérünk.

Mindezek alapján szinte bizonyossággal állítható, hogy Silius Italicus már a 60-as években megmutatta magát a nyilvánosság előtt mint költő, s Nero választása éppen azért eshetett rá 68-ban, mert ismerte és megbízható, hűséges barátjának tartotta. A *Punica* költője tehát minden bizonnyal a császár legszűkebb baráti körébe tartozott, és aligha lehetett sokkal idősebb Nerónál; születési idejét tehát a 30-as évek első felére kell datálni.

Silius Italicus és Nero szoros kapcsolatára utal egy másik, szintén az ifjabb Plinius említette körülmény: *sed in Vitelli amicitia sapienter se et comiter gesserat*.[296] A levélnek ez a kitétele arra az eseményre vonatkozik, amelyről Tacitus is megemlékezik a *Historiae*ben: a Vitellius és Vespasianus követei közt a végül az Apolló-templomban megkötött megegyezés tanúi Cluvius Rufus és Silius Italicus voltak.[297] Cluvius Rufusról és Vitelliusról is tudjuk, hogy közeli kapcsolatban álltak Neróval, így nem meglepő, hogy Silius mellettük és az ő érdekükben is vállalta ezt a megbízatást, ha elfogadjuk, hogy a Nero közvetlen

[295] Keil I. 125
[296] Plinius, *Epistulae*, 3, 7, 3.
[297] Tacitus, *Historiae*, 3, 65. Vö. Sherwin-White, 227.

környezetében kötött majdnem évtizedes ismeretségük és talán barátságuk bizonyítéka mindez.

Majdnem biztosan kijelenthetjük tehát, hogy Silius Italicus is Nero költői köréhez tartozott, csakhogy – Lucanusszal ellentétben – sohasem fordított hátat a császárnak, nem került kapcsolatba az összeesküvőkkel, hanem mindvégig kitartott az őt végül consulsággal megajándékozó Nero mellett.

Akad vele kapcsolatban még egy figyelemre méltó körülmény. Noha az ifjabb Plinius azt állítja róla, hogy Nero idején *delator* volt (amire legjobb alkalma a Piso-féle összeesküvés idején kínálkozott Silius Italicusnak), Tacitus mégsem tesz említést arról, hogy bármiféle módon belekeveredett volna a 65-ös esztendő eseményeibe. Az *Annales* befejezése ugyan elveszett, a történetíró hallgatása azonban talán mégis beszédes lehet.

Amikor Tacitus a II. század második évtizedében az *Annales* könyveit írta, Silius Italicus már halott volt, így csak a kegyelet vagy valami egyéb ok tarthatta vissza attól, hogy dicstelen szereplését megörökítse. Ezzel kapcsolatban is csak találgathatunk. Ha Plinius személyesen ismerte, talán ismerte Tacitus is. Tudjuk továbbá, hogy Silius Italicus két fia is viselt tisztséget, csakúgy mint 97-ben a történetíró. Talán joggal föltételezhető, hogy sem a halott emlékét, sem még élő rokonait nem kívánta sérteni azzal, hogy megörökíti vétkes ifjúságát.

f) Calpurnius Siculus és Nero

Calpurnius Siculusról – sajnos – semmit sem tudunk. Még az is vitatott, Nero korában élt-e egyáltalán vagy Alexander Severus idején, de a többség mégis az előbbi változatot támogatja.[298] Hét fennmaradt eclogájából csak három, az első, a negyedik és az utolsó hozható közvetlen kapcsolatba utalásai és tartalma révén Nero uralkodásával. Ha abból indulunk ki, hogy a bukolikus költemények sorrendje egyben többé-kevésbé keletkezési kronológia is, akkor az utolsó darab pontos datálása eligazítást adhat abban, vajon kapcsolatba kerülhetett-e Neróval Calpurnius Siculus, és bekerülhetett-e közvetlen környezetébe.[299]

Míg a már idézett első eclogában az új (nerói) uralom köszöntéséről olvasunk, addig a negyedik eclogának néhány érdekes részlete azt mutatja, hogy a

---

[298] Néhány cikk az újabb szakirodalomból, amelyekben a datálási vita is tükröződik: E. W. Leach, *Neronian pastoral and the world of power*. Ramus IV (1975) 204–230; E. Champlin, *The life and times of Calpurnius Siculus*. JRS LXVIII (1978) 95–110. B. Baldwin, *Better late than early: reflection on the date of Calpurnius Siculus* ICS (1995) 20 157–167. N. Horsfall, *Criteria for the dating of Calpurnius Siculus*. RFIC (1997) 125 (2) 166–196. Simon L. Z., *Keserű aranykor. Calpurnius Siculus eklogái.* AntTan 44 (2000) 161–178.

[299] Legújabban Schubert annak a lehetőségét vetette föl, hogy Calpurnius Siculus eclogái nem 54 és 57 között íródtak, hanem később, talán 59-ben, s a költő tudatosan datálta korábbra azokat. Ez a tetszetős elmélet azonban teljességgel valószínűtlen, hiszen nem magyarázza meg, mi oka lett volna ilyen látszatot kelteni, továbbá nincs rá példa az ókori szerzőknél (kivéve a hamisítványokat), és az ilyesmi aligha sikerült volna tökéletesen, valami árulkodó anakronizmus maradt volna a szövegben. Vö. 44–83.

költő megpróbálta eljuttatni költeményeit a palotába, mert abban bízott, a kedvező visszhang segíthet meghódítania az olvasóközönséget. A bevezető sorokban újra az aranykor beköszöntét ünnepli:

Nem bércekről zeng a dalom már rég, Meliboeus,
mert az aranykor századait dícséri a versem,
s azt a nagy égilakót, ki uralja az emberiséget,
annak városait, s a togás Békét ki megőrzi.[300]

Néhány sorral később pedig szabadkozik, hogy korábban más dalokat énekelt, mert akkor még nem tudta, hogy beköszöntött az új kor:

Mást mondtam, tudom én, Meliboeusom, egykor,
elszállt már az a kor, tovatűnt már rég az az isten.
Felragyogott a remény: nem kell szedret, se szamócát,
s félig-zöld mályvát szednem, hogy elűzzem az éhem.[301]

Az ecloga további szakaszaiban félreérthetetlenül kéri az ifjú császár pártfogását a költő:

Mind Jupitertől kezdje a dalt, aki zeng az egekről,
és ki olymposi Atlas terhét önti a dalba.
Mást kérek: hogy a földeket istenként ki uralja,
és az örök békét ifjan-szilajon ki vigyázza:
Ő mosolyogjon rám, kegyesen, fenséges ajakkal.
Nézzen rám Caesar, s vele szépszavu társa, Apollo,
méltatlan ne legyen sohasem számára e dombság,
mit Phoebus szeret és Jupiter maga óvja-vigyázza,
s hol zöldell a babér, s ragyogó diadalra tekint majd
oly sűrűn; s a babér mellett egy új fa kisarjad.[302]

Nero, akinek császárrá emelése a saturnusi kor visszatértét jelenti, éltető erőként hatja át az egész természetet:

Amyntas:
Hallod-e, halkul a lombsuhogás, „Caesar!" – ha kimondom.
Emlékszem, hevesen tombolt a vihar dühe, mégis
elnémult a liget, mint most, és lombja se rezzent.
„Isten volt, bizonyos – szóltam –, ki előzte az Eurust."
S Parrhasia-beli sípok zendültek fel azonnal.
Corydon:
Nézd, hogy a kisbárányt milyen élénkség tüzesíti,
duzzadozó tőgyük majdnem túlcsordul a tejtől,
és a minap nyírt birkákon már göndör a gyapjú.

[300] Calpurnius Siculus, *Eclogae*, 4, 5–8. (Szigeti Krisztina fordítása.)
[301] Calpurnius Siculus, *Eclogae*, 4, 29–32. (Szigeti Krisztina fordítása.)
[302] Calpurnius Siculus, *Eclogae*, 4, 82–91. (Szigeti Krisztina fordítása.)

Egyszer már történt ilyen itt, emlékszem, e völgyben,
Pales jöttét adták hírül a pásztorok akkor.
Amyntas:
Tudnivaló: minden nép s minden föld neki hódol,
isteneink szeretik, s a szamócafa csendben imádja,
és a nevét hallván a nehézkes föld életre melegszik,
szirmokat ont, dús, illatozó lomb zsendül az erdőn,
rügybe borulnak a megbűvölt fák mind a szavára.[303]

Az ecloga végén a Corydon és Amyntas így tolmácsolják Calpurnius Siculus kérését:

Amyntas:
Istenek! Éltes öregkorban hívjátok ez ifjút
vissza, akit – tudom én – a nagy égből küldtetek egykor.
Vagy nyűgét a halandó létnek messze vigyétek,
s adjatok égi-örök fémből fonalat neki inkább.
Isten lesz, de nem adja az égért föl palotáját.
Corydon:
Földre leszállt Jupiter légy bár, álcázva kiléted,
vagy más égilakó, Caesar, aki emberi testben
rejtezel itt – mert isten vagy – most kérve-könyörgök:
kormányozd a világot örökké s mind a lakóit,
vesd el az ég gyönyörét, ne maradjon a béke magára.[304]

Az ecloga legvégén Corydon e szavakkal fordul Meliboeushoz, aki – úgy tűnik – bejáratos a császári palotába:

Vidd, Meliboeus, az istennek dalomat: Palatinus
Phoebus-szentélyébe neked nincs tiltva belépned.
Annyira tartalak akkor majd, mint azt, ki az erdő-
ből édesszavu, lágy Tityrost Rómába vezette,
isteneket mutatott, s szólt: „Vesd el a nyájat,
Tityrusom, most zengd a mezőt, s később a csatákat."[305]

Calpurnius-Corydon a nagy elől, Vergilius és pártfogójának, Maecenasnak a példáját idézi fel, hiszen a mantuai költőt éppen a bukolikus költemények *(Vesd el a nyájat…)* után „fedezte föl" Maecenas, s vitte a Városba, ahol a császárnak is beajánlotta. Calpurnius Siculus költeménye azt mutatja, hogy az, aki Meliboeus álarca mögött rejtőzik, felkarolhatta volna a költőt, és egyengethette volna pályáját. Ez azonban nem következett be, a hetedik eclogában ugyanis még mindig csak távolról láthatja a princepset, amikor Corydon egy fából készült amphitheatrum építési munkálatairól és az ott szerzett élményeiről számol be:

[303] Calpurnius Siculus, *Eclogae*, 4, 97–111. (Szigeti Krisztina fordítása.)
[304] Calpurnius Siculus, *Eclogae*, 4, 137–146. (Szigeti Krisztina fordítása.)
[305] Calpurnius Siculus, *Eclogae*, 4, 158–163. (Szigeti Krisztina fordítása.)

Láttam az égbetörő Körszínház deszka-gerenda-
épületét, teteje magasabb a tarpei szirtnél;
roppant lépcsei mint lankák futnak föl-alá. Ott
kaptam helyet, ahol, nők zsöllye-ülései közt, a
bámész és piszkos tömegek feketéllnek. Alattunk
széles körben, ahol nincs semmi födél, a tribúnok
pompáztak, s hószín sorokat zsúfolt a lovagrend…

A műsort hogy mondjam el? Állatok özöne sorra!
Hószín hegyi nyulak, vaddisznók, a fejükön szarv,
tigrisek és velük otthoni életük, északi szarvas,
és bika, rengeteg! – ennek, ahogy iszonyú nyaka nyúlik,
púp dagad a hátán, az valami sűrü bozontot
rázott tömzsi nyakán, mig az állán hosszu szakálla
lógott és selymes szőrzet-boritotta lebernyeg…

Az elképedt Lycotasnak faggatózására, hogy milyen a császár, ezekkel a szavakkal felel:

Óh, lett volna egyéb, nem ilyen mocskos ruha rajtam!
Akkor egész oda mentem volna! De így ez a koldus
rongyosság, a piszok rajtam s ez a görbe köpenycsat
mégis visszafogott. No de mindazonáltal elég jól
megnéztem, s ha szemem nem csalt, azt mondhatom: arca
Mars és Apolló jegyeit egyesíti magában.[306]

A Mars-mezőn fából készített amphiteatrum látványosságait 57-ben csodálhatta meg a római közönség. A kocsihajtóversenyeken szórakozó és művészetpártoló császár könnyen lehet a húszéves Nero. De ha ez volt Calpurnius Siculus utolsó verse, akkor pályája 57-ben vagy röviddel azután befejeződött, a költő meghalt vagy felhagyott a költészettel, s bármennyire is hízeleghetett Nerónak, hogy új aranykort jövendőlt trónralépésével az eclogaköltő, költői körébe már nem kaphatott meghívást.

g) C. Caesius Bassus és Nero

Quintilianus *Institutio Oratoria* című rhétorikai kézikönyve 10. könyvében Caesius Bassust a korábbi római irodalom egyetlen Horatiushoz fogható lírikusának nevezi, bár saját kortársai – szerinte – megelőzik: *…Horatius fere solus legi dignus (…) Si quem adicere velis, is erit Caesius Bassus, quem nuper vidimus; sed eum longe praecedunt ingenia viventium*.[307]

Caesius Bassusról annyit lehet még tudni, hogy ő rendezte sajtó alá – Cornutus intenciói alapján – Persius költői hagyatékát, és hozzá szól a szatíraíró utolsó költeménye. Verseken kívül írt még egy *De metris* című Nerónak aján-

[306] Calpurnius Siculus 7, 23–29, 57–63, 79–84. (Szabó Lőrinc fordítása.)
[307] Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10, 96, 5–9.

lott verstani munkát is,[308] amelyben elsősorban Horatius versformáit tárgyalta. E műnek csak töredékei maradtak ránk.[309]

Caesius Bassus életéről keveset tudunk. Persius Probus-féle életrajza szerint már kora ifjúságától *(a prima adulescentia)* közeli barátságban voltak, és később ő kérte, hogy Cornutus bízza rá a hagyaték sajtó alá rendezését,[310] amiből egyrészt az következik, hogy fiatalabb volt Cornutusnál, másrészt talán egyidős vagy kicsit idősebb lehetett Persiusnál. A Persius 6. szatírájához írt kommentár szerint a költő ezt a művet ahhoz a Caesius Bassushoz írta, *akiről az a hír járja, hogy a Vezúv kitörésekor bennégett a házában, még Persius életében a szabinok földjére költözött Rómából, ahol télviz idején meleg helyen verseket irogatott*.[311] Ugyanakkor vesztette tehát életét, amikor az idősebb Plinius is: a 79. augusztus 24-ei Pompejit és Herculaneumot elpusztító nagy vulkánkitörés során.

Ha hihetünk a scholionnak, akkor Caesius Bassus már az 50–60-as évek fordulóján elszakadt Rómától, és vidékre költözött, emiatt valószínűtlen, hogy Nero költői köréhez tartozott. Bár metrikai munkáját a császárnak ajánlotta, ez nem jelent közvetlen kapcsolatot: Caesius Bassus talán valamiféle támogatást remélt általa, s ezzel próbálta kedvező döntésre vagy segítségre ösztönözni Nerót.

h) Cluvius Rufus

Az vitathatatlan, hogy a történetíró Cluvius Rufus Nero legbelsőbb baráti köréhez tartozott. Életéről annyit tudunk, amennyit a történetírók Nero árnyékában, majd Galba és Vitellius oldalán betöltött politikai szerepéről feljegyeztek. Egy Iosephus Flavius-hely alapján consulságát 41-re teszik,[312] ami alapján MOMMSEN a születési idejét nagyjából Kr. u. 6-ra datálja.[313] Egyesek úgy vélekednek, hogy 70-ben halt meg, akad viszont olyan filológus is, aki szerint túlélte Vespasianust.[314] Mindezek szerint Cluvius Rufus jóval idősebb volt (közel harminc évvel) Nerónál,[315] aki viszont görögországi útjára őt vitte a színpadi fellépéseit bejelentő *praecó*nak, amint azt több történeti forrás megerősíti.[316]

---

[308] SCHUBERT vélekedése szerint Caesius Bassus egy önálló verses munkában tárgyalta a iambikus verselést Nero számára, s egy másik műve volt a *De metris*. Ez a véleménye azonban erősen vitatható. Vö. 85–87.

[309] KEIL, 6, 243.

[310] Probus, *Vita Persii*, 6; 11.

[311] *Commentarii Cornuti ad saturam* 6: *Hanc satiram scribit ad Caesium Bassum lyricum poetam, quem fama est in praediis suis positum ardente Vesuvio, monte Campaniae, et late ignibus abundante cum villa sua ustum. Hic ergo dum viveret, Roma ad Sabinos decesserat, ubi hiemali tempore in loco calido carmina scribebat.*

[312] Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae*, 19, 91.

[313] TRESCH, 55.

[314] TRESCH, 55.

[315] SULLIVAN, 35–36 kétségbe vonja Cluvius Rufus 41-es consulságát.

[316] Suetonius, *Nero*, 21,2: szerinte Cluvius Rufus a 64-ben megtartott Neronián volt kikiáltó, Dio Cassius, *Historia Romana*, 63, 14 szerint pedig minden alkalommal, csupán két város, Spárta és Athén kivételével.

Cluvius Rufus politikai karrierje mellett irodalommal is foglalkozott, a császár iránti elfogultsággal átitatott művet írt Nero koráról, amely később Tacitus egyik fő forrása lett.[317] A biztosan neki tulajdonítható megjegyzésekből az derül ki, hogy Cluvius Rufus ellenséges volt Agrippinával szemben, és megpróbálta sötét színekkel ábrázolni, de az udvari intrikáktól és a gaztettektől mindvégig érintetlen maradt, Tacitus ugyanis igen méltatóan nyilatkozik róla, *vir facundus et pacis artibus, bellis inexpertus* – mondja a *Historiae*ben,[318] míg később megemlíti, hogy befolyása senkire sem hozott veszedelmet és romlást Nero idején.[319]

Sullivan azonban feltételezi Plutarchos egyik helye alapján, hogy nemcsak történeti művet írt Cluvius Rufus, hanem egy, a tragédiáról szóló értekezést is,[320] amivel bizonyára Nero kedvében kívánt járni.[321] Alighanem ennek is köszönhető, hogy ő lett Nero állandó kísérője, aki mindvégig a császár környezetében maradt, tehát végig kellett élnie mindazokat a tragikus eseményeket, amelyek Nero körének több tagját sújtották.

A körön belüli szorosabb kapcsolatokat példázza, hogy később Silius Italicusszal közösen vettek részt egy már említett diplomáciai akcióban, de – ha mindvégig Nero hű barátjaként később történeti művet írt – vajon hogyan ábrázolta benne azokat a személyeket, Lucanust vagy Petroniust, akik szembefordultak a császárral? Vajon nem lehetséges-e, hogy az szélsőségesen Lucanus-ellenes Suetonius-féle életrajz forrása Cluvius Rufus volt? Ő mindvégig a princeps közvetlen környezetében tartózkodott, és – megbízatásai ezt mutatják – hűsége megkérdőjelezhetetlen volt. És miként vélekedett a Piso-féle összeesküvésről ő, aki a másik oldalhoz tartozott? Vajon az összeesküvők gyengeségéről és árulásáról szóló történetek nem tőle származtak-e? Jogos kérdés, amire a források hiányában nincs válasz.

Noha a római történelem kutatói közt elfogadott Cluvius Rufus consulságának dátuma és az is, hogy Nero trónraléptekor már negyvenes évei felé járt, szerepvállalása és a Nero körével való kapcsolata alapján joggal fedezhetünk föl néhány ellentmondást. Ha 59-ben, Nero irodalmi körének megszervezése idején már elmúlt ötvenéves, akkor nem tartozhatott ehhez az ifjú költőkből, írókból álló csoportosuláshoz, hanem más úton-módon kellett Nero bizalmasai közé jutnia. Így tarthatatlan Sullivan véleménye: Cluvius Rufus nem a költői kör tagja volt. Agrippinával kapcsolatos ellenséges magatartása azonban nem érv sem idősebb kora mellett, sem ellenében. Ha jóval idősebb volt Nerónál, a császár anyja iránti ellenszenve nagyon régi keletű is lehetett, amennyiben viszont ifjabb volt, s Agrippina szerepével csak később szembesült, ítéleteit diktálhatta a nerói propaganda támogatásának szándéka.

Ahhoz a feltételezéshez azonban, hogy Cluvius Rufus majdnem egykorú volt

---

[317] Tacitus, *Annales,* 13, 20; 14, 2.

[318] Tacitus, *Historiae*, 1, 8, 3.

[319] Tacitus, *Historiae*, 4, 43, 3: *igitur a laude Cluvii Rufi orsus, qui perinde dives et eloquentia clarus nulli umquam sub Nerone periculum facessisset,*

[320] Plutarchos, *Aetia Romana et Graeca* (= Moralia 289 C) (= fr. 4 Peter).

[321] Sullivan, 35.

Neróval, kétségbe kell vonni Iosephus Flavius adatát. Erre viszont semmilyen egyéb tény nem ad kellő alapot, még akkor sem, ha meglepő, hogy Nero fellépéseihez egy már idősödő embert választott *praecó*nak.

i) A. Fabricius Veiento

A kor kisebb jelentőségű írói közé tartozik A. Didius Gallus Fabricius Veiento,[322] akiről igen szűkszavúan nyilatkoznak a források. Tacitus így számol be a körülötte kialakult botrányról és ezt követő száműzetéséről: *Ugyanilyen vád érte Fabricius Veientót, hogy sok gyalázatosságot írt össze a senatorok és a papok ellen azokban a könyvekben, melyeknek a „Végrendeletek" címet adta. A vádló Tullius Geminus ezt megtoldotta azzal, hogy Veiento áruba bocsátotta az uralkodói kegyeket és a tisztségek elnyerésének jogát. Ez volt az ok, amiért Nero átvette a vizsgálatot; a bűnösnek talált Veientót Italiából száműzte, és könyveit elégettette: keresettek s olvasottak voltak, amíg veszéllyel lehetett hozzájuk jutni; azután a birtoklás szabadsága feledést borított rájuk*.[323]

Ezek az események 62-ben, Burrus halálának évében történtek. Fabricius Veiento korábban már viselt praetori hivatalt, sőt hivatali idején nevezetes esemény is történt, mivel a circusi játékokon kutyákat szerepeltetett lovak helyett.[324] A hivatalviselés miatt Nero határozott fellépése igen meglepő, ugyanakkor nem lehetetlen, hogy régi sérelemként tartotta számon, amit Veiento praetorként tett, hiszen akkoriban a császár maga is lelkes fogathajtó volt.

A vádló személyéről semmi közelebbit nem lehet tudni, a tacitusi elbeszélésből azonban kiderül, hogy a senatori arisztokrácia érdekében lépett fel, hiszen a *Codicill*t ellenük írta Veiento *(in patres et sacerdotes composuisset)*, ráadásul megfejelte a vádat azzal is, hogy Veiento visszaélt Nero bizalmával. Tacitus szerint ez utóbbi szolgáltatott okot arra, hogy a császár vegye át a vizsgálat lefolytatását. Nem szabad elfeledkezni azonban arról, hogy mindez közvetlenül azután történt, hogy a princeps ellen gúnyverseket irogató Antistius praetor halálbüntetését Thrasea Paetus megakadályozta. A történetíró szerint – kudarcát látva – Nero álságos magatartást tanúsított, sértettséggel átitatott sorokban feddte meg a senatust, majd rájuk hagyta a döntést. Elképzelhető, hogy a várakozásával ellentétes senatusi ítélet késztette Nerót arra, hogy a kezébe vegye az eljárást. Csakhogy a később elégetett művek – Antistius verseivel ellentétben – nem a princepset, hanem az arisztokráciát támadták, így a senatorokkal szemben akár fel is használhatta volna Nero. Sokkal nyomósabb érv Nero határozott fellépése mellett Geminus másik vádja, miszerint Veiento hatalmával visszaélve pénzért juttatott egyeseknek tisztségeket *(venditata ab eo munera principis et adipiscendorum honorum ius)*. Sullivan sem érti, miért lépett fel mégis ily határozottan Nero a vele ekkor már nyílt konfliktusba került senatus érdekében.[325]

---

[322] PIR² D 61.
[323] Tacitus, *Annales,* 14, 50.
[324] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 6.
[325] Sullivan, 35.

Ha Veiento valóban Nero közvetlen környezetéhez tartozott, akkor egyfelől meglehetősen nagy bátorság kellett ahhoz, hogy Tullius Geminus bevádolja, másrészt Nero súlyosan, Lucanusnál is súlyosabban büntette meg a senatus megsértéséért. Elképzelhető, hogy Geminus Veiento bevádolását az Antistius-perre adott válasznak tekintette, ebben az esetben azonban Nerónak nem a vád, hanem Veiento pártját kellett volna fognia. Sokkal valószínűbb azonban, hogy Fabricius Veiento „kis hal" volt, aki – SULLIVAN véleményével ellentétben[326] – nem tartozott a császár közvetlen baráti környezetébe, így egyáltalán nem meglepő feláldozása a senatussal való kibékülés vagy jó viszony érdekében. 62 ugyanis még nem a senatussal való látványos szakítás éve, csak néhány nagy horderejű döntés esztendeje: 62-ben kényszerítette száműzetésbe feleségét, Octaviát a császár, s ebben az évben emelte császárnévá Poppaeát.

Figyelemre méltó mindenesetre az, hogy Nero elégettette Veiento gyalázkodó és ezzel régi hagyományokat folytató művét, hiszen egyetlen más, vele ellenséges szerző műveivel sem cselekedett így. Lucanust csak hallgatásra és publikációs tilalomra kényszerítette, de költői művei példányainak felkutatására nem rendelt el hajtóvadászatot. Ugyanez igaz a Piso-féle összeesküvés valamennyi író-költő résztvevőjére. Egyikük szellemi alkotását sem ítélte megsemmisítésre Nero, noha a hatalomnak nem tetsző alkotások elpusztítására jó példát szolgáltatott már Tiberius is, amikor Cremutius Cordus Brutust és Cassiust magasztaló történeti műveit hagyta az aedilisek által elégetni.[327]

Veiento egyébként nem halt meg a száműzetésben, hanem Nero halála után visszatért Rómába, Domitianus idején ártatlanokat jelentett fel, miközben élvezte a császár bizalmát, papi collegiumok tagja volt, sőt Nerva is bizalmas viszonyban volt vele.[328]

j) Petronius Arbiter

Nero irodalmi körének Lucanus mellett legismertett alakja T. Petronius Niger volt, aki szintén Nero parancsára vetett véget életének. Életéről kevés forrás áll rendelkezésre, alakja Tacitus leírásából ismert: *Petroniusról néhány korábbi dolgot kell említenünk. Mert ő a nappalt alvással, az éjszakát hivatalos ügyekkel és az élet gyönyörűségeivel töltötte, s mint ahogy másokat szorgalmuk, őt semmittevése tette híressé, mégsem tartották korhelynek és tékozlónak, mint általában azokat, akik vagyonukat elfecsérlik, hanem finom ízlésű életművésznek. Mondásait és cselekedeteit pedig, minél nagyobb fesztelenséget és bizonyos nemtörődömséget mutattak, annál szívesebben a természetes egyszerűség megnyilvánulásának fogták fel. Bithynia proconsulaként, majd consuli minőségében mégis tetterős és intézkedésre termett férfinak mutatko-*

[326] SULLIVAN, 34.
[327] Vö. Tacitus, *Annales,* 4, 34–35.
[328] Vö. Plinius, *Epistulae*, 4, 22, 4.

zott. Azután visszasüllyedt a bűnökbe, vagy a bűnök utánzásával, mint a választékos ízlés mestere, Nero bizalmas baráti körébe került be, mert a császár csak azt tartotta kellemesnek és puhán áradónak, amit Petronius eleve jóváhagyásra ajánlott. Innen eredt Tigellinus irigysége a vetélytárs és az élvezetek különb ismerője ellen.[329] Az adatok alapján a szövegrészletben szereplő T. Petronius nem más, mint T. Petronius Niger, aki valószínűleg 62-ben viselt consuli tisztséget,[330] korábban pedig – Tacitus szerint – Bithyniában, egy kis-ázsiai provinciában, a Fekete-tenger partján volt proconsul. Ezek alapján bizonyos, hogy Petronius több évvel is idősebb volt Nerónál, aki számos dologban tartotta mesterének. Legbelsőbb baráti körébe *(inter paucos familiarium Neroni)* bithyniai küldetése befejeztével kerülhetett, talán abban az időben, amikor Nero irodalmi társasága megszerveződött, és kiváló bürokrata volta mellett ez a bizalmas kapcsolat eredményezte consuli megbízatását.

Bár közvetlen adat nincs rá, történelmi, nyelvi, stilisztikai érvek alapján általánosan elfogadott az a vélemény, hogy a történetíró által *elegantiae arbiter*nek nevezett Petronius azonos a *Satyricon* címmel töredékesen ránk maradt regény szerzőjével.[331] Egész életét jól jellemzi halálának tacitusi leírása: *Így hát a princeps kegyetlenséghez folyamodik, amely mögött elmaradt minden szenvedélye, és Scaevinus barátságával vádolja Petroniust, megvesztegetve vallomástételre egy rabszolgáját, őt magát megfosztván a védekezéstől, és szolgaszemélyzetének nagy részét bilincsbe veretvén. 19. Caesar ezekben a napokban történetesen Campania felé tartott, és a Cumaeig elébe menő Petronius itt kapja a parancsot, hogy maradjon. Nem is tűrte tovább a habozást a félelem és remény között. Mégsem dobta el magától elhamarkodottan az életet, hanem felvágott és tetszése szerint bekötözött ereit megint csak felnyitotta és beszélgetett barátaival, nem komoly hangon, vagy mintha az állhatatosság dicsőségére pályázna. Hallgatta is szavaikat, de nem a lélek halhatatlanságáról, nem is a bölcsek tanításairól, hanem könnyed dalokat és játékos verseket. Rabszolgái közül némelyeket megajándékozott, másokat megkorbácsoltatott. Hozzálátott a vacsorához, aludni tért, hogy bármennyire kényszerű halála véletlennek lássék. Még végrendeletében sem hízelgett – mint a legtöbb halni készülő – Nerónak, Tigelliusnak vagy más hatalmasságnak, hanem a princeps bűneit a megrontott ifjak s asszonyok nevével együtt, és minden gyalázatának újdonságát leírta és lepecsételve elküldte Nerónak. S eltörte gyűrűjét, hogy később senki veszélyeztetésére ne használhassák*.[332] Az idősebb Plinius említést tesz Petronius egyik utolsó tettéről, aki, hogy 300 000 sestertiust érő boroskancsóját *(trulla myrrhina)* a császár asztala ne örökölje, összetörte.[333]

---

[329] Tacitus, *Annales,* 16, 18.

[330] Vö. Smallwood, 7. Petronius consulságának pontos dátuma nem ismert.

[331] Sullivan (2), 21 sqq.

[332] Tacitus, *Annales,* 16, 18–19.

[333] Plinius, *Historia Naturalis*, 37, 20: *T. Petronius consularis moriturus invidia Neronis, ut mensam eius exheredaret, trullam myrrhinam HS CCC emptam fregit; sed Nero, ut par erat principem, vicit omnes HS 30X30 capidem unam parando. memoranda res tanti imperatorem patremque patriae bibisse!*

Petronius – Tacitus véleménye szerint – nem a Piso-féle összeesküvésnek, hanem az udvari intrikáknak, Tigellinus gyűlöletének, – Plinius szerint – Nero irigységének *(invidia Neronis)* esett áldozatul. Az *Annales* szerzője szerint a senator Scaevinus barátsága szolgált ürügyül, aki híre ellenére vágott bele ilyen merész tettbe, *mert a tobzódástól zilált volt az elméje, és az álmosságtól bágyadtan élt (dissoluta luxu mens et proinde vita somno languida)*.[334] Petroniust tehát ártatlanul sújtotta halállal Nero, ami mellett szól az is, hogy éppen fel akarta keresni a császárt, hogy üdvözölhesse. Plinius egyenesen a princeps bűnének rója fel Petronius kivégzését, ami szintén nem tűnik alaptalannak, ha figyelembe vesszük a halálraítélt reakcióját. Értelmetlennek tartva a védekezést, vádiratot szerkesztett Nero és közvetlen környezete ellen, meg sem kísérelte ártatlanságát bizonygatni, mintha minden magamentési kísérletet hiábavalónak ítélt volna. Ebben alighanem közrejátszott a császár iránta való kegyének a változása.

Petronius, noha Tacitus szerint elsősorban éjszaka élt, nem tartozott azok közé, akik Nero orgiáinak részesei voltak, hiszen a princeps meglepődött azon, hogyan juthattak tudomására éjszakai kicsapongásai *(noctium suarum ingenia)*.[335] Mivel csak arra gondolhatott, hogy egy mindkettejükkel bizalmas viszonyban lévő nő lehetett a forrás, a gyanú a senator-feleség Siliára terelődött, akit végül száműzetésbe küldött.

Bár Petronius Arbiter életéből kevés momentumot ismerünk, a sok tekintetben a Nero-kori társadalmi, irodalmi életnek görbe tükrét és enciklopédiáját egyaránt jelentő művéből, a *Satyricon* néven ismert regényből mégis számos olyan információ kiolvasható, amely alapján többé-kevésbé meg lehet határozni a korabeli szellemi életben betöltött szerepét.

A legfontosabb ezek közül a lucanusi *Pharsalia* kritikájának tekintett betéteposz, a *Bellum civile.* Eumolpus, a regény költője hosszas fejtegetés után kezd csak bele eposza eléneklésébe, amelyet még nem fejezett be.[336] Szerinte sokakat becsap a könnyűnek tetsző költészet, mert azt hiszik, ha versben és cirkalmas sza-

---

[334] Tacitus, *Annales,* 15, 49.

[335] Vö. Tacitus, *Annales* 16, 20. Sullivan (2), 33.

[336] Petronius, Satyricon 118: *'multos', inquit Eumolpus 'o iuvenes, carmen decepit. nam ut quisque versum pedibus instruxit sensumque teneriore verborum ambitu intexuit, putavit se continuo in Heliconem venisse. sic forensibus ministeriis exercitati frequenter ad carminis tranquillitatem tamquam ad portum feliciorem refugerunt, credentes facilius poema extrui posse quam controversiam sententiolis vibrantibus pictam. ceterum neque generosior spiritus vanitatem amat, neque concipere aut edere partum mens potest nisi ingenti flumine litterarum inundata. refugiendum est ab omni verborum, ut ita dicam, vilitate et sumendae voces a plebe semotae, ut fiat „odi profanum vulgus et arceo". praeterea curandum est ne sententiae emineant extra corpus orationis expressae, sed intexto vestibus colore niteant. Homerus testis et lyrici Romanusque Vergilius et Horatii curiosa felicitas. ceteri enim aut non viderunt viam qua iretur ad carmen, aut visam timuerunt calcare. ecce belli civilis ingens opus quisquis attigerit nisi plenus litteris, sub onere labetur. non enim res gestae versibus comprehendendae sunt, quod longe melius historici faciunt, sed per ambages deorumque ministeria et fabulosum sententiarum tormentum praecipitandus est liber spiritus, ut potius furentis animi vaticinatio appareat quam religiosae orationis sub testibus fides: tamquam, si placet, hic impetus, etiam si nondum recepit ultimam manum.*

vakkal fogalmazzák meg gondolataikat, akkor máris felhágtak a Heliconra. Szavai elsősorban azokra vonatkoznak, akik a fórumtól, vagyis hosszú közéleti szerepvállalás és hivatalok után *(forensibus ministeriis exercitati)* húzódtak vissza a költészet biztosabbnak vélt kikötőjébe *(ad carminis tranquillitatem tamquam ad portum feliciorem refugerunt)*, mert azt hitték, könnyebb verset faragni, mint csillogó mondatocskákkal kipingált vitairatot *(controversiam sententiolis vibrantibus pictam)*. A költemény létrehozása ugyanis nem egyszerű feladat, és ügyelni kell arra, hogy a mondatok ne virítsanak ki az előadás szövegéből. Eumolpus számára csak kevés tekintélyes költő van, akinek ez sikerült, Homéros és a VII–VI. század lírikusai a görögök, és Vergilius meg Horatius a rómaiak közül. A többiek vagy nem látták a költeményhez vezető utat, vagy ha látták, nem mertek rálépni.

Ezután tér rá a polgárháborúnak mint költői témának a taglalására, s kifejti, hogy csak a teljes irodalmi felvértezettség tudatában szabad hozzákezdeni *(plenus litteris)*, mert nem a történelmi eseményeket kell versekben megírni, ebben úgyis jobbak a történetírók, hanem a szabad szellemnek *(liber spiritus)* bonyodalmakon, isteni vállalkozásokon, meseszerű fordulatokon kell előretörnie *(per ambages deorumque ministeria et fabulosum sententiarum tormentum)*, hogy a költemény egy megszállott lélek jóslatának tűnjék inkább, mintsem tanúkkal igazolt szertartásokkal megerősített történetnek *(religiosae orationis sub testibus fides)*.

A hivatkozott részlet első szavai olyan emberekre vonatkoznak, akik más területen eltöltött hosszú pályafutás után próbálkoztak meg a nyugalmas szórakozásnak tartott költészettel. Nem meglepő, ha Petronius kortársai közül Seneca jut eszünkbe,[337] aki a hatvanas évek elején, hivatali pályafutásának végéhez közeledve kezdett a tragédiaírásba, s akiről később úgy emlékezik majd meg Quintilianus, hogy a sententiára építő stílusával kárhozatos divatot teremtett. A másik rész már kifejezetten a Caesar-féle polgárháborút tárgyaló eposzt veszi górcső alá, és kritikájának valamennyi eleme vonatkoztatható Lucanusra, hiszen Seneca unokaöccse, amikor a *Pharsalia* írásába fogott, még alig volt húszéves, joggal lehetett hát a szemére vetni, hogy még nem lehetett *plenus litteris*, mert ahhoz komolyabb tapasztalat kellett volna. Később ráadásul még a Lucanus nagyságát elismerő Quintilianus is azt írja, hogy inkább a szónokok közé kell számítani, mint a költők közé.[338] Hogy mennyire általános lehetett ez a vélekedés, mutatja Martialis, aki ezeket a monoton szavakat adja a költő szájába:

Sunt quidam, qui me dicant non esse poetam:
Sed qui me vendit bybliopola putat.[339]

Vannak, kik mondják, hogy nem költő vagyok, ámde
annak tart engem mind, aki könyvet ad el.

---

[337] Érdemes megfigyelni, hogy a közélettől való visszavonulást és a költészet felé fordulást is senecai kifejezésekkel írja körül Petronius. A *tranquillitas* szó Seneca egyik művének címében is szerepel *(de tranquillitate animi)*, a *portus* pedig különböző jelentésben használt gyakori metaforája.

[338] Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10, 1, 90: *Lucanus ardens et concitatus et sententiis clarissimus et, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis imitandus.*

[339] Martialis, 14, 194.

Alighanem erre célzott Petronius is, amikor a bírósági tárgyaláson szokásos eljárással állította szembe a polgárháború eposzi megjelenítését. De Eumolpus mondja ki azt is, hogy az eposz elengedhetetlen feltétele az istenek szerepeltetése *(per deorum ministeria)*. Bár az istenvilág nem hiányzik, az istenek nem jutnak szerephez a *Pharsaliá*ban, és ez az a vonása Lucanus eposzának, amelyben a legjobban eltér a korban követendő mintának számító Vergiliustól. Elbeszéléséből ráadásul hiányoznak azok a mesés elemek, amelyeket Eumolpus szintén megkövetel. Mindezek alapján egyértelmű, hogy Petronius kritikusan szemlélte a szintén Nero köréhez tartozó ifjú költő költészetét, és véleményét nem is rejtette véka alá, bár – minthogy a *Pharsaliá*nak csak az első három éneke jelenhetett meg Lucanus életében – fel kell tennünk, hogy csak a (valószínűleg a császár jelenlétében tartott) recitációkon hallott első énekek alapján ítélt az eposzról. Ezeken az alkalmakon mindenkinek lehetősége volt arra, hogy kritikáját megfogalmazza, különösen Petroniusnak, akit Tacitus a hatvanas évek első fele meghatározó ízlésdiktátorának tartott.

Kritikájának másik, már említett célpontja pedig Seneca lehetett, hiszen Nero környezetében nemcsak a hallgatásra kényszerített Lucanust ismerte jól Petronius, hanem a költő nagybátyját, a befolyásos sztoikus politikust és filozófust is. SULLIVAN feltételezi, hogy nem kedvelték egymást, és ennek bizonyítékát néhány, az *Anthologia Latinában* Senecának tulajdonított epigrammában látja.[340] Bár ezek egy részét – véleménye szerint – még corsicai száműzetése idején írta a filozófus, másokat, a 412. és 416. verset a 62-es év termékének tartja, amikor Seneca személyes ellenségeinek a hangja újra felerősödött.

Nagyon valószínűnek tűnik, hogy az epikureus Petroniust, aki életmódjával elkáprázta Nerót, nem szerette Seneca, és ez a viszolygás annyira kölcsönös lehetett, hogy a *Satyricon* íróját még a halálba is elkísérte, hiszen öngyilkosságának Tacitus által megörökített módja a sztoikus filozófus – számára kétségtelenül teljes részletességgel ismert – halálának akár a paródiájaként is értelmezhető. Míg Seneca a filozófia vigasztaló tanítására figyelmeztette a mellette levőket, addig Petronius könnyed dalokat és talán a princepset csúfoló verseket adatott elő magának, megvacsorázott, és halálát véletlennek igyekezett beállítani, mintha kerülné utolsó óráinak tragikus szcenikáját. Ezzel szemben Nero volt nevelője még utoljára áldozatot mutatott be a Szabadító Iuppiternek, sőt Sókratéshez kívánván hasonlóvá lenni, mérget is kért. Petronius egész viselkedése alig értelmezhető másként, mint a sztoikus felfogás kritikájának, amellyel még halálában is az addig képviselt könnyedséget akarta manifesztálni.

Az ókori testimoniumok alapján valószínűnek látszik, hogy Petronius Nero irodalmi köréhez tartozott, noha idősebb volt a császárnál és költőbarátainál. Neve azonban nem véletlenül lehetett azonos a választékossággal. Petronius alighanem az idősebb mester és barát szerepét tölthette be Nero környezetében, s innen is eredhetett az, hogy ő és Seneca kölcsönösen ellenszenvvel viseltettek egymás iránt.

[340] SULLIVAN (1), 177–178.

k) Titus

Arról, hogy Titus már igen fiatal korában ismeretségbe került Neróval – mint korábban említettem –, igen megbízható adataink vannak, Suetonius szerint ugyanis Titus Britannicus tanulótársa volt a császári palotában, s állítólag még abba a méregbe is belekóstolt, ami Claudius fiának halálát okozta. 55-ben tehát az udvarban tartózkodott, későbbi életútja azonban – apja principatusságáig – meglehetősen homályos, s rekonstruálni csak a Vespasianusra vonatkozó adatok alapján lehetséges, amennyiben föltételezzük, hogy pályája szorosan összekapcsolódott apjáéval. Ennek ellentmond azonban, hogy meglehetősen fiatalon már fontos katonai funkciókat töltött be: a 60-as évek elején Germaniában, majd Britanniában szolgált *tribunus militis*ként.[341]

Vespasianus azonban, aki még Claudius uralkodása idején, 51-ben töltötte be a consuli tisztet, csak 63-ban hagyta el Rómát, amikor Africa provincia proconsuli tisztét töltötte be, ekkor azonban fia alighanem északon tartózkodott, tehát nem kísérhette el apját. 65-ben, a Piso-féle összeesküvés évében Titus újra Rómában volt, s ekkorra nyilván Vespasianus is visszatért a városba, ahol fia *quaestori* hivatalt viselt. Neróval való kapcsolatukban fordulópontot a 66-os év jelentett.

Bár Titus Britannicushoz fűződő barátsága és katonai pályafutása a 60-as évek elején kétségessé teszi Sullivan feltételezését arról,[342] hogy Vespasianus idősebb fia Nero irodalmi köréhez tartozhatott, az mégsem lehetetlen, hogy 59 táján hosszabb-rövidebb ideig akár Titus is részt vehetett az irodalmi rendezvényeken, hiszen Suetonius szerint *fegyverforgatásban, lovaglásban egyaránt kitűnt; latin és görög nyelven nagy könnyedséggel szónokolt és verselt (akár rögtönzött is), de még a zenéhez is értett, és kellemesen, ügyesen énekelt és táncolt*.[343]

Bárhogy volt is, Nero bizonyosan nem ragaszkodott különösen Titushoz, amit két momentum is bizonyít. Ha mindenképpen maga mellett szerette volna tudni költőtársként, akkor aligha engedte volna, hogy katonai tribunusként távoli provinciákban teljesítsen szolgálatot, másrészt pedig nem hagyta volna, hogy 67-ben elkísérje apját Iudaeába. Vespasianus és Titus ugyanis 66-ban Nero kíséretéhez tartoztak a császár görögországi előadókörútján, amint azt több forrás is megerősíti.[344] Az apa azonban végzetes hibát követett el, amikor Nero

---

[341] Grant, 59.

[342] Sullivan, 33.

[343] Suetonius, *Titus*, 3.

[344] Iosephus Flavius, *Bellum Iudaicum*, 3, 1: *De nemcsak ezért tartotta (Vespasianust) Nero különösen alkalmasnak erre a feladatra; mellette szólt meglett kora, gazdag haditapasztalata, továbbá fiai, akik mintegy kezesei az ő hűségének, és tehetséges segítőtársai lehetnek apjuk bölcs hadvezetésének; s talán az is, hogy Isten már így végzett a birodalomról; tehát kinevezte őt a syriai haderők főparancsnokának, miután előbb, mintegy serkentésül, de mindenesetre kényszerűségből, mindenféle módon kedveskedett neki, s barátságos bánásmóddal igyekezett megnyerni magának. Vespasianus tehát Achaiából, ahol Nero társaságában tartózkodott, elküldte fiát, Titust Alexandriába, hogy hozza magával onnan az 5. és 10. légiót, maga pedig átkelt a Hellespontoson, és szárazföldi úton megérkezett Syriába…* (Révay József fordítása.)

éneke közben elaludt a nézőtéren. Emiatt kegyvesztett lett ugyan, a császár mégis rábízta Iudaea helytartóságát, és Vespasianus Achaeából egyenesen Kis-Ázsiába ment, s – Iosephus Flavius szerint – vele tartott Titus is, de előbb még elküldte Alexandriába, hogy onnan hozzon még legiókat erősítésül.[345]

Az elmondottak alapján világos, hogy Nero bizalmas köréhez tartozott Titus a Piso-féle összeesküvés után, ám mégsem volt a császár nélkülözhetetlen barátja, ha könnyedén elengedte kegyvesztett apja kísérőjeként.

Titus tehát, bár a képessége és a lehetősége is megvolt arra, hogy Nero költői körének oszlopos tagjává váljék, mégsem tartozott soha szorosan a császár irodalmi köréhez, aminek okait – a források hiánya miatt – csak találgatni lehet. Nero tartózkodását vagy Titus idegenkedését egyaránt a lehetséges okok közt lehet említeni, de az sem elképzelhetetlen, hogy valami más ok eredményezte alighanem kölcsönös távolságtartásukat.

l) Nerva

Más a helyzet a 30 körül született,[346] s Nerónál így mintegy négy évvel idősebb M. Cocceius Nervával. Róla bizonyosan lehet tudni, hogy Nero bizalmasa és a császár költeményeinek szigorú bírálója volt. Martialis így ír erről:

Nerva, amily szelid és nyúgodt, olyan ékes az ajka,
Ám a szerénység gát szelleme röpte előtt.
A szent Permessist amikor tele szájjal ihatná,
Szende szeméremmel fékezi szomja hevét.
A pieríai főt kisded koszorúval övezni
Néki elég: nem ered szélnek a puszta hirért.
Ámde hogy ő a Tibullusa ennek a kornak, eléggé
Tudja, ki Nérónak ismeri zengzeteit.[347]

Quanta quies placidi, tantast facundia Nervae,
Sed cohibet vires ingeniumque pudor.
Cum siccare sacram largo Permessida posset
Ore, verecundam maluit esse sitim,
Pieriam tenui frontem redimire corona
Contentus, famae nec dare vela suae.
Sed tamen hunc nostri scit temporis esse Tibullum,
Carmina qui docti nota Neronis habet.[348]

Egy másik versében pedig így ír az epigrammaköltő:

[345] Iosephus Flavius, *Bellum Iudaicum*, 3, 2.
[346] Grant, 71.
[347] Csengery János fordítása.
[348] Martialis, 8, 70.

Szépszavu Nervának ha ki verset küldeni bátor,
Küldhet Cosmusnak színehagyott kenetet;
Küldhet szürke fagyalt s violát Paestum lakosának,
Hyblai méheknek Corsica méznedüjét,
Ámbár némi gyönyört a szerényebb múzsa is adhat:
Illik a lupushoz egy kis olajfabogyó.
És ne csodáld, ítéletedet hogy féli Thaliám:
Tudja poétáját, mily kicsi géniusza.
Ifjan Néró is, hire van, félt a te füledtől,
Hogy dévaj lantját ajzani kezdte neked.[349]

Audet facundo qui carmina mittere Nervae,
Pallida donabit glaucina, Cosme, tibi,
Paestano violas et cana ligustra colono,
Hyblaeis apibus Corsica mella dabit:
Sed tamen et parvae nonnulla est gratia Musae;
Appetitur posito vilis oliva lupo.
Nec tibi sit mirum, modici quod conscia vatis
Iudicium metuit nostra Thalia tuum:
Ipse tuas etiam veritus Nero dicitur aures,
Lascivum iuvenis cum tibi lusit opus.[350]

A két epigramma világosan bizonyítja, hogy Nero és Nerva mint költők is kapcsolatban álltak egymással, hiszen a második költeményben egyértelműen kifejezi Martialis, hogy a császár Nervának írt játékos verseket *(lascivum iuvenis cum tibi lusit opus)*. A vers szavai árulkodnak a princeps költeményeinek játékos és talán pajzán természetéről *(lascivum…opus; lusit)*, és ugyanakkor utalhatnak a versek vagy a két költő kapcsolatának eredetére *(iuvenis)*, hiszen a költői kör megszervezése éppen a Nero megrendezte *Iuvenalia* idejével esett egybe.

További fontos tartalmi elemei a két epigrammának Martialis hízelgésén túl, hogy Nervát egyrészt kora Tibullusának nevezi *(hunc nostri scit temporis esse Tibullum)*, másrészt azt állítja, hogy Nero is félt a későbbi császár bírálatától *(ipse tuas etiam veritus Nero dicitur aures)*. A Tibullusszal való párhuzamba állítás könnyen arra vezethetne minket, hogy Nerva költészetét a szerelmi elégiaköltőéhez hasonlónak tartsuk, Martialis azonban ezt a tibullusi vonást azok számára gondolja egyértelműnek, akik ismerik Nero költeményeit *(carmina qui docti nota Neronis habet)*. Miért a „tudós” *(docti)* Nero költeményeit kell ismerni ahhoz, hogy Nervát a kor Tibullusának tartsa?

Az egyik ismert magyarázat szerint azért, mert Nerva egyik-másik versét Nerónak tulajdonították, s emiatt a császár *doctus* jelzője ironikusan értendő. Ebben az esetben viszont érthetetlen, hogy miért félt a princeps Nerva bírálatától. Véleményem szerint a megoldás ez utóbbi erős irodalomkritikai habitusával magyarázható, amitől nemcsak Nero, hanem Martialis is tartott *(Nec*

[349] Csengery János fordítása.
[350] Martialis, 9, 26.

tibi sit mirum, modici quod conscia vatis / Iudicium metuit nostra Thalia tuum…).

A későbbi korok Tibullus-képét fennmaradt elégiáin túl elsősorban Horatius hozzá intézett barátságos költői levele formálta leginkább. Az epistulák első könyvének 4. darabjában szatírái értő bírájaként szólítja meg Tibullust *(nostrorum sermonum candide iudex)*, majd dicséri mindazokért a testi és szellemi javakért, amelyekkel a sors megajándékozta a költőt. Végül azt ajánlja, ha nevetni akar, csak keresse föl őt, Epikuros kondájának szépen kihízott malacát *(me pinguem et nitidum bene curata cute vises, / cum ridere voles, Epicuri de grege porcum)*.[351] Ha Horatius verse alapján keressük a magyarázatot Nerva és Tibullus hasonlóságára, akkor érthető, hogy miért bátor Martialis szerint az, aki verset merészel küldeni Nervának, s mért félte Nero is szigorú ítéletét: Nerva lehetett korának *candidus iudex*e.

Nerva tehát minden bizonnyal Nero költői körének tagja volt, s talán beletartozott a császár még szűkebb, bizalmas baráti körébe is. Erre vonatkozóan nem maradt fenn adat, véleményem szerint azonban Plutarchos egyik megjegyzése esetleg mégis erre enged következtetni. A történetíró szerint Otho, mikor már közeledni érezte bukása óráját, magához hívatta unokafivérét, Cocceiust, vagyis Nervát, és arra kérte, sose felejtkezzék el arról, hogy unokabátyja császár volt.[352] Otho, Nero bizalmas barátja és Nerva unokatestvérek voltak, sőt alighanem jó barátságban is álltak, ha a kritikus pillanatban egymás közelében találjuk őket. Talán Otho lehetett az a személy is, aki – miután Neróval egészen korán szoros cimboraságba keveredett – bemutatta unokatestvérét a császárnak, s onnan már egyenes útja lehetett a költői meg a baráti társaságba egyaránt.

m) Összegzés

Az elmondottak alapján kialakult azok névsora, akik Nerónak az ötvenes évek végén megszervezett irodalmi körébe tartoztak mint ifjú költők és írók. A kör legismertebb alakjai M. Annaeus Lucanus és T. Petronius Niger (más néven Petronius Arbiter) voltak, a kevésbé jelentős, de irodalmi hírnévre szert tett alakok közt először Silius Italicust kell említeni, és talán a történetíró Cluvius Rufust. Róluk biztosan lehet tudni, hogy a császár szellemi holdudvarához tartoztak. Azoknak a feltételezéseknek, melyek szerint két későbbi császár, Titus és Nerva is ehhez a körhöz tartozott, szintén van alapjuk, de kapcsolatuk természetére, főleg az előbbi esetében lehetetlen a források szűkössége miatt következtetni.

Különösen nehéz meghatározni Seneca helyét, aki bizonyosan ismerte a kör valamennyi tagját, az viszont valószínűtlen, hogy ő is ebbe a társaságba tartozott volna, mert ennek mind életkora, mind Nero életében betöltött szerepe ellentmond.

---

[351] Horatius, *Epistulae*, 1, 4, 15–16.
[352] Plutarchus, *Otho*, 16.

A felsorolt személyeken kívül kétségtelenül akadtak még olyan fiatal poéták, akiket Nero költői barátságára érdemesített, de ezeknek a neve semmilyen forrásból sem ismert, nevük és műveik, ha valaha is nagyobb nyilvánosság elé bocsátották őket, belevesztek az ismeretlenségbe, fátylat borított rájuk a feledés.

A császár által életrehívott költői kör nem volt hosszú életű, de a miértre nehéz választ adni. Több okot is említhetünk, amelyek kétségtelenül mind eredményezhették e társaság felbomlását. Mindenekelőtt lényeges, hogy ez egy mesterségesen életre hívott, sok esetben talán hallomás alapján verbuvált, húszasharmincas éveikben járó emberekből álló csoportosulás volt, amelyben a legfőbb összetartó erőnek a princepstől való függés számított. Azt sem könnyű megválaszolni, vajon ismerték-e személyesen is egymást azok, akiket a császár akarata egymás társaságába kényszerített. Akik valamilyen ismeretség révén már egészen ifjan bepillantást nyerhettek a római politikai és szellemi arisztokrácia életébe, mint Lucanus nagybátyja, Seneca révén, talán könnyebben tájékozódtak, hamarabb találták meg a helyüket, mint azok, akik rokoni kapcsolat híján, pártfogókon keresztül jutottak be a császári palotába. Ha nem ismerték és nem szerették már korábban is egymást, nagyon valószínű, hogy mély barátság a császár árnyékában később sem alakult ki közöttük, sőt ellenkezőleg: a kölcsönös féltékenység uralkodhatott el köztük.

A kör – talán éppen efféle gyengeségei miatt – igen rövid ideig működött harmonikusan, hiszen Lucanus Nero-ellenes viselkedése és annak következményei mindenki számára világossá tették, hogy helyzetük ingatag. Pedig a körhöz való tartozás egyben politikai karriert is jelentett. Seneca unokaöccse jóval a szokásos életkor betöltése előtt lett augur, a többiek pedig Petroniustól Silius Italicusig előbb vagy utóbb mind a consulságig vitték, vagyis a császárral való barátságuk elősegítette közéleti karrierjüket is, így nemcsak attól tarthattak, hogy elveszítik a császár barátságát s ezáltal kegyét is, hanem így a társadalmi megbecsüléstől és a rangos hivataloktól is eleshettek. Ráadásul, bár nehéz a hiányos források alapján pontos jellemrajzot készíteni, többségük a művészembereknél megszokott érzékenység folytán ingatag természet lehetett, ami későbbi viselkedésükben is megnyilvánult. Silius Italicus hírhedt *delator* volt, míg Lucanus a Piso-féle összeesküvés leleplezése után tulajdon anyját is följelentette, s akkor még nem esett szó Nero szertelen természetéről.

A kölcsönös féltékenység, a bizalmasabb barátságok, a többiek rovására való érvényesülés és még számos más ok a kör lassú bomlásához és kettészakadásához vezetett. Az első áldozat Lucanus volt, aki elsősorban magát okolhatta elhallgattatásáért, majd ármánykodás következtében következett Petronius. Akik viszont hűségesek maradtak a princepshez, és sikerült biztosítaniuk pozíciójukat, azok végig kitartottak Nero mellett, s még halála után is hívek maradtak hozzá és egykori barátaihoz, mint Silius Italicus vagy Cluvius Rufus. Mindez azt mutatja, hogy Nero közvetlen környezetében egyszerre volt jelen a két szélsőséges viszonyulás személyéhez: egyszerre gyűlölték és szerették, árulták el vagy tartottak ki mellette a végsőkig.

n) Legendás alakok Nero környezetében

Persius ötödik szatírájának 8–9. sorához: *fortyogva Thyestes vagy Procne tele üstjét, / melyből falni Glycon, az utált fog sokszor a színen (Si quibus aut Procnes aut si quibus olla Thyestae / Fervebit saepe insulso cenanda Glyconi)* a következő megjegyzést fűzi a Cornutusnak tulajdonított kommentár: *Glycon tragoedus populo mire placuit et ideo a Nerone manumissus est, datis Vergilio tragoedo, domino eius, pro parte dimidia, quam possidebat, sestertiorum trecentis millibus. Hic fuit staturae longae, fusci corporis, labio inferiori demisso, antequam subornaretur deformis, nescius iocari, propter quod eum insulsum Persius dixit*, vagyis Glycont, a nagy népszerűségnek örvendő sudár termetű, lógó alsó ajkú, sokáig szellemtelen és sótlan tragikus színészt hatalmas összegért, 300 000 sestertiusért vásárolta meg gazdájától Nero, hogy felszabadítsa. Némethy szerint kétséges hitelűek a kommentátor szavai,[353] hiszen egyetlen más forrás sem erősíti meg. A történet azonban – Nero színház iránti szenvedélyét ismerve – nem meglepő. A költőkön, írókon kívül a leginkább a színészek bűvölték el, akiket nem kevés igyekezettel próbált utánozni is. Mint korábban utaltam rá, Nero számára korántsem volt közömbös a népakarat, hiszen azt mindig igyekezett kiszolgálni, és az anyagi nagylelkűség is jellemző volt rá. Lehet, hogy Glycon a princepset nem varázsolta el művészetével, de rajta kívül is akadtak, akikre irigységgel vegyes tisztelettel tekintett Nero. A történet hitelét egyetlen dolog rontja. Bár a szatíraírót aligha érdekelte, hogy versei sérthetik a princepset, kiadóját és nevelőjét, az ekkor még a princepsszel jó kapcsolatot ápoló és a látszatra kényesen ügyelő Cornutust azonban igen, s ő alighanem kerülte volna, hogy Nero egyik kedvencét nyíltan sértő megjegyzés maradjon a szövegben.

[353] Vö. Némethy, *ad loc*.

V.

SENECA IRODALMI KÖRE

a) Seneca pályafutása

Mint arra az előző fejezetben utaltam, a Nerónál jóval idősebb Seneca, aki egyben a császár nevelője volt, nem tartozott abba az irodalmi-szellemi körbe, amely Nero körül kialakult, noha tagjait bizonyosan mind személyesen ismerte, hiszen a kör oszlopos tagja volt, ha csak rövid ideig is, unokaöccse, Lucanus. A filozófus, aki hatalmas vagyonnal rendelkezett, nem elégedhetett meg azzal, hogy csupán a fiatal princeps nevelője és az állam egyik irányítója legyen, hanem meghatározóvá igyekezett válni a szellemi életben is, és ez nem is jelentett különösebb nehézséget számára, hiszen hatalmas és befolyásos patrónus volt.

Seneca életének az eseményei művei alapján – többé-kevésbé – jól ismertek. Kr. e. 4-ben született a hispaniai Cordubában a rhétor Seneca második gyermekeként. Korán Rómába került, ahol többek közt az újpythagoreus Sótion volt rá nagy hatással, majd a sztoikus Attalos (Attalus). A politikai karrier melletti döntése a rhétorika felé fordította, de betegsége majdnem derékba törte pályafutását. Gyógykezelés céljából Egyiptomba utazott, ahonnan 31-ben tért vissza Rómába. Ekkor kezdődött mintegy tizenegy évig tartó politikai karrierje, quaestori tisztséget viselt, és a kor ünnepelt szónoka lett. 41-ben Caligula egyik nővérével, Iulia Livillával elkövetett házasságtörése miatt a császár száműzte, pontosabban relegálta őt Corsica szigetére, ahonnan Messalina igyekezetének köszönhetően sokáig hiába várta Claudius felmentő ítéletét. A hazatérést a 49-es év hozta meg számára, amikor Messalina halála után Claudius Iulia Livilla testvérét, Agrippinát vette feleségül, akinek komoly tervei voltak a filozófussal. Az ekkor ötvenes éveiben járó Seneca, a tizenkét-tizenhárom éves Nero nevelője és tanára lett. Ebből a feladatköréből néhány év múlva még feljebb lépett: az ifjú császár oldalán 54-től kezdve a birodalom kormányzásának egyik meghatározó alakja.

A Nero oldalán befutott újabb politikai karriernek a végét Burrus halála jelentette. 62 után fokozatosan kiszorult, illetve visszahúzódott a politikától, mígnem hamis vádak nyomán a Piso-féle összeesküvést követő megtorlásnak, politikai tisztogatásnak 65-ben áldozatául esett. Halálakor, amelyet Tacitus részletesen leír, két barátjával és feleségével vacsorázott.[354] A két barát egyike Statius Annaeus, *hűségben és orvosi ügyességben rég kipróbált barátja (diu sibi amicitiae fide et arte medicinae probatum)* volt, a másik neve nem ismeretes. Noha utolsó óráiban csak hárman voltak mellette, Nero mellett eltöltött

[354] Vö. Tacitus, *Annales,* 15, 60.

évei alatt számosan keresték barátságát, pártfogását. Az idősebb Plinius egy szőlőbirtok megvásárlása kapcsán írja Seneca hatalmáról: *novissime Annaeo Seneca, principe tum eruditorum ac potentia, quae postremo nimia ruit super ipsum, minime utique miratore inanium*,[355] vagyis a művelt emberek fejedelme volt, aki sosem rajongott a hiábavaló dolgokért, s akinek hatalma önnön nagyságába roppant bele. Quintilianus inkább panaszkodik Seneca irodalmi-rhétorikai befolyása miatt, mert szerinte az ő stílusa rontotta meg kora ékesszólását: mert mindenki úgy akart beszélni és írni, ahogyan Seneca.[356]

Egyként tudott érvényesülni írásban és szóban, hiszen még egy Nero által elmondott beszéd fordulatát is senecaiként idézi Quintilianus.[357] Emiatt jogos a feltételezés, Rómába való visszatérte és megtiszteltetése után sokan akadtak, akik szerettek volna a közelébe férkőzni, amire nyilván számos alkalom kínálkozott, ha csak a recitációkra vagy lakomákra gondolunk.

Mivel más forrás csak szűkösen áll rendelkezésünkre, Seneca műveiből kell rekonstruálni azoknak a névsorát, akik közelebbi baráti, cliensi viszonyban álltak Senecával. Őket általában a *meus*, ritkább esetben a *noster* jelzőkkel illeti. Ez utóbbi szót használja azokra a költőkre (különösen *Vergilius noster*), filozófusokra (főleg *Zenon noster*) is, akik már meghaltak, és alkotásaik a közös kultúrkincs részévé váltak. Az alábbiakban Seneca művei alapján próbálom meg felvázolni azt a szellemi kört, amellyel meghittebb kapcsolatot ápolt a filozófus.

b) Lucilius Iunior

Seneca csak élete vége felé keveredett meghitt baráti viszonyba Lucilius Iuniorral, akinek az *Epistulae morales*en kívül még több öregkori művét, a *Quaestiones Naturales*t és a *De providentiá*t ajánlotta. Lucilius, akinek élete és pályafutása csak nagy vonalakban rekonstruálható, mintegy évtizeddel volt fiatalabb Senecánál, s Campaniából származott.[358] Fontos hivatali tisztségeket töltött be több provinciában is (Africa), végül 63–64-ben, az *Erkölcsi levelek* egyes darabjainak keletkezése idején Sicilia procuratora volt.

Seneca utalásai alapján bizonyos, hogy Lucilius nemcsak élvezője volt az irodalomnak, hanem maga is megpróbálkozott a költészettel. A filozófus szerint *ingenii vigor* és *scriptorum elegantia (élénk szellem, elegáns írásművészet)* jellemezte,[359] s az elejtett megjegyzések alapján tudni lehet, hogy költeménye-

[355] Plinius, *Historia Naturalis*, 14, 52.

[356] Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10, 1, 125–128:…*tum autem solus hic fere in manibus adulescentium fuit.… Amabant autem eum magis quam imitabantur, tantumque ab illo defluebant quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum pares ac saltem proximos illi uiro fieri. Sed placebat propter sola uitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda quae poterat: deinde cum se iactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat.*

[357] Vö. Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 8, 5, 18.

[358] Egyes föltételezések szerint Pompeiiben.

[359] Vö. Seneca, *Epistulae morales*, 19, 3.

iben fontos szerepet játszottak filozófiai problémák éppúgy, mint Sicilia természeti szépségei.

A Seneca által utoljára olvasott költeményének tárgya szorosan kapcsolódott ahhoz a provinciához, amelyben szolgálatot teljesített, ebben a művében ugyanis a sziget egyéb látnivalói mellett költői leírását szándékozott adni a sziget vulkánjának, az Etnának.[360] Ebből a senecai utalásból arra következtettek egyesek, hogy Lucilius Iunior a szerzője az *Appendix Vergiliana*ban hagyományozott *Aetna* című tanköltemények, ezt azonban semmi nem támasztja alá, sőt ellentmond neki, hogy míg a tanköltemény csak az Etnával foglalkozik, addig Seneca szavai egy nagyobb lélegzetű műre látszanak utalni, amelyben csak egy részlet lett volna az a tűzhányó, amelyet fiatal korában Seneca is megmászott.

Prózai műveket is alkotott Lucilius, amint arról Seneca egyik leveléből értesülünk, aki Epikuros és Titus Livius műveihez hasonlítja egyik munkáját.[361] Ezekből az írásokból egyetlen töredék sem maradt fönn, így bármi közelebbit mondani róluk, lehetetlenség.

Lucilius Iunior irodalmi tevékenységéről így semmi bizonyosat sem tudunk, de valószínű, hogy irodalmi ízlése közel állt Senecáéhoz.

c)Vagellius meus

Seneca a *Quaestiones Naturales*ben tesz említést egy bizonyos Vagelliusról, akinek a verséből idéz is egy rövid részletet: *Egregie Vagellius meus in illo inclito carmine: 'Si cadendum est, inquit, e caelo cecidisse velim.' Idem <mihi> licet dicere: si cadendum est, cadam orbe concusso, non quia fas est optare publicam cladem, sed quia ingens mortis solacium est terram quoque videre mortalem*.[362] Seneca szavai már a világ jövendő pusztulását valló sztoikus felfogást tükrözik, a Vagelliustól idézett szavak azonban inkább azt sugallják, hogy költőjük talán inkább az Ikaros- vagy a Phaëthon-történetre kívánt e szavakkal utalni:

…si…cadendum est,
e caelo cecidisse velim.

…hogyha zuhannom kell,
az égből kívánok lezuhanni…

[360] Seneca, *Epistulae morales*, 79. 4 sqq.

[361] Seneca, *Epistulae morales*, 46, 1: *Könyvedet, amelyet ígértél, megkaptam, és mint aki csak szórakozásból akar olvasni, fölütöttem, hogy ízelítőt vegyek belőle. Aztán már maga csalogatott, hogy továbbolvassam. Mennyire választékos volt, ebből megértheted: rövidnek tűnt, noha nem az én vagy a te művednek, hanem Titus Livius vagy Epikuros munkájának tetszett első pillantásra. Olyan édességgel ragadott meg és vont magával, hogy haladéktalanul végigolvastam.*

[362] Seneca, *Naturales Quaestiones*, 6, 2, 9.

Ennek a hexameterben írt költeménynek a szerzőjéről semmi közelebbit sem tudunk. Az alig sornyi töredékből azonban annyi megállapítható, hogy Vagellius vonzódott az archaikus fogalmazásmódhoz,[363] hiszen az alliterációk erre engednek következtetni, és követte az elégikusok infinitivus-használatát, amikor imperfectumi értelemben használta a perfectumi alakot. GERCKE véleménye szerint a *si* helyett eredetileg *sive* állhatott,[364] de ez nem módosítja különösebben a szöveg értelmét.

UNGER feltételezi, hogy ugyanebben a műben korábban név nélkül említett költő azonos a később megnevezett Vagelliusszal.[365] A 3. könyv praefatiójában így ír Seneca: *Libet igitur mihi exclamare illum poetae incliti versum:*

'Tollimus ingentes animos et maxima paruo
Tempore molimur'?

Hoc dicerem, si puer iuvenisque molirer, – nullum enim non tam magnis rebus tempus angustum est –; nunc vero ad rem seriam, gravem, immensam post meridianas horas accessimus. Az idézetet a filozófus annak érzékeltetésére idézi, hogy legtöbbször kevés időt szánunk a legfontosabb dolgokra.

Ha a két költeményt egyazon költő művének tekintjük, s feltételezzük, hogy a két töredék ugyanabból a műből való, akkor még az eredeti mű jellegére is következtethetünk. A két idézet számos dologban hasonlít egymásra. Mindkettőben alighanem a költő szólal meg, az előbbiben egyes szám első személyben, az utóbbiban többes szám első személyben, mint valamennyiünk közös hibájának megvallója. Továbbá mindkét idézet egyértelműen morális jellegű. Az első talán a hajlíthatatlan ember büszke és nagyszerű bukására utal, míg a második egyértelműen a felesleges dolgokra fecsérelt idő fölötti bánkódás és önostorozás. E két fontos vonás pedig egy tipikusan római műfaj, a szatíra jellemzői, így nem kizárt, hogy Vagellius főképp ebben a műfajban alkotott.

Természettudományi művét a hatvanas évek elején írta Seneca,[366] és szavaiból az tűnik ki, hogy Vagellius kortárs költő volt, akit igen nagyra tartott. Mivel közelebbit nem tudunk róla, sajnos nem lehet meghatározni helyét sem a korabeli szellemi életben. Ha feltételezzük, hogy Seneca nemcsak műveit ismerte, hanem személyes kapcsolatban is álltak, nem kizárt, hogy rajta keresztül a költő utat találhatott Nero köréhez, és alkalom is kínálkozott számára, hogy tehetségét megcsillogtassa.

[363] Az *e caelo cecidisse* lucretiusi reminiszcencia, vö. *De rerum natura*, 5, 793: *nam neque de caelo cecidisse animalia possunt*.

[364] MOREL, 124. PLM = Poetae Latini Minores kiadója.

[365] MOREL, 124.

[366] VON ALBRECHT, 2, 926.

d) Demetrius

Seneca műveiben többször is megemlékezik a kynikus filozófusról, Demetriusról (Démétrios). A *De providenciában vir fortissimus*nak,[367] a *De beneficiis*ben *vir meo iudicio magnus*nak,[368] az *Epistulae Morales*ben *virorum optimus*nak,[369] a *Naturales Quaestiones*ben pedig *vir egregius*nak nevezi.[370] Demetrius filozófiáját, mivel Sókratéshez hasonlóan egyetlen sort sem hagyott hátra,[371] csak egyéb forrásokból lehet rekonstruálni. Seneca szavai elárulják, hogy Nero nevelője nagyra becsülte a kynikus filozófust, akiről a legjelentősebb feljegyzés Tacitus *Annales*ének 16. könyvéből való. Amikor megérkezett a halálos ítéletet kézbesítő quaestor, Thrasea Paetus *neves férfiaknak s asszonyoknak népes csoportját hívta meg házába, s most erősen odafigyelt Demetriusra, a cynikus iskola tanítójára (Cynicae institutionis doctori), akivel – mint megfeszített arcvonásaiból és, ha egy-két szót hangosabban ejtettek ki, a hallottakból következtetni lehetett – a lélek természetéről és a szellem s a test különválásáról tárgyalt (de natura animae et dissociatione spiritus corporisque) (…) Meghallgatván a senatusi határozatot, Helvidiust és Demetriust hálószobájába vezeti,(…) Majd mikor a halál lassúsága kegyetlen kínokkal járt, odafordult Demetriushoz*…[372] Hogy mit mondott a filozófusnak, már sosem tudjuk meg, a részletből viszont kiderül, hogy Demetrius közeli kapcsolatban állt a sztoikus (–kynikus) arisztokráciával, ha Thrasea mellett volt utolsó óráiban is, sőt legszűkebb baráti köréhez tartozott. Seneca és Thrasea között tehát, amennyiben közelebbi személyes kapcsolatban nem voltak, a mindkettőjük által nagyrabecsült Demetrius jelenthette az összekötő kapocsot.

e) „Amici nostri"

Seneca többször is idézi közelebbről meg nem nevezett barátainak szavait. Az ifjú Luciliushoz írt egyik levelében megjegyzi, hogy egyik igen művelt barátja *(amicus noster, homo eruditissimus)* megjegyezte, hogy Platón a létezőt *(to on)* hatféle módon fejezte ki.[373] A *noster* jelző arra utal, hogy mindketten jól ismerik azt, akinek megállapítását a levél idézi, de a szavakból csak annyit lehet kikövetkeztetni, hogy a hivatkozott barát Platón műveinek kiváló ismerője volt. Mindez

---

[367] Seneca, *De providencia,* 5, 5.
[368] Seneca, *De beneficiis*, 7, 1, 3.
[369] Seneca, *Epistulae morales*, 62, 3;
[370] Seneca, *Naturales Quaestiones*, 4a, pr, 7.
[371] VON ALBRECHT, 932.
[372] Tacitus, *Annales,* 16, 34–35.
[373] Seneca, *Epistulae morales*, 58, 7–8: *Quae sit haec quaeris? To on. Duri tibi videor ingenii: in medio positum, posse sic transferri ut dicam 'quod est'. Sed multum interesse video: cogor verbum pro vocabulo ponere; sed si ita necesse est, ponam 'quod est'. Sex modis hoc a Platone dici amicus noster, homo eruditissimus, hodierno die dicebat. Omnes tibi exponam, si ante indicavero esse aliquid genus, esse et speciem.*

azonban kevés ahhoz, hogy teljesen megnyugtatóan azonosítani lehetne valamelyik kortárs filozófussal vagy a görög filozófiában szerfölött jártas személlyel.

Hasonlóan rejtélyes Senecának egy másik levelében névtelenül említett barátja. A 77. erkölcsi levelében így számol be egy haldokló ágyánál történt esetről: *Tullius Marcellinus, akit nagyon jól ismertél, ifjúkorában nyugodt természetű volt, majd gyorsan megöregedett, s egy nem gyógyíthatatlan, de elhúzódó, súlyos és sok gondoskodást igénylő betegség hatására, amely megtámadta, a halálon kezdett gondolkodni. Magához hívta néhány barátját. Ezek vagy félénkségükben azt tanácsolták neki, amit maguknak is tanácsoltak volna, vagy hizelegésből és nyájasságból olyan tanácsot adtak, amelyikről azt gyanították, hogy kedvesebb lesz Marcellinusnak. Sztoikus barátunk, egy kiváló – és, hogy olyan szavakkal dicsérjem őt, amilyen dicséretet kiérdemel –, bátor és buzgó férfiú adta neki, úgy vélem, a legjobb tanácsot. Így kezdte ugyanis: „Ne gyötörd magad, Marcellinus, mintha valami fontos dolgot mérlegelnél. Nem különleges dolog az élet, mindegyik szolgád él, mindegyik élőlény. Az erényes, bölcs, bátor halál nagyszerű. Gondold csak el, mióta csinálod már ugyanezt: étel, álom, gyönyör, nap mint nap ez a körforgás. Halálvágyat nemcsak akkor érez az ember, ha bölcs, bátor vagy nyomorult, hanem akkor is, ha megcsömörlött." Marcellinusnak azonban nem tanácsadóra, hanem segítőre volt szüksége. A szolgái nem akartak engedelmeskedni*.[374] Seneca meg nem nevezett ismerősét *vir egregius*nak nevezi.

---

[374] Seneca, *Epistulae morales*, 77, 5–10: *Tullius Marcellinus, quem optime noveras, adulescens quietus et cito senex, morbo et non insanabili correptus sed longo et molesto et multa imperante, coepit deliberare de morte. Convocavit complures amicos. Unusquisque aut, quia timidus erat, id illi suadebat quod sibi suasisset, aut, quia adulator et blandus, id consilium dabat quod deliberanti gratius fore suspicabatur. Amicus noster Stoicus, homo egregius et, ut verbis illum quibus laudari dignus est laudem, vir fortis ac strenuus, videtur mihi optime illum cohortatus. Sic enim coepit: 'noli, mi Marcelline, torqueri tamquam de re magna deliberes. Non est res magna vivere: omnes servi tui vivunt, omnia animalia: magnum est honeste mori, prudenter, fortiter. Cogita quamdiu iam idem facias: cibus, somnus, libido–per hunc circulum curritur; mori velle non tantum prudens aut fortis aut miser, etiam fastidiosus potest.'*

Non opus erat suasore illi sed adiutore: servi parere nolebant. Primum detraxit illis metum et indicavit tunc familiam periculum adire cum incertum esset an mors domini voluntaria fuisset; alioqui tam mali exempli esse occidere dominum quam prohibere. Deinde ipsum Marcellinum admonuit non esse inhumanum, quemadmodum cena peracta reliquiae circumstantibus dividantur, sic peracta vita aliquid porrigi iis qui totius vitae ministri fuissent. Erat Marcellinus facilis animi et liberalis etiam cum de suo fieret; minutas itaque summulas distribuit flentibus servis et illos ultro consolatus est. Non fuit illi opus ferro, non sanguine: triduo abstinuit et in ipso cubiculo poni tabernaculum iussit. Solium deinde inlatum est, in quo diu iacuit et calda subinde suffusa paulatim defecit, ut aiebat, non sine quadam voluptate, quam adferre solet lenis dissolutio non inexperta nobis, quos aliquando liquit animus.

In fabellam excessi non ingratam tibi; exitum enim amici tui cognosces non difficilem nec miserum. Quamvis enim mortem sibi consciverit, tamen mollissime excessit et vita elapsus est. (Németh András fordítása.)

Mivel ezt a kifejezést legtöbb esetben filozófusokra vagy filozófiában jártas személyekre használja,[375] feltételezhető, hogy az ismeretlen *amicus Stoicus* Seneca egyik filozófus barátja lehetett, de hogy közelebbről kicsoda, sajnos, nem tudható.

f) Maximus noster

Seneca Luciliushoz írt 87. levelében egy bizonyos Maximusszal és néhány rabszolga társaságában eltöltött napról számol be.[376] Ez a Maximus, akiről Seneca más művében nem tesz említést, minden bizonnyal azonos azzal a Caesen(n)ius Maximusszal,[377] akinek a filozófussal való barátságáról Martialis emlékezik meg két epigrammájában is:

Maximus ille tuus, Ovidi, Caesonius hic est,
cuius adhuc vultum vivida cera tenet.
hunc Nero damnavit: sed tu damnare Neronem
ausus es et profugi, non tua, fata sequi:
aequora per Scyllae magnus comes exulis isti,
qui modo nolueras consulis ire comes.
Si victura meis mandantur nomina chartis
et fas est cineri me superesse meo:
audiet hoc praesens venturaque turba fuisse
illi te, Senecae quod fuit ille suo.

Látod, Ovidiusom, Caesoniusodnak a képét:
Mintha csak élne, hiven tükrözi őt a viasz.
Néró számkivetette; te Nérót számkivetetted,
S a kiüzött sorsát, nem magadét követéd.
Scyllai bősz habokon nagylelkü kisérete voltál,
Tőle, a consultól ezt noha megtagadád.
Fenn ha maradhat a név, amelyet hangoztat a versem,
S engedi sorsom túl-élnem a hamvaimat,
Tudja meg azt ez a kor s a jövendő, hogy Senecának
Amije ő, az lett néki Ovidiusa.[378]

---

[375] Seneca egyszer nevezi *vir egregius*nak Burrust (*De clementia, 2, 1, 2*), kétszer a Caligula áldozatául esett Iulius Graecinust (*De beneficiis, 2, 21, 5 Epistulae morales, 29, 6*), a kynikus filozófust, Demetriust kétszer (*De beneficiis, 7, 11, 2; Naturales quaestiones, 4, pr ,7*), egyszer Fabianust (*Epistulae morales, 40, 12;*) és egyszer tanárát, Attalust (*Naturales quaestiones, 2, 50, 1*). Az *egregie* adverbiumot egyként használja költők és filozófusok kijelentéseire, de az előbbi esetben is csak olyanokra, amelyek számára mélyebb filozófiai mondanivalót hordoznak. (vö. *De beneficiis, 7, 1, 3; Epistulae morales, 7, 11; 28, 9; 98, 9; 104, 25; 119, 5; 119, 14; Naturales quaestiones, 3, 27, 13; 5, 18, 16; 6, 2, 9; 7, 30, 1*).

[376] Seneca, *Epistulae morales*, 87,2: *Cum paucissimis servis, quos unum capere vehiculum potuit, sine ullis rebus nisi quae corpore nostro continebantur, ego et Maximus meus biduum iam beatissimum agimus. Culcita in terra iacet, ego in culcita; ex duabus paenulis altera stragulum, altera opertorium facta est.*

[377] PIR² C 172.

[378] Martialis, 7, 44. (Csengery János fordítása.)

Facundi Senecae potens amicus,
caro proximus aut prior Sereno,
hic est Maximus ille, quem frequenti
felix littera pagina salutat.
hunc tu per Siculas secutus undas,
o nullis, Ovidi, tacende linguis,
sprevisti domini furentis iras.
Miretur Pyladen suum vetustas,
haesit qui comes exuli parentis.
quis discrimina conparet duorum?
haesisti comes exuli Neronis.

Im' a bölcs Senecának nagy barátja,
– drágább őneki, mint Carus, Serénus, –
Ez ő, Maximus, akit sok levéllel
Annyit üdvözöl a boldog betűcske.
Őt kísérted a síkulus habon te,
Quintus, és örökös lesz érte híred:
Megvetetted az őrült úr haragját.
Méltó, hogy kora Pyladest csodálja,
Anyja számkivetettjéhez *ki hű volt:*
Ám felért-e veszélye avval, hogy te
Néró számkivetettjéhez *valál hű?*[379]

Mindazt, amit Maximusszal kapcsolatban tudni vélünk, így főleg Martialisnak köszönhetjük, aki Rómába érkezése után nyilván személyesen is megismerkedett Seneca egyik leghűségesebb barátjával. A két epigramma alapján, amelyeknek a címzettje Quintus Ovidius, Maximus barátja, egyértelmű, hogy Senecát régi barátság fűzte Maximushoz, hiszen már corsicai száműzetése idején is társa volt. Ez a szoros barátság aztán mindhalálig megmaradt, hiszen Ovidius a száműzött Maximust kísérte el, akinek a Piso-féle összeesküvést követő megtorlás miatt kellett távoznia. Maximus tehát, aki consulviselt férfi volt, s proconsuli tisztséget is viselt, később – a császár halála után – visszatérhetett Rómába, arról nem tesz ugyanis említést Martialis, hogy Ovidiusnak egyedül kellett újra meglátnia Rómát.

Noha a szegényes adatokból nem derül ki, hogy Maximus folytatott-e bármiféle irodalmi tevékenységet, annyiban mégis köze lehetett az irodalomhoz, hogy ismertek voltak Seneca hozzá írt levelei, amelyek nyilván a szélesebb közönség számára is hozzáférhetők voltak, nyomuk azonban – Martialis epigrammáin kívül – nem maradt *(quem frequenti / felix littera pagina salutat)*.

Figyelemre méltó továbbá, hogy consuli tisztet töltött be, ennek pontos idejét azonban nem tudjuk. Valószínű azonban, hogy azokban az években lehetett consul, amikor Senecának még meghatározó volt a befolyása az állam irányításában, így nem meglepő, hogy a 87. levél keletkezése idején, vagyis 64-ben, már neki is maradt ideje arra, hogy pártfogójával kiránduljon.

[379] Martialis, 7, 45. (Csengery János fordítása.)

g) Fabius Rusticus

Bár Fabius Rusticusról egyszer sem tesz említést Seneca, Tacitus alapján, aki Livius mellett az újabb idők legékesszólóbb történetírójának nevezi,[380] ő a filozófus-államférfi elkötelezett híve volt. Az *Annales* szerzője szerint Nero nem sokkal Britannicus halála után szerette volna már elmozdítani hivatalából Burrust, és már ki is jelölték utódját, akinek kinevezését – Fabius Rusticus szerint – Seneca közbelépése akadályozta meg. Mivel Tacitus egyéb forrásaiban, Plinius és Cluvius Rufus történeti munkáiban ennek nem találta nyomát, megjegyzi: *Fabius nyilván hajlik Seneca magasztalására, akinek barátsága őt is befolyáshoz juttatta (sane Fabius inclinat ad laudes Senecae, cuius amicitia floruit)*.[381] Az *amicitia* kifejezés ebben az esetben aligha jelenthet mást, mint hogy Fabius Rusticus Seneca cliensi–baráti köréhez tartozott, és a császár nevelője egyengette a történetíró pályáját.

Tacitus egyébként két alkalommal idézi még Fabius Rusticust, s Seneca pártfogoltja mindkét esetben eltér Nero korának többi krónikásától. Először nem Agrippinának, hanem Nerónak tulajdonítja azt a bűnös vágyat, amely a vérfertőzés gyanúját keltette,[382] majd Seneca halálának körülményeit mondva el, Tacitus szerint egyedül Fabius Rusticus írta azt, hogy a halálhírt kézbesítő tribunus nem ment egyenesen átadni az ítéletet, hanem betért Faenius praefectushoz, tőle kérve tanácsot, engedelmeskedjék-e a parancsnak.[383]

E két rövid részlet is azt mutatja, hogy Fabius Rusticus Seneca-pártisága erőteljes Nero-ellenességgel és a császár közvetlen tanácsadóival szembeni gyűlölettel párosult, így alighanem jelentős szerepe volt a későbbi negatív Nero-kép kialakításában.

h) Lucanus

M. Annaeus Lucanust, Seneca unokaöccsét úgy tartja számon a tudomány, mint aki filozófiai és politikai eszméi tekintetében szinte teljesen nagybátyjától függ.[384] Amellett, hogy a későbbiekben megpróbálom majd – elsősorban Cornutus szerepét hangsúlyozva – tovább árnyalni ezt a képet, most pusztán egy olyan momentumra térek ki, amely fölött – úgy tűnik – mindeddig átsiklottak Lucanus és Seneca kapcsolatának kutatói.

62-ben történt, amikor már készülődött a Nero és Lucanus közti szakítás, hogy egy bizonyos Romanus azzal vádolta meg Senecát, hogy C. Pisónak, a későbbi összeesküvőnek a társa. Tacitus így ír: *Romanus titkos vádakkal jelentet-*

---

[380] Tacitus, *Agricola*, 10, 3: *…formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores oblongae scutulae vel bipenni adsimulavere.*

[381] Tacitus, *Annales,* 13, 20.

[382] Tacitus, *Annales,* 14, 2.

[383] Tacitus, *Annales,* 16, 61.

[384] Cizek (2), 243–246.

te fel Senecát, mint Gaius Piso társát, de hathatósabban rendítette meg őt Seneca, ugyanezzel a váddal. Ezért Piso félt, és támadt a Nero elleni összeesküvés nagy, de szerencsétlen vihara.[385] A történetíró szerint *titkos vádakkal (secretis criminationibus)* illette a vádló Senecát, aki visszafordította azokat, vagyis Romanust vádolta azzal, hogy Piso társa *(socius)*. Alighanem közvetlenül a princepsnek súgta be Romanus Senecát, aki szintén összejárt Pisóval, egyébként aligha járt volna sikerrel a filozófus. Végül egyedül Pisónak származott kellemetlensége az ügyből, hiszen félnie kellett, hogy a vele való társulást Nero előtt mások szerencsétlenségére lehet fordítani.

Később a 66-os évek eseményei kapcsán újra felbukkan az *Annales*ben egy bizonyos Fabius Romanus, aki alighanem azonos a Senecát bevádoló Romanusszal.[386] Ez az ember Lucanus *kivégzése után* – írja Tacitus – *miközben vagyonát erélyesen próbálja behajtani* (sc. Mela), *vádlót bőszített magára Lucanus bizalmas barátai közül (ex intimis Lucani amicis), Fabius Romanus személyében. Apa és fia közösen tudott az összeesküvésről, hangzik a koholmány, ráadásul utánozzák Lucanus írását is*…[387] A névegyezésen kívül a személyazonosság mellett szól az is, hogy szinte azonos a két tett: hiszen mindkét esetben az Annaeus-testvéreket éri vád. Ugyanakkor, ha Lucanus bizalmasa volt, valóban tudhatott olyasmit Senecáról, amivel bevádolhatta, s a költő barátjaként maga is érintkezhetett Pisóval. Piso és Lucanus kapcsolata alighanem korábbra nyúlt vissza, mint az összeesküvést közvetlenül megelőző időszak, vagyis Romanus valóban sokat tudhatott arról, hogy mi történt Piso háza táján. De mi célja lehetett Lucanus barátjaként, hogy bevádolja Senecát Nerónál?

Sokféle cél mozgathatta, amelyeket csak találgathatunk: szeretett volna Nero kedvében járni, szeretett volna tőkét kovácsolni magának a princepsnél stb. Bármi vezette is, a filozófus bevádolásának ténye azt mutatja, hogy Lucanus és Seneca kapcsolata ekkorra elhidegült, sőt ellenségessé vált, ha a költő nem akadályozta meg barátját abban, hogy feljelentse nagybátyját. A két Annaeus hűvössé vált viszonya magyarázatot adhat arra is, miért nem említi sohasem Lucanust Seneca az *Epistulae morales*ben, s miért nem vett részt a filozófus az összeesküvésben.

i) A Seneca-művek címzettjei

Igen tarka képet mutat azoknak a névsora, akiknek Seneca dialógusait, traktátusait ajánlotta. A három *Consolatio* közül egy anyjához *(ad Helviam matrem)*, egy Claudius befolyásos szabadosához, Polybiushoz *(ad Polybium)*, egy pedig a történetíró, Cremutius Cordus lányához szól. Több művet ajánlott test-

[385] Tacitus, *Annales,* 14, 65.

[386] Cizek (2), 258; 456. említi ugyan Romanus vádját, de arról, hogy ez a *delator* azonos-e Fabius Romanusszal, nem szól.

[387] Tacitus, *Annales,* 16, 17.

véreinek, a *De irá*t és a *De vita beatá*t a később Gallio néven ismertté vált fivérének, Novatusnak, a *De brevitate vita*et Paulinusnak, míg a *De tranquillitate animi*t és a *De constantia sapientis*t Serenusnak,[388] Nero *praefectus vigilum*ának ajánlotta. A híres *De clementia* címzettje természetesen tanítványa, Nero, míg utolsó évei jóbarátjának, az *Epistulae morales* címzettjének, Luciliusnak ajánlotta a *De providenciá*t és a *Naturales Quaestiones*t, Liberalisnak pedig a *De beneficiis*t. Ezen kívül csak egyik-másik elveszett műve címzettjét ismerjük, de a felsoroltak is mutatják, hogy a művek címzettjei közt főként rokonok (anyja és fivére), valamint befolyásos személyek (Polybius és Serenus) és egy-két barátjának, tanítványának nevezhető ember van.

A címzettek szűk köre s az, hogy több művet is ajánlott egy személynek, arra enged következtetni, hogy Seneca körül széles és állandó baráti társaság nem alakult ki, vagy ami kialakult, az részben rokoni természetű, részben olyan baráti kapcsolat, amelyek kétoldalúak, s amelyben a Senecával való kapcsolat nem jelenti föltétlenül az egymással való állandó kapcsolatot is. Vagyis nem kell azt feltételezni, hogy a filozófushoz többé-kevésbé szorosan kapcsolódó írók, költők egymással is szoros kapcsolatban voltak, noha joggal lehet föltenni, hogy nem voltak oly módon ellenségesek egymással, mint amilyen ellenségekké később a Nero körül csoportosult ifjú költők és írók válhattak.

Hogy csak egyetlen példát idézzek: CIZEK joggal feltételezi, hogy a Lucanusbarát biográfusi hagyomány, amelyből Vacca is valószínűleg merített, Fabius Rusticusnak, Seneca pártfogoltjának történelmi munkájára megy vissza,[389] aki miközben igyekezett a filozófust kedvező színben feltüntetni, nyilván személyesen is ismert unokaöccsének a nimbuszát sem óhajtotta megtépázni. Nagyon valószínű, hogy ezeknek a nem túl szűk társaságba tartozó, ezért egymással csak laza kapcsolatban lévő személyeknek az igazi kötődést Seneca személye jelentette, s ehhez a kötődéshez még a filozófus halála után is hűek maradtak, amint példa rá a később tárgyalandó *Octavia* című *fabula praetexta*.

[388] PIR² A 618.
[389] CIZEK (2), 242.

VI.

L. ANNAEUS CORNUTUS ÉS IRODALMI KÖRE

A Probus-féle Persius-életrajz szerint a kor szellemi életében fontos szerepet játszott a költő nevelője, a sztoikus filozófus L. Annaeus Cornutus és a körülötte kialakult szellemi kör. A baráti társaságra vonatkozó forrásaink meglehetősen gyérek és rettenetesen szűkszavúak, sem Suetonius, sem Tacitus Lucanuson kívül nem említi a kör egyetlen tagját sem, egyedül Dio Cassius jegyzett fel egy epizódot Cornutus és Nero kapcsolatáról, amelyet később majd részletesen ismertetek, így a kör tagjaira, kapcsolataira a fő forrás a szatíraíró életrajza. Az alábbiakban a fennmaradt testimoniumok alapján próbálom meg rekonstruálni a Cornutus barátai közé tartozók életrajzát, kapcsolatait a kor más kiemelkedő személyeivel.

A Persius-életrajz szerint a költő tizenhat éves korában lett Cornutus tanítványa, s a tanár-diák kapcsolat az évek múlásával igaz, sírig tartó barátsággá mélyült. A filozófus közvetlen környezetéhez még két, vele egyidős személy tartozott: egy spártai orvos, Claudius Agathurnus s egy filozófus, Petronius Aristocrates Magnis. A szatíraíró Cornutuson keresztül ismerte meg Lucanust és Senecát, és alighanem itt találkozott Caesius Bassusszal is. Mindezek alapján úgy tűnik, ennek a körnek a belső magját hárman alkották, akikhez később csatlakozott a tanítványból baráttá lett Persius és Lucanus. Az utóbbit ugyanakkor rokoni és baráti szálak más szellemi csoportokhoz is kapcsolták.

a) L. Annaeus Cornutus

Cornutus pontos születési dátumát nem ismerjük, egyes feltételezések szerint a 20-as évek elején született az észak-afrikai Leptisben. Szintén csak találgatni lehet, hogy mikor érkezett Rómába. *Nomen*je azt mutatja, hogy az *Annaeus*-család szabadosa volt, és ennek a kapcsolatnak köszönhetően került Rómába, de nem Senecának, hanem valamelyik testvérének, leginkább talán Melának,[390] Lucanus apjának lehetett a szabadosa. Annyi bizonyos, hogy már Claudius idején Rómában működött, hiszen Persius 50-ben került a kezei alá, s ekkorra Cornutus már bizonyára nevet szerzett magának, ha egy ilyen jómódú család rá óhajtotta bízni fia nevelését. A Suda és itt-ott fennmaradt megjegyzések alapján többé-kevésbé rekonstruálható Cornutus írói működése. Bár a források elsősorban sztoikus filozófusnak nevezik, nemcsak filozófiai, hanem grammatikai és rhétorikai műveket is hagyott hátra. Míg bölcseleti műveit görögül írta, az utóbbi tárgykörben írt munkáit latinul. Teljes egészében csak egyetlen műve

[390] PIR² A 613.

maradt ránk, a görög istenvilágot allegorikusan értelmező teológiai összefoglalás, a *Compendium Theologiae Graecae;* többi értekezésének csak a címe, s esetleg néhány töredéke őrződött meg. Porphyrios említi, hogy Cornutus kommentárt írt Aristotelés *Kategóriák* című művéhez, szerzett egy vitairatot Athénodóros ellen, valamint egy rhétorikai kézikönyvet.[391] Aulus Gellius a *Noctes Atticae*ben egyszer idézi *De figuris sententiarum* című művét, valamint Vergilius műveihez írt kommentárját, amelyre szintén hivatkozik a késő ókori grammatikaíró, Charisius. Ez utóbbi szerző idéz Cornutusnak egy más forrásból nem ismert művéből is, amelynek ráadásul még a címe is bizonytalan.

E bizonyosan Cornutusnak tulajdonítható műveken kívül sok találgatásra adott okot a Persius-életrajz egyik rávonatkozó kijelentése: *Nam Cornutus illo tempore tragicus fuit sectae poeticae, qui libros philosophiae reliquit*.[392] Ez a mondat jól láthatóan kilóg a gondolatmenetből, hiszen Cornutus már korábban is szerepelt az életrajzban, s az is érthetetlen, miért Persius Lucanusszal való megismerkedésének magyarázataként olvasható. Mivel a mondatban a *tragicus* meghatározás nem indokolja, hogy miért lett Lucanus a filozófus hallgatója, MARTIN *grammaticus*ra javította, PITHOEUS pedig abból kiindulva, hogy Cornutus költői műveiről nem tudunk, a *poeticae*t *stoicae*re cserélte a mondatban. A szöveg javításában NÉMETHY ment a legmesszebb, amikor a mondat egész értelmét jelentősen módosító változtatást javasolt: *Cornuto illo tempore traditus fuit, sectae stoicae philosopho, cui*…[393] E mondat első fele semmilyen új információt nem tartalmaz, ha figyelembe vesszük, hogy már korábban szót ejtett az életrajz arról, hogy Persius hűségesen ragaszkodott tanárához, második fele magyarázatot ad viszont arra, miért jegyzi meg kissé furcsán Cornutusszal kapcsolatban (hiszen írói munkásságát nem ez jellemzi kizárólag), hogy *qui libros philosophiae reliquit*. Mert ha ezt a meghatározást annak tudatában értelmezzük, ami az életrajzban csak később következik, vagyis hogy Cornutus örökölte Persius könyveit, akkor NÉMETHY javaslata teljesen elfogadhatónak tetszik.

Újabban MOST próbálkozott meg a szöveg javításával. Szerinte a teljes mondat így hangzik: *nam Cornutus illo tempore criticus fuit sectae Porticus (Stoicae), qui libros philosophiae reliquit*.[394] Javításában fontos szerepet játszik, hogy Cornutust nem Persius melletti nevelői szerepe, hanem sztoikus filozófusi működése felöl közelíti meg, s bár javítási kísérlete nem áll messze NÉMETHYétől, valószínűbbnek tartom a századfordulón élt magyar filológus javaslatát, ami jobban illeszkedik az életrajz szövegébe.

Nem bizonyítható tehát, hogy Cornutus *tragicus* is volt, mégis szívesen kapaszkodnak a nyilvánvalóan romlott szövegbe mindazok, akik Cornutusban kívánják látni az *Octavia* szerzőjét. A Persius-életrajz e vitatható mondatán kívül

[391] Porphyrios, *In Arist. cat. Expositio*, 4, 1, 86, 23:
[392] *Vita Persii*, 6.
[393] Vö. NÉMETHY, 6: *sectae Stoicae* emendavit Pithoeus – *sectae poeticae:* libri. Totus locus corruptus est, quem ego sic emendandum esse existimo…
[394] MOST, 2044–2046.

azonban semmi sem utal arra, hogy a rhétor-filozófus valaha is drámai műveket alkotott. Másrészt ellene szól, hogy az *Octavia*, amelyben Nero eljövendő sorsa oly pontosan van megírva, valószínűleg a császár halála után született, így nem lehet a szerzője Cornutus, akit még 68 előtt száműztek Rómából.

Cornutus tehát bizonyíthatóan csak filozófiai, rhétorikai és grammatikai műveket írt, ezeknek a keletkezési ideje azonban bizonytalan. Nem tudjuk, hány évesen került Rómába, így azt sem lehet tudni, hány művet írhatott a birodalom központjába érkezése előtt.

A legtöbb találgatás természetesen fennmaradt művével, a *Theologia Graecá*val kapcsolatban látott napvilágot. Most feltételezése szerint a mű a Nero-féle hatalmi törekvések lelepleződése után keletkezett, mert a szerző – szerinte – némely kiemelkedő fontosságú istenalak jellemzése kapcsán burkoltan a császárt kritizálja.[395] Mások egészen odáig mentek, hogy a mű hagyományozott szövegét javítva a megszólított, de közelebbről meg nem nevezett *paidion*t, *teknon*t Persiusra vonatkoztatják, és a mű első mondatában *o Persie*re javítják a megszólítást,[396] amivel együtt jár annak feltételezése is, hogy a mű nem a hatvanas években, ahogy Most véli, hanem az ötvenes évek első felében született. Ebben az esetben allegorikus istenmagyarázatai semmilyen kapcsolatba sem hozhatók Nero alakjával. Természetesen az is elképzelhető, hogy Cornutus számára már az ötvenes-hatvanas évek fordulóján világossá vált, hogy mi várható Nerótól, amit bizonyíthatna, hogy állítólag megváltoztatta Persius első szatírájának félreérthető sorát. Csakhogy ebben az időben már aligha nevezhette gyermeknek az akkor húszas éveiben járó költőt. Érdemes azonban megvizsgálni egy, a mű kapcsán eddig elsikkadt momentumot. A *Theologia Graecá*ból meglepő módon hiányoznak a római utalások: egyetlen római istennevet, egyetlen római vallási szokást, sőt még a római népet sem említi, miközben többször utal a szkíták, kelták, egyiptomiak és más észak-afrikai népek szokásaira.[397]

A rómaiakról való hallgatásnak több oka is lehet, hiszen aligha gondolhatjuk, hogy mindez véletlen, de magyarázata egyként kereshető a szerző és az olvasó oldalán. Elképzelhető, hogy Cornutus – valamiféle görög öntudattól vezérelve – nem tartotta méltónak a római szokásokat arra, hogy hivatkozzék rájuk. Ez ellen szól viszont, hogy Vergilius-kommentárjai a római irodalmi témák iránti érdeklődéséről árulkodnak, és a római művelődés beható ismeretéről tanúskodnak. Sokkal valószínűbbnek látszik annak feltételezése, hogy a *diatribé* címzettjének kulturális háttere indokolja a római vonatkozások mellőzését. Cornutus tehát – véleményem szerint – nem római olvasóknak szánta allegorikus teológiai összefoglalóját, vagyis nem Persiusnak és nem Lucanusnak, hanem görög olvasóinak írta: talán még Leptisben vagy valamely más görög városban, ami persze nem jelenti, hogy később a két költő ne olvashatta volna el.

Még biztosabb azonban annak feltételezése, hogy a Cornutusszal való sze-

[395] Most, 2039, 2040, 2042.
[396] Most, 2033.
[397] Vö. *Theologia Graeca*, 26, 10; 54, 16 etc.

mélyes tanítványi és baráti kapcsolat révén egyértelmű volt számukra, hogy mesterük milyen rendszerben gondolkodik, így ha a *Theologia Graeca* nem is, szerzője, Cornutus döntő befolyással lehetett nemcsak a két költő természetfilozófiájára, hanem egész etikai rendszerére is. Ezáltal a görög filozófus gondolatai visszhangra találhattak a kortárs római költészetben.

Ha nem kell feltétlenül Nero uralkodásának idejére datálnunk a *Theologia Graecá*t, még mindig számos lehetőség kínálkozik számunkra, hogy a római birodalom területén az I. században érvényes politikai és társadalmi rendszerrel hozzuk összefüggésbe az értekezés művön túlmutató vonatkozásait, azokat az elemeket pedig, amelyek túlhangsúlyozása mindeddig elsősorban Neróra és kedvteléseire való utalásnak tűnt, inkább a szerző személyes érdeklődésének tudjuk be.[398] Így az, ami esetleg a nerói hatalomgyakorlás igenlésének tűnik, nem más, mint a Kr. u. I. század megszilárdult hatalmi rendszerének, a *principatus*nak az elfogadása, s nem kell Cornutusban olyan személyt látnunk, aki a hatvanas évek elejére Persius számára is lelepleződő nerói tyrannist helyeselte. Egy ellenkező állítás annál is valószínűtlenebb, mert az 5. szatírából kiderül a filozófus erőteljes moralitása – mint azt Most megállapítja –, még annak ellenére is arra törekszik, hogy műve olvasója, tanítványa jobb emberré váljék, hogy az etikai problémák látványos tárgyalásától elzárkózik.[399]

Nem könnyebb Cornutus egyéb műveinek datálása sem. Fogódzót kizárólag Vergilius-kommentárjai datálásához találunk. A késő ókorban élt grammatikus, Charisius töredékesen idézi ugyanis Cornutus műve bevezetőjének egyik mondatát, amelyben a mű címzettjét, Silius Italicust szólítja meg.[400] Cornutus tehát csak Rómában, és alighanem a hatvanas években tette közzé Vergiliushoz írt kritikai megjegyzéseit, így az azokban megfogalmazottak inkább tartalmazhattak a korra és a császárra vonatkoztatható elemeket. Mielőtt ezek részletes elemzésébe bocsátkoznék, még egy fontos életrajzi adatra kell kitérnem.

Dio Cassiusnál szerepel egy történet, amely rávilágít Nero és Cornutus kapcsolatára. Ezek szerint Nero arra készült, hogy a rómaiak minden tettét egy rendkívül terjedelmes eposzban énekli meg. Mielőtt hozzákezdett volna, több tekintélyes ember véleményét is kikérte, többek között Cornutusét, aki nagy tekintélynek örvendett előtte. Mikor Nero közölte vele, hogy művét 400 énekre tervezi, a filozófus kétségbe vonta, hogy ilyen hosszú művet bárki is hajlandó lesz elolvasni. Majd a beszélgetés egyik fültanújának közbevetésére, miszerint Cornutus bálványa, a sztoikus Chrysippos jóval többet írt, azt találta válaszolni, hogy azoknak hasznát látják életükben az emberek. Nero erre száműzetéssel sújtotta.[401] Csak feltételezni lehet, hogy az idősebb Plinius lehetett Dio Cassius

[398] Itt Apollón alakjának a leírására gondolok elsősorban, amelyet pl. Nero hajviseletével kapcsoltak össze. Annál a vélekedésnél, hogy Cornutus Apollón alakjában Neróra akart utalni, sokkal valószínűbb – éppen a római vonatkozások feltűnő hiánya miatt –, hogy Cornutus csupán azt az Apollón-alakot értelmezte, amelyre Nero küllemében hasonlítani kívánt. Vö. Most, 2036–2038.

[399] Most, 2032.

[400] Erre a mondatra korábban már hivatkoztam a IV. fejezetben.

[401] Dio Cassius, *Historia Romana*, 62, 29.

forrása, aki – mint arra korábban már utaltam – ismerte Cornutus munkásságát. Mindezt a 65. évi események kapcsán mondja el a történetíró, és összekapcsolja Lucanus halálával, ami arra enged következtetni, hogy a költő halálának évében kényszerült száműzetésbe Cornutus is. Ettől eltérő időpontot közöl az adatok tekintetében sokszor megbízhatatlan Hieronymus, aki a *Chronicon*ban 67-re teszi Cornutus és Musonius száműzetését és Octavia halálát (!). Bár ezek alapján Nero uralkodásának utolsó esztendejére szokták helyezni a filozófusok Rómából való eltávolítását, valószínűbbnek látszik Dio Cassius alapján azt valószínűsíteni, hogy a Piso-féle összeesküvés után, talán attól nem is függetlenül, kényszerült távozni a városból Lucanus barátja, akinek későbbi sorsáról semmit nem tudunk. Minden alapot nélkülöznek azok a feltételezések, amelyek szerint Cornutus Nero halála után visszatért, és Otho uralkodása idején megírta az *Octavia* című tragédiát.[402]

Az előbb ismertetett Dio Cassius-részlet azonban egyéb szempontból is jellemző. Egyrészt azt mutatja, hogy Cornutus bejáratos volt a császárhoz, s részt vett a lakomák után tartott filozófus-beszélgetéseken. Talán ez a szóváltás is egy ilyen alkalommal történt, amint arra a közbeszólás következtetni enged. Továbbá arra utal, hogy a császár előtt ismert volt Cornutus irodalomkritikai, sőt Vergilius-kommentátori tevékenysége is, hiszen egy nemzeti eposz tervét tárta föl előtte. Harmadrészt Cornutus más forrásból is ismert Chrysippos-rajongásáról, vagyis elkötelezett sztoicizmusáról árulkodik. Mindez összhangban van azzal, amit a Persius-életrajz mond róla, hiszen a császárral való személyes ismeretsége magyarázatot ad arra, miért változtatta meg Persius félreérthető sorát, s hogy miért Chrysippos könyveit kérte a hagyatékból.

b) Claudius Agathinus

A cornutusi irodalmi-szellemi kör másik jelentős és a filozófussal egyidős alakja egy spártai orvos, Claudius Agathinus volt, akinek neve a Persius-életrajzban többféle, romlott formában szerepel: *Agaturnus, Agaturrinus, Agaturrhinus*. Richter azonosította egy római görög feliraton szereplő *Klaudios Agathernos*szal, akinek sírkövét a Flaviusok idejére datálta.[403] Galénos alapján azonban a neve pontosan *Agathinus*, s az újabb szakirodalom is ezt a névváltozatot fogadja el.[404] A császári családdal való kapcsolatáról tanúskodó *nomen*jének magyarázata egyszerű. Még Claudius adta meg a polgárjogot minden spártainak, akik ezzel együtt a név viselésére is jogosultságot szereztek.

Életéről a Persius-életrajzon és a feliraton kívül semmit sem tudunk, némely munkájának a címe és egyiknek tartalmi kivonata azonban ránk maradt. Galénos szerint értekezést írt a lázról és az üröm hatásáról, Iustinianus orvosa, Oreibasios pedig megőrizte a hideg és meleg víz hatásáról írt művének tartal-

[402] Sullivan, 72–73.
[403] Goulet, 65.
[404] Goulet, 65.

mi kivonatát. A fennmaradt testimoniumok alapján Agathinos egy sztoikus indíttatású orvosiskola, az eklektikus irányzat megalapítója volt, amely a pneumatikus tanokból kiindulva kompromisszumot keresett a metodikusokkal és az empirikusokkal.[405] Rómában ekkoriban ugyanis négy jól elhatárolható orvosi szekta működött: a metodikusok, a pneumatikusok, a humoralisták és az eklektikusok. Az első csoport gyógyítása középpontjába a test különböző feszültségi-ernyedtségi állapotát helyezte, míg a második csoport az éltető levegőt és a légzést, a humoralisták pedig a testnedveket. Agathinus tehát a két első medicina eredményeit és orvoslási módszertanát igyekezett összhangba hozni.[406]

Életének és működésének egyéb momentumai nem ismeretesek, csak az feltételezhető, hogy túlélte Nerót, és valamikor a 70-es években halt meg Rómában, vagyis a Cornutust ért büntetés nem terjedt ki rá mint a baráti kör tagjára.

c) Petronius Aristocrates Magnes

A Cornutus-kör magjába tartozó harmadik személyről nevén kívül semmit sem tudunk. A Persius-életrajz alapján biztos, hogy Cornutusszal és Agathinosszal egyidős volt, neve alapján pedig az valószínűsíthető, hogy a *gens Petronia* görög származású szabadosa lehetett. Galénos alapján egy azonos nevű orvossal azonosítják, akit az *grammatikos*nak nevez.[407]

d) A Cornutus-körről általában

A szellemi csoportosulás három meghatározó alakjára vonatkozó szűkös források alapján egyértelmű, hogy baráti társaságuk nemzeti, társadalmi és világnézeti alapon szerveződött. Mindhárman görögnek születtek, akik egy-egy római arisztokrata család szabadosaiként kerültek Rómába. Mindannyian sztoikus irányultságúak voltak, amint azt a közvetlen környezetükbe tartozó Lucanus és Persius költeményei is jelzik. Görög származásuk és alacsonyabb társadalmi állásuk ugyanakkor magyarázatot ad arra is, miért nem keveredtek bele a senatusi arisztokrácia politikai kezdeményezésébe, a Piso-féle összeesküvésbe. Cornutus és barátai hiába tartoztak a római szellemi elithez, sem származásuk, sem társadalmi állásuk nem indokolta, hogy egy ilyen politikai elképzelés végrehajtásába bevonják őket.

Legjellemzőbb azonban mégis az, amit Probus, a Persius-életrajz szerzője mond róluk: *usus est apud Cornutum duorum convictu doctissimorum et*

[405] Részletesebben lásd *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker.* Wien–Leipzig 1884. Steven M. Oberhelman, Aretaios of Cappadocia. ANRW II, 37. 2. 966. Vö. Schmid–Stählin.

[406] Steven M. Oberhelman, *Aretaios von Cappadocia*. ANRW II 37. 2. 941–966.

[407] Goulet, 386.

sanctissimorum virorum acriter tunc philosophantium Claudi Agathurni medici Lacedaemoni et Petroni Aristocratis Magnetis, quos unice miratus est et aemulatus, cum aequales essent Cornuti, minor eis ipse.[408] A kör tagjait három jelzővel jellemzi Probus: *doctissimi, sanctissimi, acriter philosophantes*. E szavak közül az első tudásukra és műveltségükre, a második életmódjukra, a harmadik tevékenységükre vonatkozik, amely még egy adverbiummal is kiegészül, ami szintén bölcselkedésüknek talán a színvonalára vagy jellegére vonatkozik. Az utókor megítélése szerint tehát mindhárman feddhetetlen életű, kiváló szellemek voltak, akik lehetőség szerint távoltartották magukat az arisztokrácia politikai tevékenységétől.

Cizek, aki tévesen tartja Cornutust az *Octavia* szerzőjének, a kör jelentőségét elsősorban az irodalmi recitációkban látja, s a csoport szellemi irányultságát az *Annaeus*ok hatásával magyarázza, ugyanakkor észleli a különbséget a két csoport esztétikai nézetei között.[409] Érdemes tehát az alábbiakban a Cornutus-kör (itt elsősorban Cornutusra gondolok, mert két barátjáról túl keveset tudunk a részletes vizsgálódáshoz) szélesebb kapcsolatait elemezve meghatározni szerepüket a Nero-kori szellemi-irodalmi életben.

e) Persius és a Cornutus-kör

Persius, akinek az ötvenes évek legelejétől volt a tanára Cornutus, maga is ehhez a szellemi csoportosuláshoz tartozott, bár ő a leptisi filozófuson keresztül ismerkedett meg a másik két göröggel, de idővel, ahogy a barátság mélyült mester és tanítvány közt, úgy vált a tehetséges ifjú költő a társaság egyenrangú tagjává. Minthogy Probus azt írja róla, hogy e három férfiút csodálta és utánozta mindenek felett *(unice miratus est et aemulatus)*, kézenfekvő, hogy tanaik és elveik hatását Persius szatíráiban is keressük.

Cornutushoz fűződő barátságának legszebb bizonyítéka leghosszabb fennmaradt költeménye, az ötödik szatíra.

> *Meghitten szólunk. Múzsám int, hogy teelőtted*
> *tárjam fel szivemet, Cornutus, drága barátom.*
> *Mert megmondani jó, hogy mily nagy része tiéd a*
> *lelkemnek, s te kocogtassál meg, mint aki érti,*
> *hogy mi a telt csengés s mi a nyelvnek tarka csalása.*
> *Én száz torkot ezért mertem kívánni magamnak,*
> *hogy tisztán törjön ki belőlem: mennyire mélyen*
> *zárt be magába szivem, s kifejezzem szóval egészen*
> *azt, ami mondatlan szunnyad lelkemnek a mélyén*.[410]

[408] *Vita Persii*, 5.
[409] Cizek (1), 349–352, különösen 350–351.
[410] Persius, *Satirae*, 5,21–29. (Muraközy Gyula fordítása.)

A bevezető sorai után, melyben drága barátjának *(dulcis amice)* szólítja mesterét, Persius azt is elmondja, hogyan ismerkedett meg Cornutusszal, hogyan zárta be szívébe *(quantum mihi te sinuoso in pectore fixi)*:

> *Mert hogy a bíborszín őrségét félve letettem,*
> *s felgyűrkőzött Larok előtt függött amulettem,*
> *kedvemben jártak nevelőim, s feljogosított*
> *hó-tógám szabadon szétnéznem egész Suburában;*
> *míg oly kétes utunk s az ijedt és élni tudatlan*
> *lelket a bolygás ág-bogas ösvények fele hajtja –*
> *rád bíztam magamat. Socratesként te szivedre –*
> *vonva az ifjakat, úgy igazítod ferde hibáink*
> *jóra, a mérőónt kifeszítve, hogy észre se vesszük.*
> *Lelkünk meggyőzöd s az formálódni szeretne,*
> *s arculatát művész módján alakítja az ujjad.*
> *Sok, hosszú, teveled töltött nap jár az eszemben,*
> *és vacsorák, amidőn megloptuk véled az éjjelt.*
> *Együtt osztottuk be a munkánkat s pihenésünk,*
> *majd a szerény asztal mellett enyhült a komolyság.*[411]

Persius maga is azt állítja, amit életrajza, vagyis tizenhat éves korában ismerkedett meg Cornutusszal, amikor már fölöltötte a férfitogát, s ahogy maga mondja: *míg oly kétes utunk s az ijedt és élni tudatlan / lelket a bolygás ág-bogas ösvények fele hajtja (cumque iter ambiguum est et uitae nescius error / diducit trepidas ramosa in compita mentes…)*. Szavai a császárkori irodalomban gyakorta a pythagorasi betűvel, vagyis az Y-nal jellemzett pillanatra utalnak, amikor az ember felnőtté válva Prodikos Hérakléséhez hasonlóan választásra kényszerül. A rómaiak felfogása szerint, aki elérte a tizenhat éves kort, már felelős tetteiért, szabadon kell választania a bűnök és az erények közt. Amikor Persius is választ elé került *(cumque iter ambiguum est)*, akkor találkozott Cornutusszal.

Cornutus Sókratésként fogadta magához a még zsenge korú költőt *(teneros tu suscipis annos / Socratico…sinu)*, s őt is, mint valószínű társait, jó sztoikus filozófus módjára mindenekelőtt az erényes életre kívánta nevelni. Mintha valami fazekas dolgozott volna vele, úgy formálódott a keze nyomán Persius lelke: *et premitur ratione animus uincique laborat / artificemque tuo ducit sub pollice uoltum…)*. Együtt töltöttek nappalt és éjszakát, hol komoly munkával, hol szórakozással, joggal tarthatta tehát Persius úgy, hogy egy csillag alatt születtek:

> *Hogy születési napunk kiszabott törvény köti össze,*
> *azt kétségbe ne vond, születésünk csillaga egy volt.*
> *S bárha a vízszintes Mérlegre helyezte a Párka*
> *nemhazudón sorsunk, vagy szétosztotta az Ikrek*

[411] Persius, *Satirae*, 5, 30–44.

közt születéspercünk testvérsorsát sziveinknek,
együtt törtük meg bősz Saturnust Jupiterrel:
nem tudom én melyik, ám egy csillag köt veled össze.[412]

Ezek az asztrológia világába vezető sorok pusztán azt akarják kifejezni, hogy kettőjük sorsa elválaszthatatlanul össze van kapcsolva. Az összetartozást szándékozik kifejezni Persius azzal, hogy két olyan csillagképet említ, amely szimmetrikusan megosztható: a Mérlegnek *(Libra)* két serpenyője van, az Ikrek *(Gemini)* pedig természetesen ketten vannak. Életrajza szerint a szatíraíró decemberben született, zodiákusa szerint tehát nyilas volt, a születési horoszkópra való utalás így minden asztronómiai alapot nélkülöző játéknak tekintendő. Bonyolultabb azonban annak a sornak értelmezése, amelyben azt állítja, hogy *együtt törtük meg bősz Saturnust Jupiterrel (Saturnumque gravem nostro Iove frangimus una)*. Persius itt első pillantásra arra az asztrológiai elképzelésre utal, amely szerint a Saturnus rossz-, a Jupiter pedig jóindulatú bolygó, s amely elképzelésnek már az aranykori költészetben is volt visszhangja.[413] Csakhogy mért kellett volna félniük a *gravis Saturnus*tól? Ennek semmi köze ahhoz, hogy egy csillagzat alatt születtek, amit az eztán következő sor újra hangsúlyoz.

Ha felidézzük a korabeli Róma hangulatát, és összekapcsoljuk mindazzal, ami a sztoikusok tanításának középpontjában állt, talán közelebb jutunk e sor értelméhez. Mint már említettem, Nero uralkodásának kezdetekor a hivatalos ideológia is azt igyekezett sugallni, hogy Augustus kora tér vissza, egy még igazabb és még tökéletesebb aranykor, amelyet Saturnus uralma visszatérteként ünnepelt Vergilius is.[414] Ugyanakkor a sztoikus felfogás szerint – amelyet a *Theologia Graeca* alapján Cornutus is osztott – Iuppiter azonos a világot átható *logos*-szal.

Persius nem rajongott sem Neróért, sem Senecáért, sem azért, amit a császár körül csoportosultak nagy része képviselt. Vallotta viszont azt a sztoikus világnézetet, amelynek Cornutus is a képviselője volt. Ezek után talán az sem elképzelhetetlen, hogy a verssor: *Saturnumque gravem nostro Iove frangimus una* közös hitvallásuk dokumentuma Nero új aranykorának nyomasztó terhe ellen, amely révén a vulgáris asztrológiai spekuláció mélyebb értelmet nyer.[415]

A mintegy ötven sornyi bevezető után Persius rátér költeménye valódi tárgyának ismertetésére. A szatírában két problémát feszeget közelebbről: a filozófia fontosságát, és hogy mi az igazi szabadság.

Míg mások ezernyi apró-cseprő, lényegtelen üggyel vannak elfoglalva, addig Cornutus a tudományokkal foglalkozik:

Ám neked éjjel öröm sápadni a könyvre hajolva,
műveled ifjaidat, s gyomlált füleikbe Cleanthes
magvait elhinted…[416]

---

[412] Persius, *Satirae*, 5, 45–51.
[413] Vö. Némethy *ad loc.*
[414] Vö. Vergilius, *Eclogae*, 4.
[415] Zeller, 141.
[416] Persius, *Satirae*, 5, 62–64.

Aztán még hosszan sorolja Persius, mennyi dolog korlátozza abban az embert, hogy valóban a sztoikushoz méltó bölcsességet és szabadságot elérje. Ezt a két fontos célkitűzést meg is nevezi a költő:

> *„Mind képes vagyok erre!" Ha így igaz, ám igazolják*
> *praetoraink s a kegyes Jupiter, hogy bölcs s szabad is vagy!*
>
> *'haec mea sunt, teneo' cum vere dixeris, esto*
> *liberque ac sapiens praetoribus ac Iove dextro.*[417]

Persius tehát költeményében a sztoikus filozófust legmélyebben foglalkoztató problémáról szól, s a hangsúly főleg a szabadság mibenlétén van, amelyet nem adhat meg még a jog sem, ha a törvény szemében szabad ember vágyainak a rabja. Nem bizonyítható, de föltételezhető, hogy a szatíra egészének s nem csupán a bevezető soroknak is van Cornutushoz szóló személyes üzenete. Ebben az esetben pedig nem feledkezhetünk meg arról, hogy Persius előkelő arisztokrata családból származott, míg Cornutus alighanem az Annaeusok szabadosa volt. A köztük lévő társadalmi különbséget éppen a sztoikus filozófia szabadságtana tudta áthidalni, s ezért is fordulhatott mesteréhez ezzel a versével a költő.

f) Lucanus és a Cornutus-kör

Annyi bizonyos, hogy Cornutus révén ismerkedett meg Lucanus, Seneca unokaöccse Persiusszal, és a recitációk alkalmával teljesen magával ragadta az ifjú költő tehetsége. A Lucanus-életrajz hallgat Persiusról, a *Persius-vita* pedig meglehetősen zavarosan meséli el megismerkedésük történetét: *Cornutus révén ismerte meg Annaeus Lucanust is, Cornutus vele egykorú hallgatóját.* (Itt következik a Cornutus kapcsán már emlegetett, homályos értelmű mondat!) *De Lucanus annyira csodálta Flaccus* (=Persius) *írásait, hogy az erkölcsről való fölolvasása alkalmából alig tartóztatta magát, ki ne jelentse: azok igazi költemények, az övéi pedig bohóságok. (cognouit per Cornutum etiam Annaeum Lucanum, aequaevum auditorem Cornuti. nam Cornutus illo tempore tragicus fuit sectae poeticae, qui libros philosophiae reliquit. sed Lucanus mirabatur adeo scripta Flacci, ut uix se retineret recitante eo de more: quae illius essent uera esse poemata se ludos facere.)*

Az idézett részletben a szövegkritikai problémák miatt számos kérdéses információ van, és éppen ezért érdemes az életrajz valamennyi Lucanusszal kapcsolatos adatát közelebbről is megvizsgálni. Az első állítás szerint Cornutus révén ismerte meg Lucanust, aki szintén tanítványa volt Cornutusnak *(auditorem)*. Vitatott azonban az *aequaevum (vele egykorú)* olvasata, amit egyes kiadók *aeque tum*ra javítanak. Így a kifejezés értelme: *aki akkor éppúgy a hallgatója volt*.

Lucanus és Persius nem voltak egyidősek, több mint négy év korkülönbség

[417] Persius, *Satirae*, 5, 113–114.

volt köztük. Ennek ellenére lehetett volna egyidősnek nevezni őket, hiszen ez a korkülönbség elhanyagolhatónak tűnik. Ebben az esetben is föl kell tenni a kérdést: mely évben ismerkedtek meg?

Ha Persius tizenhat évesen, vagyis 50-ben lett Cornutus tanítványa, akkor feltételezhető, hogy Lucanus is a férfitoga felöltése után, azaz az ötvenes évek közepén, 54-ben vagy 55-ben, Nero uralkodásának kezdetén került Cornutushoz. Lucanus azonban nem maradt sokáig Rómában, hiszen életrajzából tudjuk, hogy 59-ben Athénből hívta vissza költői társaságába Nero. Mivel a *Iuvenalia*t anyja halála után, tavasszal tartotta meg a császár, nem tudjuk eldönteni, mennyi időt tölthetett Lucanus görögföldön, hiszen hajóval akár a tél végén is elindulhatott 59-ben, ám nem lehetetlen, hogy már 58 ősze Athénben találta.

Bárhogy áll is a helyzet, Persius és Lucanus kapcsolatában mindenképpen két korszakot kell megkülönböztetnünk: a megismerkedésüktől Lucanus Athénba való utazásáig, majd a visszatértétől Persius haláláig terjedő időszakokat.

Az idézett részlet második mondata szinte reménytelenül romlott. Ha Cornutusról szól, akkor megmagyarázhatatlan, miért itt fejti ki azt, hogy a filozófus – attól függően, milyen szövegváltozatot fogadunk el – vagy tragédiaköltő volt, vagy sztoikus, hiszen már korábban szót ejtett róla. Az egyetlen személy tehát, akire a mondat vonatkozhat csak Lucanus lehet, hiszen az életrajzíró éppen az előző mondatban említette a költőt, s e mondat után is róla lesz szó. Közben arra kellett választ adnia Probusnak, miért volt Lucanus is a tanítványa Cornutusnak. *Nam Cornuto illo tempore traditus fuit…*, *mert abban az időben* (amikor Persius már kinőtt a tanítványi státusból) *Cornutusra bízták* (Lucanust is).

Az idézett szövegrészlet harmadik mondata Lucanus csodálatáról szól, de az életrajz itt sem mentes a problémáktól. *Scripta Flacci* – mondja a *vita* –, vagyis nemcsak szatíráit, hanem valamennyi írását csodálhatta Lucanus, azokat is, amelyeket később Cornutus elégettetett. Az egyik szövegváltozat szerint azonban *vix se retineret (sc. Lucanus) recitante eo (sc. Persio) de more, amikor az erkölcsről tartott felolvasást Persius* tudta csak elnyomni magában a kikívánkozó felkiáltást; a másik szerint azonban *vix se retineret recitantem a clamore, alig tartóztatta magát felolvasás közben a felkiáltástól.* Az első szerint Persius olvasott föl, a másik szerint Lucanus. Mivel ez utóbbinak kevés a valószínűsége, helyesebb úgy értelmeznünk az életrajz szövegét, hogy Persius akkor váltotta ki Lucanus csodálatát, amikor éppen felolvasta egyik művét.

Ez a recitáció alighanem még Lucanus Athénbe való elutazása előtt történt, hiszen Persius már akkor írt szatírákat, másrészt később, amikor már a *Pharsalia*n dolgozott Lucanus, aligha nevezte volna készülő eposzát *játéknak (ludos)*, bármennyire tetszettek volna is neki költőtársa szatírái.

Cornutusszal és Persiusszal, és rajtuk keresztül a kör többi tagjával tehát már az ötvenes évek közepétől szoros kapcsolatban állt Lucanus. Azt, sajnos, hogy Lucanus Athénből való visszatérte, látványos költői és politikai sikerei, majd bukása után hogyan alakult a régi barátok kapcsolata, nem tudjuk, azt azonban biztosra vehetjük: Cornutus és Persius meg a többiek hatása nem maradt nyomtalan Lucanus költészetében.

A Lucanusszal foglalkozó szakirodalom természetesen nem mulasztja el megemlíteni, hogy a *Pharsalia* költője Cornutus tanítványa és Persius barátja volt, további következtetést azonban nem vonnak le, mert elsősorban nagybátyja, Seneca hatását igyekeznek eposzában felmutatni.[418] Arra nincs módom, hogy Cornutus feltételezhető hatását vizsgáljam Lucanus egész életművében, néhány apró momentumot azonban nem hagyhatok említés nélkül, hogy világossá tegyem, talán Cornutus is volt akkora hatással Lucanusra, mint Seneca.

Lucanus eposzával kapcsolatban elsősorban azt az újdonságot szokták említeni, hogy a vergiliusi eposzsémával ellentétben a konfliktusból kihagyta az istenvilágot, noha a hagyományos fölfogás szerint, amelyet már Petronius Eumolpusa is kifejtett,[419] az eposzokban elengedhetetlen az istenek konfliktusa. Lucanus persze csak az istenek konfliktusát hagyta el az eposzból, magukat az isteneket nem, hanem egy filozófiaibb istenfogalommal helyettesítette őket. Mivel Seneca fennmaradt művei közt nem találunk olyat, amelyben az eposz természetével foglalkozott volna, talán feltételezhetjük, hogy a Vergiliusszal és költészetével, kifejezetten az *Aeneis*szel foglalkozó Cornutus jelentős szerepet játszott Lucanus eposza egész struktúrájának a kialakításában. Talán ő volt a kezdeményezője annak is, hogy Lucanus a konfliktusból kihagyta az istenvilágot, s ezzel a sztoikus istenségfölfogás érvényesítése felé tett döntő lépést. A *Pharsalia* IX. énekében például Cato a következő szavakkal fordul Labienushoz:

– Mi lehet laka Istennek, ha nem a föld,
Víz, lég, menny, s az erény? mire hát fürkészni tovább azt?
Jupiter az mind, mit látsz és benned mozog és él.[420]

Ebben a részletben Iuppiter meghatározása pontosan egybeesik azzal a sztoikus meghatározással, amely szerint az istenség valójában a mindent meghatározó és átható, és ezáltal mozgásban tartó *logos*.[421] Nem lehetetlen az sem, hogy a jóslatkérés mellőzése éppen az ammoni Zeus-szentéllyel kapcsolatos:

Afrika egyetlen szentélyéig haladának,
A félvad Garamant földén jós Jupiter áll itt,
Így mondják, de nem a villámkezelő, nem is olyan
Mint a miénk, hanem a horgas szarvval jeles Ammon;
Gazdag csarnokokat nem emelt neki Afrika népe,
Kincses házában nem csillog gyöngye keletnek;
Ámbár mind szerecsen népnél, mind boldog Arabnál

[418] Vö. A. Kopp, *Staatsdenken und politisches Handeln bei Seneca und Lucan*. (Dissertation) Heidelberg 1969.
[419] Vö. Petronius, *Satyricon*, 118.
[420] Lucanus, *Pharsalia*, 9, 578–580.
Estne Dei sedes, nisi terra, et pontus, et aër,
et coelum, et virtus? Superos quid quaerimus ultra?
Iuppiter est quodcunque vides? quodcunque moveris.
[421] Lapige, 1406–1407.

S India nemzetinél ugyanegy a Jupiter Ammon.
Mégis mindeddig nem gazdagodott meg ez Isten:
Csarnokait mert kincs sohasem szentségteleníté,
Római fémtől megvédé őt egyszerüsége,
Isten hajloka ez: bizonyítja ligetje, az egy mely
Afrika földjén nyit. – Mert a sivár homokú tér
Mely langy Leptistől különíti heves Berenicét,
Fátalan, és erdőt egyedül Ammon maga hajtott.[422]

E részletesen leírt szentély Libyában, Cornutus szülőhelyének, Leptisnek a közelében volt. Vajon a pontos helyismeret nem köszönhető-e annak, hogy Lucanus mesterétől hallott róla, hiszen maga sohasem járt másik kontinensen. Hogy hallomásból vagy olvasmányaiból ismerte, elárulja az *ut memorant* közbevetése is. Ez a Zeus-Iuppiter nem a görög-római vallásban megszokottan ábrázolt, antropomorf, villámokkal fenyegető istenség, hanem olyan ősi totem, amely termékenységistenhez méltón szarvakat visel. Leírása pontosan megfelel annak a sémának, amelyet Cornutus [neve emlékeztet a *cornu* (szarv) szóra!] követett a *Theologia Graecá*ban, amelyben nem mulasztotta el a képzőművészeti ábrázolások értelmezését sem.

Lucanus számára a Zeus-szentély bemutatása jó alkalom arra is, hogy a sztoikus puritán vallásosság legmarkánsabb vonásait is megfogalmazza: nem található itt sem arany, sem drágakő *(non illic Libycae posuerunt ditia gentes / templa, nec Eois splendent donaria gemmis)*, az istenség ma is szegény *(pauper adhuc Deus est)*, ősi erkölcsű istensége féltékenyen óvja szentélyét a római fényűzéstől *(morumque priorum / numen Romano templum defendit ab auro)*, semmilyen gazdagság nem gyalázta meg ezt a helyet *(nullis violata per aevum / divitiis delubra tenens)*.

Cornutus Lucanus költészetére gyakorolt hatásának a föltárása olyan feladat, amelyet még nem végzett el a filológia, de amelynek elvégzése véleményem szerint közelebb vihet a költő esztétikájának, egész írásművészetének és filozófiájának megértéséhez.

---

[422] Lucanus, *Pharsalia*, 9, 511–525.
ventum erat ad templum Libycis quod gentibus unum
inculti Garamantes habent. stat corniger illic
Iuppiter, ut memorant, sed non aut fulmina vibrans
aut similis nostro, sed tortis cornibus Hammon.
non illic Libycae posuerunt ditia gentes
templa, nec Eois splendent donaria gemmis:
quamvis Aethiopum populis Arabumque beatis
gentibus atque Indis unus sit Iuppiter Hammon,
pauper adhuc deus est, nullis violata per aevum
divitiis delubra tenens, morumque priorum
numen Romano templum defendit ab auro.
esse locis superos testatur silva per omnem
sola virens Libyen. nam quidquid pulvere sicco
separat ardentem tepida Berenicida Lepti
ignorat frondes: solus nemus abstulit Hammon.

g) C. Caesius Bassus és a Cornutus-kör

Többé-kevésbé szorosabb kapcsolatot tartott a Cornutus köré szerveződött társasággal Caesius Bassus, akiről Nero irodalmi köre kapcsán már esett szó. Mivel Nero közvetlen környezetébe nem tartozott, feltételezhető, hogy költői tevékenységét más kritikusi kör előtt fejtette ki. Abból, hogy Cornutus rábízta Persius szatíráinak kiadását, s hogy az utolsó költeménynek ő a címzettje, arra következtethetünk, hogy Caesius Bassus közeli barátságban volt mind Cornutusszal, mind Persiusszal. Azt nem tudjuk, hogy milyen mértékben avatkozott bele a kötet összeállításába, de elképzelhető, hogy szándékosan tette az általa szerkesztett versek sorában utolsó helyre a hozzá írt szatírát. Ez ellen csupán az szól, hogy ez az utolsó darab befejezetlen egyedül, bár nem zárható ki, hogy a költő nem egymás után, hanem párhuzamosan dolgozott a költeményeken.

A körhöz való laza tartozás egyben azt is jelenti, hogy esztétikai-filozófiai irányultságában is rokon nézeteket kellett vallania. Az, hogy a Persius halála után írt *De metris* című szakmunkát Nerónak ajánlotta, beleillik abba a magatartásba, amelyet Lucanus kivételével a csoport egyéb tagjai képviseltek, hiszen Cornutus is, míg elkerülhetetlenné nem vált, óvakodott a nyílt kenyértöréstől, és a többiekről sincs olyan adatunk, ami a császárral való teljes szakításra utalna.

Caesius Bassustól metrikai munkájának hosszabb fragmentumain túl csak néhány verssor maradt ránk, amelyek töredékességükben is szemléltetik szerzőjük irodalmi, esztétikai nézeteit.

Leghosszabb töredéke egy Bacchushoz intézett fohász, amely az ithyphallikus metrum példájaként szerepelt a metrikai kézikönyvben:

Huc ades [o] Lyaee
Bassareu bicornis,
Maenalie bimater,
crine nitidus apto.
Luteis corymbis
hedera te, coronis
hasta viridis armet.
Placidus ades ad aras,
Bacche, Bacche, Bacche.[423]

Prózafordításban: *Légy jelen, Lyaeus, kétszarvú Bassareus (a. m. rókaprémes), két anyával büszkélkedő Maenalius, szép hajtól ragyogón. Sárgafürtű borostyán és zöldellő koszorújú lándzsa legyen a fegyvered. Jóindulattal légy az oltárnál, Bacchus, Bacchus, Bacchus.*

A *Fratres Arvales* imájára emlékeztető szövegben fontos szerepet játszanak az archaikus imaformulák, a különböző megszólítások, a párhuzamos szerkesztés, a szakrális felszólítások *(ades)* és jelzők *(nitidus, placidus)*, az alliterációk,

[423] Morel, 126.

a homoioteleutonok, a rímek, ami mind nyelvi virtuozitásról és a kiváló stílusérzékről tanúskodik. A költemény teológiai tartalmát könnyű kapcsolatba hozni Cornutus művével, a *Theologia Graecá*val. Caesius Bassus a következő szempontok alapján szólítja meg Bacchust: különböző epithetonok *(Lyaee, Bassareu, Maenalie, Bacche)*, külső megjelenés *(crine nitidus apto)*, attribútumok *(luteis corymbis / hedera te, coronis hasta viridis armet)*, amelyek mind fontos szempontjai a cornutusi allegorikus istenértelmezéseknek, s ugyanakkor a görög himnuszköltészet sémájával is rokonítják a költeményt.

Cornutus *Theologia Graecá*jában a jelentősebb istenek mellett értelmezi Dionysos (Bacchus) alakját is.[424] Magyarázatát adja a Caesius Bassus versében is szereplő *Lyaeus* névnek, majd további epithetonjait, köztük a *Bassareus*t, s *Maenalius*hoz közelálló *Maenoles*t. Magyarázatot ad arra is, hogy miért hord szarvakat, s még számos tulajdonságát, attribútumát, ami arra a feltételezéshez vezethet, hogy Cornutus szorgos kutatómunkájának eredményét forrásul használhatta barátja, Caesius Bassus.

Priscianus idézi Caesius Bassus egy komplikált hangzású verssorát,[425] amelyet Bardon metrikai modellnek tart:[426]

Calliope princeps sapienti psallerat ore.[427]

A költészet múzsája bölcs ajakkal szólal meg, ami – bár elképzelhető, hogy a költő nem annak szánta – magában hordozza Caesius Bassus ars poeticáját: tudós költészet tele archaikus és az aranykori költői ízlés számára régies ízzel: a verssorban a *p* és *sz* hangok dominálnak, s a hangzótorlódások még a kiejtést is megnehezítik: *princeps sapienti psallerat*.

A szakrális mondanivaló és a formai keresettség egyébként Caesius Bassus szinte valamennyi töredékében megfigyelhető. Archaikus-szakrális fogalmazásmód tükröződik a *Tibi nascitur omne pecus, tibi crescit herba (Neked születik minden jószág, néked nő a fű)* verssorban.[428] Eposzi szóhasználat és vallásos tartalom jellemzi a római költészetben nem használt philiciusi metrumot illusztráló verssorát: *Frugiferae sacra deae quae colitis mystica iunctaeque Iovi nefasto (Gyümölcshozó istennők, akik tisztelitek a misztikus szentségeket és a tiltott Iuppiter társai vagytok)*.[429]

E néhány példa is mutatja, hogy Caesius Bassus vallásos érzületét és poétai hitvallását tükröző költői témái közel állottak a Cornutus-kör szellemiségéhez, hiszen sztoicizmusuk és a nagyrészt az archaikus görög és római költészeten nevelődött ízlésük alapul szolgálhatott baráti kapcsolatukhoz. Cizek a kör esz-

[424] Cornutus, *Theologia Graeca*, 30. sive 57, 16–62, 22 (Lang).
[425] Morel, 126.
[426] Bardon, 2, 133.
[427] Érdemes elgondolkodni azon, vajon nem lehet-e központozni a költeményt megváltoztatva ezzel a verssor értelmét: *Calliope, princeps, sapienti psallerat ore*. Ebben az esetben nem lehetetlen, hogy az idézet egy Neróhoz intézett megszólítás, s a Nerónak ajánlott verstanból való.
[428] Morel, 126. A *herba* helyett néhány szerzőnél a *haedus* szó szerepel.
[429] Morel, 126.

tétikai felfogását többször is a barokk jelzővel illeti, ami annyiban kétségtelenül igaz, hogy bizonyos rafináltság figyelhető meg a versalakításban, kifinomultság a fogalmazásmódban, az erős archaizálás viszont csökkenti a jelző használatának jogosultságát.[430]

h) Silius Italicus és a Cornutus-kör

Már többször említettem, hogy Cornutus több könyvre rúgó Vergilius-kritikáit a Nero legmegbízhatóbb költőbarátai közé tartozó Silius Italicusnak ajánlotta. Semmi közelebbit nem tudunk arról, mikor tette közzé mindezeket Cornutus, de annyi bizonyos, hogy a hosszú évek termékeként összegyűlt anyagot még 65, vagyis száműzetése előtt kellett publikálnia, mert ez a munkája lehetett egyik oka annak is, hogy Nero tervezett eposzával kapcsolatban az ő véleményét kérte ki.

Hogy Silius Italicus és Cornutus mikor ismerkedtek meg, nem tudjuk. Elképzelhető, hogy Silius Italicus is hallgatója volt a görög filozófusnak, de lehetséges, hogy később, csak Nero költői körének megszervezése idején, 59 táján találkoztak. Silius Italicus az ifjabb Plinius és Martialis által is megörökített Vergilius-rajongása alighanem csírájában már megismerkedésük idején is megvolt, s ez is okot adhatott arra, hogy Cornutus neki ajánlotta művét. Ez a mű azonban – amint azt a későbbiekben látni fogjuk – erőteljesen kritikai élű volt, így elképzelhető, hogy még abban az időben született, amikor a császár egyre növekvő paranoiája árnyékában nem kellett attól tartani, hogy az uralkodó és körének ízlésével ellentétes irodalmi-esztétikai felfogás egzisztenciálisan sodorhat veszélybe bárkit, vagyis a 60-as évek első éveiben, talán még Persius életében, hiszen 5. szatírájában mintha erre is célozna:

…pulsa dinoscere cautus
quid solidum crepet et pictae tectoria linguae.[431]

... s te kocogtassál meg, mint aki érti,
hogy mi a telt csengő s mia nyelvnek tarka csalása.

E sorok Cizek véleménye szerint is Cornutus költészetkritikusi tevékenységére utalnak,[432] akkor pedig nem zárható ki, hogy még ifjú költőbarátja életében ajánlotta Silius Italicusnak művét. Ha így volt, akkor az is feltételezhető, hogy Persius és Lucanus éppúgy ismerte Silius Italicus fiatalkori költészetét, mint a *Punica* szerzője az övékét, s kritika vagy utalás formájában a kölcsönös vélemények visszhangra találhattak költészetükben. A legkézenfekvőbb mégis az, hogy Cornutus Vergilius-kritikusi tevékenysége hagyott nyomot Silius Itali-

[430] Cizek, (1) 354.
[431] Persius, *Satirae*, 5, 24–25.
[432] Cizek (1), 350.

cus költészetében, s ezért jogos fölvetni, milyen hatással volt Cornutus Vergilius-képe a kortárs költészetre, jelesen Silius Italicusra.

A későbbi Vergilius-kommentárirodalom csak néhány cornutusi megjegyzést őrzött meg, bár bizonyos, hogy interpretációiból jóval többet vettek át a későbbi magyarázók, csak – mivel azokkal a megjegyzésekkel egyetértettek – nem jelölték meg forrásukat. Aulus Gellius alapján bizonyos, hogy Cornutus kommentárjai heves kritikai visszhangot váltottak ki, mivel a tarka gyűjtemény szerzője többször is a filozófus értelmezésével ellentétes vélemény helyességét hangsúlyozza.[433]

Cornutus Vergilius-magyarázatai – az általánosan elfogadott vélekedés szerint – igen kritikusak voltak,[434] amint azt az irodalomtudományról szóló fejezetben fölsorolt példák is bizonyítani fogják. E kritikák pedig egyaránt irányulnak a vergiliusi megfogalmazás és jellemábrázolás tökéletlenségére, illetve a történetszövés körüli pontatlanságokra.[435]

Servius szerint Cornutus Vergilius *Aeneis*ének azt a sorát, amely szerint a karthágói templom kapuján látható dombormű úgy ábrázolta a főhőst, mint aki az akháj fejedelmek közé vegyült *(se quoque principibus permixtum agnovit Achivis*[436]*)*, s ezt mint a hazaárulás *(proditio)* tényére való utalást magyarázták egyes kommentátorok,[437] Cornutus úgy vélte, hogy a *vadimus inmixti Danais (utat vágunk a görögök közé vegyülve)*[438] alapján kell értelmezni. A kritikai él mellett volt tehát némi apologetikus szándék is Aeneas iránt, ami talán abból is fakadhatott, hogy Aeneast, akit Nero ősatyjának tekintett, s akinek kultusza meghatározó volt a Iulius–Claudius dinasztia idején, minden olyan vádtól igyekezett Vergilius-kommentárjaiban megszabadítani, ami rossz fényt vethetett volna rá. Az alábbiakban azt próbálom meg röviden bemutatni, hogyan használta föl Silius Italicus a Cornutus által megvédett Aeneas történetét Domitius korában írt történelmi eposzában, a *Punica*ban.[439]

Silius Italicus a Punica 2. énekében így foglalja össze röviden Aeneas és Dido szerelmének történetét, vagyis az *Aeneis* 4. énekének cselekményét:

> *És eme képek közt lehetett még látni hajóit*
> *s embereit vesztvén Aeneast, partra vetetten*
> *jobbjával könyörög, s a királynő nézi mohón őt:*
> *homloka tiszta szerencsétlennek, az arca baráti.*
> *És ide barlang meg titkos szeretői szövetség*
> *képét véste a kéz: égig hat a lárma, kiáltás,*
> *ebcsaholás, beborul váratlan az ég, a vadászok*
> *lombkoronás erdő mélyén rejtőzve lapulnak.*

[433] Vö. Gellius, *Noctes Atticae*, 2, 6; 9, 10.
[434] Suringar, 117; Ribbeck, 125.
[435] Ribbeck, 125.
[436] Vergilius, *Aeneis,* 1, 488.
[437] Georgii, 72.
[438] Vergilius, *Aeneis,* 2, 396.
[439] Egy tanulmányban már bizonyítottam Cornutus kommentárjainak hatását Silius Italicus költészetére [*Az Aetna leírása Vergilius és Silius Italicus eposzában.* AntTan 42 (1998) 129–136.], most egy másik aspektusból kívánom megvilágítani ezt a problémát.

Ott: az üres parton, hogy a tengert szelte rajával
Aeneas, híván már vissza hiába Elissa.
Áll a magas máglyán sebzetten Dido, az úrnő,
S bosszuhadakról szól a parancsa a tyrosi népnek.
Látta a hullámok közepéből a trójai égni
a máglyát, s vásznát a hatalmas sorsra feszíté.[440]

Az itt leírt jeleneteket Silius Italicus eposzában egy Hannibalnak ajándékozott mellvérten láthatjuk, s ezért is érdekes, hogy az ellenség által viselt páncélzaton sincs Aeneas Didóval kapcsolatos tettének a negatív oldala hangsúlyozva. Szerelmüket néhány jellemző képben mondja el a költő, jelenetei leginkább Catullus 64. carmenjére emlékeztetnek, amelynek Ariadné és Theseus szerelmét elmesélő része a vergiliusi Dido-epizódnak is mintája volt. Először Aeneas és Dido találkozása látható, a trójai könyörög *(precantem)* ugyan, de arról nincs szó, hogy hazáját elvesztve kerül oda, a királynő pedig szerelmesen sóvárogva *(avide)* és barátságosan *(vultu amico)* fogadja. A következő kép a híres vadászatot, a vihart és szerelmük beteljesülésének színhelyét, a barlangot ábrázolja, amelyet Silius Italicus a *titkos szerelmi szövetség* megkötése helyének *(furtivaque foedera amantum)* értelmez. Aztán már csak az elhagyott Didót látjuk, s az égő máglyát hajójáról figyelő Aeneast. A lényeges különbség Vergilius és Silius Italicus közt az, hogy Vergiliusnál Dido az istenek, főképpen Venus akaratának áldozata, hiszen Aeneas anyjának mesterkedése folytán szeret bele Aeneasba. Első találkozásukkor azonban még nem szerelmes, csupán barátságos. Silius Italicus azonban úgy mutatja be Didót, mint aki már az első pillanatban vágyik a trójai szerelmére *(hunc avide regina … spectabat)*, s ezzel a *furtivus amor* miatti felelősség nagy része Karthágó királynőjére hárul.

Később, az eposz 8. énekében újra előkerül Dido és Aeneas szerelme,[441] de ennek a résznek a mintája Vergilius mellett főleg Ovidius volt, aki a *Fasti* 3. énekében Anna Perenna ünnepe kapcsán az istennő alakját a trójai királynő nővérével hozta kapcsolatba,[442] aki az egyik hagyomány szerint Dido halála

[440] Silius Italicus, *Punica*, 2, 412–425:
has inter species orbatum classe suisque
Aenean pulsum pelago dextraque precantem
cernere erat: fronte hunc avide regina serena
infelix ac iam vultu spectabat amico.
hinc et speluncam furtivaque foedera amantum
Callaicae fecere manus: it clamor ad auras
latratusque canum, subitoque exterrita nimbo
occultant alae venantum corpora silvis.
nec procul Aeneadum vacuo iam litore classis
aequora nequiquam revocante petebat Elissa.
ipsa pyram super ingentem stans saucia Dido
mandabat Tyriis ultricia bella futuris,
ardentemque rogum media spectabat ab unda
Dardanus et magnis pandebat carbasa fatis.
[441] Silius Italicus, *Punica*, 8, 44–201.
[442] Ovidius, *Fasti*, 3, 543–656.

után bujdosni kényszerült, s végül Italiába vetődött, ahol Aeneas befogadta palotájába. Ebben a részletben Aeneas a felelősséget az istenekre hárítja, és azt állítja, hogy maga is szerelmes volt. Ez a részlet azonban *Fasti*-utánérzés, s ezért áll szemben tendenciájában az *Aeneis*szel.

Talán Cornutus hatásának tudható be az is, hogy a hadakozással kapcsolatban használja a már idézett *permixtus (elvegyülve)* szót, amikor Hannibalról mondja, hogy mindkét hadsorban küzdött a rómaiak ellen *(…permixtus utrisque/ Hannibal agminibus passim furit et quatit ensem…)*,[443] s a pontos meghatározással *(utrisque)* kerüli el a félreértés lehetőségét Silius Italicus.

Cornutus műveinek elveszte miatt ma már, sajnos, lehetetlen meghatározni, hogy milyen mértékben hatott a grammatikus-rhétor-filozófus Silius Italicusra, de talán elfogadható az a feltételezés, hogy a *Punica* számos jellemzője az elveszett művek hatásának tudható be. A kor irodalmi esztétikája bizonyára sokkal érthetőbb lenne, ha Cornutus e tárgyú munkái fönnmaradtak volna. Esetleg ő sugalmazta azt is mind Silius Italicus, mind Lucanus számára, hogy ne a mitológiai, hanem a történeti eposszal próbálkozzanak meg.

i) Idősebb Plinius és a Cornutus-kör

Mint arra már korábban hivatkoztam, Cornutusnak a Vergilius-kritikákat Silius Italicusnak ajánló szavait Charisius nyilvánvalóan nem első kézből, hanem az idősebb Plinius századokon át alapvetőnek tekintett grammatikai kézikönyvéből, a Nero uralkodásának utolsó éveiben írt *Dubius sermo* című traktátusából merítette. Plinius tehát – részben bizonyosan – ismerte Cornutus munkásságát, ami nem meglepő, hiszen a filozófussal egy időben maga is tartózkodott Rómában, és ismerte Silius Italicust is, amire bizonyság, hogy unokaöccse, akinek leveléből a költő életpályájának sötétebb időszakára vonatkozó információink származnak, alighanem nagybátyjától, Nero korának szemtanújától és krónikásától hallhatott minderről.

Kapcsolatuk mélységét nem tudjuk megítélni. Mivel nagyjából egyidősek lehettek, ismerhették személyesen is egymást, de ez csak hipotézis. Sokkal fontosabb, hogy az idősebb Plinius olyan szerzőtől idéz, akit nemrég küldött száműzetésbe Nero, ráadásul ahhoz az emberhez intézett szavait, aki a Piso-féle általános bizalmi válság után is megőrizte pozícióját, s akit a császár kegye és talán hálája egészen a consulságig röpített. Mi vezette hát az idősebb Pliniust? Kinek akart emléket állítani?

Minden kor történelmének érdekes lenyomatai a példamondatokat tartalmazó korabeli nyelvtanok. Ha a magyar leíró nyelvtani könyveket vagy a helyesírási szabályzatokat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy példaválasztásaikban nagyon sokat megőriztek a korabeli politikai, társadalmi viszonyokból, ízlésből, kordivatból. Sokszor azóta már elfeledett, de akkoriban közkedvelt íróktól, költőktől származik a legtöbb idézet. Nem lehetett ez az ókorban sem máshogy, és

[443] Silius Italicus, *Punica*, 1, 428–429.

Pliniust is alighanem ugyanez a megfontolás vezette, hiszen példát arra, hogy a *civitas* szónak pluralis genitivusban használatos a *civitatium* alakja is, Cicerónál szintén találhatott volna, ő azonban kifejezetten kortárs idézetet akart. Vajon miért? A száműzött Cornutus emléke iránti tisztelet vagy a 68-as év consuljától, Silius Italicustól való félelem?

Az idősebb Plinius, ez politikai pályafutásából és írói tevékenységéből egyaránt kiderül, elutasította a nerói hatalmi rendszert. Heves, a császár halála után csak fokozódó ellenszenvének nyilvánvalóan kifejezést adott történeti munkájában éppúgy, mint az unokaöccsével folytatott személyes beszélgetésekben, akinek negatív Nero-képét nagymértékben befolyásolhatta a tizennyolc éves korában elveszített idősebb Plinius. Ha pedig csöndes ellenzékiként a távolból figyelte a végéhez közeledő nerói rendszert, aligha valószínű, hogy hízelegni akart volna az emelkedő csillagú Silius Italicusnak, márpedig az idézett cornutusi részlet a filozófus részéről csak bókként értelmezhető. Mivel több részletet is idézett Cornutustól a *Dubius sermó*ban, véleményem szerint végeredményben inkább a száműzött filozófus iránti gesztusként és a hivatalos ideológiával szembeni engedetlenségként kell értelmezni az idősebb Plinius példaválasztását. Ezt támasztja alá, hogy a Pliniust forrásként használó Dio Cassiusnál és Hieronymusnál is szerepel a filozófus konfliktusa a császárral, majd Rómából való száműzetése, ami azt bizonyítja, hogy Plinius történeti művében is szerepelt Cornutus, csak a más szempontok alapján dolgozó és rendszerező Suetonius és Tacitus hagyta el ezt az epizódot.

Továbbmenve – természetesen – az is elképzelhető, hogy az idősebb Plinius ránkmaradt művében, a *Historia Naturalis*ban is akad sok olyan dolog, amelyet forrás említése nélkül vett át Cornutusnak vagy közvetlen környezetének műveiből. Ezeket azonban lehetetlenség elkülöníteni.

j) Thrasea Paetus és a Cornutus-kör

A sztoikus senatusi arisztokrácia legmarkánsabb képviselője a Neróval végül határozottan szembeforduló Thrasea Paetus. A Persius-életrajz szerint Thraseát még az ötvenes évek elején, vagyis Claudius császársága idején útitársként többször is elkísérte a szatíraköltő. Persiust rokoni szálak fűzték Thraseához, és nagyon valószínű, hogy a senator meghatározó szerepet játszott abban, hogy Cornutust választotta a költő anyja fia tanárának.

Ritkán szoktak megemlékezni arról, hogy nemcsak irodalmi, hanem színészi babérokra is tört Thrasea Paetus. Tacitus említi, hogy Nero Thrasea iránti ellenszenvében az is szerepet játszhatott, hogy a sztoikus senator Mediolanumban fellépett egy tragédiában.

Arról azonban, hogy Persiuson kívül Cornutus köréből mással is közelebbi kapcsolatban állt volna, nincs adatunk, a szatíraköltő ismeretsége viszont feltételezi, hogy Thrasea nemcsak őt, hanem hű kísérője közvetlen baráti környezetét, így Cornutust, Lucanust és a többieket is ismerte. Erre jó alapot teremthetett a közös filozófia, s az a távolságtartás, amellyel az udvari eseményeket szemlélték.

k) Seneca és a Cornutus-kör

A Cornutus-szakirodalom újra és újra visszatérő kérdése, hogy vajon milyen kapcsolatban volt Lucanus és Persius tanítómestere, a sztoikus filozófus, Cornutus az I. század legnagyobb hatású római írójával és filozófusával, Senecával. Ennek a kérdésnek megválaszolása meglehetősen nehéz, hiszen viszonyukra közvetlenül egyetlen forrás sem utal. Mégha kérdéses is, amint arra korábban utaltam, hogy Cornutus valóban az Annaeusok szabadosa volt-e, az biztos, hogy Seneca, aki nyilván rajtatartotta a szemét unokaöccsén, ismerte Cornutust. CIZEK, aki abból indul ki, hogy a *Theologia Graecá*t Rómában, az ötvenes évek végén írta a leptisi filozófus, úgy véli, e művével – az Annaeusok csoportjához tartozó szabadosként – Senecát kívánta támogatni az ateizmussal és az epikureizmussal szembeni harcában.[444] Ez ellen szól azonban, hogy igen homályosak a mű keletkezési körülményei, másrészt nem polemikus, hanem a tanulóifjúság számára írt műről van szó, amely kevéssé felelhetett meg a CIZEK sugallta célnak.

MOST tanulmányában NOCK véleménye mellett foglal állást, aki szerint az *Epistulae morales* egyes sorai[445] inkább azt bizonyítják, hogy Seneca Cornutusszal ellentétes nézeteket vallott az allegorikus értelmezésről.[446] De még ez sem jelenti – véleménye szerint – azt, hogy a római arisztokrata filozófus a görög Cornutusra gondolt volna, mikor elmarasztaló vélekedését megfogalmazta.

Van azonban az allegorikus értelmezésről formált eltérő vélemény mellett más olyan momentum is, amely a két filozófus hűvös kapcsolatára utal. A Persius-életrajz szerint a fiatalon elhunyt költő csak későn ismerte meg Senecát, s akkor sem annyira, hogy szelleme magával ragadja: *et sero cognovit Senecam, sed non adeo, ut eius ingenio caperetur*. Nem pontos meghatározás ugyan a *későn (sero)* időhatározó szó, ahhoz mégis elégséges, hogy arra következtessünk, Persius, aki már Claudius uralkodása idején Cornutus tanítványa volt, csak nem sokkal halála előtt, az ötvenes évek végén, esetleg nem is mestere, hanem Lucanus révén ismerkedett meg Senecával, ebből pedig aligha következik, hogy szoros, sőt filozófiai művekben megnyilvánuló ideológiai szövetség volt Cornutus és Seneca között.

Ugyanígy barátságuk ellen szól, hogy az életrajzíró külön hangsúlyozza, Persiust nem ragadta meg Seneca. CIZEK idézett véleményéből viszont éppen az ellenkezője következnék, hiszen ha annyira odaadó barátja volt Persius Cornutusnak, ez pedig Senecának, akkor Persiusnak már régóta szintén a római filozófus odaadó hívének kellett volna lennie, sőt régóta kellett volna ismernie.

Szorosnak aligha nevezhető kapcsolatuk magyarázatául szolgálhat az a tény is, hogy Cornutus – amennyiben feltételezzük, hogy Persiust nem egy ismeretlen görög filozófusra bízták anyja és Thrasea Paetus – már a negyvenes években

[444] CIZEK véleményét idézi MOST, 2047.
[445] Seneca, *Epistulae morales*, 88, 2.
[446] MOST, 2048–2050.

hírnevet szerzett magának Rómában és Rómán kívül. Ebben az időben pedig Seneca éppen corsicai száműzetését töltötte, ahonnan csak 49-ben, Messalina halála után tért vissza. Elképzelhetjük, milyen lelkiállapotban volt a nyolcévi kényszerű távollét után, s ne felejtsük el, hogy közben többször is sikertelenül próbálta meg kieszközölni a császárnál büntetése fölfüggesztését, sőt még meg is alázkodott, mikor Claudius nagyhatalmú szabadosának, Polybiusnak a közbenjárását kérte *Consolatio* formájában. Seneca nem tudta megbocsátani Claudiusnak a száműzetést, s ha életében nem is, halálában bosszút állt rajta *Apocolocyntosis*ával. Nem állítom, hogy haraggal telve és bosszút szomjazva tért vissza Corsicáról, de elképzelhetőnek tartom, hogy nem kereste azoknak a barátságát, akiknek már a negyvenes években is fölfelé ívelt a karrierje, mint Cornutusnak.

Ám nemcsak az allegorizálás ellentétes megítélése, hanem a rómaiak legnagyobb költőjéről, Vergiliusról vallott ellentétes felfogás is arra enged következtetni, hogy alapvető nézetkülönbségeikből eredeztethető hűvös viszonyuk. Bár Cornutus Vergilius-kritikáiból csak töredékek maradtak ránk, a bennük megfogalmazott ítélet mégis összevethető Seneca értelmezésével, aki nagyon sokszor idéz a mantuai költőtől vagy tesz megjegyzést művei interpretálására. Míg az előbbi inkább kritikus Vergiliusszal szemben, addig Seneca egyetlen bíráló megjegyzést sem tesz, épp ellenkezőleg.

Talán éppen Cornutusra vonatkozik az *Epistulae morales* egyik elgondolkodtató eszmefuttatása, amelyben Seneca a gyermekek neveltetése kapcsán azt állítja, hogy nem mindegy mire tanítják meg az ifjakat, akik lelkesek és alig várják, hogy magukkal ragadja őket a lendület. Csakhogy a tanárok hibája, ha nem élni, hanem vitázni tanítják meg őket, ha nem a lelküket, hanem a szellemüket művelik ki.[447] *Így lett filológia a filozófiából* – mondja Seneca, s egy Vergilius-idézet bevezetéseként kijelenti: a grammatikus egészen máshogy értelmezi a szöveget, mint a filozófus. Cornutus Vergilius költeményeiről szóló műve pedig, noha szerzője filozófus is volt, kizárólag filológiai problémákkal foglalkozott, vagyis könnyen kiválthatta Seneca kritikáját.

Seneca és Cornutus tehát nyilvánvalóan nemcsak egymást, hanem egymás műveit is ismerték, de kapcsolatuk az életrajzi és tartalmi adatok alapján inkább hűvösnek vagy közömbösnek nevezhető. Ellenségesnek semmiképpen sem, mert ebben az esetben Seneca alighanem megakadályozta volna, hogy unokaöccse tanára legyen Cornutus, és igyekezett volna Nero közvetlen környezetéből is távoltartani. Kapcsolatuk alapja tehát semmi esetre sem az azonos filozófiai hitvallás, hanem a közös ismerősök voltak.

[447] Seneca, *Epistulae morales*, 108, 23 sqq.

l) Nero és a Cornutus-kör

Az eddig elmondottak alapján egyértelmű, hogy Cornutus és barátai a princepset nemcsak hírből, távolról, hanem személyesen is ismerték, s alkalomadtán együtt vagy külön valamennyien meghívást kaptak a lakomák után tartott filozófus-vitákra. Közelebbi kapcsolat azonban csak Cornutus és Nero között alakult ki, aminek nyilvánvaló bizonyítéka konfliktusuknak Dio Cassiusnál megőrzött története.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy Cornutus irodalomkritikusi tevékenysége keltette fel elsősorban a császár érdeklődését, ami annak lehet jele, hogy Persius elutasító magatartása ellenére a kör esztétikai nézetei rokonszenvet keltettek Neróban. Noha a szatíraíró komoly kritikája valószínűleg egyetértésre talált a szellemi kör többi tagjánál, Cornutusék – társadalmi helyzetük következtében – árnyaltabb álláspontot kényszerültek képviselni a császár költészetéről, hiszen Lucanus esete intő példa lehetett számukra. Lavírozó és kiváró magatartásuk bizonyítéka, hogy Cornutus kivételével egyikükről sem tudjuk, hogy nyílt vitába keveredett volna Neróval vagy annak közvetlen környezetével, sőt némi közeledés figyelhető meg, hiszen Cornutus Silius Italicusnak, Nero megbízható besúgójának és költői köre tagjának ajánlotta Vergilius-kommentárjait, Caesius Bassus pedig egyenesen Nerónak címezte metrikai szakkönyvét. Arról, hogy Claudius Agathinos vagy Aristocrates Petronius kiknek ajánlották műveiket, egy kivétellel nincs adatunk,[448] de nem zárható ki, hogy ők is a princeps vagy közvetlen környezetéből választották ki a címzetteket.

m) Thrasea Paetus és Nero

63-ban nagy öröm érte Nerót, Antiumban, ahol maga is született, Poppaea egy kislánnyal ajándékozta meg. A kis Augusta csak pár hónapig élt, születése híre mégis felkavarta a római arisztokráciát, s Tacitus szerint az egész senatus a tengerparti palotába özönlött, hogy szerencsekívánatait kifejezze.[449] Csak egyetlen embert nem engedtek a csecsemő közelébe, Thrasea Paetust, aki számára ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy közeleg halála pillanata. *Ezután a hagyomány szerint a Caesarnak egy kijelentése következett, amelyben Seneca előtt Thraseával való kibékülésével dicsekedett, Seneca pedig szerencsét kívánt a Caesarnak* – mondja Tacitus, majd hozzáfűzi: *Ebből kiváló férfiakra dicsőség és még több veszedelem származott*.[450]

Thrasea és Nero viszonya fokozatosan romlott meg, hiszen az 56-ban consuli tisztséget viselt P. Clodius Thrasea Paetus tíz évvel később Nero miatt kény-

[448] Agathinus *Peri stygmón* című munkáját egy római orvosnak, Hérodotosnak ajánlotta.
[449] Tacitus, *Annales,* 15, 23.
[450] Tacitus, *Annales,* 15, 23.

szerült öngyilkosságra. Suetonius szerint halálát az indokolta, hogy Nero szerint *olyan komor és iskolamesteres képe volt*.[451] A nyilvánvalóan a szélsőségesen Nero-ellenes hagyományból merített anekdotából alighanem csak annyi igaz, hogy Thrasea lassan a császár hatalomgyakorlásának kérlelhetetlen ellenfelévé vált. Tacitus egy 58-ban történt esemény kapcsán ismerteti először Thrasea politikai fellépését. A syracusaiaknak a gladiátorszám emelésére tett kérvényével kapcsolatban szólalt fel, és ez az apró ügy azonnal politikai támadások kereszttüzébe állította: Mért ilyen jelentéktelen dolgokkal foglalkozik a senatus? Talán minden rendben megy a birodalomban? És hasonló kérdések hangzottak el.[452] Thrasea ügyesen vágta ki magát: a nagy dolgokra is ügyelnek, akik az apró-cseprő dolgokról nem feledkeznek meg. Ez a történet mégis azt bizonyítja, hogy Thraseának jelentős senatusi ellenzéke volt, akik minden tettét igyekeztek kicsavarni és rosszra magyarázni.

A töredékes *Annales* utolsó fejezeteiben számol be Tacitus – alighanem egy Thrasea-életrajz vagy Thrasea-szimpatizáns történeti munka alapján[453] – a senator és köréhez tartozó személyek elleni eljárásról.[454] Az ifjabb Plinius alapján azonban egyéb forrás is szóba jöhet, hiszen több levelében is ír arról, hogy Fanniával, Thrasea Paetus lányával való bensőséges barátságának köszönhetően, sokmindent hallott a családi legendáriumból,[455] és ő is megemlíti, hogy Herennius Senecio könyvet írt Thrasea vejéről, Fannia férjéről, a száműzött, majd Vespasianus alatt kivégzett Helvidius Priscusról.[456] Az ifjabb Plinius Fannián kívül ismerte még T. Avidius Quietust, aki már Nero idején is közeli ismeretségben volt Thraseával *(fuit enim familiaris)*,[457] s még bizonyára igen fiatalon,[458] de szemtanúja volt a 66-os eseményeknek. Hogy miként keveredett ismeretségbe velük az ifjabb Plinius, nem világos, Arulenus Rusticus ifjú emberként bátorította,[459] Arriával és Fanniával pedig – saját bevallása szerint[460] – baráti viszonyban volt *(fuerat alioqui mihi cum Helvidio amicitia …fuerat cum Arria et Fannia)*. Elképzelhető, hogy nagybátyja, az idősebb Plinius nemcsak távolról, hanem személyesen is ismerte Thrasea családját, hiszen mindketten Észak-Itáliából származtak, a korai ismeretségre azonban nincs bizonyíték. Tény, hogy a család nagyhírű tetteinek és hagyományápolásának köszönhetően a század végére emblematikus figurává nőtt Thrasea Paetus.

Bár a Neróval való szembenállása már 63 előtt is felfedezhető volt, csak 66-ra érett meg a helyzet arra, hogy őt és legközelebbi barátait bevádolják. Thrasea

---

[451] Suetonius, *Nero*, 37.
[452] Tacitus, *Annales,* 13, 49.
[453] Tacitus az *Agricolá*ban említi, hogy Arulenus Iunius Rusticus Thrasea-életrajza főbenjáró vétségnek számított később a szerző számára: 2, 1.
[454] Tacitus, *Annales,* 16, 21 sqq.
[455] Vö. Plinius, *Epistulae*, 3, 16.
[456] Plinius, *Epistulae*, 7, 19.
[457] Plinius, *Epistulae*, 6, 29, 1.
[458] Sherwin-White, 388–389.
[459] Plinius, *Epistulae*, 7, 19.
[460] Plinius, *Epistulae*, 9, 13, 3.

bűnlajstroma hosszú volt: az Agrippinára, majd később Poppaeára vonatkozó előterjesztések alkalmával elhagyta az üléstermet, a *Iuvenalia* játékain nem volt eléggé odaadó hallgatója a princepsnek, szülővárosában, Pataviumban ugyanakkor tragikus színészi öltözetben énekelt, egy harmincévente megrendezett ősi ünnepen,[461] a Nerót gyalázó, és ezért halálra szánt Antistius büntetését mérsékelni igyekezett. De ellene szólt az is, hogy az új év elején nem tett ünnepélyes esküt, bár a *XVviri sacris faciundis* testület tagja volt; nem vett részt a fogadalomtételeken, és sem a princeps épségéért, sem égi hangjáért nem mutatott be áldozatot. *Ez már elkülönülés és pártütés, sőt ha ugyanezt sokan merészelnék, háború* – összegzi az elhangzott vádakat Tacitus. Iuvenalis alapján bűnlajstromához tartozott az is, hogy vejével megülték a Caesar-gyilkos Brutus és Cassius születésnapját:

Thrasea, Helvidius koszorúsan Cassius és a
két Brutus születésnapján ezt itta…[462]

A Thrasea elleni eljárást személyes bosszútól vezérelve Cossutianus Capito kezdeményezte, s később csatlakozott hozzá – Nero ajánlásával – a szónok Marcellus Eprius. Tacitus megnevezi azokat is, akiket a vele való szoros, baráti kapcsolat miatt értek a vádak. Rusticus Arulenus, a fiatal néptribunus lelkesedését maga Thrasea hűtötte le, eltanácsolva attól, hogy nyíltan védelmére kelljen. A többiek neve azonban elhangzott a vádbeszédben: Helvidius Priscusé, aki Thrasea veje volt, Paconius Agrippinusé, akinek apját Tiberius kivégeztette, és Curtius Montanusé, akire azt fogták rá, hogy *kárhozatos verseket* szerzett. Thrasea bevádolásával párhuzamosan zajlott a Barea Soranus[463] elleni eljárás, amelybe együgyűsége folytán belekeveredett Soranus lánya, Servilia is, aki mágusoktól igyekezett megtudni, kiengesztelhető-e valamilyen módon a császár.

A vádbeszédek elhangzása után a tanúk következtek. A legtöbb indulatot Publius Egnatius vált ki Tacitusból, aki pénzért vállalta a terhelő vallomást patrónusa, Soranus ellen. *A sztoikus iskola tekintélyével hivalkodott* – mondja a történetíró –, *megjelenésével és beszédével gyakorlottan keltette a tiszta erény látszatát, egyébként lélekben álnok volt, alattomos, kapzsiságát és kéjvágyát leplező*.[464] Az ármányokban és árulásokban gazdag eljárás végeredménye az lett, hogy Thraseának, Soranusnak és leányának, Serviliának megengedték, hogy maguk válasszák meg haláluk módját; Helvidius Priscust és Paconius Agrippinust száműzték Itáliából, Curtius Montanus viszont apjára való tekintettel kegyelmet kapott, de a közügyek gyakorlásától eltiltották.

Ezt követően már csak a Thrasea Paetus halálát elbeszélő első két fejezetet

[461] Hogy ezt az ünnepet harmincévente tartották csak Dio Cassius a forrás: *Historia Romana*, 62, 26.
[462] Iuvenalis, Satirae 5, 36–37.
[463] PIR² B 55.
[464] Tacitus, *Annales,* 16, 32.

olvashatjuk Tacitusnál, az *Annales* hátralévő fejezetei ugyanis elvesztek. Nero egyre kérlelhetetlenebb ellenfele előkelő emberek, nők és férfiak társaságában készült a halálra *(inlustrium virorum feminarumque coetus frequentis)*.[465]

Thrasea halála és több barátjának száműzetése – úgy tűnik – a politikus körül kialakult baráti és szellemi társaság végét jelentette. Emléke azonban nem halványult el, hanem különböző irodalmi műveknek köszönhetően tovább élt az utókor emlékezetében, és neve egyet jelentett később az állhatatossággal.[466]

[465] Tacitus, *Annales,* 16, 34.
[466] Martialis, *Epigrammata*, 4, 54, 7.

VII.

AZ ISMERETLEN SZERZŐJŰ MŰVEK

a) Az Octavia

Egyetlen történelmi tárgyú dráma, *fabula praetexta* maradt ránk a római irodalomból, a Seneca görög tárgyú tragédiái közt hagyományozott *Octavia*. A darab, amelynek szerzősége körül mindmáig vita dúl,[467] hiszen tulajdonították a darabban szereplő Senecán kívül a sztoikus filozófusnak, L. Annaeus Cornutusnak csakúgy, mint valamelyik reneszánsz humanistának, Nero uralkodásának idején, Kr. u. 62-ben játszódik. Főszereplője a császár teherré vált felesége, Claudius és Messalina lánya, Octavia.

Noha a dráma keletkezésének ideje kétséges, annyi bizonyos, hogy a dráma Nero halála után keletkezett, hiszen a darabban a császárnak jósolt sors megegyezik azzal, ahogy a történeti források szerint meghalt, s ez csak mint *vaticinatio ex eventu* magyarázható. Agrippina árnya szörnyű véget jósol Nerónak:

> *Rakassa márványból, arannyal vonja be*
> *házát a gőgös, őrködjék csak fegyveres*
> *csapat küszöbjén, s bár a földet fossza ki*
> *tenger javából, s parthusok boruljanak*
> *véres kezére, trónt kínálva, kincseket:*
> *eljő a nap s idő, mikor kiadja majd*
> *gonosz lelkét, s az ellenfél nyakazza le*
> *az elhagyott, legyűrt, kifosztott gaztevőt*.[468]

Az idézet első sorai alighanem már a 64-es év eseményeire utalnak, amikor Nero, miután a híres tűzvész Róma jelentős részét elpusztította, új palota, a *domus aurea* építésébe kezdett. A parthusok főhajtására való utalás pedig a 63-as évben történtekre, Corbulo sikeres hadjáratára vonatkozik. Végül a császár halálát megjö-

---

[467] A datálásról és a szerzőséggel kapcsolatos kérdésekről lásd V. Ciaffi, *Intorno all' autore dell' Octavia*. RFIC 1937 246–265; M. E. Carbone, *Octavia, Structure, date and authenticity*. Phoenix 31 (1977) 48–67; P. Kragelund, *The perfect's dilemma and the date of the Octavia*. CQ 38 (1988) 492–508.

[468] Pseudo-Seneca, *Octavia*, 624–631. (Kárpáty Csilla fordítása.)
licet extruat marmoribus atque auro tegat
superbus aulam, limen armatae ducis
servent cohortes, mittat immensas opes
exhaustus orbis, supplices dextram petant
Parthi cruentam, regna divitias ferant:
veniet dies tempusque quo reddat suis
animam nocentem sceleribus, iugulum hostibus
desertus ac destructus et cunctis egens.

vendölő sorok nagyjából úgy fogalmaznak, ahogy Nero halála történt, mert a hatalmától megfosztott császár *desertus ac destructus et cunctis egens* lett öngyilkos.

Van a dráma szövegében még egy utalás, amely szintén arra vall, hogy az *Octavia* csak 68 januárja után íródhatott. Még az első énekben e szavakkal próbálja vígasztalni dajkája Octaviát:

> *Elismerem, nászágyadhoz méltatlan ő,*
> *de csak hajolj meg végzeted s a sors előtt,*
> *leányom, esdek, s durva férjurad dühét*
> *ne ingereld föl! Támad egykor még talán*
> *egy bosszu-isten, s rád is boldog nap derül.*[469]

Ebben a *bosszu-isten (vindex deus)* kifejezésben a kutatás Vindexre való utalást vél felfedezni, aki hathatósan járult hozzá Nero bukásához. 68 elején föllázadt a császár ellen, s bár ugyanannak az évnek májusában Verginius Rufus legyőzte, az általa elindított lavinát már nem lehetett megállítani: a senatus júniusban a haza ellenségének nyilvánította a princepset. Ha igaz a föltételezés, hogy a dajka e szavai a 68 tavaszán történt eseményekre utalnak, akkor a tragédia szerzőjének meg kellett érnie Nero bukását.

A tragédia néhány nap történéseit dolgozza föl meglehetősen egyszerű dramaturgiával, kevés szereplővel. A drámai konfliktus oka: Nero, hogy törvényes feleségévé tegye Poppaea Sabinát, meg akar szabadulni hitvesétől, Octaviától, Claudius leányától. A princeps felesége tisztán látja a rá leselkedő veszedelmet, s azokat a lehetséges fondorlatokat, amelyekkel Nero megfelelő indokot találhat arra, hogy eltaszítsa.

A darab első jelenetében Octavia áll a szín közepén, s búsan panaszolja szerencsétlen állapotát: apja meghalt, fivérét megölték, s közben bűnös nász készül, amelynek csak ő az akadálya. Mintha Élektra monológját hallanánk,[470] csak Octaviától, Agamemnón lányával ellentétben még a gyászt is megtagadták.[471] Szavaira a dajka felel, aki védence kétségbeesését azzal próbálja enyhíteni, hogy igyekezzék újra maga felé fordítani a császár szerelmét:

> *A lesújtottnak kegyes istene ád*
> *jobb napokat még; csak te hizelgő*
> *bájjal szelidítsd s bűvöld el urad!*[472]

Mikor Octavia nem tud megnyugodni e szavakra, sőt egyre kérlelhetetlenebben követel elégtételt, s apja szellemét hívja segítségül, a dajka lehűti: úgysem jön segíteni, ki mostohafiát jobban tudta szeretni, mint saját gyermekét, Britannicust. Octaviában még Nero meggyilkolásának a lehetősége is fölmerül, s a

[469] Pseudo-Seneca, *Octavia*, 252–256.

[470] Vö. P. L. Schmidt, *Die Poetisierung und Mythisierung der Geschichte in der Tragödie* 'Octavia'. ANRW II 32. 2. 1426.

[471] Vö. Pseudo-Seneca, *Octavia*, 59 sqq.

[472] Pseudo-Seneca, *Octavia*, 83–85.

dajka most a nép iránta való szeretetére *(populi favor)* figyelmezteti. Ám hiába, egyikük sem győzi meg véleményével a másikat, s jelenetük végén Claudius leánya anyjának, Messalinának fékevesztett szerelmeit idézi föl, melyek az első lépést jelentették azon az úton, amelynek csak az ő halála lehet a vége.

Ezután az Octavia pártját fogó rómaiak kara jelenik meg, akik a készülődő új frigy fölötti megdöbbenésüknek adnak hangot. Majd a római történelem nevezetes nőalakjainak (pl. Lucretia) fölidézése után a történetíróknál megörökített módon mondják el, hogyan halt meg Agrippina.

A második felvonás elején Seneca áll a színen, aki amiatt panaszkodik, hogy miért nem maradt meg filozófusnak:

> *Rejtőzni jobb volt gyűlölettől távol, ott*
> *a zátonyok közt Corsicának tengerén,*
> *szabad szívvel, függetlenül hol perceim*
> *tanulmányoknak szentelhettem szűntelen*.[473]

Hosszú siráma végén, melyben végigtekint a történelem során elkorcsosult emberiségen, a jelenkort így jellemzi:

> *Ránk zúdul mind e bűn, a korszakok során*
> *mely felgyülemlett; súlyos század fojtogat;*
> *a Bűn parancsol, őrjöng vad Szentségtörés,*
> *s paráznasággal rút Venus királykodik;*
> *s a Fényüzés a földkerekség kincseit*
> *kapzsin rabolva tékozolja győztesen*.[474]

S ekkor jelenik meg Nero, s Senecával hosszú vitába bonyolódik, amelyben a filozófus a *clementia* erényén alapuló, szelíd hatalomgyakorlás eszményét fejtegeti, míg a császár az „erős kéz" politikájának hathatósságát hangsúlyozza. Párbeszédükben szót ejtenek arról is, ami a palotában történik: Seneca figyelmezteti a császárt, hogy a nép nem fogja tűrni az új nászt, de érvet ellenérv követ, s Nero végül berekeszti a vitát.

A harmadik felvonásban Agrippina árnya jelenik meg, hogy elmondja, mint esett fia áldozatául, s hogy egyszersmind a római nászoknál szokásos fáklyafényt az Alvilágból hozott fáklyája biztosítsa, s ezzel szerencsétlenné és átkozottá tegye a készülődő frigyet. Mikor eltűnik, Octavia lép színre, a nász napján vagyunk, amelyet a kar, a római nép *baljóslatu napnak* nevez. Szavait azzal végzi, hogy lázadásra szólít föl: döntsék le Poppaea szobrait:

---

[473] Pseudo-Seneca, *Octavia*, 381–384.

[474] Pseudo-Seneca, *Octavia*, 430–435:
Collecta vitia per tot aetates diu
in nos redundant: saeculo premimur gravi,
quo scelera regnant, saevit impietas furens,
turpi libido Venere dominatur potens,
luxuria victrix orbis immensas opes
iam pridem avaris manibus, ut perdat, rapit.

Döntse az úrnő faragott mását
nosza, porba kezünk, letaszítva magas
nászkerevetről őt is erővel.[475]

Ezt követően Poppaea jelenik meg a negyedik színben, elmondja baljóslatú álmát, amelyben korábbi férjét, Crispinust Nero gyilkolja meg, s a látomás kelttette kétségeit dajkájával osztja meg, aki nyugtatni próbálja. Miután távozott a színről a Poppaea-párti rómaiak kara, egy hírnök lép föl, aki a történetíróknál is megörökített zendülésről számol be.[476] A darab végén, a nép lázadásának bemutatása után megint Nero lép színre egy *praefectus* kíséretében, akinek a császár parancsokat osztogat: Octaviát száműzetésbe küldi, az ellenszegülő rómaiaknak pedig példás büntetést parancsol. Kérését, ha vonakodva is, de teljesíti a katonaság: Octaviát Pandateria szigetére viszik, miközben a pártját fogó rómaiak karának panaszát halljuk, mely így zárul:

polgárvért csak Róma iszik.

civis gaudet Roma cruore.[477]

A felvázolt tartalom alapján jól látható, hogy az *Octavia* egyszerű cselekményű és dramaturgiájú tragédia, amelyben a szereplők nem konfrontálódnak egymással, s a vitákat sem követi feloldás, mindenki megmarad a maga véleménye mellett, sőt még a mások „köréhez" tartozó személyekkel sem konfrontálódik, valamennyi szereplőt éles határok választanak el egymástól. Octavia csak a dajkájával meg az őt támogató karral, Nero csak Senecával és a *praefectus*szal, Poppaea pedig szintén csak a dajkájával és a másik karral folytat párbeszédet, ezenkívül hosszú monológok alkotják a tragédiát. A dráma rovására szokták írni, hogy hiányzik belőle a főszereplők, a császár és felesége, vagy a különböző „körökhöz" tartozók közötti nyílt konfliktus, s igazi drámai tettet csak a föllázadt nép hajt végre.

Nem vitatva e kritika jogosságát, ha a történeti hitelesség felől közelítjük meg a dráma cselekményét, akkor a realitásra való törekvés indokolhatja, hogy a nyílt konfliktus elmarad, s a végrehajtás az alattvalókra – köztük a meg nem nevezett praefectusra – hárul. Másrészt állandó motívum a darabban a félelem, amely Octaviát, Senecát, Poppaeát s még Nerót is egyformán jellemzi, s amelyet egyedül a római nép győz le magában.[478] Octavia, bár fölvetődik benne a menekülés gondolata, önként mégsem áll félre, ami egyet jelentene azzal, hogy utat enged az eseményeknek, vagyis az új házasságnak, s ezzel együtt Poppaea törvényes feleséggé emelésének, hanem kitart, amíg Nero erőszakkal el nem távolítja. Így tragikai szerepe a végsőkig való passzív kitartásban áll.

[475] Pseudo-Seneca, *Octavia*, 685b–687.
[476] Tacitus, *Annales,* 14, 61.
[477] Pseudo-Seneca, *Octavia*, 982.
[478] Erről részletesebben lásd L. Takács, *Das Angst-Motiv in der* Octavia *des Pseudo-Seneca*. AAHung 41 (2001) 395–401.

Az *Octaviá*ban megjelenített események ábrázolása megfelel azoknak az eseményeknek és körülményeknek, amelyekről a korra vonatkozó történeti forrásokban olvasunk, s nem található olyasmi, amit kizárólag személyes élménynek lehetne tulajdonítani, s nem olvasmányélménynek. Emiatt joggal merül föl a kérdés, vajon Nero uralkodásának tanúja írta-e a drámát, vagy pedig a történetírók munkáinak fölhasználásával készült, s nincs mögötte személyes tapasztalat. Ez utóbbi mellett szól kétségtelenül a túlzott összhang Tacitusszal és Dio Cassiusszal vagy Suetoniusszal, s hogy egyetlen a forrásokban nem található momentum sincs az *Octaviá*ban. Még Senecának az ábrázolása sem olyan, hogy a szerzőnek a vele való személyes ismeretségét feltételezhetnénk, hiszen nem erőteljes és befolyásos, hanem elkeseredett és hatástalanul érvelő figuraként mutatja, aki megnyeri ugyan rokonszenvünket, de csodálatunkat nem váltja ki. A tragédia írójának nyilvánvaló sztoicizmusa lehet a magyarázata annak, hogy a filozófus is szerepet kapott abban a műben, amelynek eseményeire már nincs jelentős befolyással.

Véleményem szerint tehát olyan személyről van szó, akinek Nero kora nem személyes tapasztalata volt, vagy ha ebben az időben élt, akkor oly fiatal lehetett, hogy a történeti munkák segítségével kellett rekonstruálnia gyermekkora eseményeit. A dráma a valóságban divatot teremtő, utánzókra és követőkre talált filozófusa pedig az olvasmányélmények Senecája, aki a műveiben kifejtett elveket hangoztatja a drámában is. Mindezek alapján azt hiszem, az *Octavia* szerzője nem volt részes a kor irodalmi életében, csak víziója volt Nero korának eseményeiről.

b) A Bucolica Einsidlensia

A Nero-kori költemények között tartja számon a római irodalomtörténet azt a két töredékes bukolikus költeményt, amelyek az einsiedelni kolostor 266-os számú X. századi kódexében maradtak ránk.[479] A Calpurnius Siculusszal való rokonság kézenfekvőnek tűnik, bár vitatott a két ecloga datálása és értelmezése,[480] ezért a két művet általában nem egyazon szerzőnek tulajdonítják, s a másodikat általában Nero uralmának első éveire (60 előttre), az elsőt pedig a 64-es római tűzvész utánra datálják.[481]

Az első ecloga két pásztor, Thamyras és Ladas vetélkedését mondja el. Bírájuk a Thamyras által felkért szép *(formose)* Midas. Igencsak szokatlan ez a jelző, hiszen Vergilius ezt a melléknevet kifejezetten a szerelmesek esetében használta.[482] A bíráskodásra felkért pásztor nem lepődik meg, hanem elfogadja a felkérést, és a szent berekben átveszi a két zálogot is: egy kecskét meg egy sípot. Ez utóbbi Faunus isten ajándéka. Ezzel kezdetét is veszi a két pásztor civakodó

[479] von Albrecht, 787.
[480] Erről újabban lásd Schubert, 135–167.
[481] von Albrecht, 787.
[482] Vö. Vergilius, *Eclogae*, 2, 17; 2, 45; 3, 79; 7, 67.

dalversenye, mert Thamyras azonnal elbizakodottan nyilatkozik, és kijelenti, hogy övé lesz a jutalom, mert ő a császárt fogja dicsőíteni, s mindig ezt a fáradságot szokta elismerés követni:

> *A zsákmány az enyém, mert zengeni lelkem a császárt*
> *késztet, e munkának jár mindig a díj koszorúja.*[483]

Ezzel szemben Ladast nem a lelke *(mens)*, hanem Apollo ihleti meg, ő ösztönzi a szívét csillagos ajkával *(sidereo… ore)*, hogy már korábban megdicsért költészetét *(laudatamque chelyn)* variálja. Mindebből joggal következik a feltételezés, hogy az esetleg Ladas álarca mögött sejtett költő már korábban bemutatkozott, és alighanem sikert is aratott költészetével. Midas válaszul felszólítja az ifjakat, hogy kezdjék el dalukat; előbb Ladas következik, majd Thamyras.

Ladas 14 sor után félbeszakadt éneke alig több, mint az istenség, Phoebus Apollo invokációja, és kérése, hogy feltárhassa az istenek és a világ valódi lényegét, vagyis kozmológiai énekre készül (*fas mihi sit vidisse deos, fas prodere mundum…* v. 26). Szavai nagyban emlékeztetnek Vergiliusnak az *Aeneis* VI. könyvében olvasható mondataira.

Ezután kezd bele a költő az istenség leírásába, akinek bizonytalan meghatározásában a sztoikus filozófia allegorikus istenség-értelmezése jelenik meg:

> *ő vagy a menny lelke, avagy volt képe a napnak…*
>
> *seu caeli mens illa fuit seu solis imago* (v. 27)

Ladas ezután leírja Apollo antropomorfizált alakját, amely leírásból különösen az első sor lacunája adott sok találgatásra és spekulatív javításra lehetőséget. Újabban általában így közlik a 28–29. sort:

> *dignus utroque <deo> stetit ostro clarus et auro*
> *(intonuitque manu…)*

Kirckenberg javasolta a *stetit* elé a *deo* szó beszúrását, ami a szövegösszefüggésben *isteni hatalom* értelmű, s a korábban megfogalmazott két lehetséges értelmezésre vonatkozna. Peiper számára világos volt, hogy az *utroque* vagy a *deo* hímneme nehezen egyeztethető össze az előző sor két nőnemű meghatározásával, ezért ő az *utraque* alakot javasolta, s egy *deus*t szúrt az állítmány után. Ezzel szemben Baehrens az igét a *dux* szóval egészítette ki, míg Buecheler még messzebb ment, s a feltételezhető allúziókat megszüntette, amikor a *stetit* előtt a *deus*t *Nero*ra cserélte. Nyilvánvaló, hogy a két utóbbi értelmező az Apollóra vonatkozó szavakat egyenesen a császárra értette, csakhogy az efféle nyílt utalás idegen nemcsak a korabeli bukolikus költészettől, hanem a vergiliusi eclogától is, így tévedésük nyilvánvaló. A másik olvasati javaslat szintén problémákat vet föl: hogyan lehet a két meghatározást a *deus*szal kapcsolatba

[483] *Bucolica Einsidlensia*, 1, 15–16.

hozni, amikor a grammatikai nem ezt meggátolja. Véleményem szerint a sort a következőképpen kell javítani:

dignus utroque umero stetit ostro clarus et auro
intonuitque manu…

Ladas Apollo külső megjelenését írja le, és ebbe tökéletesen beleillik, hogy az isten vállait borította arany és bíbor. Alátámasztja ezt néhány klasszikus hely is: miután Aeneast anyja megszépítette, Vergilius azt írja, hogy arca és válla istenhez tették hasonlatossá (*os umerosque deo similis* v. 1, 589). Ovidius Apollo-leírása azonban még inkább alátámasztja az *umero*-olvasat helyességét:

Alterius crines umero iactentur utroque:
Talis es adsumpta, Phoebe canore, lyra.

Másiknak meg a két vállára leomlik a fürtje:
Mint amikor, Phoebus, lantod a kézbe veszed.[484]

Ladas szavai tehát csak Apollóra vonatkoztathatók, a császárra – főleg direkten – azonban nem. A későbbiekből pedig egyértelmű, hogy – más véleményekkel ellentétben – a pásztor első szavai is *(maxime divorum caelique aeterna potestas)* Apollóra és nem Iuppiterre vonatkoznak. Szerinte ez a *divina potestas* hozta létre a világot *(genuit mundum)*, és töltötte be szeretettel *(et totas miscet amore)*. Ezekben a sorokban a sztoikus filozófia hatása és a Lucanusszal való párhuzam egyértelmű. Phoebus Apollo a világot teremtő és áthatő *logos*. Ladas tehát nem a sztoikus istenségről és nem a császárról énekel, ellentétben a másik pásztorral, Thamyrasszal, aki már a versengés elején kijelentette, hogy az uralkodó dicsérete számíthat csak jutalomra.

Bár a kiadók azt feltételezik, hogy Ladas éneke félbeszakad a múzsák említése után (*venerat ad modulos doctarum turba sororum* v. 35), elképzelhető egy olyan értelmezés is, hogy a költészet istennőit magához szólító Thamyras szakítja félbe szavaival Ladast, és fojtja belé a szót.

Mind a kilenc művelt nővér idegyűlt a zenére…
Mind ide, mind Múzsák, jertek szálló szökeléssel,
Itt van Apollótok, Heliconnak haszna is itt hajt…
Trója, emeld szent hamvaidat, fel a csillagos égig,
S tárd Agamemnón Mykénéje elé eme verset!
Ekkora nagyság is leomolhat! Örüljetek, ormok,
áldva a máglyát: újra magasba emelhet e dajka![485]

…venerat ad modulos doctarum turba sororum…
Thamyras:
huc huc, Pierides, volucri concedite saltu:

[484] Ovidius, *Ars amatoria*, 3, 141–142.
[485] *Carmina Einsidlensia*, 1, 35–41. (Szigeti Krisztina fordítása.)

hic Heliconis opes florent, hic vester Apollo est
tu quoque Troia sacros cineres ad sidera tolle
atque Agamemnoniis opus hoc ostende Mycenis!
iam tanti cecidisse fuit! gauete ruinae,
et laudate rogos: vester vos tollit alumnus!
(35–41)

Ezután örvendezésre szólítja fel Tróját s a város romjait, hogy dicsérjék a halotti máglyákat *(gaudete, ruinae / et laudate rogos)*, mert neveltjük fölemeli őket *(vester vos tollit alumnus!)*. Vitathatatlan az a nézet, hogy Thamyras sorai a Tróját több alkalommal is megtisztelő Neróra vonatkoznak, ő a múzsák új Apollója, Nero Rómája az igazi Helicon. Az új költő-istenség előtt még a klasszikusok is meghajolnak, Homéros szalagokkal díszíti fejét, Vergilius Mantuája pedig azon gondolkodik, hogy megsemmisíti (most már tényleg) szülötte költeményét.

A Trójára vonatkozó sorok alapján általában azt gondolják a kutatók, hogy Thamyras arra az ismert legendára utal, amely szerint Nero a 64-es római tűzvész idején a Maecenas-toronyból nézte az égő várost és közben Trója pusztulásáról énekelt.[486] Ezek szerint az eclogát 64 utánra kell datálni. Valószínűbb azonban, hogy a Trója-költemény korábban készen volt, hiszen Nero már Claudius uralkodása idején is különös figyelmet szentelt Róma mitikus anyavárosának: *hogy tisztes tanulmányaival és az ékesszólás dicsőségével kitűnjék* – írja Tacitus – *az iliumiak ügyének képviselőjeként a rómaiak trójai származását, a Iulius-nemzetség ősapját, Aeneast, s egyéb, a meséktől nem messze álló régi dolgokat ékesszólóan fejtegetvén, eléri, hogy az iliumiak minden köztehertől mentesüljenek*.[487] Mindez tizenhat éves korában, Kr. u. 53-ban történt, tehát nem lehetetlen, hogy Trójáról szóló költeményét jóval a római tűzvész előtt megírta, ezért nincs utalás az eclogában a város pusztulására. Emellett szól az is, hogy a Persius-scholionok szerint a 62-ben elhunyt szatíraköltő ismerhette a császár *Troicon* című költeményét, mert szerinte a 121–122. sorok *(tam nil, nulla tibi vendo/ Iliade)* vagy a közelebbről ismeretlen Labeo, vagy Nero költeményére vonatkoznak.[488] Ha a második értelmezés a helyes, akkor elképzelhető, hogy a bukolikus költemény ismeretlen szerzője a 60-as évek elején, Nero költői szárnypróbálgatása kezdetén, évekkel Róma égése előtt írta költeményét.

Nem szabad azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a két pásztor költészetének bírája Midas, a mitikus király nevét viseli. A Probusnak tulajdonított Persius-életrajz már idézett helye szerint Cornutus megváltoztatta az első szatíra egyik sorát, nehogy a Midas név miatt a császár magára vegye a célzást, a scholion szerint ugyanis Claudiusnak és Nerónak is – Midashoz hasonlóan –

[486] Suetonius, *Nero*, 38; Tacitus, *Annales,* 15, 39; Dio Cassius, *Historia Romana*, 62, 18.
[487] Tacitus, *Annales,* 12, 58.
[488] Probus, ad v. 1, 121: *non tibi illud dem, si mihi Iliada Labeonis, aut Neronis Troicon tradas. Scripsit enim Nero Troicon*.

hatalmas fülei voltak: *et dicitur Neronem et Claudium tetigisse sub allegoria Mida, qui aures maximas habuerunt*.[489] Lehetséges, hogy Midas alakja mögött maga a császár rejtőzik?

A költemény Thamyras szavai közben félbeszakad, ezért valószínű, hogy a császár dicséretének befejező szavai és Midasnak az ítélete veszett el. Joggal tehető föl a kérdés, melyiküket ítélte vajon győztesnek a költőverseny bírája, a császárt dicsőítő Thamyrast vagy a világ keletkezéséről és felépítéséről éneklő Ladast. Valójában ez alapján lehetne eldönteni, mi a bukolikus költemény mondanivalója: azt sugallja-e, hogy a fennkölt témaválasztás, vagy azt, hogy a császár dicsérete diadalmaskodik. Thamyras magabiztos és pimasz ifjú poéta, Ladas egyszerre ünnepelt költő *(laudatamque chelyn)* és filozófus. Thamyras szerint mit sem ér a költészet, ha nincs érte jutalom (*praemia si cessant, artis fiducia muta est.* v. 5). Ladas szerint a másik pásztor butaságot beszél (*quid iuvat insanis lucem consumere verbis?* v. 13), mert a győztest a bíró jutalmazza meg a dicsőséggel. Két költői világ és magtartásforma csap össze ebben az eclogában, az udvari költőt a kihívó Thamyras, a független, csak a költészetnek elkötelezett művészt Ladas személyesíti meg. Bárki is a szerzője a második einsiedelni bukolikus költeményeknek, közelről kellett látnia, mi történt Nero közvetlen szellemi-irodalmi környezetében, így jogos az utóbbi időkben egyre népszerűbb föltételezés, hogy az első ecloga alapvetően szatirikus élű, parodisztikus mű,[490] amelynek célpontja Nero udvari költészete, s a *Neronia* költőversenyeinek kifigurázása.

Nem lehet támpontot találni a kérdés megválaszolására a második eclogában sem.[491] A Calpurnius Siculus 4. eclogájára emlékeztető felütés *(Quid tacitus, Mystes?)* mintha kiábrándultságot sugallna. Glyceranus faggatja elkeseredett pásztortársát, akinek minden pillanatát megkeserítik a gondok. Hiába találgatja a szomorúság okát, míg Mystes meglepő választ nem ad:

Mit sose gondolnál, örömöm kínozza a bőség.

quod minime reris, satias mea gaudia vexat.[492]

Egy szilfa árnyat adó lombja alá telepednek, ahol Mystes belekezd gondja okainak a felsorolásába *(causas curarum)*, és meglepő módon szavai az új aranykor beköszöntéről szólnak: a falvak népe tibullusi ünnepet ül, és áldozatot mutat be az isteneknek, visszatért Saturnus uralma, visszatért az igazság, s a boldog kor váltakozó képeit Vergilius 4. eclogájának 10. sora zárja:

Visszatalált a saturnusi kor, s vele Astraea szűz is,
biztonságban tért ez a kor meg az ősi erényhez.
Telve reménnyel aratja a búzát mind le a munkás,

[489] Probus, ad v. 1, 120.
[490] Vö. SCHUBERT, 136 sqq.
[491] Erről lásd részletesebben SCHUBERT, 162 sqq.
[492] *Bucolica Einsidlensia*, 2, 9.

szerte a nyáj a mezőn, az idő forralja az óbort,
véres kard sem arat, s nem tervel zártfalu város
háborut, elhallgatnivalót, s nem szül ma a nő már
ártó ellenséget. Az ifjak a földeket ássák,
mind csupaszon, s a fiú – megszokva a lassu ekét – most
ámul a falra akasztott kardon atyái lakában.
Távol az átkos sullai dicsfény, messze a néptől,
s távol a hármas vész: a halódó Róma lemondott
végső kincseiről, s Mars hadseregét is eladta.
Sarjad a friss hajtás most bőven a parlagi földből,
s nem tajtékzik a vad tenger sem most a hajókkal;
tigris tép zabolát, iga súlya alatt az oroszlán:
nézz ránk, szűz Lucinánk, bátyád országol: Apollo.

Saturni rediere dies Astraeaque virgo
tutaque in antiquos redierunt saecula mores.
condit secura totas spe messor aristas,
languescit senio Bacchus, pecus errat in herba,
nec gladio metimus nec clausis oppida muris
bella tacenda parant; nullo iam noxia partu
femina quaecumque est hostem parit. arva iuventus
nuda fodit tardoque puer domifactus aratro
miratur patriis pendentem sedibus ensem.
est procul a nobis infelix gloria Sullae
trinaque tempestas, moriens cum Roma supremas
desperavit <opes> et Martia vendidit arma.
nunc tellus inculta novos parit ubere fetus,
nunc ratibus tutis fera non irascitur unda;
mordent frena tigres, subeunt iuga saeva leones:
casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo![493]

Miért gond Mystes számára az, ami mindenki más számára örömteli? Mit veszít el az aranykorral? Alighanem egyetlen dolgot, a költészetet, ezért kell Calpurnius Siculus és Vergilius szavait kölcsönkérni. S mintha ez játék is lenne: mindkét költőnek a 4. eclogájából merít: az első szavak az előbbi, a zárószavak az utóbbi költő 4. eclogájából valók. Joggal vetődik hát fel a kérdés, komolyan kell-e vennünk az ecloga szavait. A túlzottnak tűnő allúzió mintha arra figyelmeztetne, hogy nem, mert mindez csak az aranykor látszata.

Nem lehet biztonsággal kijelenteni, hogy a két ecloga szerzője nem ugyanaz a személy, az azonban biztos, hogy a versek szerzője/szerzői ismerték Calpurnius Siculus költészetét, de Nero iránti elragadtatásába kritikus és szarkasztikusnak tetsző hangulatot kevertek, ami a 60-as évek elejére enged következtetni, amikor a császár költői és lantművészi debütálása megosztotta a római politikai és szellemi arisztokráciát.

[493] *Bucolica Einsidlensia*, 2, 23–38.

c) A Laus Pisonis

Nem kevésbé vitatott költemény az ismeretlen szerzőjű,[494] 261 soros hexameteres panegyricus, amelynek címzettje egy bizonyos Calpurnius Piso. A fiatal, még húsz évet sem élt költő, aki támogatást remél verse címzettjétől, számos tulajdonságát dicséri remélt patrónusának: kiváló szónok (vv. 39–108), akinek tehetségét megcsodálhatta a senatus éppúgy, mint a nép. Emberségesen bánik clienseivel s azokkal, akik ajtaján kopogtatnak (vv. 118–119). De nemcsak komoly szigorúsága méltó elismerésre, hanem szórakozásai is:

> *A forumon de csodás komolyan szól, és de csodás báj*
> *van, ha komolyságát levetette, szavában…*
>
> *mira subest gravitas inter fora, mirus omissa*
> *paulisper gravitate lepos*.[495]

Ennek a bájos szellemességnek és kellemnek *(lepos)* tulajdonítható, hogy kiválóan versel (vv. 163sqq.), tud lanton játszani, remek atléta (vv. 178 sqq.), s ami a legmeglepőbb, mestere a *ludus latrunculi*nak, egy sakkszerű játéknak (vv. 192 sqq.). A leírás többé-kevésbé ráillik a Nero-elleni összeesküvés emblematikus figurájára, C. Calpurnius Pisóra. Tacitus szerint ez a Piso *a nép körében nagy hírnek örvendett, erénye vagy erényekhez hasonló látszatok miatt. Mert ékesszólását polgártársainak védelmezésére, bőkezűségét barátai javára használta, de ismeretlenekkel is nyájasan beszélt és érintkezett; előnyére váltak véletlen adta vonásai is: nyúlánk termete, szép arca; de távol állott tőle a jellembeli komolyság vagy az élvezetek mérséklése (sed procul gravitas morum aut voluptatum parsimonia); a könnyedségnek és a pompakedvelésnek, néha a fényűzésnek is hódolt*…[496] Egy Iuvenalis-scholion szerint Piso azért érdemelte ki a *bonus* jelzőt, mert kiváló *latrunculus*-játékos volt.[497] Csakhogy nem biztos, hogy az összeesküvő Piso volt a *bonus* Piso, ráadásul a költő szerint költeménye hőse consulviselt férfi volt (*cum tua bissenos numeraret purpura fasces*…v. 70), az összeesküvő Pisóról viszont nem ismeretes, hogy consuli hivatalt viselt volna bármikor is. Ezek alapján kézenfekvőnek tűnik Hubaux feltételezése, aki az 57-es év consuljával, Nero hivataltársával, Lucius Calpurnius Pisóval azonosítja a panegyricus Pisóját.[498] Syme szerint is ellentmond az összeesküvővel való azonosításnak, hogy a költemény ezt a Pisót – elődeivel ellentétben – békében véghezvitt tetteiért dicséri *(pacata…laude nitentem)*.[499]

---

[494] Leggyakrabban Lucanusnak tulajdonították, ezt azonban semmilyen konkrét adat vagy meggyőző érv nem támasztja alá.
[495] *Laus Pisonis*, 162–163.
[496] Tacitus, *Annales,* 15, 48.
[497] Scholion ad Iuvenalem, 5, 109.
[498] Hubaux, 185.
[499] Syme, 379.

Lucius Pisóról, a 27-es év azonos nevű consuljáról sem lehet sokat tudni. Tacitus consulságán kívül két alkalommal említi nevét: egyszer, Antistius túlkapásai idején kijelölt consulként a néptribunusi hatalom korlátozása érdekében lépett fel,[500] majd Nero 62-ben két consulviselt társával együtt az államkincstár bevételeinek felügyeletével bízta meg *(vectigalibus publicis praeposuit)*.[501]

Bármelyik számításba jöhető Pisóról szól is a költemény, annyi bizonyos, hogy szerzője Calpurnius Siculus nyilvánvaló hatása alatt már Nero uralkodása idején írta. Ekkor – saját bevallása szerint – még nem volt húszéves, tehát a harmincas évek második felében kellett születnie. Ez és a Lucanus nyelvével való rokonság többeket is arra indított, hogy Seneca unokaöccsének tulajdonítsa a költeményt, a szóba került egyéb jelöltek ugyanis, Ovidius, Saleius Bassus és Statius nem fértek bele ebbe az időkeretbe. HAUPT előbb Calpurnius Siculus művének tartotta a panegyricust, majd felülvizsgálta és elvetette korábbi nézetét. Mai tudásunk alapján tehát nem azonosítható a *Laus Pisonis* szerzője.

d) Az Aetna

Az *Appendix Vergiliana* című gyűjteményben hagyományozódott a Vergiliusnak már az ókorban is csak fenntartásokkal tulajdonított[502] tanköltemény, az *Aetna*. A szerzőség körüli bizonytalanság természetesen számos találgatásra adott okot,[503] és 1471-es első kiadása[504] óta Vergiliuson kívül még kilenc római szerzőnek tulajdonították a művet. A korai kiadásokban Petronius Arbiter, a Satyricon szerzője szerepelt szerzőként, míg az idősebb SCALIGER, majd újabban DORNSEIFF Quintilius Varusnak, az ifjabb SCALIGER pedig Cornelius Severusnak tulajdonította a művet. Korán felmerült Seneca erkölcsi levelei címzettjének, Lucilius Iuniornak a neve, akinek szerzőségét négy kiváló filológus, WERNSDORF (1795), JACOB (1826), MUNRO (1867) és HAUPT (1873) is támogatta. De nem maradt le a feltételezett szerzők listájáról Manilius, az *Astronomica* szerzője sem, míg az újabb hipotézisek szerint a mű akár Seneca ifjúkori költeménye vagy az idősebb Plinius költeménye is lehetett volna. A múlt század végén az ókori kétségek ellenére a lengyel KRUCZKIEWIECZ kardoskodott Vergilius szerzősége mellett.[505]

A szerzőséggel kapcsolatban felmerült személyek közül senki mellett sem szólnak olyan érvek, amelyek cáfolhatatlan bizonyítékok lennének. Nyelvi, sti-

[500] Tacitus, *Annales,* 13, 28.
[501] Tacitus, *Annales,* 15, 18.
[502] Vö. *Vita Vergiliana Donati*, 18: *scripsit etiam de qua ambigitur Aetnam*. A Donatus-tanítvány Servius viszont Vergiliusnak tulajdonította a művet, vö. ad v. 3, 571: *causa huius incendii secundum Aetnam Vergilii*.
[503] GOODYEAR (1), 57.
[504] GOODYEAR (1), 11. véleménye szerint az első kiadásokban szinte ugyanazt az érthetetlen szöveget adták ki újra és újra kisebb változtatásokkal.
[505] GOODYEAR (1) 56–59. BÜCHNER, 1152–1154, D. LASSANDRO, Aetna. In: *Enciclopedia Virgiliana.* vol. 1. Roma 1985. 45–49.

lisztikai, filozófiai vagy más művekben fennmaradt utalásokból, testimoniumokból merített érvek talán szólnak egy-egy szerző mellett, még nagyobb mennyiségben hozhatunk fel azonban magából a műből, illetve a „hírbe hozott" szerzők kétségtelenül hiteles munkáiból olyan érveket, amelyek szerzőségük ellen szólnak. Mivel ezeknek a pro és contra érveknek egy része nyelvi alapú, induljunk ki a nyelvi tényekből.

A Vergilius szerzősége mellett érvelők döntő bizonyítékként azt hozták fel, hogy szerepel a költeményben egy olyan műalkotás, Apelles szobra, amelyről tudjuk, hogy azt Kr. e. 45-ben átszállították Rómába, s ezért Siciliában csak ez időpont előtt volt fellelhető. Ez igaz, ám a költemény nyelvi kifejezésformái – és ez szintén tagadhatatlan – nem e korszak költői nyelvének, s még csak nem is Vergilius nyelvének jellegzetességeit mutatják, mert számtalan vergiliusi allusiót találunk ugyan a szövegben (amelyeket a szorgos kiadók össze is gyűjtöttek), e kifejezések mellett azonban számos részlet utal elsősorban Catullus, Lucretius, de jóval későbbi szerzők: Ovidius, Propertius, Manilius, Germanicus vagy éppen Lucanus műveinek ismeretére.[506] Továbbmenve: a költeményre jellemző, ahogy azt Goodyear is megjegyzi, a mitológiai nevek görögös formájának használata,[507] ami egyáltalán nem igaz Vergilius esetében. Nem használja az *Aetna* szerzője például a latin költői nyelvben Ennius óta különlegesen hangsúlyos szerepet játszó összetett szavakat, s olyan jelentésben fordulnak elő egyes kifejezések, amelyek használata egyáltalán nem volt megszokott az arany- vagy ezüstkori költői nyelvben.[508] További ellenérv a vergiliusi szerzőséggel szemben a költemény verselése, amely BÜCHNER szerint sem nem neoterikus, sem nem archaikus, s különösen nem vergiliusi, hanem olyan, amely ismeri a klasszikus verselés lehetőségeit, de túllép azon.[509] A nyelvi és verselési sajátosságokon kívül a műben megjelenő poétakép sem egyeztethető össze Vergilius költőképével, aki jártas volt ugyan – amint az ókori életrajzokból és műveiből tudjuk – a természettudományokban, de mégiscsak költő volt, amit nem is tagadott, s természetétől mi sem állt távolabb, mint az a szatirikus hangvétel, amellyel az *Aetna* szerzője az egész költészetet illeti (v. 29sqq). A mantuai költő egyébként az *Aeneisben* is leírja az Etnát (3. 571sqq), e leírás szellemiségének azonban vajmi kevés köze van az általunk tárgyalt költeményéhez. Annak az egyetlen érvnek pedig, melyet a szerzősége mellett lándzsát törők felhoznak, azt vethetjük ellenébe, hogy egyáltalán nem biztos, hogy a kérdéses Apelles-mű említése nem római, hanem siciliai élményen alapul.[510]

GOODYEAR a költemény verselési sajátosságaira vonatkozó vizsgálódásokat összegezve arra a megállapításra jut a költemény keletkezésének idejével kapcsolatban, hogy az vagy Augustus uralkodásának utolsó éveire, vagy az azt kö-

[506] Legbővebb felsorolásuk VESSEREAU kiadásában és kommentárjában található: L'Etna. Paris 1905(1), 1923(2).
[507] GOODYEAR, 101.
[508] Aetnae Poematis Lexicon.
[509] BÜCHNER, 1146–1148.
[510] BÜCHNER is elveti ezt az érvet. Vö. 1153.

vető időszakra tehető. Több kutató a költemény *argumentum ex silentió*ját elfogadva bizonyosnak tekinti, hogy mivel szerepel a Vezúv, de nem szerepel a Vezúv Pompejit és Herculaneumot elpusztító hatalmas 79. évi kitörése, hanem a Vezúvról, mint szunnyadó vulkánról esik szó,[511] a költemény bizonyosan 79 előtt keletkezett.[512] Hasonlóan nyelvi és tartalmi jegyek szólnak az említett Quintilius Varus és Manilius ellen: az előbbi nem érdeklődött ilyen komolyan a természettudományok iránt, nem volt elutasító a költőkkel szemben (vö. *vita Vergiliana*), másrészt az *Aetná*ra későbbi költői-nyelvi sajátságok jellemzők; az utóbbi pedig *Astronomicá*jával éppen az ellenkező irányba mutat: nem a talpunk alatt lévő világ, hanem az ég felé; ráadásul az *Aetna* egyes részei, amint azt Lühr kimutatta, éppen Manilius kritikájaként értelmezendők.[513]

A rostán a további szerzők közül kihullik az idősebb Plinius, akinek egyes megfogalmazásai, amint azt a kutatók megállapították, közel állnak az *Aetna* kifejezéseihez, de költői művéről nem tudunk, sem arról, hogy ily szatirikusan szemlélte volna a költészetet.

A fennmaradt szerzők közül hármat kell együtt tárgyalnunk: Senecát, Lucilius Iuniort és Cornelius Severust, s e csoportosításnak Seneca Luciliushoz írt 79. levelének egyik megjegyzése az oka. A filozófus Seneca arról ír levelében, hogy az Etna költői leírásától még Cornelius Severust sem tánorította el, hogy előtte már két költőóriás, Vergilius és Ovidius is megverselte, s bizonyára Luciliusnak is összeszalad e témára a nyál a szájában.[514] A következő kétségeknek kell helyt adni: ha ez a mű Seneca fiatalkori műve lenne, amint azt Dal Zotto véli, akkor mért nem említi, hogy ő is írt egy ilyen művet fiatal korában. A levélből nem derül ki, de valószínű, hogy Lucilius Iunior nem teljes művet kívánt a vulkánnak és a vulkáni tevékenységnek szentelni, hanem úti élményei leírásakor keríthetett valószínűleg sort az Etna megverselésére. Vergilius és Ovidius csak részletet szentelt az Etnának, legalábbis ezt erősíti meg mind a két költőnél olvasható leírás, mind Seneca levelének szövege, s bár a költemény és Seneca *Naturalis Historiá*jának a földrengésről szóló része között számos párhuzam fedezhető fel, ez nem szól amellett, hogy Lucilius lett volna a szerző, hiszen olyan magabiztos természettudományos ismeret, amely a műből árad, a filozófus levelei alapján nem volt jellemző Luciliusra. Cornelius Severus pedig elsősorban történeti műveket alkotott, nem természettudományos munkákat. Ezek szerint éppen elég érv szól valamennyiük szerzősége ellen, joggal nevezi tehát általában *incertus*nak *(bizonytalan)* a mű szerzőjét a legtöbb kiadó.

A sor végére maradt az egyetlen szerző, akiről eddig még nem szóltunk: Petronius Arbiter. Petronius, amint azt a *Satyricon* fennmaradt részeiből tudjuk, verselt is. Nem is akárhogyan. A biztosan ő szerzette költemények közt vannak szerelmes versek és paródiák is (pl. Vergilius- és Lucanus-paródiák). Jólle-

[511] *Nunc extincta † super testisque † Neapolin inter / et Cumas locus est, multis iam frigidus annis…* (430–1) Az *Aetna* szövegét GOODYEAR kiadása alapján idézem.
[512] Goodyear 1, 59.
[513] F. F. Lühr, *Die Kritik des Aetna-Dichter an Manilius*. Hermes 99 (1971) 141–9.
[514] Seneca, *Epistulae morales*, 79, 5 sqq.

het az életéről elsősorban pletykák maradtak fenn, nyilván foglalkozott bölcselettel is, de oly mélységben és oly komolysággal talán mégsem, mint amilyen látszólag komoly odaadást mutat az *Aetna*-költemény. S nevette ugyan a költőket, és alkalomadtán el is verte rajtuk a port, azért mégiscsak költőnek tartotta magát. Ezért a tudomány sem vette komolyan a szerzőségét,[515] pedig a sok ellentmondás akár egy szatirikus íróra is vallhat.

Az ismeretlen szerző személyének körvonalazásához először is azokból a szerzőre vonatkozó megállapításokból indulunk ki, amelyeket a tudományos szakvélemény valószínűnek tart és helytállónak fogad el. Bizonyosnak tűnik, hogy a költemény szerzője a Kr. u. első század középső harmadában alkotta meg művét, a *terminus ante quem* pedig, amint azt már említettem, a Vezúv 79-es pusztító kitörésének időpontja. Az Etna – a Vezúvval ellentétben – folyamatosabb működést mutat, csúcsán, amely a tengerszinttől számolva több mint 3300 m magasan nyúlik fel az égbe, a központi nagy kráter mellett több kisebb kráter található. A Kr. u. első században, a harmincas évek közepén volt olyan kitörése, amely nagyobb pusztítással járt.[516] Az utána következő időszakban – a vulkán időszakos szunnyadása idején – (amint Seneca egyik megjegyzéséből is kitűnik)[517] a hegy megmászása nem számított ritka jelenségnek. A mű több részletéből is az derül ki, hogy szerzője felkapaszkodott a kráterekhez, de műve képzeletbeli címzettjét figyelmezteti, hogy ne merészkedjék túlságosan közel:

> *…majd ezer érvet lelsz sebesen, s igazukra a tények*
> *oktatnak s szemed, és hogy hidd, meggyőznek a tények.*
> *Sőt még érintése is intene, hogyha lehetne*
> *bátran megfognunk. Láng tart távol, tüzes őrség,*
> *ennek tiszte a nyilást óvni, az isteni műbe*
> *senki se láthat*.[518]

A költeményt tartalmi szempontból először SUDHAUS elemezte alaposan. Figyelmét főleg a költemény első felében megfogalmazott földrengéselmélet eredete kötötte le. Összegyűjtötte mindazokat a megjegyzéseket, elképzeléseket, amelyek a Kr. u. első századig ezzel a természeti jelenséggel kapcsolatban megfogalmazódtak, s az összegyűjtött anyag alapján arra a következtetésre jutott, hogy az *Aetna* szerzőjének elsődleges forrása a Kr. e. II és I. század fordulóján élt sztoikus filozófus, Poseidónios volt, aki filozófiai munkálkodása mellett a természettudományokkal is behatóbban foglalkozott. Ráadásul kettőjük mun-

---

[515] GOODYEAR (1) nem is említi meg a szerzőséggel kapcsolatban felmerült nevek között. 56–57.

[516] vö. Aitne, RE.

[517] Seneca, *Epistulae morales*, 79, 4.

[518] *Aetna*, 191–194 (Szabó Kálmán fordítása):
res oculos ducent, res ipsae credere cogent;
quin etiam tactu moneant, contingere tuto
si liceat; prohibent flammae custodia ignis
illi operi est, arcent aditus divinaque rerum…

kálkodása közt további párhuzamot sejtet. A költeményt egy, az Aetnához kapcsolódó történet zárja, amelyben Amphinomos és testvére az Etna kitörésekor – míg mások pénzüket, fegyvereiket mentették – legdrágább értékeiket: anyjukat és apjukat vették vállukra, s mentették ki a tűzből, s a tűz csodás módon megrettenve az oly hatalmas *pietas* láttán, meg sem perzselte őket (v. 605–45). E történetet Strabón, aki röviden szintén hivatkozik rá, – saját bevallása szerint – Poseidóniosnál olvasta.[519]

A költeményt – és ebben majdnem teljesen egyetértenek a kutatók – sztoikus filozófiai alapállás jellemzi.[520] A földrengést előidéző erő a *spiritus,* amely – miután a szelek behatolnak a nem teljesen tömör és különböző járatokkal keresztül-kasul behálózott földbe:

> *Széles földkerekének a vége amerre kiterjed*
> *s tornyosuló hullámú tenger zárja körébe,*
> *nem mind tiszta szilárd. Hisz a föld mélyét repedések*
> *tördelik és öblös lyukakat vájnak közepében.*
> *Vékony utacskákat képeznek*.[521] –

mivel a szűk járatokba szorul, ezért onnan kijutni csak nagy erőfeszítéssel – földrengést okozva – tud:

> *Ámde csatorna szilárd torkába se szél, se a tűzár*
> *sem folyik, úgy zúdul, s a közelben minden utat nyit,*
> *s áttör a föld kérgén is, ahol fala annyira vékony.*
> *Innen a földrengés, a lökés, ha nyitott hasadékot*
> *légáram töm el, és képlékeny, amit kifelé nyom*.[522]

Ez a *spiritus* pedig a sztoikusok *pneumá*jának pontos latin megfelelője. Amint már utaltunk rá, számos azonos megfogalmazás fedezhető fel Seneca *Naturales Quaestiones* című munkája és az *Aetna* között. Ennek vagy a közös forrás, vagy egymás műveinek az ismerete lehet az oka.[523]

A két mű közötti párhuzamok mellett még további sztoikus vonásai is van-

---

[519] Strabón, *Geographica*, 6, 269.

[520] Goodyear 2, 348 sqq.

[521] *Aetna*, 94–98:
quacumque inmensus se terrae porrigit orbis
extremique maris curvis incingitur undis,
non totum est solidum, denso namque omnis hiatu
secta est intus humus penitusque cavata latebris
exiles suspensa vias agit…

[522] *Aetna*, 150–154:
nec tantum in rigidos exit contenta canales
vis animae flammaeve; ruit qua proxima cedunt
obliquumque secat qua visa tenerrima claustra.
hinc terrae tremor, hinc motus, ubi densus hiantis
spiritus exagitat venas cessantia urget.

[523] Goodyear, 2, 348 sqq.

nak a költeménynek, amelyeket LAPIDGE foglalt össze legrészletesebben.[524] Véleménye szerint a szerző tisztában volt a sztoikus kozmológia latin kifejezéseinek pontos jelentésével, felhívja a figyelmet arra, hogy a természetet egy élőlényhez hasonlítva a földrengés okát *vis animae flammaev*ének (v. 151) illetve *torrens spiritus*nak (v. 343) nevezi. A Maniliusszal való hasonlóságnak is az azonos sztoikus alapállás az oka, s amint a világot *aeterno religatus foedere mundus*nak (v. 3.55) nevezi az *Astronomica* szerzője, hasonlóképpen fogalmaz az *Aetna* szerzője is:

> *…tudni, a Mindenség hány és milyen ősi elemből*
> *áll (romlástól félnek-e, vagy több századig élnek,*
> *s tartós szerkezetét örökös béklyó köti gúzsba?)*.[525]

A szövegben szereplő *natalia principia* kifejezést a sztoikus *archai*, a *vinclum*ot pedig a kosmosi *desmos*ról megfogalmazott chrysipposi metafora fordításának tartja. További bizonyítékként tesz említést a sztoikus *ekpyrósis*-elméletéről, amelyre a költeményben a *nihil insuperabile ab igni* (v. 538) megfogalmazás felel, és az 539. sorban olvasható *semina* szintén sztoikus fogalom: *spermatikoi*.[526]

A költeményből egyébként nemcsak a sztoikus kozmológia ismeretére és vallására utaló kifejezéseket találunk, hanem olyan elveket, nézeteket is, amelyek a sztoikus etikával függenek össze. A legjellemzőbb részlet a művet lezáró történet, amelynek tartalmát már korábban ismertettem. A vulkán elől menekülő embereket mély elutasítással ábrázolja a költemény szerzője:

> *…és ki-ki, mind, ami csak kedves, hurcolja magával.*
>
> *tum vero ut cuique est animus viresque, rapina*
> *tutari conantur opes*.[527]

Mindenki biztonságban akarja tudni a holmiját, s viszi magával balgán mindazt, amit értéknek tart, ki az aranyát, ki fegyvereit:

> *…ez nyög megrakva arannyal,*
> *másik fegyvert gyűjt, halmozva bolondul a vállán.*
>
> *gemit ille sub auro,*
> *colligit ille arma et stulta cervice reponit*.[528]

---

[524] M. LAPIDGE, *Stoic Cosmology and Roman Literature, First to Third Centuries A. D.* ANRW II. 36. 3. 1379–1429. Az *Aetná*ra vonatkozó részek: 1409–11.

[525] *Aetna*, 228–230:
scire quot et quae sint magno natalia mundo
principia / occasus metuunt ad saecula pergunt
et firma aeterno religata est machina vinclo.

[526] GOODYEAR (1), 199 is erre utal.

[527] *Aetna*, 614–615.

[528] *Aetna*, 615–616.

S a vesztüket éppen az okozza, ami kedves nekik:

azt, akit elfáraszt a csomag, feltartja a bűne.

defectum raptis illum sua crimina tardant.[529]

A fejvesztett menekülésben, a lángoló tűzkatlanban győzedelmeskedik a *pietas*nak (a sztoikusok számára is különösen fontos) erénye. Ezt a tanulságos eseményt Seneca is elmeséli a *De beneficiis*ben, s hasonlóan értékeli a történteket.[530]

Az, hogy a tankölteményt egy ilyen elbeszélés zárja, azt mutatja, hogy a szerző igyekezett alkalmazkodni a latin irodalmi hagyományhoz, jelesen Vergiliushoz, akinek *Georgicá*ja végén Orpheusról és Eurydikéről olvasunk, másfelől felfedezhető benne az a rokon vonás, amelyet a senecai hely élesen megvilágít, vagyis hogy a két ifjú tette olyan, mint az a tett, melyet a rómaiak ősatyja, Aeneas hajtott végre, amikor a romló városból gyermekét és apját menekítette ki. S ha már az irodalmi párhuzamok szóba kerültek, akkor hadd jegyezzem meg, hogy – ez szintén általánosan elfogadott megállapítás a szakirodalomban – mindazokból az irodalmi, képzőművészeti alkotásokból, mitológiai vonatkozásokból, amelyekre a költemény szerzője utal, kiderül, hogy jól ismerte a görög irodalmat, ismerte és használta a hellenisztikus irodalmi sablonokat, az első századra már klasszikusnak számító latin költőket, de a kortárs szerzőket is, s a latin költői nyelvet. S talán mégsem volt költő.

Vagy legalábbis nem tartotta magát annak. Kézzel-lábbal tiltakozik ugyanis a költők hazugságai ellen, akik közül egyesek azt állították az Aetnáról, hogy Vulcanus kovácsműhelye működik ott (vv. 29–35); mások, hogy mélyében a Cyclopsok serénykednek, hogy villámokat kovácsoljanak Iuppiter számára (vv. 36–40); míg akadtak (ez a magyarázat szerepel egyébként Vergiliusnál: Aeneis, 3, 571–82), akik a gigászok Iuppiter elleni lázadásával hozták kapcsolatba (vv. 41–73). Mindezeket a költők kitalálta hazugságoknak nevezi: *fallacia vatum* (v. 29), *haec est mendosae vulgata licentia famae* (v. 74). De nem is csoda, mert tudják, mi történt az alvilágban, mily viszályok, szerelmek dúltak az istenek között (vv. 76–84). Mindazt, amit a költők írtak – jóllehet Phoebust és a Múzsákat hívta segítségül művéhez – elutasítja, helyette – Lucretiushoz hasonlóan – a földi jelenségeket és azok okainak megismerését tartja a legfontosabb célnak, mert igaz ugyan, hogy fontos a csillagok járásának ismerete, ez ugyanis az elme isteni és örömteli gyönyöre (*divina est animi ac iucunda voluptas* v. 250), valójában azonban:

---

[529] *Aetna*, 617. Szabó fordításában ez másképpen szerepel.

[530] Seneca, *De beneficiis*, 3, 37, 2; 6, 36, 1. Az utóbbi utalás így hangzik: *Quis pium dicet Aenean, si patriam capi voluerit, ut captivitati patrem eripiat? Quis Siculos iuvenes ut bona liberis exempla monstrabit, si optaverit, ut Aetna inmensam ignium vim super solitum ardens et incensa praecipitet datura ipsis occasionem exhibendae pietatis ex medio parentibus incendio raptis?*

Mégis előbbrevaló, hogy a földről tudjon az ember,
s természet-nyujtotta csodáit mind kinyomozza:
ez közelebb áll hozzánk, mint a sok isteni csillag.[531]

És annak, aki meg akarja ismerni a természet jelenségeit és a jelenségek mögött megbúvó okokat és törvényszerűségeket, annak értelmével fel kell fognia a körülötte levő világ dolgait: *tu modo subtiles animo duce percipe causas* (v. 144) és utána a látható dolgokból következtetéseket vonhat le a láthatatlanokra: *occultamque fidem manifestis abstrahe rebus* (v. 115). Fontosnak tartja a jelenségek személyes tapasztalaton alapuló vizsgálatát, amint maga is saját tapasztalatait gyűjtötte össze – ez a költeményből egyértelműen kiderül –, amikor az Etnát versbe foglalta.

Mindezek alapján egy olyan lehetséges szerzőnek az alakja bontakozik ki, aki az első században (79 előtt) élt a birodalom fővárosában, szélesen művelt elme volt, a sztoikus filozófia eszmei talaján állott, nem költőnek, hanem természettudósnak vallotta magát, és szemléletmódjának meghatározó eleme volt a szatíra. A költeményben azonban oly sok az ellentmondás, hogy joggal merül föl, vajon kapkodásnak és figyelmetlenségnek, vagy nagyon is szándékos eljárásnak kell-e betudni, hogy kijelentései olykor szöges ellentétben vannak a követett gyakorlattal.

Mint idéztem: egyszer hosszan szidalmazza a költőket, hogy mindenféle képzelgéseket írtak az Alvilágról meg az istenekről, másszor pedig megszólítja azokat, akikről ezek a kitalált költői mesék szólnak, s tankölteményét is egy igazi költőhöz méltó csodás történettel zárja a szüleik életét megmentő testvérpárról. Ezt az esetet úgy meséli el, olyan költői eszközökkel, amelyek teljesen abszurddá teszik az elbeszélést. Csak egyetlen példaként: vajon komolyan lehet-e venni egy olyan költeményt, amelyben a lángok szégyenükben elpirulnak?

Elvörösödtek e jó ifjakhoz nyúlni, a lángok…

erubuere pios iuvenes attingere flammae…[532]

S az Aeneas-történetre hajazó befejezés olvastán az embernek az az érzése támad, mintha az egész *Aetna* a Nero-kori mitologikus költészet iránti fricskákkal lenne tele. Olvasunk benne Trója szent hamvairól, a városról, amelyet a császár fölmagasztalt. Olvasunk egy újszerű víziorgonáról, s tudjuk, Nero is foglalkozott ilyesmivel, s a tűzvész leírása is mintha a 64-es nagy római tűzvészt idézné.

Mindent összevetve azt hiszem, az *Aetna* című költemény Nero korának szatirikus terméke, amelynek szerzője kiválóan ismerte a kor irodalmát, s a műben

---

[531] *Aetna*, 251–253:
sed prior haec homini cura est, cognoscere terram
quaeque in ea miranda tulit natura notare:
haec nobis magis adfinis caelestibus astris.

[532] *Aetna*, 634. Szabó fordításában elsikkad az eredeti fogalmazás értelme: *Szégyellvén e derék…*

egy szórakoztató görbe tükröt próbált a korabeli olvasóközönség elé tartani. Szerzője bizonyára jól ismerte az akkori irodalmat és az irodalmi viszonyokat, talán rövidebb-hosszabb ideig kapcsolatban is állt egyik-másik körrel, több azonban a rendelkezésünkre álló adatok csekély volta miatt nem állapítható meg.

e) Az Ilias Latina

Az *Ilias Latina* vagy *Homerus Latinus* címen ismert, mintegy ezersoros költemény szerzője körül régóta folynak a találgatások, amelyekhez fő támpontot a műben fölfedezett *ITALICVS* akrosztichon adott. E név alapján sokáig Silius Italicusban, a *Punica* szerzőjében gyanították az eposz költőjét, újabban azonban általánosan elfogadottá vált SCAFFAI meggyőző érvelése nyomán az az (egyébként nem új) teória, hogy szerzője Publius Baebius Italicus.[533] Élete az újabban előkerült epigráfiai adatok alapján jól rekonstruálható: 45 körül született, s a Flaviusok uralma alatt katonai-politikai karriert futott be: Vespasianus alatt volt *tribunus plebis*, 85-ben *legatus Augusti* Lyciában, majd 90-ben *consul suffectus*.

Baebius Italicus a költeményt nagy valószínűséggel Nero uralkodásának kései időszakában, 62, vagy talán még később, 65 után írta,[534] de a megírás célja nem világos. SCAFFAI feltételezése szerint az *Ilias Latina* vagy egy, a rhétoriskolából éppenhogy kikerült fiatalember első szárnypróbálgatása, vagy egy Nero költői körében készült próbadarab. Ez utóbbi mindenesetre olyasmit föltételez, amit egyéb forrás nem támaszt alá, vagyis hogy Baebius a császár irodalmi köréhez tartozott.

A princeps hivatalos ideológiája iránti elkötelezettséget azonban a mű több vonása is megerősíti: Aeneas újszerű és Homéros *Ilias*ától idegen bemutatása, Apolló szerepének hangsúlyozása, és a pajzsleírás.[535]

A költő ábrázolásában Aeneast általában mint Venusnak a fiát mutatja be: *Veneris certissima proles* (v. 236), *Veneris pulcherrima proles* (v. 483), amely révén a hős isteni származását hangsúlyozza elsősorban. Ezzel nyilvánvalóan a még uralkodó Iulius–Claudius dinasztia isteni eredetét is mint hatalmi legitimáló tényezőt fejezi ki. Apolló alakjában pedig különlegesen fölerősödik az istenség görögellenessége: *Grais inimicus Apollo* (v. 614); *Troianus Apollo* (v. 830) stb. Az apollói görögellenesség eltúlzásának oka alighanem az lehetett, hogy a mű keletkezésekor Nero erőteljes hellénvonzalma még nem vált nyilvánvalóvá, vagyis Baebius Italicus még a császár 66-os görögországi „turnéja" előtt írta az eposzt.

A harmadik, Nero-korra való részlete a műnek Achilleus pajzsának a leírá-

[533] *Baebii Italici Ilias Latina.* introd., ed. crit., trad. ital. e comm. a cura di M. SCAFFAI, Bologna 1982.; PIR² B 17.

[534] SCHUBERT, 229–230.

[535] Erről lásd részletesen SCHUBERT, 230 sqq.

sa, amelyen az isteni kovács az ég és a tenger istenei mellett megjelenítette a szárazföldek emberi világát is:

A föld erdőket, szörnyű vadakat bir a hátán
és hegyeket, folyamot, meg városokat, mit erős fal
véd, ahol őrzik a törvényt s évenkénti jogával
küzd meg a polgárság. És itt pártatlan itélő
bíró ül, ki komoly homlokkal dönt a vitákban.
A pajzs más részén szűzek dala zengi a Paeant,
lágy kartáncba fonódnak, a jobbkeze dobra verődik.
Az meg a lant húrját finoman pendíti hüvelykkel
s hét szálból faragott sípon felcsendül a hang már:
mozgását a világnak visszhangozza az ének.
Más földet művel, súlyos rögöket tör a jószág,
érett, szép gabonát takarít be a jókaru béres,
s a maszatos gazdák a kisajtolt fürtnek örülnek.
Nyírja a nyáj a mezőt, kecskék meredeznek a szirten.
Pajzs közepén pedig ott állt Mars aranyos ragyogásban,
Ő, kit az isteni kéz végül remekelt, s körülötte
ült Clotho s Lachesis, szomorú, kígyóhaju úrnők.[536]

A homérosi pajzsleírással ellentétben Baebius Italicus költeményében az emberi világ ábrázolása egyfajta aranykori állapot megjelenítésévé válik, noha ez az ideális és idilli állapot nem azonos az ovidiusi és vergiliusi aranykorral.[537] Az emberek nem munka nélkül kapják a javakat *(rura colunt alii)*, de fáradozásuknak szemmel láthatóan bőséges gyümölcse fakad *(gaudet)*, s nem kell nélkülözniük. Mielőtt azonban a mezőkre tévedne a költő tekintete, a városokat mutatja be, amelyek már nem aranykoriak ugyan, mert magas falak védelme mögé bújnak *(cumque altis oppida muris),* de társadalmi és politikai éle-

[536] Baebius Italicus, *Ilias Latina,* 875–891:
terra gerit silvas horrendaque monstra ferarum
fluminaque et montes cumque altis oppida muris,
in quibus exercent leges annosaque iura
certantes populi; sedet illic aequus utrisque
iudex et litem discernit fronte severa.
parte alia castae resonant Paeana puellae
dantque choros molles et tympana dextera pulsat;
ille lyrae graciles extenso pollice chordas
percurrit septemque modos modulatur avenis:
carmina componunt mundi resonantia motum.
rura colunt alii, sulcant gravia arva iuvenci
maturasque metit robustus messor aristas
et gaudet pressis immundus vinitor uvis;
tondent prata greges, pendent in rupe capellae.
haec inter mediis stabat Mars aureus armis,
/ quem diva poesis reliquae / circaque sedebant
anguineis maestae Clotho Lachesisque capillis.

[537] Vö. Ovidius, *Metamorphoses*, 1, 5 sqq. és Vergilius, *Eclogae*, 4.

tük ideális, hiszen a törvény és a jog föltétlen uralmán nyugszik: a nép évente választ magának tisztviselőket *(annosaque iura certantes populi)*, s a bíróság szigorúan *(fronte severa)*, de részrehajlás nélkül dönt a peres ügyekben *(aequus utrisque)*.

Aranykori állapotot idéz az Apolló tiszteletére kartáncot lejtő szüzek képe, énekelnek, s dalukat lant és pánsíp hangja kíséri. Maga Apolló *(ille)* játszik a húrokon, alighanem ő fújja a sípot is, s oly dal jön létre, amely harmóniában van az egész világmindenséggel *(carmina componunt mundi resonantia motum)*. Scaffai véleménye szerint az Apolló-ünnepen föllépő lányok *(castae puellae)* a múzsák.[538] Eldönthetetlen viszont, hogy ennek az Apolló-ünnepnek a leírását az a görög balett ihlette-e, amelyet 63–64 táján vitetett színre Nero.[539] Ennek ellenére egyértelműen a császár apollói vonásait kívánja hangsúlyozni a költő, amelyeket végül a pajzs közepén ábrázolt Marssal egészít ki, ami nem ellentmondás, hanem inkább kényszerű kompromisszum, hogy ne szakadjon el túlzottan a harcos Achilleustól.

Az elmondottakból kitűnik, hogy Baebius Italicus megpróbálta költeményében a Nero-panegyricusok legáltalánosabb eszközeit fölhasználva támogatni a princeps hivatalos ideológiáját, ám ezzel alighanem már elkésett. Vespasianus alatti karrierje azt sejteti, hogy Nero iránti óvatos elkötelezettsége dacára az új hatalom olyannyira megbízott benne, hogy jelentős tisztségeket tölthetett be. Ez pedig azt is jelenti: Baebius Italicus aligha kerülhetett be Nerónak 65-re már igencsak szétzilálódott költői körébe.

[538] Scaffai, 390.
[539] Cizek (2), 127; Schubert, 234.

VIII.

MINDENNAPI IRODALOM

a) Gúnyversek

Suetonius császáréletrajzaiban többször feljegyezte azokat a rigmusokat, epigrammákat, amelyek a princepsek életének egy-egy jelentős eseményét dokumentálták. Az Augustus „isteni" lakomáiról vagy Caligula születési helyéről szóló epigrammákat már idéztem, érdemes azonban azokat a verseket is közelebbről megvizsgálni, amelyek Neróról születtek, mert jól tükrözik azt, hogyan vélekedett a római közvélemény a császárról. *Ilyesmit görögül és latinul városszerte terjesztettek írásban, szóban egyaránt* – mondja Suetonius,[540] és öt epigrammatikus versikét sorol fel, melyek közül kettő görög, a többi pedig latin nyelvű, s három arra vonatkozik, hogy Nero meggyilkoltatta tulajdon anyját.

Nšrwn 'Oršsthj 'Alkmšwn mhtroktÒnoi.
(Nerón, Orestés, Alkméón: anyagyilkosok)

neÒyhfon: Nšrwn id…an mhtšra ¢pškteine.
(Új egyenlet: NERÓN = saját anyjának gyilkosa)

Quis negat Aeneae magna de stirpe Neronem?
sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.
(Aeneas – efelől nincs kétség – őse Nerónak:
Apját az: s anyját átsegitette emez.)

Az anyagyilkosságra vonatkozó három epigramma feltételezhetően azonos időből, talán az Agrippina halála utáni hónapokból, az 59-es év második feléből származik. Az elsőben két mitológiai személlyel állítja párhuzamba az ismeretlen szerző Nerót, Orestésszel, a felesége ármányának áldozatul esett Agamemnón fiával és Alkmaiónnal, a thébai Amphiaraos és Eriphylé fiával, akinek a delphoi Apolló parancsolta meg, hogy büntesse meg anyját, amit a sikeres hadjárat után végre is hajtott. Ezért a tettéért – Orestéshez hasonlóan – a Furiák eredtek Alkmeón nyomába és büntették őrültséggel.

A Nero és Orestés meg Alkmeón közt vont párhuzamban, ha a mitológiai utalás pontos hátterét vizsgáljuk, van némi ellentmondás, hiszen a mitológiai hősök – hiába kényszerülnek később tettük miatt a bosszúálló istenek elől menekülni – tettüket isteni felhatalmazással hajtják végre, amiről Nero esetében nem beszélhetünk. Mindhárom személy esetében közös azonban az, hogy a

[540] Suetonius, *Nero*, 39.

meggyilkolt anyák nem voltak vétlenek, hanem valamilyen korábbi tettükért szenvedték el a büntetést. Orestés apja meggyilkolásáért és trónjának jogtalan elfoglalásáért emelt kezet anyjára, Klytaimnéstrára, Alkmeón pedig az isteni parancs szerint cselekedett, amelyre testvére is feleskette. Agrippináról – emlékirata ellenére is – az a hír járta, hogy megmérgezte férjét, Claudiust, tehát bűnhődése akár jogszerűnek is tűnhetett volna. Az epigramma azonban mást emel ki: nem a büntetés jogosságát, hanem a közös bűnt, az anyagyilkosságot. Nero a közös bűn miatt válik hasonlóvá a mitológiai alakokhoz.

Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy Orestés és Alkmeón a görög tragédiákban gyakran megjelenített alakok, az utóbbi a thébai mondakört megelevenítő drámákban, az előbbi a trójai mondakörhöz kapcsolódókban szerepel, és történetüket a korabeli Rómában is bizonyára gyakran vitték színre. Neróról ráadásul azt is följegyezték, hogy énekelt az anyagyilkos Orestés szerepében is *(inter cetera cantavit…Oresten matricidam),*[541] s talán az sem elképzelhetetlen, hogy Alkmeón alakjában is megjelent a színpadon. Így az epigramma nem pusztán mitológiai párhuzam, hanem egyben utalás a császár színpadi szerepeire is, vagyis nem feltétlenül az Agrippina halálát követő időszakból, hanem későbbről, Nero nyilvános fellépéseinek idejéből származik.

A másik görög sorról nem kevesen értekeztek már annak furcsasága miatt: a számokat is jelentő görög betűk végösszege mindkét oldalon ugyanannyi (1005), vagyis az egész sor matematikai egyenletként is felfogható.

ΝΕΡΩΝ = ΙΔΙΑΝ ΜΗΤΕΡΑ ΑΠΕΚΤΕΙΝΕ

Ennek a sornak a keletkezési ideje meghatározhatatlan, de még azt sem lehet teljesen kizárni, hogy az Agrippina meggyilkolása előtti időkből való, hiszen állítólag már születésekor megjövendölte egy csillagjós, hogy anyját meg fogja ölni, így a Nero név felvétele utáni időkben is születhetett ez a jövendőmondásnak tűnő sor.

A harmadik epigramma a Iulia gens mitológiai ősatyjához hasonlítja a princepset a *tollo* ige kettős jelentését *(felemel* és *megsemmisít)* kihasználva, a Trójából való kimenekítést Agrippina meggyilkolásával állítva párhuzamba. A vers első sorában szereplő szavak ráadásul Vergilius Aeneisének egyik-másik kifejezésére emlékeztetnek: az *Aeneae* alak legtöbbször ebben a metrikai pozícióban szerepel az eposzban is, és a *magna de stirpe* is vergiliusi reminiszcencia: *filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum*?[542] Ezekkel a szavakkal Aeneas fordul Anchiseshez, amikor meglátja Augustus fiatalon elhunyt reménységét, Marcellust. Bár a pentameterben szereplő *sustulit* igét Vergilius nem használta *megsemmisít* értelemben, az elégiaköltőknél hasonló értelemben és verstani helyzetben azonban többször előfordul.[543] Mindez azt mutatja, hogy az epigramma irodalmilag magasan képzett körökben született, és nem a római köz-

[541] Suetonius, *Nero*, 21, 3.
[542] Vergilius, *Aeneis,* 6, 864.
[543] Vö. Propertius, *Elegiae*, 1, 11, 8; Ovidius, *Fasti*, 2, 824; 3, 364; 6, 20 etc.

nép, hanem az arisztokrácia kritikáját fejezi ki, amely Nero idejében fogalmazódott meg minden addiginál élesebben a rómaiak ősatyja, Aeneas ellen, hiszen ebből az időből származik az a pompeji falfestmény is, amely majomként ábrázolta Aeneast. De ebből az időből valók az *Aeneis*nek azok az értelmezései is, amelyek elmarasztalták Vergiliust, mert – bizonyos mítoszvariációk szerint – a honát eláruló hőst választott eposza főszereplőjéül.

A két másik latin nyelvű epigramma közül az első legkorábban a hatvanas évek közepéről, 64-ből származhatik, hiszen egyrészt Nero nem lépett fel korábban a széles nyilvánosság előtt színpadon, így szenvedélye nem lehetett különösen ismert Róma lakossága előtt, másrészt a vers a parthus háborúkra utal:

Dum tendit citharam noster, dum cornua Parthus,
noster erit Paean, ille Hecatebeletes.

(Míg a miénk lantját ajzotta, a parthus az íjat:
Paean lesz a mienk, az meg a Messzelövő.)

A birodalom keleti felében a parthusokkal való háborúskodás szinte végigkísérte Nero egész uralkodását. A római legiókat kiváló katonák irányították, akik közül messze kiemelkedett Corbulo, aki később szintén a császár áldozatává vált. A keleti tartományokban történtek ismertetése nélkül is világos, hogy az epigramma abból az időből való, amikor Nero már lantművészetét a nyilvánosság előtt is bemutatta, vagyis a 60-as évek első feléből, viszont a Corbulo sikeres 63-as parthusok elleni hadjárata előttről. (A fordítással ellentétben a *citharam tendit* jelen idejű, tehát a vers keletkezésével való egyidejű tevékenységre utal.)

A vers szellemessége a Nero küllemében is megjelenített Apolló isteni attribútumainak a megoszlásában rejlik: míg a versben néven nem nevezett Nero mint a múzsákat vezető isten jelenik meg, addig a parthus az *Ilias* harcos Apollójának képében. Ugyanakkor az sem elképzelhetetlen, hogy a vers valójában csak áttételesen vonatkozik Neróra. Nem Nero lesz Paean, és nem a parthus harcos Hecatebeletés, hanem Apolló, akinek több szobrot is állítottak Rómában a 60-as években. Vagyis a rómaiak Apollója lesz Paean, a parthusoké pedig a Messzelövő.

Az epigramma virtuozitása szintén azt mutatja, hogy szerzője magasan képzett, a görög irodalomban jártas személy lehetett, így kritikája az arisztokrácia és nem a Nero lantművészetét elismerő köznép császárkritikája.

Roma domus fiet: Veios migrate, Quirites,
si non et Veios occupat ista domus.

Rómából egy ház lesz: költözz Veiibe, polgár,
Bár lehet, elnyeli majd Veiit ugyancsak e ház.

Köztudott, hogy a 64 nyarán pusztított emlékezetes római tűzvész után Nero teljesen átformálta Róma arculatát, olyan rendelkezéseket hozott, ame-

lyekkel a hasonló esetek megismétlődését kívánta megakadályozni: ekkortól kellett a többemeletes lakóházak utcafrontján porticust építeni, hogy annak tetejéről könnyebben olthassák a tüzet. Mivel a tűz nem kímélte a Palatinust sem, és a palota egy része is a lángok martaléka lett, Nero úgy döntött, hogy új helyen, a császárfórumoktól nem messze, annak a tónak az oldalán, amelynek helyén a Flaviusok alatt felépült a Colosseum *(Amphitheatrum Flavium)*, új, fényűző palotát építtet, a *Domus Aureá*t, vagyis Aranyházat. Az epigramma nyilvánvalóan a nagyszabású építkezések megkezdésekor, 65 táján született. A szerző, miután rögzítette a fejleményeket *(Roma domus fiet)*, az eclogák Vergiliusának hangján szólítja távozásra a város lakosait: *haec mea sunt, veteres, migrate, coloni!* – idézi Moeris a 9. eclogában az új tulajdonos, a letelepített veteranus szavait.[544] A Nero-kori költő azonban meg is határozza a célt: *költözz Veiibe*, ebbe a Rómától mintegy húsz kilométerre északra fekvő etruszk városkába. Vajon miért éppen oda?

A római történelembe fordulópontként vonult be az etruszk város elfoglalása Kr. e. 396 táján.[545] A várost tíz évig ostromló, majd elfoglaló M. Furius Camillus rossz példát mutatott a későbbi hódítók számára: csapatainak megengedte, hogy legyilkolják a város lakosságát, a megmaradottakat pedig rabszolgasorba kényszerítette. Az epigramma szerzője azonban más szempontból hivatkozik Veiire és elfoglalásának idejére. Livius az *Ab urbe condita* 5. könyvében mondja el Rómának a veiiek ellen viselt sikeres háborúját és a Róma elleni gall támadást. A gallok előbb az Allia folyónál verték meg a rómaiakat, majd bevonultak a városba, és a Capitolium kivételével az egészet elfoglalták. A Róma felszabadítására irányuló hadműveleteket a Veiit elfoglaló Camillus vezette, aki – Livius szavai szerint – *háborúban megmentett hazáját a békében másodszor is megmentette, megakadályozta a Veiibe való áttelepülést*.[546] A történetíró leírja azt a beszédet is, amelyet Camillus azért mondott el, hogy maradásra bírja a népet: *utoljára Camillus – minthogy a tribunusok a népgyűléseken kitartóan igyekeztek rábeszélni a népet, hogy hagyja itt a romokat, és költözzék át a teljesen sértetlen Veiibe – az egész senatus kíséretében megjelent a népgyűlésen…*[547]

A vers szerzőjét tehát a gallok támadására emlékeztette a tűzvész által elpusztított és rombadőlt város, valamint a Domus Aurea hamarosan elkezdett nagyszabású építkezései. A császár ráadásul még rettenetesebb dolgot művel, mint a gallok, hiszen a rómaiak még Veiiben sincsenek biztonságban.

Csak közvetetten vonatkozik Neróra az a disztichon, amelyet Otho életrajzában jegyzett fel Suetonius:

---

[544] Vergilius, *Eclogae*, 9, 4.

[545] Cary-Scullard, 71–72.

[546] Livius, *Ab urbe condita*, 5, 49. (Muraközy Gyula fordítása.)

[547] Livius, *Ab urbe condita*, 5, 50, 8: *tum demum agitantibus tribunis plebem adsiduis contionibus ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent, in contionem universo senatu prosequente escendit atque ita verba fecit.*

Cur Otho mentito sit, quaeritis, exul honore?
uxoris moechus coeperat esse suae.

(Kérded, Othót mért tüntették ki a számüzetéssel?
Mert feleségével összeszüré a levet.)[548]

Othót 59-ben, Agrippina meggyilkolásának évében távolította el Rómából Nero azáltal, hogy Lusitaniába küldte legatusként, ahol tíz évig működött közmegelégedésre. Bár az epigramma szerzőjének kilétét éppúgy homály fedi, mint a többi Nero idejében keletkezett vers költőjéét, nem lehet véletlen, hogy időben is egybeesik és formájában is hasonlít arra a disztichonra, amely Nero Aeneastól való származásának vitathatatlanságára céloz. A két esemény nagyjából egy időben történt, és a két epigramma egy kérdésből és a rá adott válaszból áll. Mindezek alapján nem lehetetlen, hogy a két epigramma ugyanattól a személytől származik, aki több tréfálkozó disztichont is faraghatott a korabeli eseményekről.

Suetonius, miután idézte a Neróra írt gúnyverseket, megjegyzi – amint már idéztem –, hogy *sohasem kutatta, kik e versek szerzői, sőt megakadályozta, hogy súlyosan megbüntessenek közülük néhányat, akiket a senatusnál feljelentettek*.[549] Ha egyik-másik szerzőjét feljelentették a senatusnál, akkor ismert, talán befolyásos személyeknek kellett lenniük, ami szintén amellett szól – amint korábban hangsúlyoztam –, hogy e gúnyversekben a római arisztokrácia kritikája fogalmazódott meg a császárral szemben, s nem a plebs véleményét tükrözik. Tacitus ráadásul nem ennyire megbocsátónak mutatja be Nerót, hiszen több esetet is elmond, amikor a princeps keményen lépett fel különböző gúnyversek szerzői ellen. 62-ben történt az a korábban már említett eset, hogy *Antistius praetor (…) gúnyverseket faragott a princeps ellen, s elő is adta egy népes társaságban, mikor Ostorius Scapulánál lakomázott*.[550] A császár a történetíró szerint Antistius fejét követelte, de Thrasea Paetus ellenállásának köszönhetően az ítélet végül száműzetés lett. Antistius Sosianus[551] meglehetősen önfejű ember volt, s néptribunusi működése idején komoly galibát okozott, mivel hatáskörét túllépve praetori rendelkezéseket semmisített meg.[552] Alighanem ez a féktelenség vezethette akkor is, amikor *probrosa adversus principem carmina factitavit*. A *probrosum carmen* kifejezés Tacitus szótárában egyértelműen gúnyverset, alighanem csipkelődő epigrammát, és nem hosszabb költeményt, például szatírát jelent.[553] Talán az sem elképzelhetetlen, hogy Fabricius Veientónak a senatorok és papok ellen írt gyalázkodásaihoz hasonlóan Antistius gúnyolódása is szélesebb nyilvánosságot kapott, s az epig-

[548] Suetonius, *Otho*, 3.
[549] Suetonius, *Nero*, 39.
[550] Tacitus, *Annales,* 14, 48, 1.
[551] PIR² A 766.
[552] Vö. Tacitus, *Annales,* 13, 28, 2 sqq.
[553] Tacitus, *Annales,* 15, 49: ilyen költeményeket írt Nero is Afranius Quintianus ellen, illetve C. Cominius Tiberius ellen: 4, 31.

rammákat, amelyek feltételezhető száműzetésénél korábbra datálhatók, neki kell tulajdonítani.

Nem ő volt azonban az egyetlen, aki gúnyverseket faragott Neróról. Lucanusról is tudjuk, hogy miután publikációs tilalommal sújtotta a császár, éles hangon támadta, de ő alighanem a császár és befolyásos barátai tehetségtelenségét pellengérezte ki, s egy *famosum carmen*ben,[554] nem epigrammában támadta Nerót, bár maradtak fenn tőle epigrammaszerű versek is.[555]

Gúnyversek faragása egyáltalán nem volt szokatlan a rómaiaknál, és – úgy látszik – Nero idejében még egyfajta divatja is volt az efféle írásoknak, elég Seneca *Apocolocyntosis*ára utalni, amely az egyetlen ebből a korból teljes egészében fennmaradt ilyen jellegű irodalmi mű. E művek népszerűségére utal az, hogy Nero fenyegetést látott Antistius gúnyolódásában, s Tacitus szerint Nero is nevetség tárgyává tette a Piso-féle összeesküvés egyik résztvevőjét, *a hírhedten elpuhult (mollitia corporis infamis)*[556] Afranius Quintianust egy gúnyverssel.

Tacitus említést tesz még egy bizonyos Curtius Montanusról is, akiről semmi közelebbit nem lehet tudni azon kívül, hogy Thrasea elleni eljárás következtében őt is megvádolták azzal, hogy *kárhozatos verseket (detestanda carmina)*[557] írt, ami a történetíró szerint alaptalan volt. Büntetésként végül eltiltották a közéleti tevékenységtől, aminek Tacitus szerint egyetlen oka az volt, hogy *megcsillogtatta tehetségét (protulerit ingenium)*.[558] Curtius Montanus később újra bekapcsolódott a politikai életbe, és a Flaviusok alatt senatorként felszólalt, hogy állítsanak emléket az összeesküvő Pisónak, majd – többször utalva Neróra – kemény hangon kelt ki Regulus ellen. [559]

Költői tevékenysége és egyértelmű politikai nézetei miatt egyesek neki tulajdonítják az *Octavia* című tragédiát, ezt azonban semmilyen forrás sem támasztja alá.

Suetonius a Nerón való gúnyolódások közt arról is megemlékezik, hogy a színpadokon is gyakran utaltak a császár által elkövetett gyilkosságokra, mert az atellana-színész Datus az *ég áldjon, apám, ég áldjon, anyám* szavakat ivást és úszást utánzó mozdulatokkal kísérte, a darab végén pedig a teljes senatus meggyilkolására célzott gesztikulálásával. Büntetésből Nero kitiltotta egész Italiából a vakmerő színészt.

A nép közhangulatáról nem a gúnyversek, hanem a falfirkák, szobrokra akasztott szellemes, de nem verses, hanem prózai feliratok árulkodnak. Az egyik úgy szólt, hogy Nero még a kakasokat is felriasztotta énekével, ami a kétértelmű *Gallus* szóval a fellázadt Vindex fenyegetésére utalt, aki 68 elején lázadt fel katonáival a császár ellen.

---

[554] *Vita Lucani*, I, 5.
[555] Morel, 130.
[556] Tacitus, *Annales,* 15, 49.
[557] Tacitus, *Annales,* 16, 28.
[558] Tacitus, *Annales,* 16, 29.
[559] Tacitus, *Historiae*, 4, 40; 4, 42.

Nyilvánvalóan különbséget kell tehát tennünk a Nero személyére és cselekedeteire tett különféle megnyilvánulások közt. A szóban vagy írásban terjesztett epigrammatikus gúnyolódások, amelyek az ötvenes évek végétől kezdtek el szaporodni, a császár arisztokrata ellenzékének köréből származtak, míg a hatvanas évek második felére datálható szellemes, csattanós falfirkák a romló gazdasági helyzet miatt egyre elégedetlenebb római köznép véleményét tükrözik. Valószínűbb is, hogy csak az alacsonyabb társadalmi rétegeknek nyílt lehetőségük arra, hogy az éj leple alatt észrevétlenül fessék fel véleményüket az oszlopokra, házfalakra vagy a császár szobraira. Ezt titokban nem tehette meg egy előkelő római, aki éjszaka a rossz közbiztonság miatt aligha merészkedett ki magányosan feliratokat pingálni az utcára. Igaz, az sem elképzelhetetlen, hogy az efféle kényes feladatok elvégzését az arisztokrácia szegény cliensekre vagy rabszolgákra bízta.

A Nerón való élcelődésnek még egy ember esett áldozatul Rómában, a Pisoféle összeesküvésben vétlen M. Iulius Vestinus Atticus, a 65-ben hivatalban lévő consul. Tacitus azt írja, hogy *Nerónak Vestinus elleni gyűlölete a legbensőbb barátságból (ex intima sodalitate) eredt, tudniillik Vestinus lenézte a princepsnek teljes valójában megismert puhaságát (ignaviam principis), Nero pedig félt barátja vadságától, aki gyakran kíméletlen szellemességgel csúfolta (saepe asperis facetiis inlusus), s minthogy abban sok igazság rejlett, keserű emléket hagyott maga után*.[560] Ehhez járult Vestinusnak az a ballépése, hogy feleségül vette Nero szeretőjét, akivel később össze is házasodott a császár, Statilia Messalinát.

A történetíró szavai azt sugallják, hogy Vestinus egykor maga is Nero szűkebb baráti körébe tartozott, de nyers kritikája szembefordította vele a császárt. A *facetiae* kifejezés alapján nem lehet eldönteni, milyen módon élcelődött Vestinus, de talán nem lehetetlen, hogy versekben fogalmazta meg kritikáját. Amellett, hogy nem lehetett sokkal idősebb Nerónál, s emiatt talán költői körének is tagja volt, az szól, hogy Tacitus szerint vele nagyjából egyidős, tagbaszakadt, izmos rabszolgái voltak *(delectam iuventutem)*, akiknek ellenállásától joggal tarthatott a princeps.[561]

Nerónak, ha visszatekintünk korábbi életére, látható, mindvégig el kellett viselnie a baráti, rokoni körből eredő epés megjegyzéseket, netán sértéseket, hiszen már Britannicus is sok borsot tört az orra alá azzal, hogy örökbefogadása után is vér szerinti apja nevén szólítgatta, s alighanem szűkebb baráti társaságában is gyakran lehetett duhaj társai, Otho, Vitellius vagy az összeférhetetlen Vestinus és az elegánsan szellemes Petronius tréfálkozásának célpontja. Suetonius bizonyára téved, amikor azt állítja, hogy az ellene írt gúnyversek szerzőit egyáltalán nem üldözte Nero, elég csak Antistius praetor esetét említeni. Mivel csak töredékét ismerjük ezeknek a gúnyolódásoknak, nagyon nehéz megállapítani, hol húzódott az a vékony határ, amelyen túl a császár már nem tudta tolerálni, ha az ő kárára élcelődtek.

[560] Tacitus, *Annales,* 15, 68.
[561] Tacitus, *Annales,* 15, 69.

b) Rögtönzések

A római lakomák, de mondhatni a római társadalmi élet elengedhetetlen kelléke volt a szellemes élcelődés, amely Petroniust is a társaság középpontjává, ünnepelt divatdiktátorává tette. A társas érintkezések alkalmával a hangulat fokozására napjainkhoz hasonlóan a tréfálkozás célpontja a hatalmi elit, alighanem elsősorban a császár volt, aki hóbortos és a tradicionális rómaihoz egyáltalán nem illő szenvedélyeivel jó anyagot szolgáltatott a félig komoly, félig komolytalan, de mindenképpen jelzésértékű viccelődéshez. Ilyen körülmények közt születhettek azok a rögtönzött versek, amelyekről forrásaink beszámolnak.

Lucanus életrajzában maradt fenn, hogy „költői tehetsége bizonyítására" rögtönözte csak töredékekben ismeretes Orpheus című költeményét: *et ex tempore Orphea scriptum in experimentum adversus conplures ediderat poetas*.[562] Ezt a költeményét Statius szerint a színház nyilvánossága előtt is bemutatta a költő:

> *S színen tapsot arat, ha elszavaltad,*
> *hálátlan Nero*[563] *és a sarjam, Orpheus.*
>
> *Ingratus Nero dulcibus theatris*
> *et noster tibi proferetur Orpheus*.[564]

A fennmaradt töredékekből az derül ki, hogy a költemény, noha Vacca szerint rögtönzés volt, nem megbélyegző szándékkal készült, hanem valóban Orpheus mítoszát dolgozta fel.[565]

[562] *Vita Lucani*, 2, 13.
[563] Utalás arra, hogy Nerót Lucanus versben köszöntötte az első *Neroniá*n.
[564] Statius, *Silvae*, 2, 7, 58–59. (Muraközy Gyula fordítása.)
[565] Vö. Morel, 128–129.

IX.

A NERO-KORI KÖLTÉSZET KORTÁRS KRITIKÁJA

a) Persius I. szatírája

Persius, a 62-ben fiatalon elhunyt szatíraköltő a műfaj hagyományainak megfelelően górcső alá vette költészetében kora irodalmát és irodalmi életét, amelyet a különböző költői körökkel és költőkkel, írókkal tartott személyes kapcsolatnak köszönhetően kiválóan ismert. Az alábbiakban az ő műveire támaszkodva vázolom fel a Nero-kori irodalmi élet és irodalom visszásságait és jellemző vonásait.

Írni bezárkózunk, prózát ez, verset a másik,
hogy remekünk óriási tüdő suttogja libegve.
Persze, a népnek adod te elő, trónolsz a magosban,
– végre! – fehérlő új tógád, születésnapi gyűrűd
hordva bodor hajjal, s könnyed futamokra idegzett
torkodat öblögeted s vágyódva epedsz szemeiddel.
S látod, a nagy Titusok csúful reszketnek, a hangjuk
elcsuklik, ha a mű közelíteni kezdi a lágyék
táját s verssorait rezgetve a májba hatol be.
Új füleket tartsz jól – vénség! – az ilyen csemegékkel,
mikre te is, beteges bőrű, már intesz: „Elég, jaj!"
„Mért a tudás, ha kovász nem lesz vagy kis fügemag, mely
meggyökerezve feszít szét téged s nő deli fává?"
Innen a sápadt gond? Ó, erkölcs! Hát a tudásod
semmi se addig, míg a világ nem látja, mit is tudsz?
„Jó, de olyan szép, hogy mutogatnak súgva: Ez itt ő!
Semmi neked, hogy száz göndör gyerek ír a müvedből
leckét?" Látod, ivás közben, ha magát teleette,
így szól Romulusunk faja: „Halljuk az isteni verset!"
S egyikük elsápog violás köpönyeggel a vállán
egy rémes valamit, s orrán át szűri a hangot.
„Phyllist", „Hypsipylét" nyögi el, s ami könnyes idétlen
vers csak akad, gáncsot puha szájjal vetve a szónak.
Tapsol a férfisereg; nem boldog ilyenkor a költő
hamva? A sírkő nem könnyül meg ilyenkor a testén?
Őt dícsérik evés közben; nem fog kivirulni
lelke, dicsőült pora és sírdombja azonnal
szép ibolyákkal? „Csak gúnyolsz – szól ő –, te nagyon fenn
hordod az orrod! Mert ki ne vágynék rá, hogy a nép csak
róla beszéljen, hogy művét cédruskenet óvja,
és bele majd ne halat s tömjént csomagoljon a boltos?

Bárki vagy is, kit imént vitatársamként ideírtam,
nézd, ha a tollam alól kikerül tán egy derekabb vers,
(ritka madár bizony ez), de ha egy jobb vers kikerül, nem
bánt a siker, hisz nincs szaruból nékem sem a szívem.
Csakhogy a végső, fő mérték sose lesz az előttem,
hogy kiabálj: „Pompás! gyönyörű!" Nézd csak meg e „pompás"-t,
mit rejthet? Nem az Attius Iliasát, e hunyortól
részeg művet? Elégia-versecskét, mit a gazdag
diktál tele hassal, s mit csak a citrusbeverőkön
írnak? Az asztalodon csalogat forrón a malaccsecs,
ócska köpenyt osztasz libabőrös, pőre cliensnek:
s szólsz: „Igazat mondj, mert az igazságot szeretem csak!"
Hát lehet? Elkezdjem? Bárgyúskodsz – tökfej! – amíg nagy
gyomrod – akós hordó – jó másfél lábra dagad ki!
Ó, Ianus! Kibe csőrt nem vág egy gólya se hátul,
s hosszu szamárfüllel fürgén kit senki se gúnyol,
s mint szomjas kutya, oly hosszúra se ölti a nyelvét.
Ám ti, nemes sarjak, kiknek joga hátrafelé nem
látni, tanácsos ügyelni: mögöttetek úgy grimaszolnak!

S mit mond róluk a nép? Mit? Hogy most végre először
ömlik a vers lágyan. S hogy eresztékén akadékos
körmöd is átsiklik. S hogy a költő pontos, akár az
ács, ki vörös mérőzsinegére figyel hunyorítva.
Feddje az erkölcsöt, pompát, a királyok ebédjét
költőnk, ontja a nagy szavakat neki máris a Múzsa."
Ím, hős jellemeket hoznak ma, akik kis ügyekről
verseltek görögül, nem tudva leírni egy erdőt,
sem dícsérni a dús falu tájékát, hol a tűzhely,
meg kosarak, malacok, Palesnak füstöl a széna.
Innen jött Remus és Cincinnatus, kire – mint már
diktátorra – a szántón adta az asszony a tógát
ökre előtt, s az ekét haza lictor vitte. – Csodás vers!
Bacchusi Acciusunk kidagadt erü verse kinek kell
itt még? Vagy kire hat Pacuvius „Antiopéja"
telve szemölccsel; a tört szív, melynek a kín nyoszolyája?
Látva, hogyan vernek fiaikba a bárgyu atyák ily
példákat, kérded, hogy a szánkon honnan e zagyva
stílus, honnan e szörnyűség, mit hallva felugrál
székéről színházban a síma ficsúr örömében?
Nem szégyen, hogy a vádtól védve öreg fejedet, csak
azt lesed ott, hogy a nép szavaidra „csinos"-t kiabál-e?
„Lop Pedius!" – S ő szép ellentétekkel – a vádat
hagyva – egyensúlyoz, s tetszést kelt szó-figurákkal
játszva: „De szép!" Szép? Hímringyó lett Romulus is már?
Ez hasson meg? S mert a hajótört énekel, én már
vessem a pénzt? Széttört bárkád képét cipeled te
vállaidon s gajdolsz? Sírjál igazat s ne, mit éjjel
ötlöttél ki, ha rám panaszoddal hatni szeretnél.

„Mégis, az ormótlan vers most gördül, csinosabb lett.
Most ez a közkedvelt versvég: „Berecynthusi Attis!”,
vagy, hogy: „Azúrtükrét Nereusnak szelte a delfin!”,
és: „A nagy Appenninus bordáját mi lenyúztuk!”
„Fegyvert s férfit”? – „Ugyan! Rücskös, puffadt parakéreg
mindez, a vén paratölgy elburjánzott, aszu ága!”
Nos, mi finom vers, mit nyakat oldalt-hajtva betűzzünk?
„Bacchusi zengéssel megtelve dörögnek a kürtök.
Vad borjú leszakított főjével hadonászva
készül a maenas, hogy repkénnyel hajtsa hiúzát.
Újra meg újra rikolt: evoé, s zeng vissza az Echo.”
Tűrnénk ezt, ha mibennünk egy csöpp élne az ősök
férfiuságából? Sok nyálon, erőtlen evickél
szánkról a mű, és szinte csepeg „Maenas” meg az „Attis”.
Írva az asztalt nem verjük s nem rágjuk a körmünk.

„Elfinomult fülüket mért marja a durva valóság
elkínozva? Vigyázz! Küszöbén ne fogadjon a gazdag
majd fagyosan s a kutyák nyelvén mordulva az orrán
át tereád!” Legyen itt minden hótiszta, miattam,
bánom is én! Ej, hát legyetek ti világcsoda mind, mind!
Ennyi elég? „Tilos itt – mondod – szükségre leülni!”
Fess ide két kígyót: „Szent hely, gyerek itt ne pisiljen!”
S én megyek is. Suhogott Lucilius ostora Román,
s – Mucius és Lupus – úgy mart, hogy beletörte fogát is.
S Flaccus olyan ravaszul veszi sorra barátja hibáit,
s játszik, a szívéhez férkőzve, a titkaival, hogy
az kacag ővele. Ő fittyet bírt hányni a népnek.
S én ki se nyissam a szám? Még lopva, gödörbe se szóljak?
Hát ideásom azért: láttam, láttam, kicsi könyvem,
hogy mindenki szamárfüleket hord! Kincsem e titkom,
s hogy kacagok. Nem sok – s nem adom száz Iliasért sem!
Ám kit tűzre Cratinus, a bátor, gyújt, s aki sápadsz
Eupolis indulatán, meg a híres öreg szavain, te
nézd meg, a művemben jobban főtt részre akadsz-e?
Őrajtuk finomult fülnek tessék csak a versem,
s annak nem, ki görög sarukon tréfál s maga piszkos,
s képes a kancsalt így csúfolni: „Te kancsi!”, de nagynak
tartja magát, mert rég – mint aedilis – Arretiumban
rettenetes gőggel töretett szét pár hamis iccét;
s annak sem, ki a táblán lévő számon, a porba
írt gúlán nevet és tombol, ha a szajha szakállát
tépdesi egy cinikusnak. Reggel bújja csak ő a
forumi hirdetményt, és „Callirhoét”, ha ebédelt.

Persius első olvasásra nem egykönnyen érthető versében szorosan összakapcsolódik egymással a korabeli társadalom, a költők és a közönség, valamint az irodalom – elsősorban természetesen a költészet – kritikája. Ha óvatosan szétválogatjuk a szálakat, egymás mellé sorakoztatjuk a kusza motívumo-

kat, megjelenik előttünk a divatos költőnek, a divatos költeménynek és a római átlagolvasónak és ízlésének a képe.

Már Horatius is kifakadt amiatt, hogy micsoda divat lett Rómában a versírás, s ezzel a mondattal kezdi Persius is kora állapotainak ecsetelését. Házuk falai közé zárkózva írnak verset vagy prózát, hogy majd egy nyilvános recitáción tárják a közönség elé művüket, amikor szokatlanul ünnepélyes ornatusban jelennek meg: új toga, csak születésnap viselt gyűrű, bodorított haj, és mindehhez egyfajta nőies előadásmód, amelynek görögül *plasma* a neve, s amelyek túlzott elterjedése heves vitákat válthatott ki, hiszen Quintilianus is azt tanácsolja, hogy az előadásmód legyen férfias és ne éneklő, s ne *plasmá*val előadott, nőies.[566]

Úgy tűnik, Persius kritikája különösen az előadásmódot veszi célba. A lakomán szavalásra emelkedőről is megjegyzi, hogy

> *…S egyikük elsápog violás köpönyeggel a vállán*
> *egy rémes valamit, s orrán át szűri a hangot.*
> *„Phyllist", „Hypsipylét" nyögi el, s ami könnyes idétlen*
> *vers csak akad, gáncsot puha szájjal vetve a szónak.*
>
> *hic aliquis, cui circum umeros hyacinthina laena est,*
> *rancidulum quiddam balba de nare locutus*
> *Phyllidas, Hypsipylas, vatum et plorabile siquid,*
> *eliquat ac tenero subplantat verba palato*.[567]

Orrhangon, affektálva beszél a lakomázók egyike, aki nem saját versét mondja el, hanem valamelyik klasszikus költő művét töri kerékbe. Torz beszédmódja által igyekszik arisztokratikus ízt kölcsönözni szavainak, amit Némethy a maga idejében dívó raccsolási hóborthoz hasonlított.[568]

A szatíraköltő szavaiból az is kiderül, melyek voltak a legdivatosabb műfajok. A vacsora végén szavalni kezdő vendég – az alkalomhoz legkevésbé illő módon – elégiákat szaval, hiszen *Phyllis*, az elhagyott trák királylány vagy *Hypsipyle* Ovidius *Heroides*ének egy-egy panaszos nőalakja, és a hangulat meghatározó szempontjára utaló *vatum et plorabile siquid* is erre vall, hiszen a rómaiak az elégiát tekintették a *par excellence* szomorú műfajnak.[569] A szatírában visszatér még az elégia, hiszen amit a kortárs közönség *euge, belle!* felkiáltással jutalmaz, vagy epikus költemény, vagy elégia:

---

[566] Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 1, 8, 2–3: *Sit autem in primis lectio virilis et cum sanctitate quadam gravis, et non quidem prosae similis, quia et carmen est et se poetae canere testantur, non tamen in canticum dissoluta nec plasmate, ut nunc a plerisque fit, effeminata: de quo genere optime C. Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse: 'si cantas, male cantas: si legis, cantas'.*

[567] Persius, *Satirae*, 1, 32–35.

[568] Némethy, ad v. 1, 33.

[569] Vö. Ovidius, *Amores*, 3, 9, 3. *Heroides*, 15, 7.

…Nézd csak meg e „pompás”-t,
mit rejthet? Nem az Attius Iliasát, e hunyortól
részeg művet? Elégia-versecskét, mit a gazdag
diktál tele hassal, s mit csak a citrusheverőkön
írnak?

… nam ‘belle’ hoc excute totum:
quid non intus habet? non hic est Ilias Atti
ebria veratro? non siqua elegidia crudi
dictarunt proceres? non quidquid denique lectis
scribitur in citreis?[570]

A közönség olcsón megvehető, így könnyen tapsol a megvetően kicsinyítő képzős alakjában említett elégiáknak éppúgy, mint a bolond elme torzszülöttének, Attius Iliasának. Hódolói cliensei közül minden önjelölt poétának akadnak, akiket aztán a szemtől szembe fennen éltető és dicsérő tömeg a hátuk mögött kikacag.

Persius ezután áttér a költemények nyelvezetének bírálatára, s felsorolja, mit mond a korabeli költői nyelvről a közönség.

S mit mond róluk a nép? Mit? Hogy most végre először
ömlik a vers lágyan. S hogy eresztékén akadékos
körmöd is átsiklik. S hogy a költő pontos, akár az
ács, ki vörös mérőzsinegére figyel hunyorítva.
Feddje az erkölcsöt, pompát, a királyok ebédjét
költőnk, ontja a nagy szavakat neki máris a Múzsa.”

‘quis populi sermo est? quis enim nisi carmina molli
nunc demum numero fluere, ut per leve severos
effundat iunctura unguis? scit tendere versum
non secus ac si oculo rubricam derigat uno.
sive opus in mores, in luxum, in prandia regum
dicere, res grandes nostro dat Musa poetae.’ [571]

A divatos költemény könnyed lejtésű *(molli…numero)*, s ugyanakkor a szatírák hagyományos témáiban (erkölcs, fényűzés) is epikus emelkedettségű *(res grandes)*. A kor költői azonnal a lehető legnagyobb fába vágják a fejszéjük, hiszen – bár a hagyományos költői témákat (tájleírás vagy a falusi élet dicsérete) sem tudják méltó módon megverselni, mégis – azonnal eposzi magasságokba törnek.

Ím, hős jellemeket hoznak ma, akik kis ügyekről
verseltek görögül, nem tudva leírni egy erdőt,
sem dícsérni a dús falu tájékát, hol a tűzhely,
meg kosarak, malacok, Palesnak füstöl a széna.

[570] Persius, *Satirae*, 1, 49–53.
[571] Persius, *Satirae*, 1, 63–68.

ecce modo heroas sensus adferre docemus
nugari solitos Graece, nec ponere lucum
artifices nec rus saturum laudare, ubi corbes
et focus et porci et fumosa Palilia feno…[572]

A görög formára mért epikus költemények mellett a másik végletet azok a költők jelentik, akik az archaikus római költészet modorában írnak:

Bacchusi Acciusunk kidagadt erü verse kinek kell
itt még? Vagy kire hat Pacuvius „Antiopéja"
telve szemölccsel; a tört szív, melynek a kín nyoszolyája?
Látva, hogyan vernek fiaikba a bárgyu atyák ily
példákat, kérded, hogy a szánkon honnnan e zagyva
stílus, honnan e szörnyűség, mit hallva felugrál
székéről színházban a síma ficsúr örömében?

'est nunc Brisaei quem venosus liber Acci,
sunt quos Pacuviusque et verrucosa moretur
Antiopa aerumnis cor luctificabile fulta?'
hos pueris monitus patres infundere lippos
cum videas, quaerisne unde haec sartago loquendi
venerit in linguas, unde istud dedecus in quo
trossulus exultat tibi per subsellia levis?[573]

Accius művét az idős emberekhez hasonlítja, amikor *venosus*nak nevezi, Pacuvius *Antiopá*ja pedig olyan, mint egy szemölcsös vénasszony, mégis akadnak, akik továbbra is az ő műveiket tekintik követendőnek, de ebből csak stiláris zagyvalék *(sartago loquendi)* és rútság *(dedecus)* származik. A nyelvi megformálás nem választható el a tartalomtól sem, s Persius példákkal igazolja, hogy az erős rhétorizálás az igaz tartalom rovására növelte jelentőségét. Az eddig elmondottak igazolására idéz az alábbi sorokban versrészleteket:

Mégis, az ormótlan vers most gördül, csinosabb lett.
Most ez a közkedvelt versvég: „Berecynthusi Attis!",
vagy, hogy: „Azúrtükrét Nereusnak szelte a delfin!",
és: „A nagy Appenninus bordáját mi lenyúztuk!"
„Fegyvert s férfit"? – Ugyan! Rücskös, puffadt parakéreg
mindez, a vén paratölgy elburjánzott, aszu ága!"
Nos, mi finom vers, mit nyakat oldalt-hajtva betűzzünk?
„Bacchusi zengéssel megtelve dörögnek a kürtök.
Vad borjú leszakított főjével hadonászva
készül a maenas, hogy repkénnyel hajtsa hiúzát.
Újra meg újra rikolt: evoé, s zeng vissza az Echo."
Tűrnénk ezt, ha mibennünk egy csöpp élne az ősök
férfiuságából? Sok nyálon, erőtlen evickél

[572] Persius, *Satirae*, 1, 69–72.
[573] Persius, *Satirae*, 1, 76–82.

szánkról a mű, és szinte csepeg „Maenas" meg az „Attis".
Írva az asztalt nem verjük s nem rágjuk a körmünk.

'sed numeris decor est et iunctura addita crudis.
cludere sic versum didicit „Berecyntius Attis"
et „qui caeruleum dirimebat Nerea delphin,"
sic „costam longo subduximus Appennino."
„Arma virum", nonne hoc spumosum et cortice pingui
ut ramale vetus vegrandi subere coctum?'
quidnam igitur tenerum et laxa cervice legendum?
'torua Mimalloneis inplerunt cornua bombis,
et raptum vitulo caput ablatura superbo
Bassaris et lyncem Maenas flexura corymbis
euhion ingeminat, reparabilis adsonat echo.'
haec fierent si testiculi vena ulla paterni
viveret in nobis? summa delumbe saliva
hoc natat in labris et in udo est Maenas et Attis
nec pluteum caedit nec demorsos sapit unguis.[574]

Persius fiktív beszélgetőpartnerének első szavaiban már csupa korábban elhangzott kifejezés *(numeris, iunctura)* tér vissza, amelyek az új költészeti ízlés kulcszavainak tűnnek: az előbbi a vers ritmusát, a második a művészi szófűzést jelenti. Közbeszólásából úgy tűnik, nagyobbra tartja a kortárs költészetet, mint a támaskodó szatíraköltő, s hogy véleményét alátámassza, három részletet idéz – a scholion-szerző szerint Nerótól, de valószínűbb, hogy – kortárs költők műveiből: *Berecyntius Attis; qui caeruleum dirimebat Nerea delphin; costam longo subduximus Appennino*. Bár a költemények címét elhallgatja, e részletekből is következtetni lehet tartalmukra, legfontosabb jellemvonásaikra. Az első alighanem Catullus 63. carmenjének utánérzése lehetett, s már tartalmában is hordozta azt a férfiatlanságot, amelyet Persius kifogásolt. A második idézet pedig bizonyára olyan költeményből származott, amelyik a híres dalnok, Arion történetét dolgozta fel. A harmadik költemény tartalmára a rövid részlet alapján nem lehet következtetni, de a kollektív alany miatt elképzelhető, hogy a szokatlan kép egy társadalomkritikus – talán elégikus – versből való.

Az új költői ízlés dicsérete egyben a Persius által klasszikusnak tartott Vergilius bírálatával párosul:

„Fegyvert s férfit"? – „Ugyan! Rücskös, puffadt parakéreg
mindez, a vén paratölgy elburjánzott, aszu ága!"[575]

Az *arma virumque* elvetése után a szatíraköltő beszélgetőtársa újabb részletet idéz egy kortárs költőtől, amelyben az a bacchánsnők őrjöngését írja le: *Torva Mimalloneis…*

[574] Persius, *Satirae*, 1, 92–106.
[575] Persius, *Satirae*, 1, 96–97.

Persius életrajzában azt olvassuk, hogy Lucilius hatására kezdett el szatírákat írni, s tette ezt oly nagy hevességgel, hogy a kortárs költőket és szónokokat, sőt Nerót sem mulasztotta el bírálni: *mox omnibus detrectaturus cum tanta recentium poetarum et oratorum insectatione, ut etiam Neronem principem illius temporis inculpaverit*.[576] Nemcsak az életrajz szerzője, hanem az ókori kommentár írója is Neróra vonatkoztatja az első szatíra több sorát. Ahhoz a sorhoz, amelyben a költészetnek az iskolába vezető útjáról szól Persius (v. 29), szintén a császárt kapcsolja, akinek költeményeit – állítólag – olvasni kellett az iskolákban.[577] De Nero miatt változtatta meg Cornutus a 121. sorban Midas nevét, a 122. sorban pedig vagy a fűzfapoéta Labeo *Ilias*ára, vagy Nero *Troicon*jára utal a scholion szerint. A későbbi kommentátorok is készpénznek vették az ókori életrajzíró és kommentárszerző szavait, s odáig mentek, hogy az idézeteket egyenesen Nero költeményei részletének tekintették. Emellett szóltak természetesen egyéb, külső érvek is.

Dio Cassius azt írja, hogy a császár 59-ben, a *Iuvenalia* ünnepén lanton játszva előadott egy *Attis* vagy *Bacchae* című művet; emiatt – úgy tűnt – joggal feltételezhető, hogy a *Berecyntius Attis* (v. 93) a császár által előadott műből, a 99–102. sorban idézett részlet pedig a *Bacchae*ból való.[578] A kritika tehát alig leplezetten a császár által képviselt új költői hangvétel ellen irányult. Csakhogy van itt némi ellentmondás. Miért változtatta meg Cornutus a költemény 121. sorát óvatosságból, ha ugyanakkor benne hagyta a Nero-költemények idézeteit? A császár megharagudott volna a midasi szamárfülekért, amiatt viszont nem, hogy elrettentő szándékkal citálja verseit a költő? Mennyire ismerhette Nero költői műveit a 62-ben elhunyt Persius? E kérdések megválaszolásához elengedhetetlen a költemény keletkezési idejének hozzávetőleges meghatározása és annak megvizsgálása, ismerhette-e Persius Nerónak azokat a költeményeit, amelyekre a kommentár szerint utal.

Persius életrajza szerint a költő gyomorelégtelenség miatt, fiatalon, huszonnyolc évesen halt meg: *decessit VIII. Kalendas Decembris P. Mario Afinio Gallo coss*,[579] vagyis 62. november 24-én. Senki sem vonja kétségbe, pontosan ebben a hónapban és napon távozott-e az élők sorából, noha az évnek ebben a hónapjában a feliratos anyag alapján biztosan csak Q. Iunius Marullus és T. Clodius Eprius Marcellus viselték a consuli hivatalt.[580] Ez nem zárja ki természetesen, hogy helytálló a novemberi dátum, hiszen elképzelhető, hogy az évet a január 1-jén hivatalban lévő consulok alapján határozta meg az életrajz. Ha 62-ben halt hát meg Persius, akkor az 59-es *Iuvenalia* óta bő három éve volt arra, hogy megismerkedjék a nerói költészettel. Egy korabeli esemény alapján pontosan lehet tudni, hogy a szatíra csak 59 után született.

---

[576] *Vita Persii*, 15.

[577] *Commentarii ad I. satiram Persii* v. 29: *Occulte autem tangit Neronem, cuius carmina, quia imperabat [quia ita], per scholas celebrabantur*.

[578] Morel, 131 fel is vette ezeket a részleteket Nero neve alatt a latin költők fragmentumai közé.

[579] *Vita Persii*, 1.

[580] Smallwood, 5.

„Lop Pedius!" – S ő szép ellentétekkel – a vádat
hagyva – egyensúlyoz, s tetszést kelt szó-figurákkal
játszva: „De szép!" Szép? Hímringyó lett Romulus is már?

'fur es' ait Pedio. Pedius quid? crimina rasis
librat in antithetis, doctas posuisse figuras
laudatur: 'bellum hoc.' hoc bellum? an, Romule, ceves?[581]

A sorhoz írt kommentár szerint Pedius, amikor vesztegetés miatt bevádolták, nem a vádat igyekezett cáfolni, hanem versekkel törekedett megnyerni bírái jóindulatát, és cikornyás frázisokkal próbálta meg kivágni magát.[582] Erről az esetről beszámol Tacitus is: *Elmozdították a senatusból Pedius Blaesust is, akit a cyrenéiek azzal vádoltak, hogy erőszakkal rajtaütött Aesculapius kincstárán s a katonai sorozást pénzzel és csalással mocskolta be*.[583] Mindez 59-ben, Agrippina halálának és az első *Iuvenaliá*nak évében történt, tehát Persius a szatíra megírásának idején már ismerhette Nero ekkorra kiütközött költői ambícióit, hiszen még a 60-as *Neroniá*n is részt vehetett, de továbbra is kérdéses, voltak-e olyan művei, amelyeket a magyarázók a szatíra szövege alapján feltételeznek.

Dio Cassius szerint, amikor Nero az *Attis* vagy a *Bacchae* című művet adta elő, tele volt a nézőtér katonákkal és a néppel.[584] Csakhogy Nero 64-ig nagyobb nyilvánosság előtt, ahol katonák vagy a nép hallgathatták volna, nem lépett fel, a történetíró tehát összekeveri az eseményt és a körülményeket, ráadásul az sem biztos, csak valószínű, hogy Nero a saját művét adta elő. Nero ugyanis több művet is előadott és eltáncolt később, amelyek nem az ő művei voltak, a szöveg alapján pedig nem állítható, hogy írt ilyen műveket, mivel csak azt lehet tudni, hogy volt egy *Troica* című eposza,[585] amelyet állítólag a 64-es római tűzvész idején énekelt. Nem sokkal ezután készült a város történetéről írni nagyszabású eposzt, amiről Cornutus kapcsán már ejtettem szót, és tudunk egyéb műveiről is, amelyek tartalmi töredékeik alapján sem egy *Attis*, sem egy *Bacchae* című költeményből nem származhatnak.[586] Suetonius felsorolja, hogy milyen férfi- és nőalakoknak a jelmezébe bújt a színpadon a császár, volt Orestés és Kanaké, de az önmagát megcsonkító Attis vagy őrjöngő bacchánsnő sosem volt, s nem is játszott el ilyesmit, ami azt sugallja, hogy hősiesebb témák és elsősorban a hőseposz vonzották, ez pedig ellentmond annak, amit Persius kommentárírója feltételez.

---

[581] Persius, *Satirae*, 1, 85–87.

[582] *Commentarii ad satiras Persii* ad v. 1, 85: *Pedius quidam illo tempore damnatus est pecuniarum repetundarum. Cui cum obiectum esset latrocinium, non se fortiter respondendo purgavit, sed ex compositione versuum favorem quaerebat, figuris dictionum serviens, securus criminum diversorum*.

[583] Tacitus, *Annales,* 14, 18.

[584] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 20.

[585] Servius ad v. *Georgicon* 3, 36; ad v. *Aeneidos* 5, 370.

[586] Vö. Morel, 131–132.

Mivel egyrészt csak a scholionok alapján lehet arra következtetni, hogy a szatíra fő célpontja Nero volt, akinek még idézi is műveit, másodszor érthetetlen, miért nem hagyta ki a sokkal direktebb utalást Cornutus a költeményből, ha a Midas királyra való utalást veszélyesnek ítélte, harmadszor pedig, mivel a császár költeményei 62-ig még nem kaptak olyan széles nyilvánosságot, hogy néhány részlet alapján elérthette volna a közönség a célzást, nem lehet bizonyossággal állítani, hogy valóban a császár és költészete lebegett főként Persius szeme előtt, amikor kritikáját megfogalmazta. Sokkal valószínűbb, hogy csak a kommentátor fikciója volt, hogy a szatírát Neróra vonatkoztassa, ezért helyesebb, ha a szatírát az egész új ízlést képviselő kortárs költészet és szónoklat kritikájának tekintjük, az idézeteket pedig valamelyik másik kortárs szerzeményének. De ki lehetett ez a kortárs, akinek művei már 62 előtt is széles körben ismertek voltak?

A korábban elmondottakból kiderül, hogy Persius kritikája elsősorban azok ellen irányul, akik férfiatlan előadásmóddal szavalnak elégikus költeményeket (v. 32sqq) vagy írnak efféle témákról (v. 51sqq), miután apró-cseprő verseket faragtak görögül (v. 69–70). Irodalmi ízlését kétségtelenül nagyban meghatározta tanára és barátja, Cornutus, aki jó viszonyt ápolt a Nero körébe tartozó Silius Italicusszal, a célpont tehát olyan személy lehetett, aki közel volt ugyan a tűzhöz, de Persius anélkül marhatott bele, hogy tartania kellett volna a következményektől. Ez a költő, talán a későbbi császár, Nerva volt.

Amint azt a Nero irodalmi köréről szóló fejezetben tárgyaltam, Nerva közeli irodalmi barátságban volt Neróval, akinek Martialis szerint pajkos költeményeit el is küldte a császár:

Szépszavu Nervának ha ki verset küldeni bátor,
Küldhet Cosmusnak színehagyott kenetet;
Küldhet szürke fagyalt s violát Paestum lakosának,
Hyblai méheknek Corsica méznedüjét,
Ámbár némi gyönyört a szerényebb múzsa is adhat:
Illik a lupushoz egy kis olajfabogyó.
És ne csodáld, ítéletedet hogy féli Thaliám:
Tudja poétáját, mily kicsi géniusza.
Ifjan Néró is, hire van, félt a te füledtől,
Hogy dévaj lantját ajzani kezdte neked.[587]

Egy másik versében pedig kora Tibullusának nevezi a későbbi császárt:

[587] Martialis 9, 26:
Audet facundo qui carmina mittere Nervae,
Pallida donabit glaucina, Cosme, tibi,
Paestano violas et cana ligustra colono,
Hyblaeis apibus Corsica mella dabit:
Sed tamen et parvae nonnulla est gratia Musae;
Appetitur posito vilis oliva lupo.
Nec tibi sit mirum, modici quod conscia vatis
Iudicium metuit nostra Thalia tuum:
Ipse tuas etiam veritus Nero dicitur aures,
Lascivum iuvenis cum tibi lusit opus.

Nerva, amily szelid és nyúgodt, olyan ékes az ajka,
Ám a szerénység gát szelleme röpte előtt.
A szent Permessist amikor tele szájjal ihatná,
Szende szeméremmel fékezi szomja hevét.
A pieriai főt kisded koszorúval övezni
Néki elég: nem ered szélnek a puszta hirért.
Ámde hogy ő a Tibullusa ennek a kornak, eléggé
Tudja, ki Nérónak ismeri zengzeteit.[588]

Ha Martialis valóban nagyra becsülte Nerva költészetét, akkor nincs okunk arra, hogy kétségbe vonjuk, Nerót nem ironikusan nevezi *doctus*nak az a költő, aki egyébként Catullust tisztelte meg legtöbbször ezzel a jelzővel. Nem azért kell azonban Nero verseit ismerni ahhoz, hogy Nervát nagyra tartsuk, mert egyes Nerónak tulajdonított költemények Nervától valók, hanem alighanem amiatt, mert Nero dicsérhette verseiben Nervát.

Azt a feltételezést, hogy esetleg Nerva költészetét bírálta a szatíraíró, talán azzal lehet még megtámogatni, hogy Tibullus a római szerelmi elégia egyik legjelesebb képviselője volt, akinek – úgy tűnik – főleg második kötetét ismerte Martialis, amelyben Nemesis a költő szerelme,[589] s amelyben érzékeny színekkel festi a vidéki élet szépségét. Amit Persius szatírájának költői nem tudnak megverselni, az éppen a tibullusi téma:

Ím, hős jellemeket hoznak ma, akik kis ügyekről
verseltek görögül, nem tudva leírni egy erdőt,
sem dícsérni a dús falu tájékát, hol a tűzhely,
meg kosarak, malacok, Palesnak füstöl a széna.[590]

Martialis ráadásul bizonyítékot szolgáltat arra is, hogy forogtak közkézen hamisan Nerónak tulajdonított versek. A tréfás verseket költő gadesi Canius Rufushoz írt egyik epigrammájában ezt írja:

Mondd, múzsa, mit művel most Canius barátom.
Megírja halhatatlan könyvekben talán
Történetét a Claudius Cézár korának?
Vagy az ál-nerói költeményekkel vetekszik
Vagy a kaján Phaedrus csípős beszédivel?
Ír lágy elégiát, vagy hősi éneket?…[591]

---

[588] Martialis 8, 70:
Quanta quies placidi, tantast facundia Nervae,
Sed cohibet vires ingeniumque pudor.
Cum siccare sacram largo Permessida posset
Ore, verecundam maluit esse sitim,
Pieriam tenui frontem redimire corona
Contentus, famae nec dare vela suae.
Sed tamen hunc nostri scit temporis esse Tibullum,
Carmina qui docti nota Neronis habet.

[589] Vö. *Martialis*, 8, 73; 14, 193.

[590] Persius, *Satirae*, 1, 69–72.

[591] Martialis 3, 20, 1–6.

An quae Neroni falsus astruit scriptor? – írja Martialis, vagyis Nero modorában ír verseket Canius Rufus. Vajon nem azt jelenti-e ez, hogy Martialis, a költő a császárt ugyan megvetette Neróban, de a poétát becsülte?

b) Petronius

A másik Nero-kori szerző, akitől szintén maradt fönn a kortárs irodalomra vonatkozó megjegyzés, Petronius, aki *Satyricon* című művében a parodisztikusnak ható verses betétek mellett egyszersmind a kritika okául szolgáló elvi alapokat is megfogalmazza. Az egyik ilyen részlet a *Satyricon*ban, amikor a korábban már hivatkozott részletben Eumolpus, mielőtt a polgárháborúról szóló eposzába fogna, kifejti, milyennek kell lennie az eposz világképének és történetszövésének. Itt ecseteli azt az álláspontját a vándordalnok, hogy sok ifjú embert rá tud szedni a költészet, mert azt hiszik, azonnal a Heliconra érkeztek meg, ha valamilyen emelkedettebb tárgyat versben tudnak elmondani.[592] Ügyelni kell szerinte a szóválasztásra is, amint arra Horatius utal *(Odi profanum vulgus et arceo)*, de különösen kerülendőnek tartja, hogy egyetlen mondat se emelkedjék ki a vers szövegéből *(praeterea curandum est ne sententiae emineant extra corpus orationis expressae, sed intexto vestibus colore niteant.)*[593] Ezzel tulajdonképpen a korabeli irodalomkritika egyik fontos pontját érinti a *Satyricon* szerzője, mert ahogy évtizedekkel később majd Quintilianus kifejti, ebben az időben szinte mindenekfölött való divattá vált Seneca stílusában beszélni és írni. A filozófus és államférfi beszédeit és írásait pedig a többi klasszikus szerzőtől eltérő módon a sententiákra építő fogalmazás jellemezte. Quintilianus, aki mentegetőzni kényszerül amiatt, hogy egyesek szerint megrögzötten Seneca-ellenes, legfőbb kifogásait így fogalmazza meg: *Sok kiváló gondolat (sententia) található nála, sokat az erkölcsök miatt kell olvasni tőle, de az ékesszólásban legtöbbször hibás, és amiatt különösen veszedelmes, hogy tobzódik a kellemes hibákban. Inkább azt szeretnéd, hogy bárcsak a saját szelleme, de más ítélete alapján beszélt volna: mert ha ezt-azt elhagyott volna, ha nem kívánta volna meg az apróságokat, ha nem rajongott volna valamennyi ötletéért, ha súlyos mondanivalóját nem tördelte volna szét a legapróbb gondolatdarabokra (minutissimis sententiis), akkor a művelt emberek is dicsérnék, nem csak a gyermekek.*[594]

---

[592] Petronius, Satyricon, 118, 1: *nam ut quisque versum pedibus instruxit sensumque teneriore verborum ambitu intexuit, putavit se continuo in Heliconem venisse.*

[593] Petronius, *Satyricon*, 118, 5.

[594] Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10, 1, 131: *Multae in eo claraeque sententiae, multa etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio: nam si aliqua contempsisset, si parum non concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum quam puerorum amore comprobaretur.*

A *sententia*-kifejezés mindkét leírásban központi szerepet játszik, s az alapján, hogy egyes feltételezések szerint Seneca és Petronius nem kedvelték egymást,[595] hiszen többek közt filozófiai rokonszenvük is eltérő volt, nem elképzelhetetlen, hogy a *Satyricon* szerzője Eumolpus szavaival burkoltan Senecát bírálja és mindazokat, akik az ő stíluseszményének követőivé váltak. A szerzőnek a filozófussal szembeni ellenérzéseit fejezi ki, hogy egy terjedelmes részletben parodizálja Seneca tragédiáit.

Petronius művében azonban még több olyan részlet található, amely az irodalommal és az irodalmi élettel foglalkozik, ezekben az esetekben az irodalom nem tárgya a fejtegetésnek, hanem csak apropó arra, hogy a hozzá való viszony alapján jellemezze hőseit és a korabeli társadalmat. Ilyen jelenet például, amikor Trimalchio lakomáján Cicero és Publilius Syrus, egy szónok és egy mímusíró összehasonlításába torkollik a beszélgetés,[596] de ebbe a körbe tartozik az is, amikor a recitáló Eumolpust kövekkel hajigálják meg, hogy hagyja abba azonnal költeményeinek felolvasását.[597] Ugyanígy nem sorolható a kortárs irodalom kritikájának tekinthető részletek közé a fennmaradt töredék elején az ékesszólásról, az asianista stílus térhódításáról szóló néhány mondat sem,[598] nem kapcsolható ugyanis szorosan a korabeli irodalom problematikájához.

Mindent összevetve tehát Petronius csak nagyon áttételesen utal a korabeli irodalomra, mivel szatírájának elsődleges célpontja a korabeli társadalom s e társadalom jellegzetes és olykor igencsak bizonytalan és különös egzisztenciái, a költők és a szellem egyéb emberei, például a filozófusok. Petronius elsősorban a félművelt, de tudálékos és magabiztos alakokat akarja pellengérre állítani, a korabeli arisztokráciára irányuló oldalvágások emiatt csak mellékesek a regényben.

[595] Vö. Sullivan, 173–175.
[596] Vö. Petronius, *Satyricon*, 55.
[597] Vö. Petronius, *Satyricon*, 90.
[598] Vö. Petronius, *Satyricon*, 2.

X.

A NERO-KORI IRODALOM- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Már a korábban elmondottakból is világos, hogy a Nero-kori irodalmi életben jelentős szerepet játszottak a grammatikusok, rhétorok és történetírók, hiszen Nero irodalmi köréhez is tartozott több tudós érdeklődésű személy, másrészt épp egy ilyen szellemi csoportosulás feje a grammatikával és rhétorikával is foglalkozó Cornutus volt. Neróval való kapcsolata elemzésekor idéztem azt a Dio Cassiusnál szereplő történetet, amely szerint a császár azelőtt, hogy Róma történetéről tervezett eposzába belefogott volna, kikérte a költői művek kritikájában is jártas Cornutus véleményét. Ez a történet azonban nemcsak Nero és Cornutus személyes kapcsolatáról árulkodik, hanem arról is, hogy a kor költői, mielőtt nagyobb lélegzetű munkába, eposzba kezdtek volna, művük koncepciójának kialakításakor kikérték nemcsak költőtársaik, hanem a kor jeles filológusainak véleményét a művészi megformálással kapcsolatban. Ha történelmi tartalmú munkát tervezgettek, nyilvánvalóan konzultáltak a választott történelmi korban jártasabb, tudós ismerőseikkel. Mivel a korabeli irodalomra jelentősen hatott az egykorú filológia és historiográfia, érdemes megvizsgálni, hogy az archaikus és aranykori római költészet és Róma történelmének kortárs kritikája hogyan tükröződik a Nero-kori irodalomban.

a) A Nero-kori irodalomkritika

Noha Róma több százados késéssel indult a görögökhöz képest a filológia tudományában, Nero uralkodásának idejére a rómaiak átvették, valamint eredményesen honosították meg és alkalmazták a latin nyelvű irodalom tanulmányozásában az alexandriai filológia eredményeit. Ennek a szakirodalomnak nagy része elveszett, de a fennmaradt művek, az elveszett munkák töredékei vagy címei alapján is világos, milyen gazdag tudományos tevékenység kapcsolódott az irodalomhoz. Érdemes tehát egy rövid összefoglalás erejéig áttekinteni a legfontosabb filológiai műfajokat.

Hogy a hellenisztikus filológia hatására maguk a költők is nagy figyelmet fordítottak költeményeiknek a lehető legjobb, legmegbízhatóbb kiadásban való közzétételére, arra jellemző példa, hogy Vergilius meg akarta semmisíteni befejezetlen és itt-ott végleges formát még nem nyert eposzát. Már a Kr. e. I. században gyakorlattá vált a költői művek kommentálása. C. Helvius Cinnáról tudjuk, hogy két művéhez is készült kommentár, mert annyira homályosak voltak. *Smyrna* című eposzát a tarentumi L. Crassicius, Asinius Polliónak ajánlott *Propemptikon*ját pedig az Augustus korában élt Iunius Hyginus látta el magyarázó jegyzetekkel.[599]

[599] Schanz-Hosius, 1, 307–308.

Míg kezdetben csak költői műveket kommentáltak, a császárkorban már prózai művekhez is készültek magyarázatok: Asconius Pedianus Cicero beszédeit magyarázta.

Az irodalmi művekhez írt kommentárok mellett jelentősek a római költők nyelvi tudatának fejlesztése szempontjából a grammatikai, rhétorikai munkák, amint azt Varro *De lingua Latiná*jának, Cicero az ékesszólásról szóló műveinek *(Orator, De oratore, Brutus)* széles körű császárkori ismertsége mutatja. De érdemes megemlíteni Caesar *De analogia* című művét is.

Egyre többen foglalkoztak a római irodalom történetével is, a költők élete és műveiknek kritikája is keresett olvasmány lett, amit Varro *De poetis* című műve vagy Porcius Licinius munkájának töredéke bizonyít.[600] A magas szintű irodalomkritika meglétét tanúsítja Horatius *Ars poeticája.*

A Nero-kor költőihez, íróihoz a klasszikus olvasmányok – hozzánk hasonlóan – a kommentárok szűrőjén keresztül jutottak el, nemcsak elolvasták a műveket, hanem a kritikai megjegyzések révén megtanulták azt is, mi miért szép, mi miért kifogásolható, mi miért avult, követendő vagy elvetendő. A grammatikusok és rhétorok keze alatt a korabeli irányzatokat éppúgy megismerhették, mint a korábbi írók e tárgyú munkáit, itt olvashatták el a csodált költők életrajzát, és meríthettek követendő példát belőlük. Az ezüstkori irodalomban egyszerre figyelhető meg a klasszikus görög és római költészet és irodalom, az iskolában tanult grammatikai és rhétorikai ismeretek, valamint a kortárs filológia és irodalomkritika hatása. Ez utóbbit a következő tudósok és művek alkották.

A kor híres grammatikusai közé tartozott Iulius Modestus, aki Suetonius szerint patrónusának, Hyginusnak a nyomában járt.[601] Pomponius Marcellus és Remmius Palaemon szintén nagy hatású tanárok voltak, az utóbbinál tanult Persius. Quintilianus nagyban támaszkodott az *Institutio Oratoria* megírásakor Rutilius Lupus munkájára.[602] A Pataviumból származó Q. Asconius Pedianus a már említett Cicero-kommentárok mellett a költő barátainak visszaemlékezéseit felhasználva írt egy apologetikus művet Vergilius becsmérlői ellen *(Contra obrectatores Vergilii)*, valamint egy Sallustius-életrajzot. Oktatói tevékenysége mellett grammatikai, rhétorikai munkáival és Vergilius-kritikáival lett a kor befolyásos filológusa L. Annaeus Cornutus, akinek barátja, Caesius Bassus metrikai szakkönyvet írt *(De metris)*. Nem szabad megfeledkezni azonban Senecáról sem, aki áttételesen ugyan, de mégis markánsan foglalt állást irodalomkritikai kérdésekről is írásaiban. Mivel túlságosan messzire vezetne minden egyes klasszikus szerző korabeli megítélését végigkövetni, az alábbiakban csak egyetlen költővel, a rómaiak akkorra már klasszikussá vált poétájának, Vergiliusnak Nero-kori kritikájával foglalkozom, mivel azon kívül, hogy az ő költeményei voltak a legolvasottabb művek a korabeli Rómában, a kortársak mellett minden költő vele óhajtott megmérkőzni, megítélése a feltétlen elismerés és csodálat, valamint a lesújtó és megsemmisítő kritika két szélsőértéke közt ingadozott.

---

[600] Vö. Gellius, *Noctes Atticae*, 17, 21, 44–45.
[601] Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus*, 20.
[602] Többször hivatkozik rá az *Institutio Oratoria* 9. könyvében.

b) Vergilius megítélése Nero korában

Vergiliusnak – ahogy késő ókori életrajzának szerzője, Donatus írja – már életében is bőven akadtak becsmérlői csakúgy, mint Homérosnak.[603] Noha a kortárs fűzfapoéták közt is akadt néhány ellenlábasa, az utókorra csak néhány szerző volt hatással. Egy bizonyos Numitorius *Antibucolica* című művecskében parodizálta az *Eclogák*at. Az *Aeneis* megjelenése után írhatta Carvilius (Carbilius) Pictor a kifejező című *Vergiliomastix*ot. Elsősorban nem a paródia, de mindenképpen a támadó kritikai szándék jellemzi azokat a tudományosabbnak tűnő alkotásokat, amelyek Vergilius költészetének egy-egy feltűnő jelenségével foglalkoztak. Egy közelebbről nem ismert Herennius *De vitiis Vergilii* című munkájában a költő szóhasználatán kívül – amint azt általában feltételezik – a költő magánéletét is kifogásolta.[604] Perellius Faustus azokat a helyeket gyűjtötte össze *De furtis Vergilii* címmel, amelyeket a klasszikus görög és római irodalomból vett át Vergilius. Herennius gyűjteményéhez hasonlóan ezt a művet még az 5. század elején is forgatták a kommentárírók, amint arra Macrobius enged következtetni, aki alighanem Perellius Faustustól merítette a Saturnalia 6. könyvében felsorolt idézeteket.[605] Az ötödik szerző, aki hasonló indíttatásból foglalkozott Vergiliusszal, Q. Octavius Avitus volt, aki nyolc könyvnyi terjedelmű munkájában a költőnek a római poétáktól vett „vendégszövegeit" gyűjtötte terjedelmes csokorba.[606]

Ezek a művek, amint arra Tiberius Claudius Donatus kommentárjának bevezetője enged következtetni, akár közvetlen, akár közvetett módon, de mindvégig hatással voltak az ókori Vergilius-filológiára, jóllehet már a Kr. u. I. században védelmébe vette a költőt és művészetét Asconius Pedianus. Bár nem tudjuk, hogy az *obtrectator*nak nevezhető szerzők mikor éltek, Vergilius bírálata az első század végére annyira elhalványult, hogy Tacitus szerint: *többeket fogsz ma találni, akik Cicero dicsőségét ócsárolják, mint ahányan Vergiliusét*.[607]

Vergilius halálától, Kr. e. 19-től Nero uralkodásának első évéig, 54-ig alig telt el több 70 évnél. Körülbelül két emberöltőnyi idő, s bármennyire messzinek tűnt is már Augustus kora, ha a költő barátai és életének szemtanúi már nem éltek is, azok, akik beszéltek velük, ismerték és faggatták a legendás költőről őrzött emlékeikről őket, még életben voltak. Asconius Pedianus, ha személyesen nem ismerte is Vergiliust, állítólag magától Asinius Gallustól, Asinius Pollio fiától hallotta, hogy a 4. eclogát az ő születése ihlette.[608] A leghevesebb kritika időszaka is alighanem az első pár évtized volt, s a mélypontot bizonyára Caligula

[603] Donatus, *Vita Vergilii*; N. W. DeWitt, *Vergil's detractors*. CJ 25 (1929–1930) 662–670.
[604] Ribbeck, 99; Nettleship, xxx.
[605] Nettleship, xlix–l.
[606] Ribbeck, 99.
[607] Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 12,6.
[608] Servius ad ecl. 4. 11: *Asconius Pedianus a Gallo audisse se refert, hanc eclogam in honorem eius factam.*

terve jelentette, aki Livius és Vergilius műveit és szobrait el akarta távolítani minden közkönyvtárból.[609] Az ötvenes évek elejére azonban a költő körüli vita nagyjából nyugvópontra jutott, de érdemei és fogyatékosságai továbbra is az irodalmi társalgások témája maradt.

Az obtrectatorok és Asconius Pedianus apológiáján túl Nero korában három, többé-kevésbé kommentárnak nevezhető munka volt forgalomban. C. Iulius Hyginus, Augustus szabadosa, a Palatinuson lévő könyvtár igazgatója, aki közeli kapcsolatban volt Ovidiusszal is, Gellius ellentmondásos tudósítása szerint vagy kommentárt, vagy az alexandriai filológusok nyomát követve *peri-típusú* munkát írt Vergiliusról.[610] Mindenesetre akár két, akár csupán egyetlen műben foglalkozott is Hyginus a mantuai poéta költészetével, a tudós könyvtáros egyéb művei *(de vita rebusque inlustrium virorum, de familiis Troianis, de origine et ritu urbium Italicarum, de dis Penatibus etc.)* arra utalnak, hogy egyként foglalkozhatott szövegkritikai, nyelvi, történelmi, régiségtani, vallási és politikai kérdésekkel.[611]

Nemcsak a korabeli, de az egész antik Vergilius-filológia meghatározó alakja a virágkorát egyes vélemények szerint Nero uralkodásának első éveiben elért,[612] Berytusból származó filológus, M. Valerius Probus volt. Cicero, Lucretius, Catullus és Varro tanulmányozása után fogott bele Terentius és Vergilius műveinek alaposabb megismerésébe. E stúdiumok eredménye – a feltételezések szerint – nem összefüggő kommentár, hanem egyrészt egy szövegkiadás lehetett, amelyben ő alkalmazta először az alexandriai filológusok által bevezetett szövegkritikai jeleket, s amely még a legmegbízhatóbb szövegekre támaszkodhatott, másrészt tanítványok egész sora, akik elsajátították, majd maguk is alkalmazták mesterük módszereit, harmadrészt olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek eredményei a grammatikusok műveiben szívódtak fel. Probus, amennyire Gelliusnál és Serviusnál megőrzött szavaiból kitűnik, kizárólag szövegkritikai problémákkal foglakozott,[613] s mindössze az *Aeneis* egyetlen helyét közelítette meg filozófiai szempontból.[614] Mindezek alapján egyértelmű, hogy az ötvenes-hatvanas években szövegkritikailag már alaposan recenzeált Vergilius-kiadást forgathattak az irodalom iránt érdeklődő rómaiak.

A Nero-kor utolsó, nagy hatású Vergilius-filológusa L. Annaeus Cornutus lehetett, a felsoroltakon túl az ő munkásságának és műveinek hatása mutatható

---

[609] Suetonius, *Caligula,* 34, 2.

[610] Gellius, *Noctes Atticae*, 1, 21, illetve 16, 6. A Hyginus-féle kommentárral kapcsolatos vitáról lásd Ribbeck, 117–121; Nettleship, lvi–lvii; Schanz-Hosius 2, 368–372; Tolkiehn, RE 10, 628–640; Timpanaro, 51–67.

[611] Nettleship, lvii.

[612] Suringar, 8.

[613] Nettleship, lxii; Zetzel, 41–54; Timpanaro, 77–127.

[614] Ribbeck, 145. Probus neve alatt fennmaradt még két Vergiliusszal kapcsolatos munka: egy folyamatos kommentár az Eclogákhoz és a Georgicához, valamint a költő rövid életrajza. A tudományos közvélemény a múlt század második feléig az első században élt Probusnak tulajdonította ezeket a műveket, de később meggyőzően cáfolták, hogy ezek az első századi grammatikustól származnak.

ki a korabeli irodalomban. Ráadásul róla azt is tudjuk, hogy szoros kapcsolatban állt a kor legtöbb költőjével. A Nero-kori Vergilius-kép megformálásában a puszta műveken túl nagy szerep jutott Cornutus mellett Probus szövegkiadásának és Hyginus kommentárjainak éppúgy, mint a megtermékenyítő kritikának.

A kor írói-költői közül – első pillantásra úgy tűnik – mindenki szereti Vergiliust. Ez a Vergilius azonban nem az a Vergilius, mint ma. Három fő műve mellett az ő költeményének tulajdonítottak több, később pszeudo-vergiliusinak ítélt művet (pl. *Culex*). Seneca, Nero nevelője, nagyon sokszor idéz műveiből, főleg erkölcsi leveleiben és természettudományos munkájában, és görög fordítójához, Polybiushoz írt vigasztalásában Homéros mellett őt is *bene de humano genere meritus*nak nevezi.[615] Seneca bizonyíthatóan ismert Vergiliusszal szemben kritikus műveket, hiszen a *Quaestiones Naturales*ban burkoltan bírálja a költőt, hogy bár bizonytalan valami megnevezésében, mégis megszólítja.[616] Az egyik levéltöredékében egyszerre védi Vergiliust és Enniust.[617] Szerinte nem azért keményebb *(durus)*, szabálytalan *(enormis)* és mértéken túli egyik-másik verssora Vergiliusnak, hogy az Enniushoz szokott olvasó is felfedezzen valami archaikus ízt *(aliquid antiquitatis)*, hanem mert annyira mély értelmű Ennius egyik-másik sora, hogy beleillenek a más stílusú költeménybe is. Másszor egy kifejzés vándorútját kíséri végig Homérostól Enniuson és Cicerón át Vergiliusig,[618] hol pedig grammatikusi alaposságú fejtegetésbe bonyolódik a *iusso* vergiliusi használatáról.[619] Ez utóbbi esetben be is vallja, hogy ezt nem saját kútfőből merítette, hanem grammaticatanárától tanulta, így valószínű, hogy legtöbb Vergiliusra vonatkozó megjegyzése ifjúkori tanulmányain vagy a kortárs kritika ismeretén alapul. Seneca ráadásul olykor éles szavakkal illette a grammatikusi költészetértelmezést, és Vergilius szavaiban elsősorban a filozófiai tartalmat kereste. Korábban már idézett levelében a tanárok elrontják a diákokat, mert nem élni tanítják meg, hanem vitatkozni, nem a lelket, hanem az értelmet művelik, s így silányult a filozófia filológiává.[620] Egy ko-

---

[615] Seneca, *Consolatio ad Polybium*, 8, 2.

[616] Seneca, *Quaestiones Naturales*, 1, 11, 2: *An facio quod Vergilius, qui dubitauit de nomine, deinde id de quo dubitauerat posuit?*

Et quo te nomine dicam,
Rhaetica? Nec cellis ideo contende Falernis. (Georgica 2, 96)

[617] Seneca, *Epistulae morales*, fr.8: *Vergilius quoque noster non ex alia causa duros quosdam versus et enormes et aliquid supra mensuram trahentis interposuit quam ut Ennianus populus adgnosceret in novo carmine aliquid antiquitatis. quidam sunt tam magni sensus Q. Ennii ut, licet scripti sint inter hircosos, possint ta*men inter unguentatos placere.

[618] Seneca, *Epistulae morales*, 108, 34.

[619] Seneca, *Epistulae morales*, 58, 4: *Dicebant antiqui 'si iusso', id est 'iussero'. Hoc nolo mihi credas, sed eidem Vergilio:*

cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.

Non id ago nunc hac diligentia ut ostendam quantum tempus apud grammaticum perdiderim, sed ut ex hoc intellegas quantum apud Ennium et Accium verborum situs occupaverit, cum apud hunc quoque, qui cotidie excutitur, aliqua nobis subducta sint.

[620] Seneca, *Epistulae morales*, 108, 24: *Sed aliquid praecipientium vitio peccatur, qui nos docent disputare, non vivere, aliquid discentium, qui propositum adferunt ad praeceptores suos non animum excolendi sed ingenium. Itaque quae philosophia fuit facta philologia est. Multum autem ad rem pertinet.*

rábbi levelében a helytelen *Georgica*-értelmezést kritizálta, mert szerinte Vergilius nem gyakorlati kézikönyvet akart a gazdák kezébe adni, vagyis nem tankölteményt írt, hanem az olvasókat kívánta elbűvölni.[621] Seneca tehát nyilvánvalóan pozitívan értékelte Vergiliust nemcsak unokaöccse, Lucanus, hanem neveltje, Nero számára is, és ez a Vergilius-kép hatott is Neróra, hiszen költészetében bizonyos fokig az ő nyomdokaiban járt, amennyiben figyelembe vesszük témaválasztását, Trója iránti vonzalmát. A költő iránti rajongását mutatja, hogy tervezett utolsó színpadi fellépésén Turnus szerepét szerette volna eltáncolni.[622]

Úgy tűnik, Seneca és Nero hatására az életre hívott irodalmi körben nagy tiszteletnek örvendett Vergilius. Mindezt bizonyítja a kör mindvégig oszlopos tagjának, Silius Italicusnak a feltétlen rajongása, aki saját születésnapjához illő ünnepélyességgel ülte meg a napot, melyen Vergilius megszületett.[623] De nemcsak Martialis szavai alapján következtethetünk erre, hanem maga is elárulja ezt eposzában, amikor Mantuát, Vergilius szülőhelyét a múzsák otthonának és Homéros feltételezett szülővárosa vetélytársának mondja:

> *Mantua, Múzsák otthona, csillagos égig emelt fel*
> *téged a római szó, s te vetekszel a smyrnai lanttal.*
>
> *Mantua, Musarum domus atque ad sidera cantu*
> *evecta Aonio et Smyrnaeis aemula plectris*.[624]

A Nero-kör másik epikus költőjének, Lucanusnak *anti-vergilianizmus*át szokták elsősorban hangsúlyozni, noha tőle sem tagadható meg a Vergilius iránti rajongás, hiszen környezetében mindenhol ezt hallotta, s ezért természetes is, hogy az *Aeneis*t választotta olyan műnek, amellyel aemulálni kívánt. És aligha választotta volna, ha nem tartotta volna érdemesnek arra Vergiliust és költészetét, hogy hozzá mérje magát. Bár a *Pharsaliá*ban nem utal Vergiliusra, életrajzában fennmaradt egy anekdota, amely arról árulkodik, hogy ő is a mantuai költővel mérte össze magát: egyik felolvasása alkalmával életkorát és kezdeti sikereit így hasonlította össze Vergiliuséval: *Et quantum mihi restat ad Culicem? (És mennyi van még hátra számomra a Culexig?)*, [625] amivel azt akarta sugallni, hogy sokkal többre hivatott, mint a halott vetélytárs, mert ifjabban vágott bele emelkedettebb témába.

Lucanus barátja, Cornutus másik tanítványa, a szatíraíró Persius ugyan egyetlen olyan megjegyzést sem tesz, amely Vergilius iránti rajongásáról árul-

---

[621] Seneca, *Epistulae morales*, 86, 15–16: *Te quoque proteget illa quae*
tarda venit seris factura nepotibus umbram,
ut ait Vergilius noster, qui non quid verissime sed quid decentissime diceretur aspexit, nec agricolas docere voluit sed legentes delectare.

[622] Suetonius, *Nero*, 54, 1: *novissimo die histrionem saltaturumque Vergili Turnum.*

[623] Vö. Martialis 11, 48; 11, 50.

[624] Silius Italicus, *Punica*, 8, 593–594.

[625] *Vita Lucani*, 1, 2.

kodna, a számos reminiszcencia alapján mégis arra lehet következtetni, hogy nagyra becsülte Vergilius költészetét. A kortárs költők helytelen ízlését és a korabeli irodalmi élet anomáliáit kipellengérező első szatírában idézi az Aeneis első két szavát:

> *„Arma virum", nonne hoc spumosum et cortice pingui*
> *ut ramale vetus vegrandi subere coctum?'*
>
> *„Fegyvert s férfit"? – Ugyan! Rücskös, puffadt parakéreg*
> *mindez, a vén paratölgy elburjánzott, aszu ága!*[626]

A két sor értelme nagyjából annyi, hogy míg Vergilius versei kemények és durvák, mint a *quercus suber*, vagyis a paratölgyfa régi ága, amelynek az idősebb Plinius szerint nagyon megvastagszik a törzse, addig az új költészeti irány képviselői a maguk verseit finomnak, csiszoltnak és könnyednek tartják. Persius szarkazmusa nyilvánvaló, ami egyben Vergilius költészetének az elismerését is jelenti, hiszen utána fel is teszi a kérdést, mi finom és csiszolt ugyan, ha nem Vergilius versorai:

> *Quidnam igitur tenerum et laxa cervice legendum?*
>
> *Nos, mi finom vers, mit nyakat oldalt hajtva betűzzünk?*

A kor Seneca mellett legbefolyásosabb írója, Petronius Arbiter szintén Vergilius nagyra becsülői közé tartozott, amint arra a *Satyricon* alapján következtetni lehet. Trimalchio lakomáján egyszer csak ráparancsol Habinnas a lábánál álló szolgájára, hogy énekeljen valamit, mire az fennhangon ordítva belekezd az Aeneis 5. énekébe: *interea medium Aeneas iam classe tenebat*, mire Encolpius szörnyűlködve jegyzi meg: *Soha még utálatosabb hang nem ütötte meg a fülemet; mert azonfelül, hogy durva zagyvalékát egyszer erősebb, másszor gyengébb hangon ordította, még bohózat-verseket is kevert bele, s így ez volt az első eset, hogy Vergilius megbotránkoztatott*.[627] *…ut tunc primum me etiam Vergilius offenderit* – mondja saját véleményét főhőse szájába adva Petronius, s a regény lapjain egyre-másra bukkannak fel azok a jelenetek, amelyekben az író a félművelt alakokat figurázza ki. Agamemnón is a korábban már idézett, *bellum civilé*t bevezető szavaival a homérosi és – tegyük hozzá – vergiliusi eposzsémát vázolja fel.[628]

Seneca, Nero, Lucanus, Silius Italicus, Persius, Petronius valamennyien a legnagyobb római költőnek tartották Vergiliust, s kimondatlanul is osztották azt a véleményt, amelyet Quintilianus szerint Domitius Afer fogalmazott meg: *Homé-*

---

[626] Persius, *Satirae*, 1, 96–97.
[627] Petronius, *Satyricon*, 68, 4–5.
[628] Vö. Petronius, *Satyricon*, 118.
[629] Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10, 1, 86: *Vtar enim verbis isdem quae ex Afro Domitio iuvenis excepi, qui mihi interroganti quem Homero crederet maxime accedere 'secundus' inquit 'est Vergilius, propior tamen primo quam tertio'.*

ros után a második Vergilius, de közelebb az elsőhöz, mint a harmadikhoz.[629] Calpurnius Siculus és az Bucolica Einsidelnsia szerzője pedig azt bizonyítják, hogy a korban újraéledt a római irodalomban Vergilius meghonosította bukolikus költészet. Az *Aeneis,* vagyis a vergiliusi eposz hatásának tudható be az, hogy míg a neoterikus költők – elvetve a konzervatívnak tartott kortárs költészetet – a hellenizmus példáját követve a kiseposz, más néven epyllion műfaját választották a nagyeposszal szemben, addig az ismert ezüstkori eposzköltők valamennyien nagyeposzt írtak vagy terveztek írni. A befejezetlen *Pharsalia* és *Punica* tíz, illetve tizenhét könyvet számlál, Nero pedig nagyszabású eposzt tervezett a római történelemről. Ha a témaválasztást nézzük, csakis Vergilius alapján értelmezhető Silius Italicusnak az a koncepciója, hogy a második pun háború történetét Naevius és Vergilius nyomán részben mitikus alapokra helyezte, és szerepet jutatott a konfliktusban az istenvilágnak is. Lucanus *Pharsaliá*jának egész struktúrájában észrevehető, hogy az az *Aeneis* negatívja, Nero pedig a korban Vergilius-szakértőként számon tartott Cornutusszal konzultált költeménye koncepciójáról. Bár tartalmilag nem egyezik teljesen a korabeli eposz az *Aeneis*szel, nagyon valószínű, hogy a történeti tartalom előtérbe kerülése is Vergiliusnak köszönhető, aki a mitikus és a történelmi eposz műfajának szintézisét teremtette meg, s Trója pusztulásának történelem előtti eseményeit beletorkolltatta a római történelembe. S Vergilius hatását tükrözi az is, hogy a kor legkedveltebb témája Trója pusztulása, Nero is írt egy *Troica* című epikus költeményt, s a *Satyricon* egyik betétköltemény is Ilion elfoglalását írja le.[630] E téma népszerűségét növelte a császár leplezetlen görögimádata, amit az is mutat, hogy említett epikus költeménye fő forrása alighanem Euripidés *Alexandros* című drámája lehetett, mert Parist még Hectornál is erősebbnek tartotta a *Troicá*ban.[631]

A Nero korából fennmaradt irodalmi szövegek közül csupán egyetlen egyben találunk olyan megjegyzést, amelyből talán Vergilius kritikája olvasható ki. Az első einsiedelni ecloga ismeretlen költője szerint, miután a császár-költő dalolni kezdett, a fehér szakállú, ősz hajú Homéros letépte fejéről a szalagot, és bekötötte vele a császár fejét, és – mintha Domitius Afer véleménye tükröződne ebben is –:

> *Ott állt egykor még a közelben a trójai szájtól*
> *Mantua nem lemaradva s a művét tűzre vetette.*
>
> *haud procul Iliaco quondam non segnior ore*
> *stabat et ipsa suas delebat Mantua cartas*.[632]

Az első időszak meghatározó Vergilius-filológusa Iulius Hyginus, az ötvenes-hatvanas évek legjelentősebb Vergilius-filológusai Valerius Probus és Annaeus

[630] Petronius, *Satyricon*, 89.
[631] Vö. Servius ad v. *Aeneidos* 5, 370. Morel, 132.
[632] *Bucolica Einside lnsia*, 1, 48–49.

Cornutus voltak, érdemes tehát röviden szemügyre venni, szövegkiadói-kritikusi tevékenységük mennyiben lehetett hatással a kortárs költészetre, ami töredékeiknek a korabeli eposzi gyakorlattal való összevetése révén lehetséges.

A sokféle témával foglalkozó Iulius Hyginusra vonatkozó legtöbb adat Gelliusnál maradt fenn. Serviusszal ellentétben, aki – úgy tűnik – csak a *De origine urbium Italicarum* című Hyginus-művet olvasta, a 2. századi író több Vergiliusszal kapcsolatos művére is hivatkozik. Szövegkritikai, régiségtani megjegyzései közül csak egy olyan van, amely esetében feltételezhető, hogy nézete hatással lehetett a Nero-kor íróira, a többi kérdéses kifejezés nem fordul ugyanis elő ezeknél a szerzőknél.

Hyginus – Gellius szerint[633] – úgy vélte, Vergilius helytelenül használta Daedalus menekülésével kapcsolatban a *praepes* jelzőt, mikor azt írta, hogy

> *Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna*
> *praepetibus pennis ausus se credere caelo.*[634]
>
> *Daedalus, azt mondják, futván Minós szigetéről,*
> *jó-röptű szárnyon feltört a magasba merészen.*

A tudós szerint ebben az összefüggésben azért nem lett volna használható a kifejezés, mert a kérdéses szó a madárjóslás terminus technicusa, és a kedvező jóslatot jelentő madarak elnevezése. Vergilius egy másik alkalommal valóban így használta a kifejezést *(praepetis omina pennae)*,[635] ami Hyginust igazolja, Gellius azonban úgy véli, a szó az archaikus költészetben (Matiusnál és Enniusnál) jóval szélesebb jelentéskörben volt használatos, tehát már ezért is alaptalan Vergilius megrovása,[636] másrészt a kedvező helyre tartó madarakra is használták ezt a kifejezést az augurok, s mivel Daedalus is a veszedelemből repült el egy biztonságos helyre, még Hyginus kritériumait alkalmazva sem lehet kifogásolni a költő szóhasználatát.

A Nero-kor költői közül Senecánál, Lucanusnál és Silius Italicusnál is előfordul ez a kifejezés. A császár nevelőjének *Phoenissae* című tragédiájában a következőket mondja Iocasta:

> *Quis me procellae turbine insanae vehens*
> *volucer per auras ventus aetherias aget?*

---

[633] Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 7, 6.

[634] Vergilius, *Aeneis,* 6, 14–15.

[635] Vergilius, *Aeneis,* 3, 361.

[636] Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 7, 6, 5–6: *Sed Hyginus nimis hercle ineptus fuit, cum, quid 'praepetes' essent, se scire ratus est, Vergilium autem et Cn. Matium, doctum virum, ignorasse, qui in secundo Iliadis Victoriam volucrem 'praepetem' appellavit in hoc versu:*

dum dat vincendi praepes Victoria palmam.

Cur autem non Q. quoque Ennium reprehendit, qui in annalibus non pennas Daedali, sed longe diversius:

'Brundisium' inquit 'pulcro praecinctum praepete portu'?

[637] Seneca, *Phoenissae*, 420–423.

quae Sphinx vel atra nube subtexens diem
Stymphalis avidis praepetem pinnis feret?[637]

Őrült viharnak örvényével engemet
szárnyán az égi légbe mily szellő ragadt?
Miféle Sphinx takarja éjsötétbe szép napunk
mohó madárnak szárnya gyorsan hogy vigyen?

A sor megfogalmazásában kétségtelen a Vergilius-reminiszcencia, ugyanakkor a jelzőt Iocasta önmagára vonatkoztatja, de aligha tartja kedvező előjelnek, amint a *Phaedra* című drámában a végkifejlet, Hyppolitus halála előtt is inkább *gyors*, mint *szerencsés* vagy *kedvező* értelemben szerepel a szó a *volucer* szinonimájaként:

...praepeti cursu evolat,
summam citato vix gradu tangens humum,
et torva currus ante trepidantis stetit.[638]

...sebes futásban szinte száll,
gyors lépte épphogy érinti a föld szinét,
s a zord fogat megállt a reszketők előtt.

A felsorolt példákból kitűnik, hogy Seneca nem ismerte Hyginus okfejtését a vergiliusi *praepetibus pennis* kifejezés értelmezésével kapcsolatban, aminek alighanem az lehetett az oka, hogy ő még a Kr. u. első század első évtizedeiben, már a tízes években tanulmányozta az Aeneist, és – mivel nem volt grammatikusi érdeklődésű – később nem követte a Vergilius-filológia alakulását, nem olvasta az újabb kommentárokat, így Vergilius-idézetei elsősorban iskolai emlékein alapultak, amelyeket kiegészíthetett az időközben recitációkon hallott ismeretekkel.

A Senecánál fiatalabb két költő, Lucanus és Silius Italicus viszont a Hyginusnak tetszőbb értelemben használja a szót. A filozófus unokaöccse ezt írja a *Pharsaliá*ban:

et subitus praepes Cyllenida sustulit harpen…[639]

Ebben a sorban a szó *madár* jelentésben szerepel, csakúgy mint néhány sorral alább:

Pallas frugiferas iussit non laedere terras
et parci populis. quis enim non praepete tanto
aethera respiceret? Zephyro convertitur ales…[640]

---

[638] Seneca, *Phaedra*, 1057–1063.

[639] Lucanus, *Pharsalia*, 9, 662.
És szállott sebesen, vivén cyllenei handsárt… (Baksay Sándor fordítása.)

[640] Lucanus, Pharsalia 9, 687–689.
Kérte: veszélyt, gabonát termő földekre ne hozzon;
Óvja az embereket; ki ne nézne föl égre midőn ily
Ritka madár száll ott? Nyúgot fúvalmi viszik hát… (Baksay Sándor fordítása.)

Lucanus tehát a szót szűkebb jelentéskörben érti, s mégcsak nem is a vergiliusit, hanem az *Ilias*t fordító Cn. Matius által használt értelmet veszi át, s ebben eltér nagybátyjától is. A kisebb tehetségű Silius Italicus azonban mindkettőjüktől különbözik. Liger, aki értője a jeleknek, melyeket az istenek madarak révén hoznak az emberek tudomására, Scipióhoz fordulva használja ezt a kifejezést:

> *„…nam tibi servantur, ni vano cassa volatu*
> *mentitur superos praepes, postrema subactae*
> *fata, puer, Libyae…"*
>
> *„Mert tereád vár majd, ha hiábavaló röpüléssel*
> *nem hazud isteneket a madár, rabigás Libyának*
> *végzete, gyermek,…"*[641]

Hiába használja a szót Silius Italicus is „csupán" *madár* értelemben, a szövegösszefüggés megfelel a hyginusi kritériumnak, hiszen egy augur szájából hangzanak el ezek a szavak. Nem lehetetlen tehát, hogy Silius Italicus, aki később, jóval Nero halála után fogott bele eposza megírásába, Vergilius-rajongása következtében kereste elő Hyginus kommentárjait, s tanulmányozta végig alaposan. A feltűnő különbség közte és Lucanus közt éppen az, hogy ő kiválóan ismerte Lucanus eposzát is, s ebben mégis eltér egykori költőtársától, aki – amint azt életrajzából tudjuk – fiatal kora ellenére tagja volt az augurok testületének, s így megismerkedhetett ennek a jóslásformának a szakszókincsével. Silius Italicusról nem tudjuk, hogy volt-e bármikor is tagja az augurok testületének, és ott tanulta-e meg a szó speciális jeentését, vagy Hyginusnál olvasta. Mindkettőre megvan az esély, így nem zárható ki, hogy Hyginus elveszett munkái, ha Lucanusra nem is, de egykori költőtársára, Silius Italicusra hatottak.

Más a helyzet M. Valerius Probusszal, akit a szakirodalomban egyesek Nero kortársának tartanak. Vergiliusszal kapcsolatos szövegkritikai megjegyzéseit egyként megtaláljuk Gelliusnál és Serviusnál. Az előbbi szerző ráadásul legtöbbször nem olvasmányélményeire hivatkozik, hanem – Suetoniusnak a megállapítását erősítve – Probus személyesen ismert tanítványaira. Amit tőlük hallott, általában azt írja le, ami azt jelenti, hogy a 2. század első felében élt Gellius ifjúkorában még találkozott olyanokkal, akik a grammatikus tanítványai voltak fiatalkorukban, vagyis Probust és Gelliust csupán egy-két emberöltő választhatta el egymástól, s ez kérdésessé teszi munkásságának az ötvenes-hatvanas évekre datálását. Elfogadva azonban, hogy Lucanus és Silius Italicus ismerhették tevékenységét, érdemes megvizsgálni, felfedezhető-e probusinak nevezhető hatás műveikben.

Sajnos, csak kevés olyan vergiliusi hely van, amelyet Probus valamilyen szempontból kifogásolt, és az ezüstkori költők is utánoztak. Ezek közé tartozik az *Aeneis* 12. énekének 605. sora:

---

[641] Silius Italicus, *Punica*, 4, 128–130.

filia prima manu flavos Lavinia crinis.

szőke haját, rózsás arcát Lávínia tépni…

Ebben a sorban Probus, mivel a *flavos* jelzőt neoterikusnak ítélte, úgy vélte, helyette eredetileg *floros* állt, és a lassan bontakozó új divat jegyében archaikus irodalmi párhuzamokat citált igaza bizonyítására.[642] *Szőke hajról* többen is írnak a Nero-kor írói közül. Lucanus a *Pharsaliá*ban *haec Libycos, pars tam flavos gerit altera crines*…-t ír,[643] míg Statius, Lucanus rajongója a *Thebais*ban használja ugyanezt a jelzőt:

Phoebe parens, seu te Lyciae Pataraea nivosis
exercent dumeta iugis, seu rore pudico
Castaliae flavos amor est tibi mergere crines…[644]

Phoebus atyánk, ha akár Lyciában a hegy havas ormán
Rejt a bokor téged, vagy akár szerelemre azért gyúlsz,
Hajnalban hogy a szőke hajad kasztál forrásba merítsed…

Mind Statius, mind Lucanus kétségtelenül Vergiliust utánozza ebben a kifejezésben, és föl sem merült bennük, hogy neoterikusnak, ezért kerülendőnek tartsák. A Probus javasolta jelzőt viszont sem ők, sem egyetlen más kortárs szerző sem használta, ami kétségtelenül azt mutatja, hogy Probus szövegkritikusi munkásságát a Nero-kor költői nem ismerték.

A másik példa, amely e mellett szól, már átvezet a biztosan Nero korában élt Cornutus Vergilius-kritikájának a kortársakra gyakorolt hatásához. Servius említi, hogy milyen problémát okozott a szemérmes grammatikusoknak a költő a következő, Venusra és Vulcanusra vonatkozó sorokban az *infusus* szóval:

… ea verba locutus
optatos dedit amplexus placidumque petivit
coniugis infusus gremio per membra soporem.[645]

(Mondta s az áhított kéjt megkapván, kebelére
búvik a kedvesnek, békés szenderbe borulva.)

A késő császárkori grammatikus szó szerint a következőket írja: *vagyis (Vulcanus) előbb lefeküdt, és így tért nyugovóra. Probus azonban és Carminius a*

---

[642] Servius, ad v. Aeneidos 6, 605: *flavos lavinia crines antiqua lectio 'floros' habuit, id est florulentos, pulchros: et est sermo Ennianus. Probus sic adnotavit: „neotericum erat 'flavos', ergo bene 'floros': nam sequitur 'et roseas laniata genas': Accius in Bacchis 'nam flori crines, video, ei propessi iacent', in iisdem 'et lanugo flora nunc demum inrigat', Pacuvius Antiopa 'cervicum floros dispergite crines'".*

[643] Lucanus, *Pharsalia*, 10, 129:
Ez libyéi hajú, a másik el-annyira szőke… (Baksay Sándor fordítása.)

[644] Statius, *Thebais*, 1, 696–698.

[645] Vergilius, *Aeneis,* 8, 404–406.

rossz hangzású értelem miatt 'infusum'-ot olvasnak, hogy ez legyen az értelme: elszunnyadt alvó hitvesével együtt, vagyis a hitvese ölében lévő nyugalmat kereste. A Servius Danielis-kommentár mindezt a következővel egészíti ki: *Egyesek 'infusus'-t olvasnak, hogy azt jelentse: szeretkeztek, majd elszunnyadtak, s azt akarják, hogy a szeretkezés hangsúlyos legyen, mert azt állítják, az 'infusum gremio soporem' semmit sem jelent. Sokan azonban cacenphaton-nak veszik, mert két jelző áll egymás mellett, a 'placidum' és az 'infusum'. Akadnak, akik metonimikusan értelmezik, a 'placidum per membra'-t 'placidum membris' (nyugalmas a tagoknak) értelműnek tartják. PER MEMBRA kétértelműnek tűnhetik, hogy Vulcanusé vagy Venusé-e*.[646]

Nem szabad elfelejteni, hogy erre az első pillantásra szőrszálhasogató és Vergiliushoz méltatlan okfejtésre azért volt szükség, mert a grammatikusok minden pillanatban vihogásra kész tízévesforma gyerekeknek tanították Vergiliust, így a pikánsabbnak ható részek élét kénytelenek voltak efféle okfejtéssel tompítani. Alighanem ez a szándék vezette Probust, és ez vezethette Cornutust is, akinek a szövegrésszel kapcsolatos kritikája Gelliusnál maradt fenn.[647] Gellius arról mesél, hogy a szerfölött kedélyes költő Annianus és más költők társaságában az *Aeneis* említett sorairól beszélgetve megállapították, hogy Vergilius – Homéroshoz méltóan – szépen mutatta be és takarta el egyszerre szavaival Vulcanus és Venus egyesülését, méghozzá *verecunda quadam translatione verborum*, vagyis valamiféle tiszteletreméltó metafora révén. Ezzel szemben a nem műveletlen és nem is ostoba Annaeus Cornutus – írja Gellius – *De figuris sententiarum (A képes beszéd)* című művében szellemtelen és gyűlöletes szőrszálhasogatással *(insulsa nimis et odiosa scrutatione)* tett erőszakot ezen a vergiliusi részleten, mert helyeselte ugyan a részletet és azt állította, hogy körültekintően fogalmazta meg Vergilius a *per membra* kifejezést, mégis meggondolatlannak *(paulo incautius)* tartotta.[648] Cornutus nem szembesült még azzal a problémával, amelyet Probus felvetett (tudniillik, hogy *infusum* az olvasat), és alighanem a beszélgetés résztvevői sem, noha Annianus személyesen ismerte Probust, amint az egy másik gelliusi részletből kiderül.[649]

Cornutus tehát nem reagált arra a szövegkritikai problémára, amelyet Probus felvetett, az viszont nagyon is lehetséges, hogy ez utóbbi Cornutus kritikájára válaszul próbálta romlottnak tekinteni a szöveget. A későbbi hagyomány azonban nem vette át Probus szövegjavítási javaslatát. Azt pedig, sajnos, nem

---

[646] Servius ad. v. Aeneidos 8,406: *coniugis infusus gremio hoc est ante concubuit et sic quievit. Probus vero et Carminius propter sensum cacenphaton 'infusum' legunt, ut sit sensus: dormiit cum coniuge dormiente, id est petiit soporem, infusum etiam coniugis gremio. alii 'infusus' legunt, ut significetur coisse illos et sic sopitos, et volunt esse emphasin coitus: nam 'infusum gremio soporem' nihil esse dicunt. multi autem cacenphaton accipiunt, ne duo epitheta videantur, 'placidum' et 'infusum'. alii figurate accipiunt 'placidum per membra' pro eo quod est placidum membris. per membra potest ambiguum videri, Vulcani an Veneris.*

[647] Gellius, *Noctes Atticae*, 9, 10.

[648] Gellius, *Noctes Atticae*, 9, 10, 6: *Nam cum genus hoc figurae probasset et satis circumspecte factos esse versus dixisset: „»membra« tamen' inquit 'paulo incautius nominavit.'*

[649] Vö. Gellius, *Noctes Atticae*, 6, 7.

lehet tudni, vajon véletlen vagy Cornutus hatása-e, hogy a kortárs költők egyike sem utánozta az *Aeneis*nek ezeket a sorait és költői képeit, hanem más, Vergilius által is használt összefüggésben alkalmazta csupán.

Van azonban olyan egybeesés is, amelynél kizárható a véletlen hatása. Cornutus egyik grammatikai művéből idézte az idősebb Plinius az *ingluviem ventrem* kifejezést, amelyet aztán Charisius őrzött meg számunkra. Ez a kifejezés viszont szerepel egy Nero-kori szerzőnél is, Silius Italicusnál:

> *ingluviem immensi ventris gravidamque venenis*
> *alvum deprensi satiabant fonte leones*.[650]
>
> *És roppant gyomruk meg a méregtől nehezült has*
> *Kínjait elnyomván vízzel valamennyi oroszlán…*

Bár ez a kifejezés bizonyára nem Cornutus valamelyik Vergilius-kommentárjában szerepel, mégis nagyon valószínű, hogy Silius Italicus, akinek Vergiliusról szóló művét is ajánlotta Cornutus, olvasta Cornutusnak ezt a munkáját, és tőle vette át a kifejezést, amelyet Vergilius a *Georgicá*ban még értelmező genitivus nélkül használt:

> *stagna colit ripisque habitans hic piscibus atram*
> *improbus ingluviem ranisque loquacibus explet*…[651]
>
> *…él a mocsárban, a tó peremén, telitöltve falánkan*
> *szörnyű hasát hallal, békák brekegő seregével;*

Silius Italicus Vergiliustól eltérő szóhasználata Cornutus hatásának tulajdonítható. Mint ahogy az sem véletlen talán, hogy a kortárs szerzők közül senki sem használta a *multa morte* kifejezést, amelyet Cornutus a *multa nocte* romlott alakjának tartott Vergilius művében, bár a *multa nocte* már Cicero és Caesar által is használt kifejezése előfordul Senecánál[652] és a néhány évvel később élt Statiusnál.[653]

Cornutus azonban nemcsak grammaticus és rhétor, hanem filozófus is volt, méghozzá a sztoikus iskola képviselője. Egyetlen teljes egészében fennmaradt művében, a *Theologia Graecá*ban foglalta össze teológiai nézeteit. Művének fő interpretációs módszere az etymológia és metaforikus szimbolizmus. Anélkül, hogy a mű részletesebb elemzésébe bocsátkoznék, érdemes e munka és a Nero-kori költészet, elsősorban a tanítványai közé tartozó Lucanus és Persius műveiben fellelhető rokon vonásokat felsorolni.

Persius programadó hendecasyllabusaiban mintha a cornutusi etymologizálás hatása alatt mondaná:

---

[650] Silius Italicus, *Punica*, 6, 154–155.
[651] Vergilius, *Georgica*, 3, 430–431.
[652] Seneca, *Epistulae morales*, 123, 1.
[653] Statius, *Silvae*, 5, 2, 89.

Nec fonte labra prolui caballino
nec in bicipiti somniasse Parnaso
memini, ut repente sic poeta prodirem.

A Hippokrénét szám nem itta, kétcsúcsú
Parnassuson sem álmodoztam – állítom –,
hogy egy csapásra mint poéta lépjek föl.[654]

A szatíraíró latinra fordítja a Parnassos forrásának görög nevét: *Hippokréné – fonte caballino*. De Cornutus hatását mutatja az is, hogy Persius – amint arra már felfigyelt a kutatás – költészetében mestere Iuppiter-értelmezését vette át. Amikor Cornutushoz fűződő barátságát és szellemük rokonságát óhajtja kifejezni, így fogalmaz:

non equidem hoc dubites, amborum foedere certo
consentire dies et ab uno sidere duci:
nostra vel aequali suspendit tempora Libra
Parca tenax veri, seu nata fidelibus hora
dividit in Geminos concordia fata duorum
Saturnumque gravem nostro Iove frangimus una:
nescio quod certe est quod me tibi temperat astrum.[655]

Hogy születési napunk kiszabott törvény köti össze,
azt kétségbe ne vond, születésünk csillaga egy volt.
S bárha a vízszintes Mérlegre helyezte a Párka
nemhazudón sorsunk, vagy szétosztotta az Ikrek
közt születéspercünk testvérsorsát sziveinknek,
együtt törtük meg bősz Saturnust Jupiterrel:
nem tudom én melyik, ám egy csillag köt veled össze.

Aligha valószínű, hogy Persius ne tudta volna nagyon is jól egy olyan korban, amikor a születési dátumoknak és körülményeknek, az ezekre alapozott horoszkópoknak, az asztrológiának különös jelentőséget tulajdonítottak, hogy mikor született, milyen jegyben látta meg a napvilágot ő vagy Cornutus, hiszen még az életrajzírója is feljegyzi, hogy december elején született. Mi lehet a jelentősége ennek az asztrológiailag csak *részben* magyarázható spekulációnak? A kommentárok azzal szokták a kérdéses helyet magyarázni, hogy ezek azok az állatövi jegyek, amelyekben egymással lelki-szellemi harmóniában élő emberek születnek,[656] s ezt a részlet kétségtelenül sugallja. Ellentmondanak viszont ennek a tények, mert Persius a Skorpió jegyében született, tehát ebben az esetben inkább a költői játék az, ami a megfogalmazást irányítja. Más a helyzet azonban, ha a sztoikus filozófia (sztoikus filozófus!) felől közelítjük meg a részletet. A sztoicizmus ugyanis – ellentétben egyéb ókori filozófiai irányzatokkal – számos megfontolásból – elfogadta a

[654] Persius, *Satirae*, prol., 1–3.
[655] Persius, *Satirae*, 5, 45–51.
[656] Némethy, *ad loc.*

jóslatok különböző formáit, vagyis az asztrológiát is.[657] Vagyis e részletben csak részben oka a költőiség e megfogalmazásnak, másrészről Cornutus sztoicizmusában gyökerező asztrológia iránti vonzódása lehetett az, ami Persiust arra ösztönözte, hogy ilyen módon fejezze ki rokonságukat. Ezt erősíti az, hogy Saturnust, aki mindenféle bajok forrása *(gravis)*, a *noster Iuppiter* segítségével törik meg, ami a mitológia felől lehet utalás a mondára, de a címzett felől nézve utalhat a sztoikusok allegorikus értelmezésében arra a szellemi erőre *(logos)*, amelyik áthatja a világot, s ezzel a vulgáris asztrológiai spekuláció mélyebb értelmet nyer.[658]

De hasonló következtetésekre juthatunk, ha a sztoikus filozófus másik tanítványának, Seneca unokaöccsének, Lucanusnak az egyetlen teljes terjedelmében ránk maradt művét vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy vajon mi az, ami Cornutus hatásának tudható be. (Itt – ez eltagadhatatlan – sokkal ingoványosabb területen járunk, mint Persius esetében, hiszen Lucanus gondolatrendszere alapjainak közelebbi meghatározásakor nem zárható ki nagybátyjának a hatása, akinek nézetei bizonyára jelentősen befolyásolták a *Pharsalia* politikai filozófiájának kialakítását, és az egyesek szerint főhősnek tekinthető Cato[659] alakjának megformálásában is aligha vitatható a senecai hatás.[660]) A cornutusi hatás felderítésekor mégis akadnak bizonyos támpontjaink, amelyek a filozófus ránk maradt művéhez vagy alakjához – mint Persius szatírái esetében – kapcsolhatják Lucanus eposzát. Közismert, hogy Lucanus megváltoztatta azt a hagyományos felfogást, amely szerint az eposz világában elengedhetetlen az istenek konfliktusa, pedig ezt követelte még Petronius Eumolpusa is az eposztól.[661] Az isteneket azonban nem száműzte teljesen az eposz világából, hanem egy filozófiaibb istenfogalommal helyettesítette. Hogy csak egyetlen példát említsek, a *Pharsalia* IX. énekében Cato a következő szavakkal fordul Labienushoz:

– Mi lehet laka istennek ha nem a föld,
Víz, lég, menny, s az erény? mire hát fürkészni tovább azt
Jupiter az mind, mit látsz és benned mozog és él.

Estne Dei sedes, nisi terra, et pontus, et aër,
et coelum, et virtus? Superos quid quaerimus ultra?
Iuppiter est quodcunque vides, quodcunque moveris.[662]

Ebben a részletben Iuppiter meghatározása pontosan egybeesik a sztoikus meghatározással, amely szerint az istenség valójában a mindent meghatározó és mindent átható *logos*.[663] E sztoikus istenfogalom mellett erősíti még a Cor-

[657] Zeller, 351–353.
[658] Zeller, 141.
[659] Ahl, 150 sqq.; Werner LUTZ, *Lucans 'Pharsalia' im Lichte der neuesten Forschung.* ANRW II. 32. 3. 1474.
[660] Achim Kopp, *Staatsdenken und politisches Handeln bei Seneca und Lucan.* (Dissertation) Heidelberg 1969.
[661] Ahl, 280–305.
[662] Lucanus, *Pharsalia*, 9, 578–580. (Baksay Sándor fordítása.)
[663] Lapige, 1406–1407.

nutusszal való kapcsolatot az is, hogy az *oraculum* elvetése az ammoni Zeus-szentéllyel kapcsolatos:

> *Afrika egyetlen szentélyéig haladának,*
> *A félvad Garamant földén jós Jupiter áll itt,*
> *Igy mondják, de nem a villámkezelő, nem is olyan*
> *Mint a miénk, hanem a horgas szarvval jeles Ammon;*
> *Gazdag csarnokokat nem emelt neki Afrika népe,*
> *Kincses házában nem csillog gyöngye keletnek;*
> *Ámbár mind szerecsen népnél, mind boldog Arabnál*
> *S India nemzetinél ugyanegy a Jupiter Ammon.*
> *Mégis mindeddig nem gazdagodott meg ez Isten:*
> *Csarnokait mert kincs sohasem szentségteleníté,*
> *Római fémtől megvédé őt egyszerüsége,*
> *Isten hajloka ez: bizonyítja ligetje, az egy mely*
> *Afrika földjén nyit. – Mert a sivár homokú tér*
> *Mely langy Leptistől különíti heves Berenicét,*
> *Fátalan, és erdőt egyedül Ammon maga hajtott*.[664]

A részletesen leírt szentély Libyában, a filozófusmester szülőhelyének, Leptisnek a közelében van. Vajon a pontos helyismeret nem annak köszönhető-e, hogy Cornutustól hallott róla Lucanus, hiszen helyismerete aligha lehetett, mert sohasem járt Africában, s hogy csak hallomásból ismerte, elárulja az *ut memorant* közbevetésével? Didaktikus megjegyzése annak, hogy nem villámmal és nem is emberi alakban ábrázolják ezen a szent helyen Jupitert, szintén betudható a mester hatásának, aki – mint a későbbiekben látjuk majd – az istenek alakjának értelmezésekor figyelemmel volt arra is, hogy bemutassa, mint ábrázolják a képzőművészetben az isteneket. Aztán nem lehet-e valami játékos utalás abban, hogy éppen egy olyan Jupiter-szentélyhez kapcsolódva fejti ki Cato röviden a Jupiterre és a világ dolgainak folyására vonatkozó – Cornutust visszhangzó – nézeteit, amelyben *cornigerként* ábrázoltak a különböző népek számára egy főistent?

---

[664] Lucanus, *Pharsalia*, 9, 511–525 (Baksay Sándor fordítása):
Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus unum
inculti Garamantes habent: stat corniger illic
Iuppiter, ut memorant, sed non aut fulmina vibrans,
aut similis nostro, sed tortis cornibus Hammon.
Non illic Libycae posuerunt ditia gentes
templa, nec Eois splendent donaria gemmis.
Quamvis Aethiopum populis, Arabumque beatis
Gentibus, atque Indis unus sit Iuppiter Hammon,
pauper adhuc Deus est, nullis violata per aevum
divitiis delubra tenens: morumque priorum
numen Romano templum defendit ab auro.
Esse locis superos testatur silva per omnem
sola virens Libyen. Nam quidquid pulvere sicco
separat ardentem tepida Berenicida Lepti.
ignorat frondes: solus nemus abstulit Hammon…

Messzire elszakadtunk kezdeti kiindulási pontunktól, a Vergilius-kommentároktól, és a korabeli Vergilius-képtől, de a korabeli irodalomtudománynak a kortárs irodalomra gyakorolt hatása jóval komplexebb volt annál, semhogy csak a finomabb fogalmazásmódban érvényesüljön a hatása. Mivel a költők és írók állandó, szoros kapcsolatban voltak a kor irodalomtudósaival, akikkel nemcsak az iskolákban, hanem a mindennapi társadalmi eseményeken, a lakomákon és recitációkon is találkozhattak, természetes, hogy nézeteik, a tőlük hallott vélemények és kritikák tükröződtek alkotásaikban is. Azoknak az irodalmi műfajoknak az átalakulása, amelyek éppúgy jelen voltak az aranykorban, mint az ezüstkorban, jelentős mértékben függött a kortárs irodalomkritikától is. Lucanus *Pharsaliá*jának vagy Silius Italicus *Punicá*jának a vergiliusi mintától való eltérését nem lehet tehát pusztán a költők eltérő koncepciójával megindokolni, hanem fel kell tennünk, hogy az ezüstkori költészet sajátos vonásait egyszerre alakította ki a klasszikus műveket kiadó és értelmező tudósréteg s a klasszikusok kritikáján fölbátorodott új, bizonyos mértékben akár lázadónak is nevezhető költőnemzedék.

Ennek a költőnemzedéknek nem volt teljesen egységes esztétikája. Bár ép mű csak kevés maradt ránk, a töredékek alapján is látható, hogy míg Lucanus – követve Cornutus koncepcióját – a klasszikus római irodalom folytatójának tűnik, addig Nero, aki a kor ízlésdiktátorává óhajtott válni, a hellenisztikus költészeti ízlés csodálójának. Persius és Lucanus mindig nagy tisztelettel szól a klasszikus görög költőkről, sőt a szatíraíró még kritizálja is kora hellenizáló poétáit, mert messze elmaradnak példaképeiktől, Cornutus pedig – a sztoikus felfogáshoz híven – a *Theologia Graecá*ban gyakran idézi Homérost vagy Euripidést állítása igazolásához. Mindezek alapján nem kétséges, hogy sokkal jelentősebb szerepet játszottak koruk szellemi életében azok a filológusok, akiknek életműve vagy teljesen elveszett, vagy feloldódott a későbbi grammatikusok kommentárjaiban.

c) A kor emblematikus történelmi alakja, az ifjabb Cato

A Nero-kor irodalmi műveit olvasva szemmel látható, hogy Rómának a legtöbbet elemzett történelmi korszaka ebben az időszakban a polgárháborúk ideje, s legtöbbet emlegetett történelmi alakjai Augustus mellett Caesar, Pompeius és Cato, valamint Caesar gyilkosai, Brutus és Cassius. Mindez azért is érdemel különös figyelmet, mert általánosnak mondható az a jelenség, hogy az egykori pompeianus arisztokrata családok leszármazottai magas hivatalokba jutottak a Kr. u. első században, sőt rokoni kapcsolatba keveredtek a császári családdal. Elég arra utalni, hogy Nero egyik őse apai ágon az a Domitius volt, aki Caesar ellenében védte Massiliát a polgárháború idején. Az erős központi hatalom és a principatus végleges megszilárdulása ellenére a korabeli sztoikus arisztokráciában elevenen éltek a köztársaság és a köztársasági eszmények, amit jól tükröz a korabeli történetírás, noha – sajnos – rendkívül töredékesen maradt ránk. Az elveszett művek címe alapján mégis nagyjából rekonstruálni lehet, hogy megnőtt az érdeklődés a biográfia iránt, s ezt a műfajt nem hivatásos történetírók is művelték.

Az adatokból úgy tűnik, hogy ebben a korban a római történelmi tudat felett mindenekelőtt a sztoikus arisztokrácia tagjai őrködtek, az epikureusokat nem foglalkoztatta különösebben a történelem. Mivel a római történetírásban hagyománnyá vált az események drámai tárgyalása, valamint a szereplőknek bizonyos fokig a tragikus hősök vonásait kölcsönözni, a szereplőknek és jellemüknek meghatározó szerep jutott a történelem formálásában. Cato sztoikus hőssé válásában az első jelentős lépést Sallustius jelentette, aki a *De coniuratione Catilinae* című monográfiájában Caesar és Cicero mellett a konfliktus harmadik jelentős alakjává tette. Szerepe volt ebben természetesen a kortársaknak is, Caesar *Anti-Cato* címmel politikai pamfletet írt ellene, és Augustus is írt róla Brutusnak válaszolva: *rescripta Bruto de Catone*.[665]

Catót példamutató kitartása, konoksága és az önfegyelem csúcsát jelentő bátor halála évtizedek alatt legendás alakká tették, amit jól példáz, hogy Persiusnak az iskolában meg kellett tanulnia Cato utolsó mondatait:

> *Rég szemem – emlékszem – sokszor kentem be olajjal,*
> *mert Cato végső nagy szavait felmondani nem volt*
> *kedvem, akárhogyan is dícsérte a balga tanító,*
> *s híva barátait ott izzadt s hallgatta apám is*.[666]

De nemcsak az iskolákban lehetett találkozni a Cato-kultusszal. Az ifjabb Plinius írja, hogy Titinius Capito – persze mindez az első század vége felé történt – milyen tisztelettel vette körül otthonában a Brutusok, Cassiusok és Catók képmásait.[667] Árulkodó az a megjegyzése, hogy *domi, ubi potest*, nyilvános helyen ugyanis sem a Caesar-gyilkosok, sem Cato szobrát nem lehetett elhelyezni.

Az általánosan elterjedt Cato-kép legjobban talán úgy ragadható meg, ha megfigyeljük, hogy az első század költői milyen jelzőkkel illették az államférfit. Martialis *severus*nak, *rigidus*nak és *durus*nak nevezi,[668] sőt abban a versében, amelyet az ifjabb Plinius is idéz a költő haláláról írott levelében, köznévvé téve többes számban áll a neve:

> *tunc me vel rigidi legant Catones*.[669]
>
> *akkor olvasnak a hideg Catók tán...*

Petronius *Satyricon*jában a szigorú erkölcsű, összeráncolt homlokú Catók jelennek meg szintén:

---

[665] Suetonius, *Augustus*, 85, 1.
[666] Persius, *Satirae*, 3, 44–47.
[667] Plinius, *Epistulae*, 1, 17, 3.
[668] Martialis 1, pr, 21; 10, 20, 21, 11, 2, 1.
[669] Martialis, 10, 20, 21. Plinius, *Epistulae*, 3, 21,5.

quid me constricta spectatis fronte Catones
damnatisque novae simplicitatis opus?[670]

Hát, ti Catók, szúrós szemetek mért méreget engem,
Vajh' mért kárhozatos nem hazudó kötetem?

Az uticai Cato tehát, akinek alakjába jó néhány tulajdonság olvadt bele híres őse, a censor Cato közismert képéből, a Nero-kori rómaiak számára köznevesült formában a szigorú erkölcs hirdetőivel vált egyenlővé. Természetesen keringtek róla ezt a képet beárnyékoló történetek is, amelyek közül a legismertebb az volt, hogy nem vetette meg az italt:

Quod nimio gaudes noctem producere vino,
Ignosco: vitium, Gaure, Catonis habes.[671]

E hibájának közmondásossá válásában nagy szerepe volt Caesarnak, aki – többek közt – alighanem ezt is szemére vetette politikai ellenfelének.[672] Többi cselekedete azonban a későbbi korok szemében egyedülálló hőssé tette és az önkénynek való ellenállás szimbolikus alakjává. Ebben nagy szerepe volt Nero két közeli barátjának, Senecának és Lucanusnak.

Seneca számos Catóval kapcsolatos történetet mond el műveiben, és mindenhol őszinte csodálatát juttatja kifejezésre. Ez nem meglepő, hiszen a Catotisztelet családi öröksége volt. Az idősebb Seneca, noha nem hagyja említés nélkül ékesszólásának hiányosságait, *maximum vivendi moriendique exemplum*nak nevezi.[673] Az ifjabb Seneca, aki Cato borisszaságára is talált mentséget *(Cato vino laxabat animum curis publicis fatigatum)*,[674] egyszer az erények megtestesülésének *(virtutum viva imago)*,[675] másszor olyan bölcs férfinak nevezi *(exemplar sapientis viri)*,[676] akinél nagyobbat sem Odysseusban, sem Héraklésben nem adtak az istenek az emberiségnek.

Seneca számára Cato neve egyet jelent a számára politikai és filozófiai szempontból is fontos fogalommal, a *libertas*szal, aki halálával nyilvánította ki legjobban szabadságát. A politikus egyedülálló módon rettenetes öngyilkosságát így értelmezi az aktív politizálástól való visszavonulás idejére datált *De providentiá*ban: *Nem tudom, mi szebbet láthat Iuppiter, ha a földre óhajtja fordítani figyelmét, mint hogy nézze Catót, aki a pártviszályok miatt semmivel sem áll egyenesebben az állam romlása közepette. 'Egy kézbe juthatott bár' – szól – 'minden hatalom, őrizzék bár legiók a földeket, flották a tengereket,*

[670] Petronius, *Satyricon*, 132, 15.
[671] Martialis, 2, 89, 1–2.
[672] Plinius, *Epistulae*, 3, 12, 2.
[673] Seneca maior, *Suasoriae*, 6, 2.
[674] Seneca, *De tranquillitate animi*, 17, 4.
[675] Seneca, *De tranquillitate animi*, 16, 1.
[676] Seneca, *De constantia sapientis*, 2, 1: *Catonem autem certius exemplar sapientis uiri nobis deos inmortalis dedisse quam Vlixem et Herculem prioribus saeculis.*

strázsáljon bár Caesar katonája a kapuk előtt, Catónak van merre mennie. Félkézzel nyit majd széles utat a szabadságnak. Ez a vas, amely tiszta és ártatlan, mert nem szennyezte be a polgárháború, igaz és nemes műveket hoz létre végül. A szabadságot, amelyet nem tudott megadni a hazának, Catónak adja majd meg…[677] Ezek Cato *végső, nagy szavai*,[678] akinek halála Seneca számára egyet jelent a szabadság pusztulásával, hiszen – ahogy a *De constantia sapientis*ben írja: *neque enim Cato post libertatem vixit nec libertas post Catonem*.[679] A filozófus számára azonban valójában nem hárman, Pompeius, Caesar és Cato állnak szemben egymással, hanem Cato magányos a két másik ellenében, akik mindketten ugyanolyan hatalomgyakorlást jelentenek Róma számára. Luciliushoz írt egyik levelében így fogalmaz egyenesen Catóhoz intézve szavait: *Mit akarsz, Marcus Cato? Már nem a szabadságról van szó. Az már rég megsemmisült. Csak az kérdés, kié lesz az állam (res publica)*, *Caesaré vagy Pompeiusé. Mi közöd ehhez a birkózáshoz? Egyik sem a te pártod. Urat választanak (dominus eligitur)*: *mit érdekel, melyik győz*!?[680]

Hosszan lehetne folytatni az idézetek sorát, de e néhány részlet is pontosan mutatja, hogy Seneca számára Cato, a *libertas* eszményének megtestesülése halálával lezárult a köztársaság története. Legtöbbször emlegetett tette a bölcsre jellemző szabadság végletes megnyilvánulása.

Figyelemre méltó, hogy Cato alakja mind gyakrabban jelenik meg azokban a senecai művekben, amelyeket a 60-as években a filozófus számára egyre gondterhesebbé váló esztendőkben írt *(Epistulae morales, De tranquillitate animae)*, egyszer sem említi viszont a Neróhoz írt *De clementiá*ban. Világos, hogy Seneca egyszerre látta az ifjabb Catóban politikai és filozófusi példaképét, azt az eszményt, amelyhez maga is hasonulni akart, s akit halálában is utánozni látszik. A filozófus műveiből kirajzolódó Cato-kép tehát egy olyan ideál képe, amelyet Seneca a maga bölcseszményének tulajdonságaival ruházott fel és gazdagított.

Nem kétséges, hogy az Annaeus-családban meglévő Cato-csodálat mély nyomot hagyott Lucanusban is, aminek a *Pharsalia* ékes bizonyítéka. A polgárháború eseményeit három főszereplő alakja köré csoportosítja, és – a nagybátyjánál tapasztalt tendencia folytatásaként – Catót a két riválist mellé emeli. Az eposz Catója nagyon hasonlít Seneca Catójához:

> *Hogy ki kapott méltóbb joggal fegyverre: tilalmas*
> *Kérdeni; mindkettőt bírája tekintete védi:*
> *Isten a győztes ügyet, Cato a vesztest igazolja*.

[677] Seneca, *De providentia*, 2, 9, 10.
[678] Seneca egyik levelében hasonló értelmű, de más szöveget ad a halni készülő Cato szájába. Vö. *Epistula*, 24, 7.
[679] Seneca, *De constantia sapientis*, 2, 2.
[680] Seneca, *Epistulae morales*, 14, 13.

…quis iustius induit arma
scire nefas: magno se iudice quisque tuetur;
victrix causa deis placuit sed victa Catoni.[681]

Különösen a szájába adott szavakkal jellemzi Catót a költő, s összes megszólalása közül két jellemző beszédét érdemes részletesebben is megvizsgálni. A *Pharsalia* második énekében a következő szavakkal fordul Brutushoz:

Szólt, s Cato szent szavakat szent hévvel mondva viszonzá:
„A belvillongás, megvallom, Brute! galád bűn;
Ámde hová viszi a végzet, megy a férfi nyugodtan:
Isten vétke, ha rosz leszek én is. Nézni ki merné
Nyugton a mindenség, a csillagok összerogyását;
Össze ki dugja kezét, szakadozni ha kezd magas ég, ha
Sülyedez a föld a rendét vesztette világnak
Pusztúlása miatt? vadnépek, tengereken tul,
Más éghajlatnak felvert fejedelmi vegyülvén
Róma tusái közé, Latium sasait követendik:
Hát tespedjek-e én? Őrizzenek isteneim, hogy
Róma bukásában, kire mind Daha, mind Geta zajdúl,
Gondtalan én légyek. Sőt, mint fiavesztes atyát a
Gyászmenet élén a ravatalhoz búja vezérli,
A gyilkos tűzhez maga nyúl, maga tartja alá a
Szörnyü szövétneket a felemelt farakásnak: azonkép'
Nem válunk meg elébb, Rómám! míg haldokolót bár
Meg nem ölelhetlek; nevedet követendem azontúl,
És üres árnyad után mégyek bújdosni, szabadság!
Ám legyen! a teljes vértort hadd adja ki Róma
Szivtelen isteninek; harcztól nem orozzuk el a vért,
Menny s pokol isteni bár e főt vonnák lakolásra
Mindenekért. Elszánt Deciust ellenhadi sergek
Tiprották: engem testvérhadak üssenek által;
Rhénusi vad csordák kelevézi találjanak engem;
Tárt kebelem minden dárdát fogjon fel; egész harcz
Minden sebjeinek hadd légyek czélja. Ez a vér
Váltsa meg a földet; bármily lakolásra valának
Római erkölcsök méltók: szenvedje halálom.
Jármot hordani kész, – és súlyos uralmat örömmel
Tűrő nép minek is pusztúlna el? Űzni csak engem
Engem kell magamat, törvény s jog hasztalan őrét.
Hesperi népeknek békét, bajbol szabadúlást
E fej adand, e fej. Ki bitorlani holtom után jő,
Vívnia sem kell. Sőt igenis, közügyünk lobogóit
S Pompejust követem. Bátor, ha szerencse mosolyg rá,

[681] Lucanus, *Pharsalia*, 1, 126–128. (Baksay Sándor fordítása.)

Jól tudom, ő is szintúgy áhítani fogja
Mind az egész földet: hát győzzön az én kezem által,
El se hitesse magát, hogy csak maga részire győzött."[682]

A beszéd teljes gondolatvilágát áthatja a sztoikus filozófia. Mind természetfilozófiai, mind államelméleti, mind morális felfogását ez a gondolatrendszer határozza meg. Ha sorra vesszük ezeket a területeket, az első szempont szerint tiszta formában jelenik meg a sztoikus *ekpyrósis*, a világ tűzben való elpusztulásának tanítása *(cum ruat arduus aether, / terra labet mixto coeuntis pondere mundi)*. Központi szerep jut annak a *Roma* és *Libertas* fogalomnak is, amely a

[682] Lucanus, *Pharsalia*, 2, 284–323 (Baksay Sándor fordítása):

… at illi
arcano sacras reddit Cato pectore voces.
'summum, Brute, nefas civilia bella fatemur,
sed quo fata trahunt virtus secura sequetur.
crimen erit superis et me fecisse nocentem.
sidera quis mundumque velit spectare cadentem
expers ipse metus? quis, cum ruat arduus aether,
terra labet mixto coeuntis pondere mundi,
complossas tenuisse manus? gentesne furorem
Hesperium ignotae Romanaque bella sequentur
diductique fretis alio sub sidere reges,
otia solus agam? procul hunc arcete furorem,
o superi, motura Dahas ut clade Getasque
securo me Roma cadat. ceu morte parentem
natorum orbatum longum producere funus
ad tumulos iubet ipse dolor, iuuat ignibus atris
inseruisse manus constructoque aggere busti
ipsum atras tenuisse faces, non ante revellar
exanimem quam te conplectar, Roma; tuumque
nomen, Libertas, et inanem persequar umbram.
sic eat: inmites Romana piacula divi
plena ferant, nullo fraudemus sanguine bellum.
o utinam caelique deis Erebique liceret
hoc caput in cunctas damnatum exponere poenas!
devotum hostiles Decium pressere catervae:
me geminae figant acies, me barbara telis
Rheni turba petat, cunctis ego pervius hastis
excipiam medius totius volnera belli.
hic redimat sanguis populos, hac caede luatur
quidquid Romani meruerunt pendere mores.
ad iuga cur faciles populi, cur saeva volentes
regna pati pereunt? me solum invadite ferro,
me frustra leges et inania iura tuentem.
hic dabit hic pacem iugulus finemque malorum
gentibus Hesperiis: post me regnare volenti
non opus est bello. quin publica signa ducemque
Pompeium sequimur? nec, si fortuna favebit,
hunc quoque totius sibi ius promittere mundi
non bene conpertum est: ideo me milite vincat
ne sibi se vicisse putet.'

korabeli republikánus római arisztokrácia jelszavai voltak, noha az utóbbi már csak puszta árnynak tűnik Lucanus számára *(inanem…umbram)*. A beszéd fő mondanivalója mégis Cato morális elveiben csúcsosodik ki. Seneca *fatum*ról vallott gondolatai visszhangoznak az első sorokban, hiszen a filozófus írja azt, hogy *vádolhatjuk ugyan a sorsot, de megváltoztatni nem tudjuk, mert zord és kérlelhetetlen (dura et inexorabilia)*.[683] Luciliushoz írt 107. levelében pedig, átvéve a sztoikus Kleanthés gondolatait, kijelenti, hogy a nagy léleknek engedelmeskednie kell a sorsnak,[684] mert *ducunt volentem fata, nolentem trahunt*. Ennek a megmásíthatatlan sorsnak kíván engedelmeskedni Lucanus Catójának nyugodt *virtus*a, amelynek központi szerepe szintén sztoikus felfogást tükröz, amint az e filozófiát követő államférfi jellemzője az is, hogy fenyegessen bármilyen veszedelem, nem húzódik biztonságot jelentő távolságba a közügyektől, hanem tulajdon élete feláldozásával is vállalja a köz szolgálatát: *otia solus agam?* Az állam jólétének megmentésében odáig megy Lucanus Catója, hogy önmagát kínálja fel áldozatul a békéért cserébe: *o utinam caelique deis Erebique liceret / hoc caput in cunctas damnatum exponere poenas*, noha maga is tisztában van azzal, hogy ez lehetetlen. Szavai azonban a költő nagybátyjának gondolatait és tetteit visszhangozzák, aki hajlandó volt vállalni Nero mellett a birodalom kormányzását, s aki 76. levelében hosszan értekezik az állam érdekében vállalt halál nagyszerűségéről, mert ebben a tettben azonnal átlátható annak nagysága, öröm fakad belőle, noha igazából csak az a gondolat tölti el ezzel a jó érzéssel, hogy kiváló embernek tartják majd, ha föláldozta magát a közösség érdekében.[685]

Amikor tehát megrajzolja Cato alakját Lucanus, nagybátyjához hasonlóan a sztoikus bölcs és államférfi képét, kettőjük ideálját alkotja meg benne, akinek minden szava sztoikus megnyilatkozás. Ennek legjobb példája az eposz kilencedik énekében Labienusnak adott válasza, amikor visszautasítja, hogy megkérdezzék a libyiai Iuppiter-szentély istenségét jövendőjük felől:

Égi sugallatból, kit rejt a hallgatag elme,
Önt Cato szentélyhez méltó szavakat kebeléből:
„Mért tudakoznám?…hogy szabadon s karddal kezeim közt
Essem-e inkább, mint kelljen szemlélnem az önkényt?
Hogy huzamos lét is csak semmi-e? hogy nevem él-e?

---

683 Seneca, *Consolatio ad Helviam*, 4, 1.

684 Seneca, *Epistulae morales*, 107, 10–12.

685 Seneca, *Epistulae morales*, 76, *Nunquam autem vera tibi opinio talis videbitur, nisi animum adleves et te ipse interroges, si res exegerit ut pro patria moriaris et salutem omnium civium tua redimas, an porrecturus sis cervicem non tantum patienter sed etiam libenter. Si hoc facturus es, nullum aliud bonum est; omnia enim relinquis ut hoc habeas. Vide quanta vis honesti sit: pro re publica morieris, etiam si statim facturus hoc eris cum scieris tibi esse faciendum. Interdum ex re pulcherrima magnum gaudium etiam exiguo tempore ac brevi capitur, et quamvis fructus operis peracti nullus ad defunctum exemptumque rebus humanis pertineat, ipsa tamen contemplatio futuri operis iuvat, et vir fortis ac iustus, cum mortis suae pretia ante se posuit, libertatem patriae, salutem omnium pro quibus dependit animam, in summa voluptate est et periculo suo fruitur.*

Árthat-e önkény a jónak? van-e fegyvere sorsnak
Erkölccsel szemközt? a jót hogy elég-e akarni?
Kell-e a nagyságnak mérvéül venni eredményt?
Mindezeket tudjuk, Hammon sem mondja külömben.
Istenek újja vezet; s e szentély néma ha lesz is:
Istenek ellen nem tehetünk; nincs szóra szorúlva
A nemtő, s mikoron születénk, kiszabá a teremtő:
Mit szabados tudnunk? Nem ül ám sivatagban azért hogy
Egy-két embernek jósoljon; porba jövendőt
Nem takar ám. – Mi lehet laka istennek, ha nem a föld,
Víz, lég, menny, s az erény? mire hát fürkészni tovább azt?
Jupiter az mind, mit látsz és benned mozog és él.
Jóslatot a habozó kérdezzen, s az, ki jövőjén
Kétkedik; nem jóslat, de halálra tökéltség
Nyugtat. Dölnie kell egyként gyávának, erősnek!
Jupiter ennyit mond, s ez elég."[686]

A részletben világosan fogalmazódik meg a sztoikusok istenfogalma, amely szerint Iuppiter az a világot átható erő és lélek, amely mindenhol jelen van: *Iuppiter est quodcumque vides, quodcumque moveris*. A sztoikus filozófiának ezt a tételét a kor valamennyi sztoikus filozófusa vallotta, a Kleanthés Zeus-himnuszát latinra fordító Seneca éppúgy, mint Lucanus tanára, Cornutus, aki hasonló nézeteket fejtett ki a *Theologia Graecá*ban, amikor Iuppitert a világot átható *pneumá*nak értelmezte.

Az eddig elmondottak alapján kijelenthetjük, hogy a kor írói, költői és filozófusai közül szinte kizárólag csak a sztoikusokban élt annyira erős történelmi

---

[686] Lucanus, *Pharsalia*, 9, 564–584 (Baksay Sándor fordítása):
ille deo plenus tacita quem mente gerebat
effudit dignas adytis e pectore uoces.
'quid quaeri, Labiene, iubes? an liber in armis
occubuisse velim potius quam regna videre?
an sit vita nihil sed longa an differat aetas?
an noceat vis nulla bono fortunaque perdat
opposita virtute minas, laudandaque velle
sit satis et numquam successu crescat honestum?
scimus, et hoc nobis non altius inseret Hammon.
haeremus cuncti superis, temploque tacente
nil facimus non sponte dei; nec vocibus ullis
numen eget, dixitque semel nascentibus auctor
quidquid scire licet. sterilesne elegit harenas
ut caneret paucis, mersitque hoc pulvere verum,
estque dei sedes nisi terra et pontus et aer
et caelum et virtus? superos quid quaerimus ultra?
Iuppiter est quodcumque vides, quodcumque moveris.
sortilegis egeant dubii semperque futuris
casibus ancipites: me non oracula certum
sed mors certa facit. pavido fortique cadendum est:
hoc satis est dixisse Iovem.'

tudat, hogy vállalkoztak Róma közelmúltja történéseinek értelmezésére. Ugyanakkor az is világos, hogy az általuk megrajzolt történelmi személyek inkább politikai filozófiájuk megtestesítői, semmint a történelmi tények alapján megrajzolt alakok. Ez a példaképteremtés később egészen odáig fajult, hogy a saját történelmi helyzetükre is a római történelem legendás eseményeinek kliséjét húzták, és maguk is az általuk csodált hősökhöz óhajtottak hasonlóvá válni. Ez vegytiszta formában a Piso-féle összeesküvésben jelent meg, amelyben Lucanus olyan elszántsággal vett részt, mint amilyen fanatikus elszántságot tulajdonított eposza igazi hősének az igazság kérlelhetetlen képviseletében a fenyegető zsarnoksággal szemben. A történelmi ideálképek ismerete nélkül nem lehet megérteni a kor politikai eseménytörténetét sem, mert a klasszikus helyzetek újrateremtése és a szerepjátszás – amint azt a költők sorsáról szóló fejezetben bővebben bemutatom – a kor politikai és szellemi arisztokráciájának, csakúgy mint minden posztklasszikus korban a közélet rivaldafényébe állított embereknek, természetes viselkedési normája volt. Nero az istenek világában keresett magának példaképet, amelyet Apolló alakjában vélt megtalálni, Seneca és Lucanus a valós történelmi személyek közt, a sztoikus bölccsé és államférfivá átgyúrt uticai Catóban.

XI.

CHERCHEZ LA FEMME!?

Bár egy kezünkön megszámolhatjuk azokat a nőket és asszonyokat, akik író- vagy költőként nyomot hagytak a római irodalom történetében, az mégis tagadhatatlan, hogy ihlető vagy ösztönző erőként óriási szerep jutott nekik éppúgy a római, mint a világirodalomban. Feltűnő hiányuk elsősorban a római nevelési elvekkel meg a római társadalomnak a nőkkel szemben megfogalmazott elvárásaival magyarázható, az arisztokrácia szabadabb világa mégis teremtett lehetőséget a nők számára is, hogy kipróbálják magukat az irodalomban. Messalla Corvinus unokahugának, a Tibullus modorában verselgető Sulpiciának vagy a késő-császárkorban az evangéliumot Vergilius-centóban megéneklő Faltonia Probának az esete ritka kivétel, s a Gracchusok anyjának, Corneliának, vagy Turiának a példája inkább azt mutatja, hogy a nők elsősorban a gyakorlati célokat szolgáló irodalmi műfajokat művelték, s csak ritkán merészkedtek a szépirodalom területére. Még a kiválóan képzett Lesbiáról sem olvassuk Catullusnál – pedig tanult táncot és az irodalomtól elválaszthatatlan zenét, valamint beszélt görögül is –, hogy valaha is versben válaszolt volna a költő ostromára és lírai vallomásaira, sőt még arra sem találunk utalást, hogy bírálta vagy magasztalta volna szerelme költészetét. Az ifjabb Plinius egyik levelében arról számol be, hogy egyik barátja dicsekedve mutatta meg neki felesége állítólagos, irodalmi igénnyel írt leveleit. A szaktudomány kétségbevonja, valóban az asszony írta-e a leveleket, vagy ő maga, amelyekről azt állította, hogy feleségéi. Szintén az ifjabb Plinius meséli el azt is, hogy második felesége rendszeres olvasója beszédeinek. Ennél több általában aligha volt elvárható egy művelt római asszonytól.

De akadt kirívó példa is, amikor egy-egy művelt asszony tudóssága vagy tudálékossága a férfiak nemtetszését váltotta ki. Jól mutatja ezt Iuvenalisnak a tudós nőről rajzolt szatirikus portréja:

Még bosszantóbb az, ki midőn lehever lakomázni,
Vergiliust dícséri, „megérti" Elissa halálát,
egybevet és megmér írókat: mérlege egyik
tányérjába Marót teszi rá, másikra Homéroszt.
Enged a nyelvész, és meghódol a szónok, a vendég
elnémul, s ügyvéd, kikiáltó szólani nem mer,
s másik nő se, a szót úgy ontja szilaj zuhatagként,
mintha megannyi kolomp és üst lármázna füledbe.(…)

Csak ne gügyögjön a nő szép stílusban, ha veled hál,
s rád kicsiszolt szavu okfejtés gerelyét ne szögezze;
jobb, ha agyában nincs meg minden könyv-magyarázat,
sőt legyen itt-ott, mit nem fog fel a könyvben. Utálom

azt, ki Palaemonnak forgatja, darálja szabályát,
mindig ügyelve a nyelv törvényét és logikáját,
s ódonkodva nekem sose hallott verseket áraszt.[687]

Ha efféle tudós és alkotó nő kevés volt is a rómaiak közt, irodalmi alkotásra késztető vagy ösztönző annál több. Nem véletlen, hogy a görög-római mitológiában a különböző művészeti ágak és műfajok istennői, a múzsák és *Camoená*k nőnemű lények, hiszen a szerelmi tárgyat megéneklő költői műfajok aligha virágozhattak volna az azokat ihlető hús-vér múzsák nélkül. Catullus Lesbiája, Tibullus Deliája és Nemesise, Propertius Cynthiája, Ovidius Lydiája – mégha költészet és valóság talán sosem fedi tökéletesen egymást – az irodalomtörténet fontos, említésre és megjegyzésre méltó alakjai. Szerelmük, csalfaságuk és hűtlenségük, biztatásaik és elutasításaik fontos szerepet játszottak abban, hogy a költők életműve milyen lett.

Az efféle hús-vér múzsák nem hiányoztak vizsgált korunknak, Nero uralkodása szűk másfél évtizedének idejéből sem, de szerepük – a szerelmi tematika fokozatos háttérbeszorulásával párhuzamosan – jelentősen megváltozott. Az ezüstkor asszonyai csak ritkán ihletői vagy tárgyai a kor irodalmának, jelentőségük inkább abban ragadható meg, hogy ösztönözték vagy uram bocsá! gátolták a költői, irodalmi próbálkozásokat, s kérlelésükkel vagy kritikájukkal irányt szabtak a poétáknak. Ilyen nőkben pedig igencsak gazdag a Iulius–Claudius dinasztia utolsó uralkodójának kora, hiszen olyan asszonyok játszottak kiemelt szerepet a császár és környezete életében, mint a princeps anyja, Agrippina, feleségei és szerelmei, Octavia, Poppaea Sabina és Acte meg a többiek. De Nero múzsái mellett, feltűnik a háttérben Seneca utolsó felesége, Plautia Paulina és Lucanus fiatalon megözvegyülni kényszerült hitvese, Polla Argentaria is, akihez közeli ismeretség fűzte később Martialist és Statiust. Jóllehet alkotó módon csak kevesen vettek részt közülük az irodalom formálásában, mégis elengedhetetlen tisztázni a kor irodalmi életében betöltött szerepüket ahhoz, hogy annak minél több jellegzetességét és mozgatórugóját megértsük.

---

[687] Iuvenalis, Saturae. 6, 434–441; 448–454. (Muraközy Gyula fordítása):
illa tamen gravior, quae cum discumbere coepit
laudat Vergilium, periturae ignoscit Elissae,
committit vates et comparat, inde Maronem
atque alia parte in trutina suspendit Homerum.
cedunt grammatici, vincuntur rhetores, omnis
turba tacet, nec causidicus nec praeco loquetur,
altera nec mulier. verborum tanta cadit vis,
tot pariter pelves ac tintinnabula dicas (…)
non habeat matrona, tibi quae iuncta recumbit,
dicendi genus, aut curvum sermone rotato
torqueat enthymema, nec historias sciat omnes,
sed quaedam ex libris et non intellegat. odi
hanc ego quae repetit voluitque Palaemonis artem
seruata semper lege et ratione loquendi
ignotosque mihi tenet antiquaria versus…

Persze, nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a római társadalom jelentős része – és ez különösen igaz Nero korára – görög minták nyomán egészen máshogy ítélte meg az egyneműek közötti szerelmi kapcsolatot, mint korunk. S noha férfi és nő különböző képzésük és a velük szemben támasztott társadalmi elvárások folytán eltérő mértékben vehetett csak részt a római irodalmi életben, Nero esetében mégis jogosnak vélem, hogy ebben a fejezetben vizsgáljam meg azoknak a fiúszeretőknek és nőimitátoroknak az esetleges hatását, akik a császár szerelmeiként és bizalmasaiként hatással lehettek nemcsak Nero költészetére, hanem az egész irodalmi életre is.

Az alábbiakban egyenként veszem sorra mindazokat, akik nőként vagy (többé-kevésbé) női szerepben hatással voltak Nero korának irodalmi életére.

a) Agrippina

A császár anyja már nem érhette meg, hogy lássa fia irodalmi ambícióinak kiteljesedését, a költői kör megszervezését, az irodalmi vetélkedéseket, de több jel is arra utal, hogy szerette az irodalmat és vonzotta az alkotás. Az a tény, hogy már a harmincas években kapcsolatban állt Senecával, majd száműzetése végeztével, 49-ben őt kérte fel a kis Nero tanítására, csak azzal magyarázható, hogy elismerte és nagyra becsülte Seneca írói és filozófusi képességeit, s fiát a legjobb kezekben akarta tudni. Seneca nevelői sokoldalúsága és költői vénája nyilván nem volt titok előtte, így a nevelő kiválasztásával áttételesen, de egyéb alkalmakkor személyesen is lehetett az ösztönzője Nero irodalmi szárnypróbálgatásának.

De Agrippina nem maradt meg pusztán értő olvasónak, hanem maga is megpróbálkozott az írással. A korra vonatkozó történeti művekből tudjuk, hogy megírta és publikálta emlékiratait, amelyek elvesztek ugyan, de fontos forrásként szolgáltak a történetírók számára. Sajnos, nem tudjuk, hogy mely évben tette közzé írását, és azt sem lehet megállapítani, hány év személyes történetét írta meg, jellegére, tartalmára és utóéletére a fennmaradt testimoniumok alapján azonban lehet következtetni.

Tacitus még egy, az idősebb Agrippinával Kr. u. 26-ban történt eset kapcsán említi meg, mikor az hiába esedezett Tiberiusnál férj után, hogy mindezt Agrippina (aki a történet idején alig múlt tízéves) emlékirataiban olvasta, de egyetlen történetíró sem erősítette meg: *id ego, a scriptoribus annalium non traditum, repperi in commentariis Agrippinae filiae quae Neronis principis mater vitam suam et casus suorum posteris memoravit*.[688] *(Az évkönyvírók nem hagyományozták ezt ránk, én az ifjabbik Agrippina emlékirataiban találtam meg, aki – mint Nero császár anyja – életét és övéinek sorsát az utódok számára megörökítette.)*[689]

[688] Tacitus, *Annales,* 4, 53.
[689] Borzsák István fordítása.

Az *Annales* szavai alapján arra következtethetünk, hogy Agrippina csak akkor tette közzé visszaemlékezéseit, amikor már Nero volt a császár *(quae Neronis principis mater),* hiszen egyébként fölöslegesen került volna be a *filiae* szó révén egyértelmű szövegbe ez a megjegyzés. A közhivatalnokok feljegyzéseire használt *commentarii* kifejezés pedig arra utalhat, hogy a későbbi memoár alapjául esetleg valamilyen napló vagy naplószerű feljegyzés szolgálhatott, amelyben Germanicus lánya talán már fiatalkora óta rögzítette a vele és családjával történt *(vitam suam et casus suorum)* legfontosabb eseményeket. A művet az olvasókon és az utókoron kívül *(posteris)*[690] nem ajánlotta egyetlen konkrét személynek sem, aminek csak találgatni lehet az okát. Hatalma vagy a hatalomból való fokozatos kiszorulása, vagy bármely más – számunkra megragadhatatlan tényező – egyformán szerepet játszhatott benne.

Nem könnyű eldönteni azt sem, hogy Tacitus vajon mit is értett pontosan a *casus suorum* kifejezés alatt, bár e helyen alighanem *halál* értelemben szerepel a *casus* szó, mint személyekkel kapcsolatban legtöbbször, így nem elképzelhetetlen, hogy bizonyos vonatkozásban a korban divatossá vált *exitus-irodalom*mal is rokonságot mutat. Martin és Woodman szerint, akik a *casus suorum* kifejezést szintén *övéi halála*ként értelmezik, Agrippina minden bizonnyal anyja és fivérei, Nero és Drusus 31 és 33 között bekövetkezett haláláról számolt be.[691]

Általános az a feltételezés is, hogy Agrippina emlékirataira utal az a tacitusi részlet, amelyben Nero anyja kétségbeesetten fenyegeti fiát Britannicus jogszerű utódlási aspirációival. A történetíró így fogalmaz: *Ő (Agrippina) nem tiltakozik az ellen sem, hogy a szerencsétlen ház minden nyavalyája kiderüljön, elsősorban az ő házassága, az ő mérgezése (non abnuere se quin cuncta infelicis domus mala patefierent, suae in primis nuptiae, suum veneficium…).*[692] Valószínűtlennek tartom azonban, hogy Agrippina a családi szennyest óhajtotta kiteregetni, inkább felgyülemlett keserűségét és sérelmeit akarta nyilvánosságra hozni.[693] De sérelmekből sem a legfrissebbeket, ráadásul az említett dolgoknak a föltárása rossz fényt vethetett volna rá, s ez aligha lehetett a szándéka.[694]

Azonban nemcsak szomorú történeteket örökített meg, hanem számára örömteli eseményeket is. Biztos, hogy megírta benne fia születését, hiszen az idősebb Plinius rá hivatkozik, amikor arról ír, hogy Nero lábbal jött a világra.[695] Alighanem ugyanebből az emlékiratból származnak a Pliniusnál olvasható, a családdal kapcsolatos egyéb érdekességek is, bár jó néhány dolgot a kor későbbi krónikása egyéb módon is megismerhetett.

---

[690] A Borzsák-fordításban szereplő *utód* kifejezést csak az utókorra lehet vonatkoztatni, hiszen Agrippinának nem volt más gyermeke Nerón kívül.

[691] Vö. *Tacitus, Annals IV.* edited by R. H. Martin and A. J. Woodman. Cambridge 1994². 216. *ad loc.*.

[692] Tacitus, *Annales,* 13, 14, 3. Vö. W. Eck, *Agrippina*. In: Der neue Pauly, I, 298.

[693] R. Syme, *Tacitus.* Oxford 1958. 277–278.

[694] Clack, 52: szerint is az volt Agrippina szándéka, hogy kedvező színben tűnjék föl.

[695] Plinius, *Naturalis Historia*, 7, 46: *Neronem quoque, paulo ante principem et toto principatu suo hostem generis humani, pedibus genitum scribit parens eius Agrippina. ritu<s> naturae hominem capite gigni, mos est pedibus efferri.*

A konkrét hivatkozásokon alapuló tacitusi és pliniusi testimoniumokon túl az *Annales* 13. könyvének idézett részlete alapján Clack feltételezi, hogy Iuvenalis több szatírájának (6., 8., 10.) is részben Agrippina memoárja volt a forrása.[696] Csakhogy Tacitus idézett meghatározása alapján *(vitam suam et casus suorum)* kizárható, hogy Nero anyja emlékiratában nagy részt juttatott volna a halott Messallina viselt dolgainak.

Fölmerül a kérdés, vajon volt-e annyira bátor stiliszta Agrippina, hogy nem kért segítséget egyetlen neves gyakorló grammatikustól vagy rhétortól sem írás közben, sem a nyilvános megmérettetés előtt. Minthogy az efféle magabiztosság ritka volt a rómaiak körében, sőt szinte kötelező volt vagy recitációkon, vagy más úton-módon kikérni a hozzáértők véleményét, biztosra vehető, ha nem olvasott is fel emlékirataiból szélesebb nyilvánosság előtt, a szakavatott kritikát nem mellőzhette. Sajnos, még találgatnunk sem könnyű, kihez fordult az átnézendő és javítandó kézirattal Agrippina, aki elég büszke asszony volt ahhoz, hogy csak a legjobbal érje be. Kézenfekvő Senecára gondolni, de ezt semmilyen adat nem támasztja alá, csak a köztük lévő hosszú, bizalmi kapcsolat valószínűsítheti. Mellette szóba jöhet még C. Sallustius Crispus Passienus, a jó nevű szónok, Agrippina második férje, akinek száműzetéséből hazatérve lett a felesége, ő azonban valamikor 48 előtt meghalt már, vagyis nem vehetett részt a szöveg végső megformálásában.[697] Az emlékiratok körüli számos bizonytalanság miatt azonban nem zárható ki a kor egyetlen más neves szónoka vagy grammatikusa sem, kivéve azokat, akikkel Agrippina semmiképpen sem tarthatott fönn kapcsolatot.

b) Octavia

Nero szerencsétlen sorsú első felesége, aki az egyetlen ránk maradt *fabula praetextata* címadó hőse, a források szerint nem hozható kapcsolatba semmilyen irodalmi tevékenységgel. Noha nyilvánvalóan részesült bizonyos irodalmi képzésben, és aligha maradt hatástalan, hogy fivére, Britannicus és jegyese, majd férje is korán megmutatta irodalmi hajlamait, ez még nem jelentheti, hogy maga is megpróbálkozott hasonlóval, vagy ösztönözte volna környezetében az efféle kísérleteket.

Közvetlen környezetében, vagyis a szolgálatára rendelt rabszolgák között, bizonyára akadtak azonban az irodalomban jártas személyek. Mikor a házasságtörés hamis vádjával akarta Nero eltaszítani magától, akkor egy Eucaerus nevű, alexandriai fuvolással *(natione Alexandrinus, canere tibiis doctus)* hozták hírbe,[698] akitől állítólag gyermeket fogant az asszony, de a magzatot elhajtotta.

A történetírók szerint sok hűséges ember vette körül Octaviát. Belegondolva, hogy a pseudo-senecai *Octavia* milyen szép emléket állít Claudius leányá-

[696] J. Clack, 45–53.
[697] Kierdorf, 164.
[698] Vö. Tacitus, *Annales,* 14, 60.

nak, nem lehetetlen, hogy a Nero iránti gyűlöleten túl nemcsak a tiszteletteljes részvét, hanem az ismeretségből fakadt személyes fájdalom is vezette az ismeretlen szerző íróvesszejét, azaz olyan valaki lehetett a tragédiaíró, akivel Octavia közeli kapcsolatban, bizalmas viszonyban volt. Ez azonban – mai ismereteink alapján – nem bizonyítható.

c) Antonia[699]

Claudius és Paetina egyetlen leányának, Octavia féltestvér nénjének, bár apja halála után kevésbé volt rivaldafényben a sorsa, nem alakult szerencsésebben az élete, hiszen két férje elvesztése után Poppaea halálát követően Nero megölette, mert – állítólag – visszautasította házassági ajánlatát.[700] Tacitus, bár valószínűtlennek tartja, az idősebb Plinius alapján megemlíti, hogy a Piso-féle összeesküvés résztvevői is fölvették a kapcsolatot Antoniával a nép rokonszenvének biztosítása végett, sőt maga Piso azt fontolgatta, hogy elválik és házasságra lép vele, mert így legitimálhatta volna esetleges császári hatalmát.[701]

Antonia 41-ben ment férjhez először Cn. Pompeius Magnushoz, akinek nem sokkal később bekövetkezett halála után 46-ban másodszor is megházasodott. A férj, Faustus Cornelius Sulla Felix annak a Domitia Lepidának volt a fia, akinek testvére az ifjabbik Agrippina fivére, Nero apja volt.[702] Antonia így menye lett Messalina, Claudius harmadik felesége anyjának, bár csak jóval azután, hogy a kis Neróra anyja száműzetése idején Domitia Lepidának vigyáznia kellett. Antonia idősebb volt Nerónál, ráadásul második férje száműzetéséért és haláláért egyértelműen a császár volt a felelős, ez azonban nem jelenti, hogy korábban ne vehetett volna részt Antonia is az udvarban vagy Rómában rendezett költőversenyeken.

Ha így történt is, akkor sem lehet semmi biztosat mondani Antonia és a korabeli irodalmi élet kapcsolatáról. Talán nem fölösleges viszont megemlíteni, amit Vespasianusról ír Suetonius: felesége halála után régi szerelmét, Antoniának egy bizonyos *Caenide* (Kainidé) nevű szabadosnőjét vette ágyasnak maga mellé,[703] s e kissé regényes szerelmi történet annak is lehet a jele, hogy Antonia környezetében többen is akadhattak olyanok, akik Nero sokáig láthatatlan és passzív belső ellenzékével tartottak kapcsolatot.

---

[699] PIR² A 886.

[700] Suetonius, *Nero*, 35, 4. Vö. Kierdorf, ad loc. 211.

[701] Vö. Tacitus, *Annales,* 15, 53.

[702] Vö. Kierdorf, 129.

[703] Suetonius, *Vespasianus*, 3, 1: *post uxoris excessum Caenidem, Antoniae libertam et a manu, dilectam quondam sibi revocavit in contubernium habuitque etiam imperator paene iustae uxoris loco.*

d) Acte (Akté)

A Nero koráról szóló újkori regényekben a császár környezetének legtisztább alakja a hányatott sorsú, asiai születésű[704] görög rabszolgalány, a princeps leghűségesebb szerelme, Claudia Acte. Neve alapján valószínű, hogy még Claudius szabadította föl, s 55 táján kezdődött viszonya Neróval, aki – Dio Cassius szerint – meghamisította a családfáját, és Attalos király leszármazottjává tette.[705] Agrippina nem nézte jó szemmel a viszonyt, de nem tudott ellene tenni, mert – ahogy Tacitus írja – *Acte végképp behízelegte magát bujaságával és kétes találkozásokkal, ami ellen a princeps idősebb barátai sem tiltakoztak (frustra obnitente, penitus inrepserat per luxum et ambigua secreta, ne senioribus quidem principis amicis adversantibus)*.[706] Az *Annales* szerzőjének minden szaván érződik nem is titkolt ellenszenve Acte iránt, akivel szemben a *nemes és közismerten erényes* Octavia áll.[707] Már a bemutatása is árulkodó: *cui vocabulum Acte fuit* – írja, s később is többször név nélkül, *liberta*ként emlegeti.

Azt nem tudni, hogy Acte miként került a princeps közelébe, de Tacitus megjegyzése alapján nyilvánvaló, hogy kapcsolatuk találkozott Seneca szándékaival,[708] hiszen az ő szabadosa, Annaeus Serenus segített Nerónak a viszony titkolásában;[709] majd Agrippina kétségbeesett próbálkozásakor, hogy fia jóindulatát visszaszerezze, Seneca kérésére avatkozott közbe Acte.[710] Fabius Rusticus – Seneca pártfogoltja – úgy adta elő az esetet, hogy Nero vérfertőző vágyát Acte ügyessége hiúsította meg *(astu disiectum)*.[711] Az *Annales* adatai alapján bizonyos, hogy Acte és Seneca közeli kapcsolatban álltak, s a filozófus támogatta Actét akkor is, amikor Nero már Poppaea Sabina bűvkörében élt.

Suetonius csak arról tesz említést, hogy Actét majdnem feleségül vette Nero.[712]

Acte annak ellenére, hogy Nero Poppaea Sabina kedvéért elfordult tőle, és kegyvesztettsége ellenére is a császár közelében maradt, amire az *Octavia* című tragédia sorai utalnak:

> Dajka: *Örjöng első fellángolásában ifju hév,*
> *de lankad is hamar, s a rút szerelmi vágy*
> *nem tart soká; akár a lenge füst, olyan.*
> *Örök szerelme tiszta hitvesnek marad.*
> *Nászágyadat ki elsőnek szennyezte be*
> *s ki ura szivén úr volt soká, a szolganő*
> *most fél Nerótól*.

[704] Vö. Dio Cassius, *Historia Romana,* 61, 7.
[705] Vö. Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 7.
[706] Tacitus, *Annales,* 13, 12. Vö. még Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 7.
[707] Tacitus, *Annales,* 13, 12.
[708] Kierdorf, 198.
[709] Tacitus, *Annales,* 13, 13.
[710] Tacitus, *Annales,* 14, 2.
[711] Vö. Tacitus, *Annales,* 14, 2.
[712] Suetonius, *Nero*, 28, 1.

Octavia: *Mert elhóditotta más.*
Dajka: *S ez porba sújtva emlékművet állitott,*
mely megvallott félelméről árulkodik.[713]

Kitartó hűségére pedig bizonyítékot szolgáltat az, hogy Nero maradványait Acte és a császár két dajkája, Egloge és Alexandria helyezték el a Domitiusok családi sírboltjában.[714]

Semmilyen adat sem maradt ránk azzal kapcsolatban, hogy részt vett-e vajon Acte a kor irodalmi életében. Műveltségéről, képzettségéről sem tudunk semmit, de mivel Tacitus szerint *per luxum et ambigua secreta* nyerte meg magának Nerót, nem lehetett teljesen tanulatlan, hiszen akkor aligha tudott volna élni a luxussal. A kifejezés másik fele még homályosabb. Alighanem olyan szerelmi praktikákra vonatkozik, amelyekkel titkos módon láncolta magához a császárt a szabadosnő. Ha mindez kapcsolatban volt görögös műveltségével (alighanem görögül beszélgettek egymással), akkor nem lehetetlen, hogy Nero philhellénizmusának kialakulásában is szerepet játszhatott Acte, s az 55–59 közötti években ő terelte fokozatosan az irodalom felé Nerót, hiszen az 59-ben életre hívott költői kör gondolata fokozatosan érhetett meg a princepsben. Ha igaz Dio Cassius állítása, s Acte valóban Asia provinciából, vagyis Kis-Ázsiából származott, akkor az sem elképzelhetetetlen, hogy Nero Trója-rajongásának csak részben volt oka a császári család ősatyja, Aeneas, s az igazi magyarázat Actéban rejlik.

Neróval folytatott viszonya, Senecával való kétségtelenül bizalmas kapcsolata alapján feltételezhető, hogy részese volt olyan lakomákon vagy egyéb alkalmakkor folytatott beszélgetéseknek, amelyek témája az irodalom, a művészet volt, s lehet, Seneca mellett ő volt Nero első kritikusa.

e) Poppaea Sabina

Míg Acténak tisztaságát és érthetetlen hűségét csodálta az utókor, addig a hírhedt szépségű Poppaea Sabina, Nero második felesége romlottságával és pazarló fényűzésével lett a kor egének egyik legsötétebb csillaga. A pompeii születésű Poppaea kalandos élete 58-tól kezdve fonódik össze Neró életével.

Poppaea Rufrius Crispinus feleségeként ismerkedett meg Othóval, aki elcsábította, majd feleségül vette. Bár házasságuk természetéről különféle elképzelések éltek a történeti hagyományban, az biztos, hogy Otho fontos szerepet játszott Nero és Poppaea szerelmi történetében. Tacitus szerint az asszony *behízelgő beszédű és korántsem szellemtelen tehetség (sermo comis nec absurdum ingenium)*[715] volt. Nero kapcsolata ezzel a ravasz és okos nővel 58-tól kezdve – 62-ben kötött házasságukon át – egészen 65-ig, férjének halálos rúgásáig tar-

[713] Pseudo-Seneca, *Octavia*, 189–197.
[714] Suetonius, *Nero*, 50, 1.
[715] Tacitus, *Annales,* 13, 45.

tott.[716] Poppaea volt tehát az a nő, aki szoros kapcsolatban a leghosszabb időt töltötte Nero mellett, s akit a princeps – ahogy azt Suetonius mondja – *dilexit unice*.[717] Részese volt Nero legemlékezetesebb tetteinek, Agrippina meggyilkolásának, a költői kör életre hívásának, Otho lusitaniai „küldetésének", Octavia száműzetésének, majd halálának, a két *Neroniá*nak stb. Tanúja volt, hogyan indult Nero tétova léptekkel a színpad felé. Minden jel arra mutat, hogy Poppaeának jelentős szerepet kell tulajdonítanunk a kor irodalmi életében még akkor is, ha számos részletre csak következtetni lehet.

Hogy mégis jogos kapcsolatot feltételezni a kor irodalmi élete és Poppaea Sabina között, arra bizonyság, hogy Nero egyik költeményében *sucinus*nak, borostyánkőszínűnek nevezte szerelme haját,[718] vagyis volt olyan, a nyilvánosság számára is hozzáférhető verse a császárnak, amelyben szerepelt Poppaea. És nemcsak a princeps költeményeiben, hanem az udvarhoz közelálló vagy közel kerülni vágyó poéták is előszeretettel fordultak a befolyásos asszonyhoz. Példa erre az *Anthologia Graeca* című gyűjteményben több epigrammával is szereplő Leonidasnak Poppaeához írt verse, amellyel az asztrológiát szerető asszony jóindulatába ajánlja a születésnapjára küldött éggömböt.[719]

De ez minden, ami bizonyosan állítható. Bár kétségtelen, hogy Poppaea Sabina ismerte azokat, akik költőként vagy irodalmárként Nero környezetében megfordultak, azt nem tudni, milyen hatással volt ezekre az emberekre. Mivel a későbbi történetíróknál igen sötét színben tűnik föl, s az idősebb Plinius is újra és újra fényűző életmódjára hivatkozik,[720] könnyen lehet, hogy nem rajongtak érte – Otho kivételével – Nero barátai.

f) Statilia Messalina

Statilia Messalina, Nero harmadik felesége a leghalványabb a császár körül megfordult valamennyi nő közül, de ezért nem ő, sokkal inkább a többi asszony okolható. Negyedik férjét, M. Iulius Atticus Vestinust éppen hivatalban lévő consulként Nero ölette meg. Suetonius szerint azért, hogy megszerezze Statiliát,[721] Tacitus azonban – bár nem zárja ki ennek a lehetőségét – valami régi gyűlöletet *(vetus odium)* tart a gyilkosság okának, amelyhez ürügyként a Piso-féle összeesküvést használta föl.[722] A történetíró szerint *Nerónak Vestinus elleni gyűlölete a legbensőbb barátságból eredt, tudniillik Vestinus lenézte a*

[716] Vö. Suetonius, *Nero*, 35, 1; Tacitus, *Annales,* 16, 6, 1. lásd Kierdorf, 211.
[717] Suetonius, *Nero*, 35, 1
[718] Plinius, *Naturalis Historia*, 37, 50: *Domitius Nero in ceteris vitae suae portentis capillos quoque Poppaeae coniugis suae in hoc nomen adoptaverat quodam etiam carmine sucinos appellando, quoniam nullis vitiis desunt pretiosa nomina; ex eo tertius quidam hic colos coepit expeti matronis*.
[719] *Anthologia Graeca*, 9, 355.
[720] Plinius, *Naturalis Historia*, 11, 238; 28, 183; 33, 140;
[721] Suetonius, *Nero*, 35, 1.
[722] Vö. Tacitus, *Annales,* 15, 52; 15, 68.

princepsnek teljes valójában megismert puhaságát (ignaviam), gyakran kíméletlen szellemességgel (asperis facetiis) csúfolta, s minthogy abban sok igazság rejlett, keserű emléket hagyott maga után.[723] Ráadásul csak nemrégen vette feleségül *(recens causa)* Statiliát, aki a császár szeretője volt, amiből az következik, hogy Nero korábbról ismerte az asszonyt, így 66-ban kötött házasságuk csak egy hosszú, alighanem titkolt kapcsolatot szentesített.

Statiliáról nem tudni, mennyire támogatta a császár költői és lantjátékosi ambícióit, hogy elkísérte-e Görögországi útjára, minthogy azonban a császár közvetlen környezetéhez tartozott, számtalanszor lehetett részese a Nero körül gyülekező költők beszélgetéseinek, vitáinak, nyilvános felolvasásainak.

Statilia Messalina egyébként már 59 előtt kapcsolatba került Neróval, amit az bizonyít, hogy ismerte Othót, hiszen – Suetonius szerint – halála előtt Otho két levelet írt: az egyikben nővérét vigasztalta, a másikban pedig arra a Messalinára hagyta mindenét, akit – alighanem a dinasztikus jogfolytonosság biztosításaként – feleségül akart venni.[724]

Bár nem tudjuk, Nero utolsó felesége mennyire volt érzékeny az irodalom és a művészetek iránt, az mégis jól érzékelhető, hogy Nero körül – alighanem a köré gyűlt költőktől függetlenül – mindig létezett egy nagyvilági nőkből és élveteg ifjakból álló baráti társaság, akik egymással is rendkívül bonyolult baráti-érzelmi kapcsolatban voltak. Az ő hatásukat nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha Nerót meg akarjuk érteni.

g) Sporus és Pythagoras

Bár Nero homoerotikus vonzalmairól és kapcsolatairól más férfiakkal (pl. Otho) összefüggésben is olvasunk, valamennyi közül mégis a herélt Sporus a legismertebb, akit Nero Poppaea halála után kasztráltatott, majd „feleségül" vett.[725] Sporus szerencsétlenségét az okozta, hogy feltűnően hasonlított a princeps halott hitvesére.[726] A menyegzőre Nero görögországi útján került sor.

Meglepő módon Sporus, aki elvesztette férfiasságát, majd a rómaiak élcelődésének (Bár Nero apjának lett volna ilyen felesége!)[727] vált egyik céltáblájává, mindvégig kitartott a császár mellett, s egyike volt azoknak, akik halálakor sem hagyták cserben.[728]

---

[723] Tacitus, *Annales,* 15, 68: *ceterum Neroni odium adversus Vestinum ex intima sodalitate coeperat, dum hic ignaviam principis penitus cognitam despicit, ille ferociam amici metuit, saepe asperis facetiis inlusus, quae ubi multum ex vero traxere, acrem sui memoriam relinquunt.*

[724] Suetonius, *Otho*, 10, 2: *… secretoque capto binos codicillos exarauit, ad sororem consolatorios et ad Messalinam Neronis, quam matrimonio destinarat,* commendans reliquias suas et memoriam.

[725] Vö. Suetonius, *Nero*, 28, 1. Kierdorf, 198.

[726] Vö. Dio Cassius, *Historia Romana*, 63, 13, 1.

[727] Vö. Suetonius, *Nero*, 28, 1.

[728] Vö. Suetonius, *Nero*, 48, 1; 49, 3.

A herélt Sporus további sorsáról éppúgy nem tudni, mint ahogy arról sem, hogyan került a császár környezetébe, és volt-e bármi különleges képessége, értett-e a zenéhez, a költészethez vagy az irodalomhoz. A rá vonatkozó csekély számú adat alapján inkább Nero odaadó hívének és önzetlen csodálójának tűnik, mintsem szellemi partnerének.

Nero másik fiúszeretőjéről, Pythagorasról és a vele kötött házasságról Tacitus számol be: *Nero minden megengedett és meg nem engedett módon bemocskolta magát, semmi gyalázatot el nem hagyott, hogy még züllöttebbnek mutatkozzék, legfeljebb azt, hogy néhány nappal később* (a Tigellinus által 64-ben rendezett nagy ünnepség után) *e kéjelgéssel fertőzött csürhe egyik tagjával (a neve Pythagoras volt) ünnepélyes szertartások közepette házasságot kötött. Ráadták a császárra a menyasszonyi leplet; voltak házassági tanúk, hozomány és násznagy és menyegzői fáklyák, s végezetül mindent láthattak, amit még nőnél is az éjszaka fed el*.[729] Ez a szabados Pythagoras, akit Suetonius Doryphorusként emleget,[730] Cybele papja volt, az itt leírt házassági szertartás tehát, amelyben – a Sporusszal kötött friggyel ellentétben – Nero az asszony szerepét játszotta, valójában a keleti kultuszba való beavatás volt.[731] Ez a Pythagoras később is megmaradt Nero társaságában, mert ő is azok közé a megbízható szabadosai közé tartozott, akiket bukása közeledtét érezve Ostiába küldött, hogy tengeren való menekülését előkészítsék.[732]

Pythagoras és Sporus tehát Nero közvetlen baráti környezetébe tartoztak, arra azonban, hogy az irodalmi életben vagy a császár költői vagy egyéb művészi tevékenységében részt vettek volna, semmilyen adatunk sincs.

h) Pompeia Paulina

Seneca második (vagy harmadik) feleségéről[733] alig tudunk valamit azon a kevésen kívül, amelyet a filozófus elárul, Tacitus pedig elmond róla. A történetíró szerint Pompeia Paulina férjével együtt készült a halálra, amiről az előbb hallani sem akart, később azonban mégis elfogadott. *Ezek után egyetlen vágással felnyitják karjukat* – írja Tacitus,[734] utána azonban, hogy ne lássák egymás szenvedését, Seneca azt javasolta, hogy vonuljanak külön szobába. Paulina mégsem halt meg, Nero ugyanis megkegyelmezett neki, sebeit bekötöztette. Később azt, hogy a feleség életben maradt, Tacitus szerint sokan arra használták, hogy befeketítsék, azt állították ugyanis, hogy *amíg félnie kellett Nero engesztelhetetlenségétől, a férjéével társított halál hírnevére pályázott, azután,*

[729] Tacitus, *Annales,* 15, 37.
[730] Suetonius, *Nero*, 29, 1.
[731] Vö. Cizek (2), 42.
[732] Vö. Suetonius, *Nero*, 47, 1; Cizek (2), 204.
[733] Senecának volt egy fia (vö. *Consolatio ad Helviam*, 2, 5), aki korán meghalt, de azt nem tudni, hogy ennek a gyermeknek Paulina volt-e az anyja. Griffin (1), 57.
[734] Tacitus, *Annales,* 15, 63.

mikor kegyesebb remény kínálkozott, az élet csábítása bizonyult erősebbnek.[735] Az *Annales* írója azonban nem tartotta ennyire álságosnak Seneca hitvesét, hanem följegyzi, hogy ezután már csak néhány évet élt *(paucos annos)*, dicséretesen őrizte férje emlékét *(laudabili in maritum memoria)*, de kiszállt már belőle a lélek, csak árnyéka volt önmagának.[736]

Seneca nem sokkal corsicai száműzetéséből való visszatérése után vehette feleségül Pompeia Paulinát, Pompeius Paulinus *praefectus annonae* leányát.[737] Így az asszony Seneca oldalán részese lehetett a kor valamennyi fontos eseményének Nero hatalomrajutásától férje öngyilkosságán keresztül talán egészen a császár haláláig. Arról azonban, hogy mennyire vett részt férje ügyeiben, hogyan viszonyult azokhoz a filozófusokhoz, írókhoz, költőkhöz és egyéb barátokhoz, akik férjét körülvették, semmit sem tudni. Egyetlen későbbi szerző sem emlékezik meg róla. Arra, hogy ideális hitvesi kapcsolatban élt férjével abból következtethetünk, hogy Seneca egyik elveszett dialogusában, a *De matrimonio*ban, amelynek töredékeit Hieronymus őrizte meg, talán saját tapasztalatait is fölhasználva értekezett a házasságról.

i) Polla Argentaria

Lucanus felesége, a fiatalon megözvegyült Polla Argentaria Nero korának egyetlen igazi Múzsája. Bár Lucanusszal kötött házasságáról semmit sem tudunk, az ókori életrajzok, valamint az őt ismerő és tisztelő Martialis és Statius költeményei alapján kikövetkeztethető néhány információ férjével való kapcsolatáról és későbbi életútjáról.

Vacca Lucanus-életrajzának végén fölsorolja a költő műveit, említést téve egy *Epistulae ex Campania* című műről, amelyet általában Polla Argentariának címzett leveleknek tartanak. Hogy ezek a levelek prózai vagy verses formájúak voltak-e, nem tudni. Statius valószínűleg erre a műre utal költeményében:

> *S fested, hogy rohan át a zsarnok által*
> *gyújtott láng gonoszul Remus tetőin.*
> *Majd hírt, díszt nyer a szűzi Polla báját*
> *méltón megdaloló, meleg szavadtól*.[738]
> *Eldörgöd, nemesebbre érve, ifjú,*
> *a pharsalusi vad csatát, s Philippit,*
> *hol nagy római csonthalom fehérlik*.

[735] Tacitus, *Annales,* 15, 64.

[736] Tacitus, *Annales,* 15, 64: *in maritum memoria et ore ac membris in eum pallorem albentibus ut ostentui esset multum vitalis spiritus egestum.*

[737] Griffin (1), 59.

[738] A magyar fordítás félrevezető, hiszen a latinban csak *iucunda (…) adlocutione* szerepel, vagyis feleségének címezte Lucanus a művet.

dices culminibus Remi vagantis
infandos domini nocentis ignes.
hinc castae titulum decusque Pollae
iucunda dabis adlocutione.
mox coepta generosior iuventa
albos ossibus Italis Philippos
et Pharsalica bella detonabis…[739]

Statius költeménye azt sejteti, hogy Lucanus a várost 64-ben elpusztító tűzvészről írt *De incendio urbis* című költeménye után írta a Pollához szóló művet, vagyis 64 augusztusa és 65 áprilisa között. Ennek ellentmond viszont, hogy a *Pharsaliá*ról csak e művek után ejt szót, noha az eposzba bizonyosan belefogott már a 60-as évek legelején. Így csak az valószínűsíthető, hogy a Pollához és Polláról írt mű az eposz írása idején született.

Lucanus, aki Nero hívására 59-ben húszévesen tért haza Athénból, hat évvel később, 65 áprilisában vetett véget kényszerűen életének. Polla Argentariával való házasságkötése ezek alapján a 60–64 közötti évekre tehető, s hogy házasságuk gyermektelen maradt, az azt mutatja: talán nem is éltek túlságosan hosszú ideig házasságban.

A fennmaradt kevés utalás alapján azt sem lehet tudni, Polla Argentaria mikor, hol és milyen körülmények között ismerkedett meg Lucanusszal, de valószínűnek tűnik, hogy jó pár évvel fiatalabb volt a költőnél, és nem volt tagja annak a női társaságnak, amelyik Neróhoz és barátaihoz tartozott. Emiatt talán az a következtetés sem túlságosan merész, hogy Lucanus Polla Argentariát a Neróval való szakítás, vagyis 62 után ismerte meg, de legalábbis vette feleségül.

[739] Statius, *Silvae*, 2, 7, 60–66.

XII.

KÖLTŐK HALÁLA

Nero uralmát csak kevés író, költő élte túl, és – főleg a Piso-féle összeesküvés következtében – nagyon sok politikus kényszerült öngyilkosságra. Nero uralmának ideje tele van olyan halálesetekkel, amelyeknek körülményei homályosak és tisztázatlanok. Már Claudius halála is számos találgatásra adott okot a gombával kapcsolatos tréfásnak szánt megjegyzések miatt, és hasonlóan talányos volt a fiatal Britannicus halála. Ezek a halálesetek azonban váratlanul estek meg, az áldozatoknak nem volt módjuk arra, hogy minden részletre kiterjedő figyelemmel készüljenek föl utolsó órájukra. Márpedig a halálra elő kellett készülni, mint valami színpadi előadásban, meg kellett rendezni az élet utolsó nagyjelenetét. Ezzel mindenki tisztában volt.

Az ifjabb Plinius ír arról, hogy C. Fannius, akinek neve és témaválasztása a Thrasea Paetusszal való rokonságra utal,[740] három könyvet is megtöltött a Nero által meggyilkoltak és száműzöttek halálával *(exitus occisorum et relegatorum a Nerone)*.[741] Plinius elmesél egy anekdotikus történetet is, hogy Fannius *egyik éjszaka azt álmodta, hogy ott fekszik heverőjén (ahogy olvasgatás közben szokott), s mint rendesen, előtte az írópolc is. Hirtelen úgy rémlett neki, hogy megjelent előtte Nero, ledőlt a heverőre, kezébe vette, és elejétől végig elolvasta a bűneiről írott mű első könyvét, majd ugyanígy a második és harmadik könyvet is, azután eltávozott*.[742]

Ez az irodalomtörténészek által *exitus-irodalom*nak nevezett műfaj, amelyet Fannius esetében a szónoki és történetírói stílus közötti középút jellemez, igen népszerű és kedvelt volt, s későbbi történetírók is felhasználták.[743] Pliniustól tudjuk azt is, hogy Titinius Capito is írt egy verses *exitus inlustrium virorum* című művet. Ez a műfaj, amennyire rekonstruálni lehet, bátor emberek bátor tettére és emlékezetes szavaira volt kihegyezve, hiszen Tacitus is úgy intézi el a Piso-féle összeesküvés néhány áldozatát, hogy *emlékezetre méltó tett vagy mondás nélkül (nullo facto dictove memorando)* mentek a halálba.[744]

Az ifjabb Plinius, Tacitus és a Nero-kor költőinek, íróinak életrajzát megíróknak köszönhetően jól ismerjük néhány kiemelkedő személyiség, Agrippina, Seneca, Subrius Flavus tribunus, Lucanus, Petronius, Thrasea Paetus, Nero, majd Silius Italicus halálát, s ha mondott emlékezetre méltót, utolsó mondását.

Valamennyi történetíró és az *Octavia* szerzője is egyetért abban, hogy

[740] Sherwin-White, 320.
[741] Plinius, *Epistulae*, 5, 5, 3.
[742] Plinius, *Epistulae*, 5, 5, 5. (Muraközy Gyula fordítása.)
[743] Sherwin-White, 42; 320.
[744] Tacitus, *Annales,* 15, 70.

Agrippinát fia, a császár gyilkoltatta meg.[745] Ezt erősítik meg azok a görög és latin falfirkák is, amelyek halála után jelentek meg Rómában:

Nerón,Orestés, Alkmeón: anyagyilkosok.

Aeneas – efelől nincs kétség – őse Nerónak:
Apját az: anyját átsegitette ez itt.[746]

Anélkül, hogy ismertetném az agyafúrt tervet, majd a meghiúsulása után következett kegyetlen hajszát, csak a császárné utolsó szavait idézem. Tacitus szerint a kardjával döfésre készülő centuriónak így kiáltott: *a méhembe döfd! (ventrem feri)*.[747] Dio Cassius szerint ezek voltak Agrippina utolsó szavai: *döfj bele, döfj bele, Anicetus, mert megszülte Nerót!*[748] Bátor, szinte az idősebb Arria mondatára emlékeztető kemény szavak, amelyek egyszerre fejezik ki az anyai fájdalmat és a nemes római lélekhez illő szilárdságot és a megérdemelt büntetés vállalását.

Hasonlóan jellemző módon távoztak az élők sorából a kor sztoikus-kynikus filozófiát valló államférfiai. Előbb Seneca, majd Thrasea Paetus. Mindketten szűk baráti társaságban, a clienturához tartozó orvos segítségével nyittatják meg ereiket. Nero volt nevelője hosszú haláltusájának több mozzanata is visszaköszön Thrasea Paetus utolsó órájában. Seneca buzdítja barátait, hogy legyen vigasztaló számukra a filozófia tanítása, Thrasea Paetus pedig a filozófus Demetriusszal beszélget a lélek halhatatlanságáról. Utolsó tetteik és szavaik is szinte ugyanazok. Seneca *végül egy forró vízzel tele medencébe szállott, közben meghintette a közelében álló szolgákat, és hozzátette, hogy italáldozatot mutat be azzal a vízzel a Szabadító Iuppiternek*.[749] Ugyanígy *Iuppiter Liberator*nak mutat be italáldozatot Thrasea Paetus is, csakhogy nem a vére folyását könnyítő meleg fürdővízzel, hanem tulajdon vérével.[750]

Szinte ugyanazok a gesztusok, ugyanazok a szavak, amelyeknek hátterében egyként sejthetjük a valódi sztoikus bátorságnak és a filozófus-politikusok később tisztelettel övezett emlékének a megnyilvánulását. Sebtében elrendelt öngyilkosságuk végrehajtása is nemes és fenséges módon történik, meghatározott, teátrális forgatókönyv szerint.

Egész más módon távoztak az élők sorából a költők, kivált Lucanus és Nero. Lucanus halálának tacitusi elbeszélése igen visszafogott: *miközben vére kicsorgott, és mikor még meleg és öntudattal bíró szívében érzékelte lábának és kezének kihűlését és életerejének a végtagokból való lassú távozását, visszaem-*

[745] Suetonius, *Nero*, 34.
[746] Suetonius, *Nero*, 39:
Quis negat Aeneae magna de stirpe Neronem?
sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.
[747] Tacitus, *Annales,* 14, 8.
[748] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 13.
[749] Tacitus, *Annales,* 15, 64.
[750] Tacitus, *Annales,* 16, 35.

lékezett arra a költeményre, amelyben egy sebesült katonának hasonló halállal ábrázolt kimúlását örökítette meg, idézte ezeket a verseket, s ezek voltak utolsó szavai.[751] Ezek az utolsó szavak a filológusok véleménye szerint vagy a *Pharsalia* 3. könyvének 638., vagy 9. énekének 811. sora volt. Az előbbiben ezt írja a halott katonáról:

Elszakad ám, s nem is úgy mint sebből, serkedez a vér
Lassacskán: de szakadt erein patakozva rohan ki,
S a tagokon széjjel bujkáló életet a víz
Habjai nyeldesik el. Nincsen megölött, kinek élte
Ily nagy nyíláson távoznék. Már az enyészet
Bírja utótetemit, hol nincsenek életi szervek:
Míg ruganyos tüdején, s ott hol belrészei forrnak,
Húzamosan késik; küzködve sokáig ezekkel,
Csak nehezen sikerült minden tagját lekötözni.[752]

A másik lehetséges részletben ezt írja Lucanus:

Két szeme vérrel sír, mindenfele bőven omol ki
Merre verítéknek kapu nyílik; szája patakzik;
Vér bugyog orrlyukain; vért izzad; minden eréből
Vér forrás fakadoz, csupa sebbé lesz az egész test.[753]

A Suetonius-féle életrajz szerint Lucanus inkább epikureus, semmint sztoikus költőhöz hasonlóan még bőségesen megvacsorázott *(large epulatus)*, mielőtt odanyújtotta volna a karját, hogy felvágja az orvos az ereit.[754]

Utolsó szavai – az életrajz szerint – befejezetlen eposza elvérző gall harcosának szavai voltak.

Nero halálának körülményei jól ismertek, Dio Cassius és Suetonius is részletesen elmondják, a bukását közvetlenül megelőző eseményeket is. A vég kez-

---

[751] Tacitus, *Annales,* 15, 70.

[752] Lucanus, *Pharsalia*, 3, 638–646 (Baksay Sándor fordítása):
scinditur avolsus, nec, sicut volnere, sanguis
emicuit lentus: ruptis cadit undique venis,
discursusque animae diversa in membra meantis
interceptus aquis. nullius vita perempti
est tanta dimissa via. pars ultima trunci
tradidit in letum vacuos vitalibus artus;
at tumidus qua pulmo iacet, qua viscera fervent,
haeserunt ibi fata diu, luctataque multum
hac cum parte viri vix omnia membra tulerunt.

[753] Lucanus, *Pharsalia*, 9, 811–814 (Baksay Sándor fordítása):
sanguis erant lacrimae; quaecumque foramina novit
umor, ab his largus manat cruor; ora redundant
et patulae nares; sudor rubet; omnia plenis
membra fluunt venis; totum est pro volnere corpus.

[754] Ugyanerről ír a harmadik ránkmaradt késő ókori Lucanus-életrajz is: *Vita Lucani*, (3),5: *Qui largiter epulatus iussit sibi archiatrum arcessiri et incisis omnibus venis corporis periit.*

detét Iulius Vindex és a gallok lázadása jelentette. Bukását – Suetonius szerint – a csillagjósok már korábban megjósolták, de ő valamennyi előjelre és figyelmeztetésre fittyet hányt, s amikor a lázadás terjedése és Vindex rendeletei arra kényszerítették, hogy visszatérjen Rómába, egy dombormű, amelyen római katona hurcolt egy gall harcost, még bizakodásra és örömre késztette.

Új és ismeretlen víziorgonák kötötték le a figyelmét, mikor megkapta a hírt, hogy a baljós életkorú Galba és Hispania provincia is fellázadt. Kusza tervek és kétségbeesett lépések következtek ezek után, a történetíró arról is beszámol, hogy mindkét consult leváltatta, és maga foglalta el a helyüket. A hadsereg elpártolása után a magány pillanatai következtek. Amikor *éjféltájban felköltötték, hogy testőrsége elvonult; kiugrott ágyából, és elküldött barátaiért (misitque circum amicos)*.[755] Egyikük sem jelentkezett, mire felkeresésükre indult, de valamennyiük ajtaját zárva találta. Visszatért hálószobájába, ahonnan az időközben eltávozott őrség elvitte az ágyneműt és az öngyilkosságra félretett mérget. Nero ekkor egy gyilkost szeretett volna hívni, sikertelenül, mire keserű szavakkal fakadt ki: *Nos hát, nincs se barátom, se ellenségem!? (ergo ego nec amicum habeo nec inimicum!?)*[756]

Ezután szánta rá magát a menekülésre, mezítláb, tunicában, viseltes köpenyben, eltakart arccal, négy hűséges embere kíséretében indult el lóháton a városból. Öreg éjszaka volt, tombolt a vihar és rengett föld, mintha – az Arany János V. Lászlójában írtakhoz hasonlóan – önnön lelkiismerete tombolt volna azon az éjszakán.

A négy emberből Suetonius csak háromnak a nevét adja meg.[757] De ha összetesszük az információkat, kiderül, hogy vele volt Lucius Domitius Phaon (Dio Cassius szerint Faunus Caesareus), felszabadított rabszolgája, akinek birtokára tartottak; a Poppaeához megszólalásig hasonlító herélt, Sporus; a császár titkára, Epaphroditus és Neophytus, aki szintén a császár szabadosa volt. Vagyis az ún. *familia Caesaris* tagjai.[758] A régi költői társaságból vagy arisztokrata barátai közül senki sem kísérte el.

A villába hátulról igyekeztek bejutni, ezért úttalan utakon, nádason és tövisbokrokon keresztül vezetett az útjuk. Nero hol négykézláb mászott, hol a lába alá terített ruhákon próbált meg átkelni a szúrós nádcsonkokon. Dio Cassius szerint egészen hajnalig rejtőzött a mocsárban, minden neszre összerezzent és megrémült, akár kutya ugatott, akár madár szólt, vagy ha a szél neszezett csupán.

A két történetíró szinte teljesen ugyanazokat a szavakat és mondatokat adja Nero szájába, csak abban van eltérés köztük, hogy mikor mondta ezeket a császár. Dio Cassius szerint már a mocsárban rejtőzött, amikor megbánást tanúsítva elszavalta a *Száműzött Oedipus* utolsó sorát, amely Suetonius szerint Nero utolsó nyilvános fellépésének zárósora volt: *Anyám, apám, feleségem,*

[755] Suetonius, *Nero*, 47, 3.
[756] Suetonius, *Nero*, 47, 3.
[757] Dio Cassius csak három kísérőről tesz említést: *Historia Romana*, 63, 27.
[758] Vö. Cizek (2), 204.

mind meghalni int. A barátokra és ellenségekre vonatkozó szavakat is már akkor mondta Dio Cassius szerint, amikor három, utolsó percig hűséges kísérőjével az üldözők elől rejtőzködött Phaon villájában.

Suetonius az írja, hogy amikor meghallotta az elfogására érkező lovasok paripái patájának a dübörgését, Homéros *Iliás*ából idézett: *Gyorslábú paripák dobogása ütött a fülembe*…[759] Ezután szánta rá magát a halálra Epaphroditus segítségével, aki a torkába döfte a vasat. Erre berohant egy centurió, hogy segítségére legyen, de hiába. Ekkor hangzottak el Nero ironikusnak ható szavai: *sero! (Késő!)* és *haec est fides! (Ez aztán a hűség!)*.[760]

Dio Cassius szerint utolsó szavai azok voltak, amelyeket Suetonius szerint többször is elismételt, amikor Sporus, Epaphroditus és Phaon már a sír előkészítéséről gondoskodtak: *qualis artifex pereo*.[761] „ð Zeà, oÀoj tecn…thj parapÒllumai"[762] Az nem derül ki egyik elbeszélésből sem, hogy görög vagy latin nyelven hangzottak-e el utolsó szavai, de valószínűbb, hogy a teljesebb, görög változat hagyta el Nero ajkát.

Dio Cassius Nero szájába adott görög fohásza jobban is illik a lantművészhez, és hasonlít ahhoz, amit Lucanus mondott utoljára, hiszen mindketten saját pusztulásukat fejezték ki, azt foglalták szavakba, ami éppen történt velük.

Nero áldozatai közül Tacitus Seneca, Thrasea Paetus és Lucanus halálán kívül csupán Vestinus consulnak meséli el a halálát, akit vacsora közben leptek meg a császár katonái, és akinek halálában éppen szótlansága feltűnő, valamint Subrius Flavusét, aki Senecát szerette volna császárrá kikiáltatni. A tribunus Subrius Flavus először azzal védekezett, hogy ő katona, és *fegyvertelenekkel és puhányokkal ilyen tettre nem társult volna*,[763] majd elkeseredett szavakkal vallotta meg, hogy odaadó szeretete változott gyűlöletté. *Gyűlölni kezdtelek, miután anyád és feleséged gyilkosa, kocsihajtó és komédiás és gyújtogató lettél (odisse coepi, postquam parricida matris et uxoris, auriga et histrio et incendiarius extitisti)*.

Bátor és gyáva halálban egyáltalán nem volt hiány az összeesküvés leleplezését követő években, ám valamennyi Tacitus és Dio Cassius által megörökített halál közül kirí Petronius Arbiternek a halála, akinek utolsó órái mintha egyszerre lennének az eddig elősorolt halálesetek pontos másolatai és paródiái. Epikureizmusa mindezek alapján tagadhatatlan. Nyugodtan lakomázott, ereit hol elkötöztette, hol újra fölvágatta, és kérlelhetetlen kritikával illette a princepset, s sorolta föl bűneit: *Caesar ezekben a napokban történetesen Campania felé tartott, és a Cumaeig elébe menő Petronius itt kapja a parancsot, hogy maradjon. Nem is tűrte tovább a habozást a félelem és remény között. Mégsem dobta el magától elhamarkodottan az életet, hanem felvágott és tetszése szerint bekötözött ereit megint csak felnyitotta és beszélgetett ba-*

[759] Homéros, *Ilias*, 10, 535. (Devecseri Gábor fordítása.)
[760] Suetonius, *Nero*, 49, 4.
[761] Suetonius, *Nero*, 49, 1.
[762] Dio Cassius, *Historia Romana*, 63, 29, 2.
[763] Tacitus, Annales 15, 67.

rátaival, nem komoly hangon, vagy mintha az állhatatosság dicsőségére pályázna. Hallgatta is szavaikat, de nem a lélek halhatatlanságáról, nem is a bölcsek tanításairól, hanem könnyed dalokat és játékos verseket. Rabszolgái közül némelyeket megajándékozott, másokat megkorbácsoltatott. Hozzálátott a vacsorához, aludni tért, hogy bármennyire kényszerű halála véletlennek lássék. Még végrendeletében sem hízelgett – mint a legtöbb halni készülő – Nerónak, Tigellinusnak vagy más hatalmasságnak, hanem a princeps bűneit a megrontott ifjak s asszonyok nevével együtt, és minden gyalázatának újdonságát leírta és lepecsételve elküldte Nerónak. S eltörte gyűrűjét, hogy később senki veszélyeztetésére ne használhassák.[764]

[764] Tacitus, *Annales,* 16, 19.

XIII.

„POST FATA NERONIS”

A Nero korában alkotó írók, költők közül nem mindenkinek ért véget az élete – természetes módon vagy öngyilkosságba kényszerítve – a császár uralkodása idején. Azoknak, akik Nero közvetlen környezetéből életben maradtak, érdekes és izgalmas életút jutott osztályrészül. Otho, akit Nero Poppaea miatt távolított el a fővárosból, sőt Italiából, s tett az egyik legtávolabbi nyugati provincia, Lusitania legatusává, császár lett, Aulus Vitellius, aki senatusi akcióival többször szekundált a császárnak, szintén megkapta ezt a címet. Császár lett Britannicus gyerekkori tanulótársa, Vespasianus idősebb fia, Titus is, akinek öccsét, a Neróval úgylehet szintén ismeretségbe keveredett Domitianust, Nero költőbarátja, Nerva követte ebben a méltóságban. De túlélte Nerót a költői körébe tartozó Silius Italicus csakúgy, mint korának történetírói, Cluvius Rufus és a Seneca-cliens Fabius Rusticus. Az alábbiakban azt kívánom bemutatni, hogyan élt Nero és mintegy másfél évtizedes uralmának emléke abban a korban, mikor még éltek legközelebbi barátai és kegyeltjei.

Nero menekülése és halála után rövid időre Galba foglalta el a császári méltóságot, bár nem imperatornak, hanem a senatus és a római nép hadvezérének nevezte magát,[765] és az ekkor tartott beszéde közben szónoki emelvénye előtt – Suetonius szerint – a Nero által meggyilkoltak képmásait tartották.[766] Tetteit most is, mint Nero uralkodása idején, mikor Hispania provincia proconsula volt, erőteljes Nero-ellenesség jellemezte, hiszen nem tiltotta be azokat a versikéket, amelyeket mindenfelé terjesztettek és énekeltek a princepsről, s ezzel kivívta a nép megbecsülését.[767]

Nero menekülése és halála után kegyetlen hatalmi harc dúlt Rómában, Nero kegyenceit, köztük ártatlan embereket is, meglincselték. Nero szobraival követtek halálra egy gladiátort, egy besúgó testén pedig kövekkel megrakott szekérrel hajtottak keresztül.[768] A római politikai intrikák után a hatalmat megragadó Galba első intézkedései közé tartozott a Nero által juttatott kiváltságok megszüntetése. Előbb az előző uralom alatt katonai rangot kapott matrózok lázongását verte le,[769] majd tizedrész híján visszakövetelte a színészektől és atlétáktól azokat az ajándékokat, amelyeket Nero juttatott nekik.[770] Ezután vagy ezzel nagyjából egyidőben végeztette ki Nero négy leggonoszabb hívét, Héliost,

[765] Plutarchos, *Galba*, 5, 2.
[766] Suetonius, *Galba*, 10.
[767] Plutarchos, *Galba*, 4, 1.
[768] Plutarchos, *Galba*, 8.
[769] Plutarchos, *Galba*, 15; Suetonius, *Galba*, 12.
[770] Plutarchos, *Galba*, 16; Suetonius, *Galba*, 15.

Polykleitost, Petinost és Patrobiost,[771] akiknek neve is mutatja, hogy erős görög „lobbi" vette körül a princepset.

Ekkor jelennek meg a színen Otho és Vitellius. Az előbbi hiába igyekezett örökbe fogadtatni magát Galbával, aki végül – újabb jelét adva Nero-ellenességének – azt a Piso Frugi Licinianust adoptálta, akinek szüleit az előző császár kivégeztette.[772] Ezután ismét felgyorsultak az események, s Otho sikertelen tőrbecsalása után nem sokkal megölték Galbát, s a senatus azonnal letette az esküt Othóra.[773]

M. Salvius Otho, aki valaha Nero legbizalmasabb cimboráinak egyike volt, egészen máshogy viszonyult Nero emlékéhez, mint elődje. Noha még kezdeti intézkedéseit mérséklet és a kiegyezésre való törekvés jellemezte: megerősítette a Nero és Galba által kinevezett consulokat, majd az egykori barátja által elűzött és Galba alatt visszahívott senatoroknak visszajuttatta vagyonukat.[774] Figyelemreméltó az is, hogy az első ember, akit Otho megöletett, az egykor Burrus helyét elfoglaló Tigellinus volt. Másrészt viszont Nero emlékét tisztelni látszik az új császár: a színházban Nerónak szólították az alacsonyabb társadalmi rétegek,[775] felállítottak néhány Nero-szobrot, Cluvius Rufus szerint leveleiben még a Nero nevet is használta,[776] mi több, engedélyezte, hogy befejezzék Nero álmát, a *Domus Aureá*t.[777]

Közben az egykori cimbora, Vitellius fölvette az imperator-címet, amire Otho – alighanem az egykori jó barátság folytán – jóindulatúan válaszolt. Hiába. Erre Otho hívei két táborra szakadnak, s Otho oldalán feltűnik a Nero alatt mindvégig magas közigazgatási és szakrális tisztségeket viselő bátyja, Titianus. Plutarchos a haditanács eseményeiről kiváló forrásból tájékozódott, hiszen az idősebb Pliniustól idézi Otho gondolatait, aki ebben az időben a császár titkára volt.[778]

A Vitelliusról és haderejéről egyre aggasztóbb híreket kapó Otho végül unokaöccsét, a későbbi Cocceius Nervát, a majd a Flaviusok után rövid ideig uralkodó császárt hívatta magához, figyelmeztetve, vésse emlékezetébe, hogy nagybátyja egykor princeps volt.[779] Suetonius még azt is tudni véli, hogy halála előtt Otho vigasztaló levelet írt nővérének és Statilia Messalinának, Nero özvegyének, akit feleségül akart venni, s valamennyi kompromittáló levelét elégette, nehogy bárkit bajba keverjen.[780] Nero emlékéhez való ragaszkodását példázza

---

[771] Patrobios vagy latinosan Patrobius Nero szabadosa volt, amit Neronianus mellékneve is mutat. Vö. Suetonius, *Galba*, 20. Később ennek a Patrobiusnak egyik szabadosa vette meg Galba fejét.
[772] Plutarchos, *Galba*, 21–23; Suetonius, *Galba*, 17.
[773] Plutarchos, *Galba*, 27.
[774] Plutarchos, *Otho*, 1.
[775] Suetonius, *Otho*, 7.
[776] Plutarchos, *Otho*, 2–3.
[777] Suetonius, *Otho*, 7.
[778] Plutarchos, *Otho*, 9.
[779] Plutarchos, *Otho*, 16.
[780] Suetonius, *Otho*, 10, 2: *ab amplexu et osculo suo dimisit omnis, secretoque capto binos codicillos exaravit, ad sororem consolatorios et ad Messalinam Neronis, quam matrimonio destinarat, commendans reliquias suas et memoriam.*

a meglepő terv, hogy feleségül kívánta venni Nero özvegyét, ami, miközben nem volt talán minden érzelemtől mentes elhatározás, bizony még arra is jó lett volna, hogy a Iulius–Claudius-dinasztia utolsó uralkodója özvegyén keresztül lehetőséget teremthetett volna Otho uralmának legitimálására.

Vitellius folytatta Nero rehabilitálásának azt a folyamatát, amelyet Otho elkezdett, s amire egykori barátságuk predestinálta is. Részese volt a császár színpadi szerepléseinek, s miután császárrá kiáltották ki, hamarosan egyértelműen kinyilvánította, kit tart példaképének az uralkodásban. A Mars-mezőn halotti szertartást rendezett Nero emlékére, majd a lakomán Nero verseskönyvéből, a *Dominicus*ból adatott elő költeményeket.[781]

Otho és Vitellius tehát, akik egykor Nero barátai voltak, hűek maradtak halála után is a császár emlékéhez, noha az előbbi méltán lehetett volna bosszús kényszerű lusitaniai küldetése miatt. Tetteikben – persze – nyugodtan kereshetjük azokat a politikai indítékokat, amelyek Nero emlékének vállalásán keresztül a Nero által elkényeztetett alsóbb társadalmi osztályok szimpátiájának megnyerésére irányultak. Csakhogy mind Otho, mind Vitellius esetében többről volt szó, hiszen sem az utóbbi nem kényszerült arra, hogy a népkegyet Nero nyilvános temetésével vagy költeményei ünneplésével próbálja megszerezni, sem az előbbinek nem kellett volna leveleiben méltóságnévként használni a Nero nevet. Helyes tehát, ha Nerót rehabilitálni igyekvő tetteik mozgatórugóit nem pusztán politikai természetűnek tartjuk, hanem felismerjük bennük a néhai barát emléke iránti hűséget is.

Vespasianus már más eset, hiszen ő – noha részt vett Nero görögországi útján – hamarosan kegyvesztett lett, ugyanis – ahogy Suetonius írja – *szörnyen magára haragította a császárt, mert valahányszor csak énekelt, Vespasianus kiment, de ha ott maradt is, mindig elaludt*.[782] Emiatt eltiltották a császár közvetlen környezetéből, nem vehetett részt a nyilvános üdvözléseken, mire egy távoli városkába vonult vissza. Uralma alatt kifejezetten Nero-ellenes intézkedéseket nem tett, és követte ebben idősebb fia, Titus is, aki még azt is eltűrte, hogy második Nerónak *(alius Nero)* nevezzék.[783] Az öccse, Domitianus, aki bátyjához hasonlóan maga is verselt, inkább követte és utánozta bizonyos tetteiben Nerót. A róla szóló életrajzban mond el egy érdekes eseményt Suetonius, amely jól jellemzi, hogy Nero halála után korántsem történt lényeges változás a hatalomban és a császári apparátusban, hiszen ahogy hosszabb-rövid időre csupa olyan személy került hatalomra, akit kompromittálnia kellett volna a császár barátságának, az adminisztrációban is Nero korának kipróbált emberei ültek. Példa erre, hogy az az Epaphroditus, aki hűségesen követte a Rómából menekülő Nerót, majd segédkezet nyújtott öngyilkosságában, Domi-

[781] Suetonius, *Vitellius*, 11, 1–2: *et ne cui dubium foret, quod exemplar regendae rei publicae eligeret, medio Martio campo adhibita publicorum sacerdotum frequentia inferias Neroni dedit ac sollemni convivio citharoedum placentem palam admonuit, ut aliquid et de Dominico diceret, incohantique Neroniana cantica primus exultans etiam plausit.*

[782] Suetonius, Vitellius 4, 4.

[783] Suetonius, *Titus*, 7, 1.

tianus alatt az *a libellis* bizalmas pozícióját töltötte be. Mivel azonban a császár rettegett attól, hogy meggyilkolják, utóbb kivégeztette Epaphroditust, mert hajdan ő segítette meghalni Nerót.[784]

Nerva idejéből már nem ismerünk látványos Nero-ellenes intézkedést, ami nem csoda, hiszen hatalomrakerüléséig közel három évtized telt már el Nero halála óta, ráadásul annak idején bizalmas-baráti kapcsolatban volt Neróval, amire Martialis korábban idézett versei engednek következtetni.

Látható tehát, hogy azok a császárok, akik Nero közvetlen környezetéhez tartoztak, nem igyekeztek megsemmisíteni emlékét, hanem a halott császár kora iránti nosztalgiát még igyekeztek is kihasználni. Ennek ellenére meglepő, hogy a Flavius-, majd a Traianus-kori írók, költők műveiben Nero alakjának és császárságának milyen véglegesen negatív értékelésével találkozunk.

Martialis, aki a 60-as évek közepe táján érkezhetett Rómába és közeli kapcsolatot tartott fenn az Annaeus családdal, Nerót *ferus rex*nek, atriumát *invidiosum*nak nevezi,[785] míg egy későbbi, Lucanus özvegyéhez, Polla Argentariához írt versében így ír: *Nero crudelis nullaque invisior umbra… (a kegyetlen Nero és az egyetlen árnynál sem gyűlöletesebb árny)*.[786] Statius, aki szintén őszintén tisztelte Lucanus özvegyét, a hozzá írt versében *ingratus*nak nevezi a császárt, egy másik költeményében pedig – Martialishoz hasonlóan – *ferus*nak.[787] Az idősebb Plinius, aki még személyesen találkozhatott Neróval, később pedig történelmi műve révén fontos szerepet játszott a császár uralkodásáról kialakított kép formálásában, a *Historia Naturalis*ban azt írja, hogy egész uralkodásában az emberi nem ellensége volt *(toto principatu suo hostem generis humani)*.[788] De hasonló véleményen volt örökbefogadott unokaöccse, az ifjabb Plinius is, aki még arra sem méltatta Nerót, hogy a verselgető császárok közé sorolja.[789] És ugyanez az elítélő vélemény sugárzik abból a levélből is, amelyben Silius Italicus nem éppen gáncstalan pályafutását ismerteti.[790] Az ifjabb Plinius kortársainak, Suetoniusnak és Tacitusnak az elítélő véleménye még kézenfekvőbb. Nero valamennyi kortársa közül a legmérsékeltebb véleményt talán Iosephus Flavius fogalmazta meg, aki nem bocsátkozott principatusa értékelésébe, csak a számtalan ellenséges véleményt konstatálta.

De hűek maradtak Nero emlékéhez azok is, akik a császár halála után vagy csak kis mértékben, vagy egyáltalán nem kerültek a politikai élet reflektorfényébe. Silius Italicus – őrizve az egykori közeli kapcsolatot – Vitellius mellett vállalt politikai szerepet,[791] majd visszahúzódva a közélettől, a költészetnek élt.

---

[784] Suetonius, *Domitianus*, 14, 4: *utque domesticis persuaderet, ne bono quidem exemplo aud[i]endam esse patroni necem, Epaphroditum a libellis capitali poena condemnavit, quod post destitutionem Nero in adipiscenda morte manu eius adiutus existimabatur.*

[785] Vö. Martialis, *Spectacula*, 2, 3.

[786] Martialis, *Epigrammata*, 7, 21, 3.

[787] Statius, *Silvae*, 2, 7, 58; 5, 2, 33.

[788] Plinius, *Historia Naturalis*, 7, 46.

[789] Plinius, *Epistulae*, 5, 3, 6.

[790] Plinius, *Epistulae*, 3, 7.

[791] Plinius, *Epistulae*, 3, 7, 3.

Már Domitianus alatt írt *Punica* című eposzában, noha az éppen hatalmon lévő császárt ünnepli, az uralkodónak Neróra is nagyban illő leírását adja, ami azt mutatja, hogy egykori patrónusa halála után sem tagadta meg emlékét. Venus a rómaiakért aggódva faggatja Iuppitert a jövő felől, vajon pusztulnia kell-e Rómának, vagy felül fognak kerekedni a punokon. Az istennőnek a következő szavakkal válaszol:

…aztán egy ifjú, aki lelkierőben az első,
átveszi atyjának terhét, s a magasba emelten
ő a fejét hatalomban egyenlőn felveti, s első
ízben a vad harcot megfojtja Palaestina földjén.
Ámde te, Germanicus, tettük mind túlhaladod majd,
már kicsi gyermekként Batavust, aranyoshaju, formálsz,
Nem rettent meg majd: lángokba borulva a Város!
Átkos tűzvész közt sebenincs őrződsz meg a földnek:
mert a világunknak hosszú vezetése terád vár.
Íj ernyedt idegét neki nyújtja hajolva a Gangesz
sarja, s üres tegezét is majd neki Bactra mutatja.
Északról kocsiját Román ő hajtja keresztül,
s Bacchus meghátrál a Kelet triumphusa láttán.
Sarmata földön majd békére szorítja az Istert,
bár dardán zászlót a vizén úsztatni vonódott.
Sőt a szavával túltesz majd Romulus unokáin:
ékesszólásnak született disze. Néki a Múzsák
hozzák áldozatuk, Rhodope hódol neki s Hebrus:
lantja ügyes hangját hallgatja csodálva Apollo.
Látod, ahol nékünk régesrégen palotánk áll,
tarpeji sziklákon szinarany Capitoliumot rak,
és szent templomaink csúcsát köti össze a mennyel.
Isteneket sarjasztó isteni sarj, csupa boldog
földet kormányozz hatalommal; az égbe öregként,
késett vendégként jössz majd: kerevetre Quirinus
enged majd: az atyád s bátyád a középre helyeznek:
és csillagkoszorúzta fiam ragyog ott közeledben. [792]

[792] Silius Italicus, *Punica*, 3, 603–629:
…tum iuvenis magno praecellens robore mentis
excipiet patriam molem celsusque feretur
aequatum imperio tollens caput. hic fera gentis
bella Palaestinae primo delebit in aevo.
at tu transcendes, Germanice, facta tuorum,
iam puer auricomo praeformidate Batavo.
nec te terruerint Tarpei culminis ignes:
sacrilegas inter flammas servabere terris.
nam te longa manent nostri consortia mundi.
huic laxos arcus olim Gangetica pubes
summittet, vacuasque ostendent Bactra pharetras.
hic et ab Arctoo currus aget axe per urbem,
ducet et Eoos, Baccho cedente, triumphos.

Az idézet első négy sora Vespasianus idősebb fiára, Titusra vonatkozik. Ő lesz az, aki Palaestina népét először győzi le, majd öccse, Domitianus veszi át a hatalmat, akit *Germanicus*ként, Nero nagyapjának a nevén szólít meg, s akinek már aranysárga szőkesége jó előjel. Majd arra a tűzvészre utal, amely 64-ben pusztított Rómában, amiből szerencsésen megmenekült, hogy hosszan uralkodjék, mert *te longa manent nostri consortia mundi*. Aztán a keleti hadszíntéren elért eredményeket sorolva azonnal eszünkbe ötlenek Nero hadvezérének, Corbulónak a kiváló sikerei és a meghódolt Kelet jelképeként Tiridatés római fogadtatása. De nemcsak a hadszíntéren jeleskedik majd, hanem az ékesszólásban és a költészetben is. Nem lesz hozzá hasonló az ékesszólásban, s a Múzsák áldozatot mutatnak majd be neki *(sua Musae/sacra ferent)*, és a lantművészetben még Apollót is el fogja kápráztatni *(meliorque lyra…/…Phoebo miranda loquetur)*. Bár Iuppiter jövendölése Domitianusra vonatkozik, nem lehet véletlen, hogy a nerói vonások ennyire dominánsak a császár alakjának rajzában. Ami Neróval szemben az egyik legsúlyosabb vád volt, az dicséretre méltó Domitianus esetében? A kor arisztokráciájának heves Nero-ellenessége miatt a szimpátiát nem lehetett nyiltan vállalni, ha valaki, mint Silius Italicus is, továbbra is Róma vezető köreihez óhajtott tartozni.

Nem tagadta meg Nerót Cluvius Rufus, Nero körének tagja és korának történetírója sem, akinek 68 utáni szerepéről keveset tudunk a már említett epizódon túl, hogy Silius Italicusszal közösen vettek részt egy diplomáciai küldetésben Vitellius oldalán.[793] Történeti munkája töredékeiből is az derül ki, hogy apologetikus szándékkal írta meg Nero uralkodásának eseményeit.

Fabius Veiento, aki előbb Nero köréhez tartozott, majd kegyvesztett lett és száműzetésbe kényszerült, a császár halála után visszatért Rómába, és Nerva mellett tevékenykedett, amint az az ifjabb Plinius egyik leveléből kiderül.[794]

E kevés, épphogy csak összeszedegethető adatból is kiderül, mennyire éltek később is azok a láthatatlan szálak, amelyek Nero körének tagjait egymáshoz fűzték. Az egykori társaság Nero halála után is életben maradt tagjai nem veszítették el, sőt megőrizték befolyásukat a köz- és államéletben, s – úgy tűnik –

---

idem indignantem tramittere Dardana signa
Sarmaticis victor compescet sedibus Histrum.
quin et Romuleos superabit voce nepotes
quis erit eloquio partum decus. huic sua Musae
sacra ferent, meliorque lyra, cui substitit Hebrus
et venit Rhodope, Phoebo miranda loquetur.
ille etiam, qua prisca, vides, stat regia nobis,
aurea Tarpeia ponet Capitolia rupe
et iunget nostro templorum culmina caelo.
tunc, o nate deum divosque dature, beatas
imperio terras patrio rege. tarda senectam
hospitia excipient caeli, solioque Quirinus
concedet, mediumque parens fraterque locabunt:
siderei iuxta radiabunt tempora nati.

[793] Tacitus, *Historiae*, 3, 65.

[794] Plinius, *Epistulae*, 4, 22, 4: *Cenabat Nerva cum paucis; Veiento proximus atque etiam in sinu recumbebat: dixi omnia cum hominem nominavi.*

senki sem gondolta úgy, pozícióját ronthatja, ha Nero közeli barátait megtartja maga mellett. Mindezek ismeretében talán nem túlzás kijelenteni, az első század társadalmi-politikai életére, de még irodalmára is Nero felbomlott baráti társasága, ifjú tehetségekből verbuvált irodalmi-költői köre gyakorolta a legjelentősebb hatást.

Nero halála után rövidesen legendás figurává vált, akinek Egyiptomba való szökéséről mindenféle híresztelés kapott lábra. Sokan azt hitték, csak halálhírét keltették a császárnak, így nem meglepő, ami jó egy évtizeddel Nero halála után megeshetett: hogy ál-Neróként tűnjék föl egy bizonyos Terentius Maximus és híveket toborozzon magának.[795]

[795] Dio Cassius, *Historia Romana*, 66, 19.

XIV.

NERO ÉS AZ IRODALOM

Mielőtt összegezném, milyen megállapítások és általános tanulságok vonhatók le az elmondottakból, elengedhetetlen, hogy Nero irodalmi vagy az irodalommal összefüggő tevékenységét, illetve a korabeli irodalmi életben játszott szerepét is bemutassam. Noha az utókor elsősorban úgy tartotta számon, mint a rómaiak költőszerepben tetszelgő császárát, akinek kezéhez rengeteg ember vére tapadt, a valóságban tevékenysége sokkal összetettebb volt, s szerepét nemcsak a későbbi korok, de a kortársak is ellentétesen ítélték meg. Érdemes tehát Nero és az irodalom valamennyi aspektusát föltárni, hogy annál biztosabban ítélhessünk Neróról, a költőről.

a) Nero és a prózai műfajok

Nerónak kevesebb szerencséje volt a prózai műfajokkal, mint a költészettel, amivel foglalkozni úgyis látványosabb volt. Rómaihoz méltón az előbbi természetesen a szónoklás gyakorlását jelentette elsősorban, másodsorban pedig azokat az írásbeli műfajokat (pl. levél), amelyek a mindennapi kommunikációt szolgálták.

Első nyilvános szónoki fellépése lehetett az az eset, amelyet Suetonius jegyzett föl.[796] Ezek szerint apja consuli évében, vagyis 51-ben két beszédet is tartott: egyet latinul a bononiaiak érdekében, akiknek városát tűzvész sújtotta, s egy másikat görögül a rhodosiak és a trójaiak érdekében, az előbbieknek a szabad város titulus, az utóbbiaknak az adómentesség megadását javasolva.[797] Joggal merül fel a gyanú, amelyet a későbbi beszédekre vonatkozó hagyomány igazol, miszerint ezeket a szónoklatokat nem Nero, hanem tanára, Seneca írta. Egyöntetű ugyanis a vélekedés, hogy a Claudius halálakor általa elmondott *laudatio funebris* nem az újdonsült császár, hanem a filozófus műve volt. A beszédben szó esett a császári család származásáról, a consulságot viselt és triumphust tartott ősökről, valamint Claudius tudományos tevékenységéről, *de* – ahogy Tacitus írja – *mikor előrelátására s bölcsességére tért rá, senki sem tudta nevetését visszafojtani*.[798] Véleménye szerint: *a Seneca szerkesztette szónoklat sok választékos díszt hordozott (oratio a Seneca composita multum cultus praeferret)*, ennek ellenére az idősebbek maliciózusan jegyezték meg, hogy ő az első császár, akinek más ékesszólását kellett segítségül hívnia.

[796] Suetonius, *Nero*, 7, 2.

[797] Kierdorf, 167. Véleménye szerint helyesebb a beszédeket Tacitus alapján az 53-as évre datálni, azaz Nero ekkor 14 éves lehetett.

[798] Tacitus, *Annales,* 13, 3.

Ennek ellenére talán mégis föltételezhető, hogy a korábban említett beszédeket ő írta, s Seneca, az ő tanáraként csak annyiban működött közre, hogy a Nero készítette vázlatot készre csiszolta. Tacitus szerint azonban nem foglalkozott kellőképpen a rhétorika mesterségének elsajátításával, a történetíró gondolatmenete ugyanis azzal végződik, hogy *Nero már gyermeki éveiben másra fordította élénk tehetségét (puerilibus statim annis vividum animum in alia detorsit)*.[799] Az egyéb, számára kedvesebb foglalatosságok (faragás, festés) elvonta a figyelmét az ékesszólásról.

Maradt fenn adat még egyéb szónoklatairól is, hiszen princepsi hivatala is megkövetelte, hogy gyakorta lépjen – elsősorban a senatusi – nyilvánosság elé beszédekkel. Tacitus azonban ezekkel kapcsolatban is biztos az „idegenkezűségben": *ezeket a szónoklatokat Seneca annak tanúsítására adta a princeps szájába, hogy milyen tisztes dolgokra tanította, vagy hogy tehetségét fitogtassa*.[800]

Nehéz megítélni, vajon mennyi igaz Senecának Nero szónokírójaként betöltött szerepéből, hiszen az állandóan visszatérő vádat, hogy a császár beszédeit mestere írta, nem bizonyítják, de nem is szüntetik meg azok a szavak, amelyeket Nero akkor mondott Senecának, amikor az – Burrus halála és önnön hatalmának megrendülése után – az udvarból való elbocsátását kérte. Tacitus szerint mindenekelőtt a filozófustól kapott tudást köszönte meg: *Hogy átgondolt szónoklatodra azonnal meg tudok felelni, ez az első, amit a te ajándékodból bírok, mivel engem nemcsak előre látott, hanem váratlan nehézségek leküzdésére is megtanítottál*.[801] Szavai egyként vonatkozhatnak arra, hogy az *átgondolt szónoklatra* rögtönözve is meg tud felelni, vagyis a rhétorikára is megtanította Seneca; és arra, hogy filozófiai oktatásának köszönhetően van mit mondania, mert *a váratlan nehézségek leküzdésére is* megtanította. Suetonius véleménye azonban az, hogy Seneca túlságosan is ügyelt arra, hogy Nero az ő stíluseszményét kövesse, s ezért a régi szónokok olvasásától tudatosan távol tartotta: *a cognitione veterum oratorum Seneca praeceptor avertit, quo diutius in admiratione sui detineret*.[802] Márpedig Seneca stílusát halála után, az 1. század második felében sokan illették bírálattal, Quintilianus egyenesen őt okolta, hogy szentenciózus fogalmazásmódjával divatot teremtve megrontotta a római ékesszólást.[803]

Szónokolásra azonban nemcsak a senatusban vagy valamely más hivatalos fórumon nyílhatott alkalma a császárnak, hanem az általa életrehívott ünnepi játékokon – hiszen ezeken a nyilvános szónoklat önálló versenyszám volt –, illetve a versenyre való felkészülésre szolgáló gyakorlatozás alkalmával. Sueto-

---

[799] Tacitus, *Annales,* 13, 3.

[800] Tacitus, *Annales,* 13, 11.

[801] Tacitus, *Annales,* 14, 55: *Ad quae Nero sic ferme respondit: 'quod meditatae orationi tuae statim occurram id primum tui muneris habeo, qui me non tantum praevisa sed subita expedire docuisti.*

[802] Suetonius, Nero, 52, 1.

[803] Vö. Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10, 1, 125.

nius szerint: *gyakran a szónoklást is gyakorolta a nyilvánosság előtt*.[804] A rhétorképzés részét képező gyakorlaton túl pedig a *Neroniá*ról jegyzi föl a történetíró, hogy *vetélytársai egyhangú helyeslésével átvette a latin szónoklat és költészet műveléséért járó győzelmi koszorút*.[805] A beszámoló azonban azt bizonyítja, hogy Nero a versenyen való részvétel nélkül szerezte meg a győzelmet, s alighanem senatusi határozat állt a háttérben, hogy a császár nyilvános szerepléséből fakadó ellenérzéseket megelőzze.[806]

Arról, hogy milyen szónok volt Nero – függetlenül attól, ő vagy Seneca írta-e a beszédeket –, semmilyen kortárs értékelés nem maradt fenn. Amit énekhangjáról mondanak, vagyis hogy gyenge és fakó volt, a két hangképzési technika különbözősége miatt nem mérvadó. Mivel azonban ezek a beszédek általában tetszést keltettek, arra lehet következtetni, hogy Nero nem volt rossz szónok, s ha nem szeretett és nem tudott is frappáns beszédeket írni, előadásukban nem vallott szégyent, ellenkező esetben bizonyosan nyoma maradt volna tehetségtelenségének.

A hagyomány szerint az írásbeli prózai műfajokban sem jeleskedett. Ez elsősorban a levél műfaját jelenti, mert egyéb prózában írt művéről nem tudunk. Nero – a korabeli szokásoknak megfelelően – alighanem kiterjedt hivatalos és magánlevelezést folytatott, ebből azonban semmi sem maradt fönn, így azt megítélni, hogy mennyire volt jó stiliszta, nem lehet. A történetíróknál értelemszerűen a császár hivatalos levelezésére való utalások a gyakoribbak, és ebben az esetben sem felejtik el megjegyezni, hogy ezeket általában nem Nero írta, emiatt pedig nem lehet elmarasztaló ítéletet megfogalmazni, hiszen a császártól nem várható el, hogy maga írja hivatalos leveleit. Mégsem elhanyagolható, amit a senatusnak küldött egyik leghírhedtebb levelével kapcsolatban ír Tacitus. Agrippina meggyilkolása után Nero Nápolyból küldött levelet Rómába, amelyben részletesen beszámolt anyja halálának előzményeiről, s egyben vádak özönét zúdította a halott asszonyra, felhánytorgatta a fölötte való gyámkodás szándékának jeleit, s visszautalt a Claudius idején elkövetett hatalmi bűntettekre, részletesen beszámolt a hajótörésről és a merényletkísérletről, amelyek hiteltelenné tették a senatorok szemében Nero magyarázkodását. Mindez azonban nem a császárra, hanem nevelőjére ütött vissza a történetíró szerint: *Így hát már nem is Nero került rossz hírbe, akinek szörnyűsége mindenki panaszát túlhaladta, hanem Seneca, amiért ilyen szónoklattal tulajdonképpen beismerést írt meg*.[807] Úgy tűnik, teljesen elterjedt vélemény volt, hogy a beszédet nem Nero, hanem Seneca írta, hiszen egyik fordulatát Quintilianus a filo-

[804] Suetonius, *Nero*, 10, 2: *declamavit saepe publice.*

[805] Suetonius, *Nero*, 12, 3: *…et orationis quidem carminisque Latini coronam, de qua honestissimus quisque contenderat, ipsorum consensu concessam sibi recepit…*

[806] Vö. Kierdorf, 177.

[807] Tacitus, *Annales,* 14, 11: *et classis imperatoris perfringeret? ergo non iam Nero, cuius immanitas omnium questus antibat, sed Seneca adverso rumore erat quod oratione tali confessionem scripsisset.*

zófus szövegeként idézi.[808] Mindez azt is jelzi, hogy egyik-másik beszédét vagy kiadták, vagy a nyilvánosság számára hozzáférhető helyen kifüggesztették.

Magánlevelezésére és annak természetére való utalás nem maradt fenn, így ezzel kapcsolatban semmilyen megállapítást sem tehetünk. Csak annyi biztos: szerelmeivel, barátaival és bizalmasaival nyilvánvalóan váltott leveleket, de ezek közül még töredékeket sem őrzött meg az emlékezet: csak mondások maradtak fönn prózájából.

b) Nero, az irodalom patrónusa

Nerónak az irodalomban és az irodalmi életben betöltött szerepe szempontjából az egyik legfontosabb mecénási tevékenysége. Az első *Iuvenalia* után megszervezett irodalmi kör nemcsak az ezüstkori irodalom, hanem a század egész későbbi történelme tekintetében is meghatározó jelentőségű. A császár mint a szigorú hierarchiájú római társadalom legfőbb patrónusa ezzel a tettével az irodalmi élet formálójává vált. Maecenasszal ellentétben, aki Augustus árnyékában rendelkezett ugyan politikai befolyással, de jelentős hatalommal nem, Nero, mint a legfőbb politikai hatalom birtokosa, a maga személyében összekapcsolhatta az irodalmi és a közéleti karriert. Az ő patrónussága az egész irodalmi élet jelentős átpolitizálását eredményezte: költők vállaltak politikai és politikusok költői szerepet. A legnyilvánvalóbb példákat Lucanus, Petronius és Silius Italicus sorsa jelenti.

Lucanusnak a princeps barátsága révén az elvárt kor előtt adatott meg az auguri és a quaestori hivatal, de nyílt ellenségeskedésbe fordult barátságuk annak példáját mutatja, hogy a kegyvesztettség végzetes lehetett a művészek számára: Lucanus nem publikálhatott nyilvánosan. Lucanusszal ellentétben Silius Italicusnak magas pozíciókat juttatott a hűség, hiszen 68-ban, Nero utolsó évében consul lett.

Persze a kitartó barátság sem menthette meg a vádaktól a magukat biztonságban sohasem érezhető bizalmasokat, hiszen Petronius annak ellenére lett Nero áldozata, hogy – Lucanusszal ellentétben – nyíltan sohasem szegült ellene. Mindez azt mutatja, hogy a princepsnek politikai hatalma révén meghatározó szerep jutott az irodalmi mecenatúrában is, hiszen költő- és íróbarátait mindenben támogatta.

Azt nehéz meghatározni, hogy a szinte a császár clienseivé vált írók-költők milyen anyagi juttatásban részesültek, s a kapott javakért milyen ellenszolgáltatást várt el Nero. Valószínű bőkezűségére csak abból következtethetünk, ahogy nem-költő híveivel bánt. Suetonius szerint a Britannicus meggyilkolásánál segédkező Locusta (Lucusta), a hírhedt méregkeverő büntetlenséget és hatalmas birtokokat kapott, sőt Nero még tanítványokat is küldött hozzá.[809] Nagyvonalú

[808] Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 8, 5, 18: *Facit quasdam sententias sola geminatio, qualis est Senecae in eo scripto quod Nero ad senatum misit occisa matre, cum se periclitatum videri vellet: 'salvum me esse adhuc nec credo nec gaudeo.'*

[809] Suetonius, *Nero*, 33, 3.

ajándékozására jellemző az is, hogy Epaphroditusnak anyja, Agrippina rosszallásán felindulva, megduplázta a jutalmát.[810] Akik hű bizalmasai voltak, azokat még halálukban is megtisztelte Nero: az uzsorakölcsönökből meggazdagodott Cercopithecus Panerost például fejedelmi pompával temettette el Suetonius beszámolója szerint.[811]

A történetíró szerint visszatérő mondása volt, hogy a pénz csak akkor boldogít, ha pazarolni lehet.[812] Így elve és a fölsorolt esetek alapján, mégha nincs is rá adatunk, nagy valószínűséggel állíthatjuk, Nero aligha fukarkodott, ha költő- és íróbarátai megjutalmazásáról volt szó. A köré csoportosult ifjú tehetségek műveinek kiadását bizonyára jelentős összegekkel támogatta, s saját művei is valószínűleg a catullusi módon leírt luxuskiadásban jelentek meg.[813] Ez az anyagi támogatás lehetett az oka annak, hogy a kor több írója, ha nem tartoztak is legszűkebb köréhez, neki ajánlották művüket, mint Cluvius Rufus vagy Caesius Bassus, s még ha nem ajánlották is neki, a támogatás reményében sem arról nem feledkeztek meg, hogy dicsérő szavakat szőjenek róla a művükbe, mint Baebius Italicus vagy Lucanus, sem arról, hogy a császárnak tetsző témáról írjanak, amint azt Cornutus tette. Nero tehát alighanem a római irodalom történetének egyik legbőkezűbb mecénása volt, s azon túl, hogy maga is szeretett költeményeket írni, anyagi támogatása nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy uralkodása idején jelentősen megélénkült az irodalmi élet.

c) Nero, a költő

A köztudatban Nero alakja elsősorban a dilettáns költő és a művészi elismerésért hatalmával kíméletlenül visszaélő uralkodó iskolapéldájaként él. Művészi képességeinek lebecsülésében jelentős szerepet játszott, hogy költői vénájáról igen szélsőséges nézetek éltek már nemcsak az uralkodása eseményeit megörökítő történetírók, hanem saját korában is.

Suetonius szerint például *szívesen és könnyedén verselt (carmina libenter et sine labore)*.[814] Elveti azokat a vélekedéseket, amelyek szerint mások műveit a sajátjaként adta ki, s mindezt azzal támasztja alá, hogy kezébe került *több füzete és írótáblája, rajtuk néhány közismert verssora a maga kézírásával, s ezekből könnyen megállapítható, hogy egyik sem másolat vagy tollbamondásra írott sor, hanem olyasmi, amit gondolkodva, alkotás közben jegyez fel az ember; annyi benne ugyanis a törlés, a betoldás és a föléje írás*.[815] Az idé-

[810] Dio Cassius, *Historia Romana*, 61, 5.
[811] Suetonius, *Nero*, 30, 2.
[812] Suetonius, *Nero*, 30, 1.
[813] Vö. Catullus, c. 22.
[814] Suetonius, *Nero*, 52.
[815] Suetonius, *Nero*, 52: *venere in manus meas pugillares libellique cum quibusdam notissimis versibus ipsius chirographo scriptis, ut facile appareret non tralatos aut dictante aliquo exceptos, sed plane quasi a cogitante atque generante exaratos; ita multa et deleta et inducta et superscripta inerant.*

zett szöveg alapján egyértelmű, hogy Suetonius idején még forgalomban voltak Nero verseskötetei, vagy legalábbis ismertek voltak egyes költeményei *(cum quibusdam notissimis versibus)*, máskülönben ugyanis aligha vethette volna össze a művek végleges formáját a kéziratokkal. A sok javítás, törlés és átírás azt az érzést keltette benne, hogy itt valóban a fáradságos alkotás folyamatának egyértelmű dokumentumát tartja kezei közt. Ezzel szemben a szigorú Tacitus homlokegyenest ellenkező módon ítél Nero költészetéről. Szerinte ő és költőtársai *lakoma után összeültek és a magukkal hozott vagy csak ott kitalált verseket fűzögették és Nerónak üggyel-bajjal előadott szavait foltozgatták; ezt mutatja költeményeinek formája is: nem lendületből és lelkesültségből táplálkozik és nem egy szájból árad*.[816] Szavai szerint a történetíró szintén ismerte Nero költeményeit, hisz ítéletét bírálatukra alapozva fogalmazza meg *(quod species ipsa carminum docet)*. Suetoniusszal ellentétben azonban azok pártjára áll, akik idegen kezek munkáját fedezik föl a császár költeményeiben, s ő nem az autográf kézirat, hanem a költemények stílusa alapján ítél. *Non impetu et instinctu nec ore uno fluens* – mondja Tacitus, míg Suetonius, aki a költemények kéziratát is látta, a számtalan javítást Nero fáradságos versfaragásának tulajdonítja.

Az *Annales* szerzőjének véleményét támogatta az is, hogy Persius, az elismert szatíraköltő 1. szatírájának néhány idézetét – amint arról már korábban szó esett – Nerónak tulajdonították, noha ez nyilvánvaló tévedés. Valószínűbb, hogy Nero egyéb hibái vetültek vissza költői teljesítményére, s hiába volt tehetséges, amit a fennmaradt töredékek alapján nem lehet megítélni, Senecának tulajdonított szónoki teljesítménye és középszerű énekesi képességei miatt kétségbe vonták költői önállóságát. Éppen ezért tűnik valószínűbbnek, hogy Nero nem volt teljesen tehetségtelen költő, s inkább Suetonius véleménye a megbízhatóbb.

Nero költői életműve, amelyből csak néhány töredék maradt fönn, elsősorban epikus jellegű, hiszen valamennyi bizonyosan tőle származó sor hexameter, lírai verssor nincs köztük.[817] Költeményei több kötetben jelentek meg, hiszen a Lucanus *Pharsaliá*jához írt kommentár idézi első könyvének három sorát: *de hoc ait in primo libro Nero*.[818] Ebből világosan következik, hogy Nero legalább kétkötetnyi költeményt adott közre, amelyek közül az egyiket, vagy a belőlük készült újabb kötetnyi válogatást – ahogy azt Suetonius Vitelliusról írott önéletrajzából tudjuk – *Dominicus*ként is emlegették.[819] Elképzelhető természetesen, hogy a Lucanus-kommentár és Suetonius Vitellius-életrajza nem azonos művekre vonatkozik, ebben az esetben az utóbbi egy önálló énekeskönyv lehetett, amelyben a dallam is föl volt tüntetve, hiszen abból a lakomán az énekes egy *canticum*ot adott elő.

---

[816] Tacitus, *Annales,* 14, 16: *hi cenati considere simul et adlatos vel ibidem repertos versus conectere atque ipsius verba quoquo modo prolata supplere, quod species ipsa carminum docet, non impetu et instinctu nec ore uno fluens.*

[817] Vö. Morel, 131–132.

[818] *Adnotationes super Lucanum ad v.* 3, 261.

[819] Suetonius, *Vitellius*, 11.

A fennmaradt töredékek és hivatkozások alapján Nero verseskötete több, epikus költeményt tartalmazott, s bár a találgatásoknak a szűkös forrásanyag nagy teret enged, minden szempontból biztos megállapításokra nem lehet jutni. A Lucanus-kommentár szerint Nero a következőképpen írt a kis-ázsiai folyóról, a Tigrisről:

Quique pererratam subductus Persida Tigris
deserit et longo terrarum tractus hiatu
reddit quaesitas iam non quaerentibus undas.

És – végigbolygván – Persist odahagyja a Tigris
eltűnvén s földnek mélyén hosszan kanyarogva
újra kiönti kivánt habját már nem keresőknek.

Leírásának tartalma pontosan megfelel annak, amit Lucanus is mond eposzában:

at Tigrim subito tellus absorbet hiatu
occultosque tegit cursus rursusque renatum
fonte nouo flumen pelagi non abnegat undis.[820]

…de Tigrist
Hirtelen elnyeli a föld, és titkos folyamását
Elfödi; míg ismét napfényre kerűlve, megújult
Forrásán oda adja vizét a tengeri habnak.[821]

Az egykor jóbarát két költő bizonyára ismerte egymás költeményét, hiszen Lucanus életrajza tanúsága szerint idézte is Nero egyik félsorát, a *Pharsaliá*nak ez az éneke pedig még Lucanus életében megjelent, vagyis azelőtt született, hogy a császár megorrolt volna az eposz költőjére. Azt azonban nehéz eldönteni, melyikük volt az ihlető és melyikük az utánzó. Mivel Nero sorai költeményei első könyvéből valók, nem lehetetlen, hogy azok a császár legelső költeményeiből valók, s már a 60-as évek elején, vagyis mielőtt Lucanus dolgozni kezdett volna az eposzán, napvilágot láttak. Másfelől, minthogy nem tudjuk, mikor jelent meg Nero verseinek első gyűjteménye, az sem zárható ki, hogy a *Pharsalia* 62 táján befejezett és megjelentetett 3. éneke a korábbi. Érdemes azonban alaposabban is megvizsgálni és összehasonlítani a két leírást, amelynek alapot az az ókori vélekedés ad, hogy a Tigris folyó egyszercsak eltűnik a sivatagban, majd újra előbukkan.

Föltűnő különbség, hogy míg Nero soraiban a cselekvés alanya a folyó *(deserit – reddit)*, addig Lucanusnál a Tigrist elnyelő föld *(absorbet – tegit – abnegat)*, noha a császár soraiban is megfigyelhető, hogy a folyó csak részben uralja mindazt, ami vele történik, amit a passzív participium perfectumok *(sub-*

[820] Lucanus, *Pharsalia*, 3, 261.
[821] Baksay Sándor fordítása.

ductus, tractus) fejeznek ki. A váltakozó szempontok miatt Nero megfogalmazása kissé zavarossá válik, amit Lucanus az egységes aspektus érvényesítésével elkerül. Sorai ráadásul sokkal könnyebben gördülnek és kevésbé darabosak, mint Nero hexameterei, amelyek még monotonok is a grammatikailag azonos módon kezdődő második és harmadik sor miatt *(deserit – reddit)*. Nehezen értelmezhető, hogy kikre vonatkoznak nála a *quaesitas*, illetve a *iam non quaerentibus* kifejezések, míg Lucanusnál egyértelműen a tenger a végcél.

Nemcsak megfogalmazásában, hanem szemléletében is sokkal prózaibb és póriasabb a császár költeménye, mint Lucanusé. Ez utóbbinak az egész természetszemlélete költői: a föld mélyéből nem is a régi Tigris tér vissza, hanem az újjászületett folyó *(renatum flumen)*. Nem nélkülözi megfogalmazása a szellemes szójátékot sem *(cursus rursusque)*, ami teljesen hiányzik Nero soraiból, s Lucanus sorai sebesen áradnak, mintha nemcsak a folyó sodrát érzékeltetné, hanem nevének jelentését is sugallná. Nero sorait a túlságosan hosszú szavak *(pererratam, subductus, terrarum, quaesitas, quaerentibus)* teszik nehézkessé, valamint a spondeusok nagy száma, s hogy nem a második, hanem az első versláb dactylus, amit nem követ több, így a kezdeti szökellés nem folytatódik.[822] Márpedig a Tigrisre inkább a sebes folyás volt jellemző, hiszen Horatius is *rapidus*nak nevezte,[823] semmint a lomhaság.

Kérdés tehát, vajon annyira rossz költő volt-e Nero, hogy Lucanus költői sorait így el tudta laposítani, vagy inkább azt kell föltételeznünk, hogy Lucanus volt az, aki költői szintre emelte a császár ügyetlen leírását. Mivel valószínű, hogy a két részlet nem független egymástól, s valószínűbbnek tűnik, hogy Lucanus „költötte át" Nero verseit, mindez bizonyíték lehet arra, hogy a princeps költeményeinek első kötete már a *Pharsalia* első három könyvének publikálása előtt (ezek feltételezett megjelenési dátuma: 62) megjelent, vagyis 60-ban vagy 61-ben. Ezt a kötetet kiválóan ismerhette Lucanus, hiszen költőbarátként még részt vehetett az alkotás folyamatában is. Emiatt talán az sem alaptalan föltételezés, hogy a nyilvános illemhelyen általa idézett Nero-sor *(sub terris tonuisse putes)*[824] is ebből az első kötetből való.

A két töredék természete pedig mintha azt mutatná, hogy Nero első költeményeinek tárgya a természet és annak csodálatos jelenségei, különösen a föld alatti világ, vagyis az, ami Lucanus egyik fiatalkori művének, a *Catachthonion*nak is föltételezhető tárgya lehetett. Sullivan vélekedése szerint Nero és körének költészete alapvetően hellenisztikus, kallimachosi irányultságú volt,[825] aminek nem mond ellen, ha hangsúlyozzuk e költészet *tudós* jellegét.

Nero azonban nem pusztán efféle költeményeket írt. Suetonius szerint egyik költeményében megrótta Mithridatést, hogy az olympiai versenyen tízfogatú kocsit hajtott.[826] Ez a költemény – a rövid tartalmi utalás alapján – legin-

[822] Nero sorai: DSSSDS/ DSSSDS/ SSSSDS; ezzel szemben Lucanuséi: SDSSDS/ SDSSDS/ DSDSDS.
[823] Horatius, 4, 14, 46.
[824] Morel, 132.
[825] Vö. Sullivan (1978).
[826] Suetonius, *Nero*, 24, 2: *aurigavit quoque plurifariam, Olympiis uero etiam decemiugem, quamvis id ipsum in rege Mithradate carmine quodam suo reprehendisset…*

kább szatíra vagy szatirikus jellegű mű lehetett, de arra csak következtetni lehet, hogy még azelőtt írhatta, mielőtt maga is részt vett volna a fogathajtóversenyen.

A gúny és a szatíra nem volt idegen tőle, amire bizonyíték, hogy Suetonius szerint a 68-ban föllázadt vezérek ellen gúnydalokat szerzett, amelyeket maga adott elő, s amelyek széles körben ismertté váltak később.[827] A másokon való élcelődés egyébként alighanem jellemző vonása volt irodalmi körének is, hiszen az összegyűlt fiatal költők – amint az minden nép és minden kor irodalmában szokás – nyilván nem hagyták szó nélkül az „öregek", az idősebb s a kor ízlését meghatározó generáció művészi teljesítményét, s alighanem ők is az újítás igényével és programjával jelentkeztek.

Nero epikus és szatirikus műveken kívül írt himnuszt is. Tacitus mondja el, hogy 64-ben, mikor először szerepelt Neapolisban nagy nyilvánosság előtt, a tömeg távozása után összedőlt az üres színház. Szerencsére senki sem sebesült meg, s efölötti örömében Nero hálaadó énekben mondott köszönetet az isteneknek, s egyben az Adriai-tengeren való átkelés sikeréért is könyörgött.[828] A történetíró szerint ez sem egyszerűen vers, hanem zenével kísért ének *(cantus)* volt.

Az eddig említett nerói költemények aligha voltak terjedelmesek, hosszuk bizonyára nem haladta meg a néhány száz sort, s gyűjteményüket leginkább Statius *Silvae* című, tarka gyűjteményéhez vélem hasonlónak. Írt önálló, a verseskötetben nem szereplő epikus költeményt is, amely – a hozzá kapcsolódó legenda miatt – a legismertebb műve. Suetonius szerint a 64-es tűzvész idején, amikor a palota egy része is a lángok martalékává vált, Nero a Maecenas-toronyban lantosruhát öltve énekelt Trója pusztulásáról.[829] Mivel *Troica* című műve, amelyre más források is utalnak, terjedelmesebb volt, s nem pusztán Ilion elestét tartalmazta, valószínűnek tűnik, hogy Nero, ha igaz egyáltalán a legenda, csak egy részét énekelte művének. (Kérdés természetesen, vajon valóban kitette-e gyenge hangszálait a fojtogató füst ártalmainak.)

A *Troica* egyéb töredékei alapján egyértelmű, hogy Nero költeményében Trója történelme mellett[830] a trójai háború egyéb eseményeit is földolgozta,[831] s ebben Homéroson túl Euripidés volt egyik fő forrása,[832] mivel Parist a legerő-

---

[827] Suetonius, *Nero*, 42, 2: *quin immo, cum prosperi quiddam ex provinciis nuntiatum esset, super abundantissimam cenam iocularia in defectionis duces carmina lasciveque modulata, quae vulgo notuerunt, etiam gesticulatus est; ac spectaculis theatri clam inlatus cuidam scaenico placenti nuntium misit abuti eum occupationibus suis.*

[828] Tacitus, *Annales,* 15, 34*: ergo per compositos cantus grates dis atque ipsam recentis casus fortunam celebrans petiturusque maris Hadriae traiectus…*

[829] Suetonius, *Nero*, 38, 3: *hoc incendium e turre Maecenatiana prospectans laetusque 'flammae,' ut aiebat, 'pulchritudine' Halosin Ilii in illo suo scaenico habitu decantavit.*

[830] Vö. Servius *ad v. Georgicon*, 3, 36: *vel Cynthium, regem Troiae, quem in Troicis suis Nero commemorat.*

[831] Vö. Servius *ad v. Aeneidos*, 5, 370: *sane hic Paris secundum Troica Neronis fortissimus fuit, adeo ut in Troiae agonali certamine superaret omnes, ipsum etiam Hectorem. qui cum iratus in eum stringeret gladium, dixit se esse germanum: quod adlatis crepundiis probavit qui habitu rustici adhuc latebat.*

[832] Morel, 132.

sebb, még Hectort is legyőző hősnek ábrázolta. A mitikus időkből választott epikus tárgy szintén azt mutatja, hogy Nerót alapvetően a hellenisztikus költészet ihlette meg, s az alexandriai költők által kedvelt műfajokban (kiseposz, himnusz, epigramma) próbálta ki magát elsősorban. 65–66 táján azonban fordulat következhetett be irodalmi irányultságában, hiszen a Cornutus kapcsán már idézett anekdota szerint négyszáz ének terjedelmű eposzt tervezett a római nép történelméről. Ha ez a Dio Cassiusnál fönnmaradt történet igaz, akkor az azt mutatja, hogy Nero részben szakított a hellenisztikus irodalmi eszményekkel, amennyiben nem mitológiai, hanem történeti tárgyat kívánt hatalmas terjedelemben földolgozni. Ez az ízlésváltozás azonban nem egyedülálló a korban: mitológiai témák megverselése után fordult Lucanus és később Silius Italicus is a történeti tárgy felé.

Érdekes jelenség viszont, hogy miközben mindenben igyekezett görög módra viselkedni s egész költői mentalitása hellén szellemet tükrözött, egyetlen adat sem maradt fenn arról, hogy görög verseket is költött volna. Görög nyelvű művéből nem maradt fenn egyetlen töredék sem. Ennek ellenére mégsem lehet kizárni, hogy írt görög verseket, mivel aligha valószínű, hogy görögországi fellépőkörútján csak latin nyelvű műveket énekelt a latinul nem vagy alig tudó közönség előtt.

Nero költészetében érvényre juttatta tehát a hellenisztikus költészetnek a római irodalomban a neoterikusok által divatba hozott *varietas* eszményét, azt azonban, hogy mindezt mennyire magas szinten művelte, igazán megítélni nem tudjuk. Csak sajnálhatjuk, hogy az ifjabb Plinius, amikor fölsorolja a korábbi kor költészettel is foglalkozó kimagasló politikusait, a hírhedt császárról csupán ennyit mond: *Neronem (…) transeo*.[833]

d) Nero, az előadóművész

Suetonius írja Neróról szóló általános értékelésében, hogy *forrón vágyott az örökkévalóságra, hogy emléke mindig fennmaradjon, de mindezt oktalanul*.[834] Ezt az örökkévalóságot pedig azzal igyekezett elérni, hogy *mindennél jobban törekedett a népszerűségre, és vetélytársa volt mindenkinek, aki valamiképpen hatást gyakorolt a tömegre*.[835] A történetírónak igaza van: Nero minden cselekedetéből sugárzik, hogy a néptömegek tetszését akarta megnyerni. Hosszú lenne fölsorolni a senatust és a római arisztokráciát semmibe vevő cselekedeteit, most csak az irodalmi tevékenységében megnyilvánuló népszerűség-hajhászást mutatom be.

A vágy, hogy imádva hódoljon előtte a tömeg, kiválóan megmutatkozik abban, ahogyan a költészettel bánt. Sokáig szabódott ugyan, míg végre nagy nyil-

[833] Plinius, *Epistulae*, 5, 3, 6.

[834] Suetonius, *Nero*, 55: *erat illi aeternitatis perpetuaeque famae cupido, sed inconsulta.*

[835] Suetonius, *Nero*, 53, 1: *Maxime autem popularitate efferebatur, omnium aemulus, qui quoquo modo animum vulgi moverent.*

vánosság előtt színpadra lépett, attól kezdve azonban semmi sem érdekelte jobban, mint a látvány. Nero valójában jobban szerette az irodalmi *performance*t, mint a költészetet.

A történetírók egyöntetű vélekedése szerint Nero vonzalma a görög eszmények és a görög életmód iránt már fiatalkorában megnyilvánult. Ennek a philhellén rajongásnak a bizonyítéka volt a görög városok érdekében kifejtett politikai tevékenysége éppúgy, mint az uralkodása idején épített gymnasium vagy a *Neronia* versenyei, s végül az Achaia provinciának adott szabadság. Ezt tükrözte magaviselete és ruházata is. Suetonius szerint *öltözködésében, egész tartásában oly szégyentelen volt, hogy haját nemcsak soronként rendezett csigákba fésülte, hanem achaiai útján hátul leeresztve hordta; és igen gyakran csak pongyolát öltve, nyaka köré kendőcskét csavarva, öv és saru nélkül mutatkozott a nyilvánosság előtt*.[836] Ez a fesztelen, a rómaiaktól idegen viselkedés azonban nem jellemezte mindig Nerót, kezdeti visszafogottságát később váltotta föl a leplezetlen exhibicionizmus.

Első nyilvános megjelenései közé tartozott, hogy – Suetonius szerint – *kitartóan és feltűnést (constantissime favorabiliterque) keltve szerepelt a trójai játékokban*.[837] Ennek a Claudius által 47-ben rendezett *Ludi Saeculares* keretében tartott versenynek az idején Nero mindössze kilencéves volt, de a népszerűség *(favor)* iránti vágy bizonyára fontos hajtóereje volt az akkor még nem adoptált félárva L. Domitius Ahenobarbusnak.

Nero úgy vélte, két látványos módja kínálkozik számára, hogy a tömeg tetszését elnyerje: a circusi fogathajtás és a szólóéneklés. Minthogy az utóbbi inkább kölcsönzött neki intellektuális jelleget, érthető, hogy egy idő után a hangsúly az előadóművészetre tevődött át.

Első intézkedései közé tartozott, hogy a palotába hívta Terpnust (Terpnos), korának kiemelkedő lantművészét, s állandóan az ő énekét hallgatta. Suetonius írja le, hogy később, amikor maga is elkezdett énekesnek tanulni, hogyan igyekezett fölkészülni a feladatra: *hanyatt fekve vékony ólomlemezt tartott mellkasán, klistéllyal, hánytatókkal purgálta magát, nem fogyasztott a hangra ártalmas gyümölcsöt s ételt…*[838]

Említettük, hogy először Nápolyban mutatkozott be széles nyilvánosság előtt 64-ben, majd a következő évben a *Neroniá*n végre Róma közönsége is hallhatta. Ekkor Cluvius Rufus jelentette be a császár föllépését, aki a *Niobé*t énekelte késő délutánig.[839] Mind gyakrabban lépett föl ezután, s egy görög küldöttség lelkes ünneplése nyomán elhatározta, hogy részt fog venni versenyeiken.

Szólófellépések mellett tragikus színészként is föllépett, ez azonban jóval kisebb szerepet játszott művészi tevékenységében, mint az ének. Ez utóbbihoz kapcsolódik önmeghatározása is, hiszen achaiai útja után, mikor Nápolyba visszatérve Antiumon, szülővárosán keresztül végre megérkezett Rómába, őt

[836] Suetonius, *Nero*, 51.
[837] Suetonius, *Nero*, 7, 1.
[838] Suetonius, *Nero*, 20, 1.
[839] Suetonius, *Nero*, 21, 2.

kitharódos-öltözetben ábrázoló szobrokat állítatott föl, s a pénzérmékre is ilyen ruházatban verette képmását.[840] Bár ezeket a szobrokat bukása után alighanem megsemmisítették, az ebben az időben vert pénzérmék egyike-másika valóban nem a császár, hanem az énekes Nerót ábrázolják.[841]

Rómába való bevonulásakor is inkább egy ünnepelt énekeshez méltón viselkedett, s nyilvánvalóan Apollónt, a szórakozás és művészet általa kedvelt istenségét óhajtotta utánozni. *Bíborruhát viselt, aranycsillagokkal telehintett köpenyt, fején az olympiai babérkoszorú, jobbjában a pythiai* – írja Suetonius,[842] s a fogatot a versenygyőzteseknek járó hófehér lovak húzták.

Énekesi mivoltának fontosságát emeli ki a Róma égéséhez kapcsolódó legenda, miszerint Nero a lángok szépségében gyönyörködve, színpadi ruházatban dalolt. A Piso-féle összeesküvés résztvevői is részben azért akartak megszabadulni Nerótól, mert szégyent hozott a császári méltóságra, ahogy Subrius Flavus kifejezte: *Gyűlölni kezdtelek, miután anyád és feleséged gyilkosa, kocsihajtó és komédiás és gyújtogató lettél*.[843] Ugyanő volt az, aki Senecát szerette volna Nero helyén látni, mivel mondása szerint *nem változtat a gyalázaton, ha a cithara-énekest leteszik, és tragikus színész lép a helyébe*,[844] mivel Piso is énekelt tragikus jelmezben. Előkelő férfiak nyilvános föllépése nem volt szokatlan ebben korban, hiszen Thrasea Paetus is szerepelt színjátékban, a lantművészet azonban nem tartozott a római arisztokratának megengedett előadóművészetek közé. Tacitus egyenesen rútnak *(foedum)* nevezi az efféle passziót.[845] Nyilvános énekművészete, *citharoedus*-volta miatt nyilatkozott róla gúnyosan és lekicsinylően Boudicca és Vindex. A britannus asszony is fölemlegette, hogy Nero csak dalolni tud, s helyette a nők uralkodnak,[846] a lázadó gall vezér sértései közül pedig az esett a legrosszabbul neki, hogy *gyarló énekesnek (malus citharoedus)* nevezte.[847] Suetonius azt is leírja, hogy amikor a hadjáratra készült, elsősorban azoknak a szekereknek a kiválasztásával volt elfoglalva, amelyekkel a színpadi fölszerelést szállították.[848]

Még a gyalázkodásoknak is elsősorban énekművészete miatt volt a céltáblája, hiszen egy alkalommal hajfürtöt erősítettek a szobrára, hogy ezzel is kifejezzék *citharoedus*ságát,[849] s az ekkoriban (68 elején) megjelent föliratok is első-

---

[840] Suetonius, *Nero*, 25, 2: *sacras coronas in cubiculis circum lectos posuit, item statuas suas citharoedico habitu, qua nota etiam nummum percussit…*

[841] Vö. Smallwood, 34–35.

[842] Suetonius, *Nero*, 25, 2: *et in veste purpurea distinctaque stellis aureis chlamyde coronamque capite gerens Olympiacam, dextra manu Pythiam…*

[843] Tacitus, *Annales,* 15, 67: *odisse coepi, postquam parricida matris et uxoris, auriga et histrio et incendiarius extitisti.'*

[844] Tacitus, *Annales,* 15, 65:*…verba Flavi vulgabantur, non referre dedecori si citharoedus demoveretur et tragoedus succederet…*

[845] Tacitus, *Annales,* 14, 14: *nec minus foedum studium cithara ludicrum in modum canere.*

[846] Dio Cassius, *Historia Romana*, 62, 6.

[847] Suetonius, *Nero*, 41, 1.

[848] Suetonius, *Nero*, 44, 1.

[849] Suetonius, *Nero*, 45, 2; Vö. Kierdorf, 225.

sorban e tevékenységére utaltak:[850] *Most kezdődik az igazi verseny!; Még a kakasokat (Galli) is felriasztotta énekével!*

Nero tehát nemcsak magát definiálta elsősorban kithara-énekesként, hanem így definiálta őt a tömeg, barátai és ellenségei is. Költőként indult, de nem tudott meglenni a legszélesebb nyilvánosságot s a siker legszembetűnőbb jeleit megadni képes színház nélkül. Valójában ez tekinthető Nero legnagyobb hibájának. Ha megmarad annak, aki uralkodása kezdetén volt, vagyis a költészetért rajongó és olykor verseket faragó császárnak, aligha váltott volna ki oly mérhetetlen ellenszenvet és gyűlöletet, mint azzal, hogy a színházban föllépett. Hiszen verseket írtak a korábbi császárok is, ahogy azt Plinius már hivatkozott levelében fölsorolta, de azt a hibát, hogy lantot vegyenek nagy nyilvánosság előtt a kezükbe, egyikük sem követte el. Ezzel olyan vékony határt lépett át Nero, amelyet a római arisztokrácia az állam végzetes tekintélycsorbulása nélkül már nem tolerálhatott. Ezért sem lehet véletlen, hogy a meggyilkolására irányuló első komoly kísérletet, a Piso-féle összeesküvést éppen nápolyi föllépése után kezdték szervezni.

A Nero lantjátékos-tevékenységével szembeni ellenérzést leginkább az alapján lehet megérteni, hogy a rómaiak nem becsülték sokra az efféle előadóművészeket. A *citharoedus*ok ugyanis rendszerint rendkívül piperkőc módon öltöztek, amint azt a *Rhetorica ad Herennium* szerzője leírja: *Amiképpen ha egy lantjátékos fellép, pompásan kiöltözve, aranyozott köpenyben, tarkán hímzett bíborpalástban és aranykoszorúval, melyet nagy, ragyogó gyöngyök ékesítenek, gazdagon díszített, arannyal és elefántcsonttal kivert lantot tartván a kezében*…[851] Társadalmi megbecsültségük pedig sokkal kisebb volt, mint a költőké, noha jobban kerestek, amint az Martialisnak egyik-másik epigrammájából kiderül.

Könyvem, eredj Rómába. Ha kérdezi: „Merrefelől jössz?”
Mondjad az Aemilius-útnak a tája felől.
Kérdezi: „Mily földön, mely városban van a fészkem?”
Mondjad: Cornelius fóruma nyújt pihenést.
„S mért vagyok ily távol?” – Pár szóval mondj sokat ekképp;
Hordani hasztalanúl unta a tóga nyügét.
„Vissza mikor jön?” Mondd: mint költő ment el e helyről;
Megjön, lantosnak majd ha előbb kitanul.[852]

Az utolsó sort természetesen többféleképpen is lehet értelmezni, hiszen jelentheti, hogy csak lantjátékosként tér vissza Martialis, s akkor nem kell majd állandóan a gazdag patronusok küszöbét koptatnia, amint arra a *tóga nyüge* ki-

[850] Suetonius, *Nero*, 45, 2.

[851] *Rhetorica ad Herennium*, 4, 60. (Adamik Tamás fordítása.)

[852] Martialis, *Epigrammata*, 3, 4. (Csengery János fordítása, bár az ő szabad átköltésében az utolsó sor így hangzott: *de előbb még furulyázni tanul,* az eredeti latin szövegben azonban a *citharoedus* szó szerepel: *'Quando venit?' dicet: tu respondeto: 'Poeta / Exierat: veniet, cum citharoedus erit.'*

fejezés utal; de jelentheti azt is a sértődött poéta részéről, hogy sohanapján, mert költőből sohasem alacsonyodik le erre a szintre. Versei megjelenése idején még igencsak elevenen élt ugyanis a *citharoedus* Nero emléke. S hogy a költészet valóban magasabb rendű dolog annál, mint amiért a császár rajongott, így fejezi ki egy későbbi epigrammában:

A fiad kire bízzad, mily tanárra,
Rég kérded, Lupus, és e gondban aggasz.
Minden grammatikust kerülj, tanácslom,
S rétort is, Lupus, a fiúnak dolga
Ne légyen Ciceróval, sem Maróval;
Érje Tútilius be hírnevével.
Hogyha verseket ír, beszéld le róla.
Művészettel akar tán pénzt keresni?
Légyen vagy fuvolás vagy lantos akkor.
Vagy nehézfejű? Úgy csinálj belőle
Építészt; ha nem azt, hát kikiáltót.[853]

Noha ezekben a hendecasyllabusokban is a pénz játssza a főszerepet, a csattanó mutatja, hogy egyúttal e foglalkozások erkölcsi megbecsültsége is mérlegre kerül, s az éppen fordítottan arányos társadalmi elismertségükkel. S még a különböző muzsikusok megbecsültsége is különböző volt, hiszen Cicero szerint a görögöknél azok lettek fuvolások, akik nem váltak be lantosnak, amint a rómaiaknál a szónoknak alkalmatlanok adták fejüket jogtudósnak.[854]

Bár a római arisztokrácia megvetette őket, a tömeg szemében a *citharoedus*ok népszerűek voltak. Erről árulkodik a *Historia Augusta* egyik szerzője (Iulius Capitolinus) is, aki felháborodva számol be arról, hogy Pertinax császár annyira nem törődött hitvese tisztességével, hogy annak a szeretője mindenki tudtával egy lantjátékos volt.[855]

Nero számára az irodalmi életben játszott szerepei közül nyilvánvalóan ez utóbbi volt a legfontosabb, nem elégedett meg azzal, hogy versekben rajongjanak érte a patrónus után esdeklő költők, nem érte be azzal, hogy verseket írjon, amelyeket szűk körben felolvashat, hanem szerepelni akart: gyors és közvetlen hatást szeretett volna elérni, mai szóhasználattal élve „sztár" akart lenni. Ezért is jelképes a halála: Epaphroditus segítségével legféltettebb testrészébe, torkába döfte a kardot.[856]

---

[853] Martialis, *Epigrammata*, 5, 56. (Csengery János fordítása.)

[854] Cicero, *Pro Murena*, 29: *Vt aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse qui citharoedi fieri non potuerint, sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium devenire.*

[855] Historia Augusta, *Vita Pertinacis*, 13, 8: *circa uxoris pudicitiam minus curiosus fuit, cum palam cit<h>aroedum illa diligeret.*

[856] Suetonius, *Nero*, 49, 3.

XV.

UTÓSZÓ

Könyvemben arra tettem kísérletet, hogy bemutassam azt a rendkívül pezsgő és színes irodalmi életet, amely Nero korát jellemezte. Ez a korszak nem csak azért fontos, mert a római irodalom történetének egyik legizgalmasabb szakasza, hanem azért is, mert kimeríthetetlenül gazdag a tudós kutatók és szinte egyedülállóan tanulságos a mindenkori olvasó számára.

A római irodalom ezüstkorát az irodalmi élet bonyolultsága, a különböző esztétikai nézetek és politikai filozófiák küzdelme, társadalmi csoportok érdekellentéte jellemzi. Nero, a Iulius–Claudius dinasztia fiatalon hatalomra került utolsó uralkodója első éveiben a birodalomban viszonylagos nyugalom honol, a gazdaság prosperál, Róma fejlődik. Seneca és Burrus bölcs kormányzása következtében csökkennek az adók, az állam hajóját nem fenyegeti katasztrófa, de az ifjú princeps művészetpártolása és féktelensége mégis veszélybe sodorja.

Nero veszélyes játékot kezdett el játszani, amikor megpróbált gyökeresen szakítani az elődei által követett gyakorlattal. Látványosan igyekezett csorbítani a római arisztokrácia, a senatori és a lovagrend tekintélyét, hogy mindenben kiszolgálhassa, s ezáltal megnyerhesse magának a *plebs*et; idegen viselkedési normákat tett követendővé, amelyet a római tradíciók elleni támadásként lehetett értékelni; irodalom- és művészetpártolása kontraszelektív módon alakította át a hatalmi struktúrát, ami egyrészt befolyása növekedéséhez, másrészt politika és irodalom kapcsolatának egészségtelen torzulásához vezetett. Mert Augustus uralkodása idején is volt kapcsolat a hivatalos politikai propaganda és az uralkodó elitek meg az írók, költők között, amint azt Vergilius vagy Horatius példája mutatja, az viszont nem fordult elő, hogy az irodalmi élet kiválóságai a római politikai élet, a hatalom meghatározó alakjaivá váljanak. Sohasem fonódott tehát jobban össze irodalom és politika Rómában, mint Nero idején.

Ahhoz, hogy megértsük a korabeli irodalmat, elengedhetetlen alaposan megvizsgálni azt a bonyolult kapcsolatrendszert, amely a kor alkotóit egymáshoz fűzte. Róma irodalmi élete egy szűk, egymást jól ismerő elit kezében volt, amelynek tagjait vagy szoros barátság kapcsolta egymáshoz, vagy elkeseredett ellenségeskedés választotta el, amelynek hátterében éppúgy lehetett művészi féltékenység, személyes idegenkedés vagy gyűlölet, mint politikai vita vagy filozófiai nézetkülönbség. A kor íróinak művei nagyon sok olyan információt is hordoznak, amelyek igazán csak akkor válnak többé-kevésbé megragadhatóvá, ha nagyjából rekonstruáljuk azt a tágabb, szélesebb kontextust, amelyben ezek a művek születtek.

Természetesen nagyon sok kérdés vár még tisztázásra, hiszen alaposabb elemzésnek kellene alávetni a korszak krónikásainak ábrázolásmódját, hogy világossá váljék, szemléletmódjuk és előítéleteik mennyiben torzíthatták el az irodalmi élet valóságos képét. Részletesebb elemzést igényelne a filozófusok, s

egyáltalán a szellemi életben meghatározó szerepet játszó személyek tevékenysége, az építészeknek és más képzőművészeknek Nero Rómájában kifejtett munkássága. De az irodalmi műveket is lehetett volna részletesebben, az irodalmi élet és műveltség egyéb szempontjai felől megközelíteni. Mindezeknek a tárgyalása azonban meghaladta volna e munka kereteit, hiszen egyik-másik problémát egy vaskos monográfiában sem lehetne kimeríteni. Mindenesetre akkor már eléri célját a Nero-kori irodalmi élet ilyen formában történt bemutatása, ha valamennyire képes volt megeleveníteni az irodalomtörténetek statikus tablóját.

XVI.

APPENDIX

Dio Cassius Cocceianus: Historia Romana a 61–63. könyv töredékei[857]

LXI.

1. Claudius halála után igazság szerint Britannicust illette volna meg a hatalom: vér szerinti gyermeke volt Claudiusnak, érett volt testileg és betöltötte már a megfelelő életkort is, de az a törvény alapján és az örökbefogadás révén Neróra is szállhatott. Márpedig semmi sem erősebb a fegyverek jogigényénél: úgy tűnik, hogy az, akinek hatalom van a kezében, mindig jogosabban szól és cselekszik. Nero tehát eltüntette Claudius végrendeletét, átvette a teljes hatalmat, Britannicust és nővéreit pedig meggyilkoltatta. A többiek szenvedéseit ugyan hogy tudná bárki megsiratni?

2. A következő jelek jelezték előre, hogy uralkodni fog: születése pillanatában, hajnalhasadáskor, mikor még fel sem jött, a nap sugarai vették körül. Ebből, valamint a csillagok akkori állásából és egymáshoz viszonyított helyzetükből egy csillagjós két dolgot jövendölt meg róla: uralkodni fog és megöli anyját. Mikor meghallotta ezt Agrippina, józan eszét vesztve rögtön így kiáltott fel: „Öljön meg, csak uralkodjék!" Később bizonyára megbánta korábbi fohászát. Efféle ostobaságot követnek el ugyanis azok, akik azt gondolják, hogy a rosszat is hozó szerencsés dolgot kell választaniuk, hiszen hirtelenjében megvetéssel gondolnak a kedvezőtlenre, mikor a kedvezőt forgatják eszükben, később azonban, amikor elérkezett a pillanat, méltatlankodnak, és azon bánkódnak, bárcsak ne jutott volna osztályrészükül semmi kedvező sem.

Nero gonoszságát és erkölcsi hitványságát nem jóslat, hanem a maga és felesége jellemének ismeretében apja, Domitius is jól tudta előre, azt mondta ugyanis: „Képtelenség, hogy derék ember származzék tőlem és egy ilyen aszszonytól." Idő múltával a még gyermek Nero nyaka körül talált kígyóbőr arra késztette a jósokat, hogy azt jövendöljék: hatalmas erőt kap majd egy öreg-

[857] A fordítás Boissevain és Cary kiadása alapján készült: *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt*. edidit Ursulus Philippus Boissevain. Volumen III. Berolini MDCCCCI; *Dio's Roman History* with an english translation by Earnest Cary on the basis of the version of Herbert Baldwin Foster. In nine volumes. VIII. Cambridge – Massachusetts – London MCMLV[2]. Mivel Cassius Dio elveszett történeti műve csak töredékekben maradt fenn, ezért a görög szöveg kiadói a Cassius Diót fölhasználó forrásokat minden esetben föltüntetik, amelyet jelen fordításnál – a modern fordítások elvét követve – mellőztem, mivel a magyar tolmácsolással elsősorban a szöveg megismertetése volt a célom. Minthogy a különböző források csak helyenként simulnak egymáshoz, a szövegrészek közti átmenet olykor kevéssé gördülékeny, s gyakran megbicsaklik az elbeszélés, amelyet jelen változatban sem törekedtem eltüntetni.

embertől. Azt gondolják ugyanis, hogy a kígyók bőrükkel együtt korukat is levetik.
3. Tizenhét éves volt, amikor uralkodni kezdett. Kiment megszemlélni a csapatokat, és miután megtanulta a beszédet, amelyet Seneca írt, ugyanannyi (ajándékot) ígért a katonáknak, mint Claudius. Hasonló beszédet olvasott föl a senatusban, amelyet szintén Seneca írt. Megszavazták, hogy ezt a beszédet ezüstoszlopba véssék, s mindig olvassák föl azt a consulok hivatalbalépésekor. Ezzel pedig – mint valami szerződéssel – azt a reményt ébresztette bennük, hogy tisztességesen fog kormányozni. Először Agrippina végezte az uralkodással kapcsolatos teendőket, Neróval együtt vett részt az ünnepi felvonulásokon, gyakran ugyanabban a kocsiban ültek, úgyhogy inkább Agrippinát vitték rajta, ő pedig a kísérője volt. Agrippina pénzt juttatott a senatoroknak, a városoknak, az elöljáróknak és a királyoknak pedig levelet küldött.

Mivel ez gyakran megismétlődött, Seneca és Burrus, akik Nero társaságában egyszerre voltak a legbölcsebbek és a legbefolyásosabbak (ez utóbbi a császári testőrség parancsnoka, az előbbi a császár nevelője volt), megragadták a lehetőséget, hogy ennek az áldatlan állapotnak véget vessenek. Amikor az armeniaiak követsége megérkezett, Agrippina is föl akart lépni arra az emelvényre, ahonnan Nero szólt hozzájuk. Amint észrevették, hogy (Agrippina) közeledik, rávették az ifjút, hogy szálljon le az emelvényről, és menjen elébe anyjának, mintha üdvözölni akarná. Miután így tett – valamilyen kifogásra hivatkozva –, már nem tért vissza az emelvényre, nehogy világossá váljék a barbárok előtt a vezetés körüli bizonytalanság. Ezek után úgy intézték, hogy egyetlen közügyet sem bíztak Agrippinára.
4. Ezt elérve átvették a teljes irányítást, és olyasmiket csináltattak vele, amiket helyesnek és igaznak véltek, ezért mindenki egyformán éltette őket. Nero egyébként nem szerette a munkát, a gondtalan életnek örült, s emiatt függött korábban anyjától is. Örömmel töltötte el, hogy élvezetek között él, s a birodalom ügyei mégsem mennek semmivel sem rosszabbul. Ők ketten pedig (Seneca és Burrus) sok mindent együtt gondoltak ki: az érvényben lévő törvények közül némelyiket átalakították, másokat teljesen eltöröltek, és új határozatokat iktattak törvénybe, Nerót meg átengedték az élvezeteknek. Anélkül, hogy bármiféle nagy veszély fenyegette volna a közügyeket, amit kívánt, megváltoztatták, mintha nem tudták volna, hogy a zsenge, öntelt, fegyelmezetlen nevelésben és tökéletes szabadságban nevelődött lélek nem megcsömörlik az élvezetektől, hanem még jobban elmerül bennük. Nem törődött Nero azzal sem, hogy egyszerű módon étkezzék, hanem lakomákat rendezett, rendszeresen lerészegedett, és felszította szerelmi szenvedélyét. Mivel senki sem rótta meg ezért, és az erre költött közpénzeket sem kezelte senki, azt gondolta, hogy helyesen cselekszik, amikor így tesz, és hogy továbbra is így élhet. Ezért ezt is (mint minden más dolgot) egyre látványosabban és meggondolatlanabbul kezdte csinálni. Ha pedig ezek ketten javasoltak valamit, vagy az anyja szólt feddőn hozzá, jelenlétükben szégyenkezett és fogadkozott, hogy megváltozik, amint azonban magára hagyták, vágy ébredt benne, ami ellenük sarkallta őt, és azoknak a vágyaknak engedelmeskedett, amelyek feltartóztathatatlanul vonzot-

ták. Mikor aztán végiggondolta mindazt, amit állandóan fülébe súgott-búgott a társasága, vagyis: „Ezeknek engedelmeskedsz? Tőlük félsz? Nem veszed észre, hogy Caesar vagy, s te parancsolsz nekik, nem pedig ők neked!?" hiúsági kérdést csinált abból, hogy se anyjánál gyengébbnek, se Senecánál és Burrusnál ostobábbnak ne tűnjék.

5. Végül már bele sem pirult, hanem minden rendelkezésüket megsemmisítette és eltaposta, s ezzel Gaiushoz[858] vált hasonlatossá. Elhatározta, hogy egyedül őt fogja utánozni, de túl is tett rajta, mert azt gondolta, császárhoz illő, hatalmas feladat az, ha a leggonoszabb dolgokban senkinél sem bizonyul hitványabbnak. Miután pedig mindezek miatt dicsérte a tömeg, és sok kedvére valót hallott tőle, nem ügyelt többé magára, hanem először otthon, majd azok társaságában, akik mindezekre rábeszélték, sok gyalázatos dolgot tett a római néppel, és sok gaztettet követett el ellene. A rengeteg erőszakot, testi sértést, fosztogatást és gyilkosságot, amelyeket ő meg a mindig vele lévő befolyásos cimborái követtek el, nem lehet elmesélni. S aztán következett, ami szükségszerűen együtt jár ezekkel: szokás szerint rengeteg pénzt herdáltak el, rengeteget szereztek jogtalanul, rengeteget szereztek meg erőszakkal. Egyébként nem volt szűkkeblű. Bizonyíték erre, hogy a könyvelését igazgató Doryphorosnak tízmillió sestertiust adatott. Mikor ugyanis Agrippina a pénzt halomba rakatta, azt gondolva, hogy Nero látván, micsoda hatalmas mennyiségű ezüstöt adnak át Doryphorosnak, megváltoztatja szándékát, ő megkérdezte, hogy mennyit adnak, majd a válaszra e szavak kíséretében duplázta meg az összeget: „Nem tudtam, hogy ilyen kevéssel ajándékoztam meg." Világos, hogy a kiadások hatalmas összege miatt a császári kincstár rövidesen kiürült, ami új adófajtákat tett szükségessé. Rendkívüli adókat vetettek ki, és a vagyonosok birtokai is nagyon érdekelték: akadtak, akik a fenyegetések hatására önként hagyták veszni vagyonukat, míg voltak, akik maguk is elvesztek. Másokat pedig, mégha semmiféle vagyont sem mondhattak magukénak, csak híresek voltak és előkelő származásúak, gyűlöletében megöletett, mert azt gyanította, hogy nem kedvelik őt.

6. Ilyen volt nagy vonalakban Nero jelleme, most azonban részletesen is jellemzem. Annyira lelkesedett a lóversenyekért Nero, hogy a kiváló versenylovakat, ha kiöregedtek, ruhával ékesítette föl, mintha emberek lennének, s az abrakon felül pénzzel jutalmazta meg azokat. Mikor Nero rajongása miatt a lovászfiúk és a kocsihajtók olyannyira elbízták magukat, hogy szemtelenül viselkedtek a praetorokkal és a consulokkal szemben, Aulus Fabricius praetor, minthogy nem tudott érvényt szerezni a velük szemben hozott határozatoknak, kutyákat tanított be arra, hogy lovak helyett kocsikat húzzanak. Mikor ez történt, a fehér és a vörös ruhások rögtön elhagyták kocsijukat, s a zöldek meg a kékek sem szálltak szembe, Nero maga pedig még kitűzte a lovaknak a díjakat, majd véget vetett a cirkuszi játékoknak.

Agrippina mindig kész volt a legnagyobb gaztetteket is elkövetni: megölette például Marcus Iunius Silanust. Olyan mérget küldött neki, amilyennel a férjét gyilkolta meg orvul.

[858] Caligula.

Silanus Asiából származott, és erkölcseiben nem volt hitványabb előkelő őseinél. Az volt a fő oka annak, amint Agrippina maga mondta, hogy meggyilkolta, nehogy többre becsüljék az így élő Nerónál. Agrippina ráadásul mindennel üzérkedett, és a legszegényebbektől, legnyomorultabbaktól csikart ki pénzt.

Laelianus, akit Pollio helyére küldtek Armeniába, hogy átvegye az éjszakai őrség irányítását, nem volt semmivel sem jobb Polliónál, csak annyival érdemelt ki több megbecsülést, amennyivel telhetetlenebbül törekedett a haszonra.

7. Agrippinát elkeserítette, hogy a palotában folyó dolgokba Acte miatt nem tud jobban beleszólni. Actét Asiában vásárolták meg rabszolgaként, miután azonban Nero beleszeretett, Attalos királyig vezettette vissza nemzetségét, és sokkal jobban szerette, mint Octaviát, a feleségét. Agrippina emiatt meg más dolgok miatt is bosszús volt, s először megpróbálta rendreutasítani Nerót, megdorgálta, a társaságához tartozók közül pedig egyeseket megkorbácsoltatott, másokat eltávolított. Miután mit sem ért el, hatalmas fájdalmában a fejéhez vágta: „én voltam, aki császárrá tettelek", mintha visszavehetné tőle az egyeduralmat. Nem gondolt bele, hogy a minden tekintetben erős uralkodó, aki egy magánembernek köszönhetően került hatalomra, rögtön megszűnik tőle függeni, s az ajándékozó azonnal a megajándékozott hatalmába kerül.

Britannicust cselt vetve, méreggel ölte meg Nero, s mivel a méreg miatt ólomszínűre vált, krétaporral dörzsöltette be. Mikor Britannicust átvitték a forumon, hatalmas zivatar támadt, s amint alázúdult, lemosta a krétaport, úgyhogy a bűnténnyről nemcsak hallani lehetett, hanem látni is.

Britannicus halála után sem Seneca, sem Burrus nem intézték már kellő gondossággal a közügyeket, hanem többre tartották, ha középszerűen dolgoznak is, de biztonságukat nem kockáztatják. Emiatt Nero biztonságban érezte magát, s egyre gátlástalanabbul elégítette ki vágyait. Most már nyíltan kezdett őrjöngeni: halállal sújtott egy bizonyos Antonius lovagot méregkeverés miatt, valamint azért, mert a mérget nyilvánosan elégette. Ezzel, valamint azzal, hogy végrendelet-hamisítás címén egyesek ellen eljárást kezdeményezett, fennen büszkélkedett, amivel hatalmas derültséget váltott ki némelyeknél, hiszen a maga tetteit másokon torolta meg.

8. A palotában vagy a városban nappal vagy éjszaka gyakran merészkedett be mindenhová álruhában: betért a csapszékekbe, és mindenfelé mint egyszerű polgár kószált. Számos verekedés és erőszakoskodás származott ebből, míg végül a színházakig is elért a kicsapongás. Akik a színpad meg a lovak körül sürgölődnek, maguk sem törődnek sem a praetorokkal, sem a consulokkal, hanem viszálykodnak, és másokat is ilyesmire késztetnek. Nero pedig nem hogy nem fékezte meg, amennyire erejéből telt volna, hanem még jobban felingerelte őket. Örömét lelte ugyanis a kocsiversenyekben, titokban elment a színházba is, és mások elől elbújva szemlélte az eseményeket.

Nem törődött a katonákkal sem, pedig ők mindig jelen voltak a népgyűlésen, most azonban azzal az ürüggyel, hogy kizárólag a katonai ügyekkel kell foglalkozniuk, megtiltotta részvételüket. Mindezt valójában azért tette, hogy a legnagyobb szabadságuk legyen a zavarkeltőknek. Ugyanezzel az ürüggyel élt

anyjával szemben is. Nem engedte meg neki, hogy bármiféle katonai erő is a segítségére legyen, és azt állította, csak a császárt kell őrizniük. Így nyilvánította ki anyjával szembeni ellenségességét. Egyébként már korábban is ki-kiszivárgott a palotából, hogy mit mondtak és tettek egymás ellenére nap mint nap anya és fia, mégsem derült ki minden, hanem csak gyanakodtak, és a mendemondákat mindenki másképpen adta tovább. Gonoszságuk és gyalázatuk mellett megtörtént esetként terjesztették, ami csupán megtörténhetett volna, és igaznak mondták, ami csak valószínűnek tűnt. S most, amikor először látták meg Agrippinát testőrség nélkül, sokan óvakodtak attól, hogy véletlenül összetalálkozzanak vele. Ha valahol mégis belébotlottak, a lehető legsebesebben, egy árva szó nélkül siettek tovább.

9. Az egyik cirkuszi játékon lovas férfiak bikákat öltek meg, azonkívül négyszáz medvét és háromszáz oroszlánt gyilkoltak le dárdával Nero testőrei, s ugyanekkor harminc lovagrendi vívott párbajt gladiátorként. Ilyeneket csinált tehát fényes nappal, éjszaka pedig titokban csavargott végig a városon, erőszakoskodott az asszonyokkal és pimaszkodott a legényekkel, akivel összeakadt, azt levetkőztette, ütlegelte, sértegette, sőt meg is ölte. Azt hitte, jól álcázza magát: tarka ruhákban és mindig más és más parókában járt, kísérete és tettei azonban elárulták, hiszen rajta kívül senki sem merészelt volna ilyesmit vagy hasonlót cselekedni. Még otthon sem volt senki biztonságban, mert a műhelyekbe és az otthonokba is betört. Egy bizonyos Iulius Montanus senator a feleségét ért méltánytalanságért rátámadt, ütni-verni kezdte, ezért Nero – a szeme körüli véraláfutás miatt – több napra kénytelen volt elrejtőzni. Semmi kellemetlenség sem érte volna emiatt (Nero azt gondolta ugyanis, hogy véletlenül más helyett bántalmazták, így egyáltalán nem gyulladt haragra), ha Montanus nem küldött volna neki bocsánatkérő üzenetet. Amint Nero elolvasta a levelet, így szólt: „bár röstellte volna megütni Nerót", és megölette.

Amikor az egyik színházban színi látványosságokat rendezett, hirtelen vízzel töltette meg a színházat, s a vízben halak meg óriási tengeri állatok úszkáltak. Aztán megrendeztette a perzsák és az athéniek tengeri csatáját, majd miután a vizet hirtelen újra leengedték, a kiszárított arénában ismét gyalogosokat küldött egymásra, nem egyet egy, hanem sokat sok ellen.

10. Ezután következtek a törvényszéki csaták, ami miatt sokan száműzetésbe kényszerültek vagy meghaltak.

Seneca is bíróság elé került, mert Agrippinával hált. Nem elégedett meg azzal, hogy elcsábította Iuliát, a száműzetés alatt sem javult meg, hanem még egy ilyen asszonnyal, mint Agrippina, akinek ráadásul ilyen fia van, még vele is összeszűrte a levet. Nemcsak ebben, hanem másban is mindig az ellenkezőjét csinálta annak, mint amit bölcselkedett. Noha vádolta a zsarnokságot, mégis zsarnok nevelője lett; bár rágalmazta a hatalmasok köreihez tartozókat, mégsem hagyta ott a Palatiumot; ócsárolta ugyan a hízelgőket, maga mégis hajbókolt Messalina és Claudius felszabadított rabszolgái előtt, és olyan könyvet küldött nekik a szigetről,[859] amelyben dicsőítette őket, majd mindezekután szégyené-

[859] Consolatio ad Polybium.

ben cserbenhagyta valamennyit. Vádolta ugyan a gazdagokat, ő mégis háromszázmillió sestertiusra tett szert, s míg mások fényűzését kárhoztatta, addig neki ötszáz citromfából való egyforma méretű és hasonló elefántcsontlábú és -borítású tripusa volt, amelyeken lakomákat rendezett. Az elmondottakkal azt is világossá tettem, ami mindezzel együttjárt. Nerót is a romlott erkölcsökre tanította, amiről az árulkodik, hogy látványos külsőségek közt kötött házassága ellenére az örömfiúkat szerette, jóllehet korábban olyan szigorú erkölcsök szerint élt, hogy sem azt nem kérte tőle, hogy megcsókolja, sem azt, hogy egy asztalnál étkezzék vele. Ez utóbbira pedig azzal az ürüggyel adott magyarázatot, hogy bölcseleti tanulmányait nem akarja az étkezésével megzavarni. Azt azonban, hogy miért tiltotta meg neki, hogy megcsókolja, nem értem. Egyedül arra lehet gyanakodni, hogy nem akarta egy fiúkkal csókolózó ajkát megérinteni, ez azonban tarthatatlan, hiszen ő sem mondott le erről. Ezek meg a házasságtörés miatt vádolták be, és mielőtt a bírósági eljárás tisztázta volna, Pallashoz meg Burrushoz könyörgött, később azonban mégsem volt hasonló szerencséje.

11. Volt egy bizonyos Marcus Salvius Otho, aki rokon jelleme és közös vétkeik folytán Nero bizalmas barátja lett. Ez az Otho egyszer így szólt Neróhoz: „egyszer majd császárként látsz." Emiatt semmi baja sem esett, csupán azt a választ kapta: „de sose látlak majd consulként".

Sabinát, aki patriciuscsaládból származott, miután elválasztotta férjétől, hozzáadta Othóhoz, majd kölcsönösen osztoztak bájain. Agrippina pedig attól tartva, hogy Nero feleségül veszi (rettenetesen beleszeretett ugyanis), a legszentségtelenebb dologra vetemedett. Mintha nem lett volna elegendő, hogy az isteni Claudiust szerelemre gyújtotta pillantása és csókjai varázslatával meg féktelenségével, megpróbálta Nerót is hasonló módon szolgájává tenni. Azt azonban, hogy ez valóban megtörtént-e, vagy csupán jellemük miatt költötték róluk, nem tudom; amiben mindenki egyetért, azt mondom el. Egy hetérát, aki hasonlított Agrippinára, éppen a hasonlóság miatt nagyon megszeretett Nero, tréfálkozott vele is, meg akkor is mondta, ha másoknak bemutatta, hogy hasonlít az anyjára.

12. Mikor ezt Sabina megtudta, rábeszélte Nerót, hogy Agrippinát, mint aki az életére tör, tegye el az útból. S erre a lépésre biztatta, mint sok hitelt érdemlő ember állítja, Seneca is: vagy hogy az ellene felhozott vádakat leplezze, vagy azért akarta Nerót a szentségtörő gyilkosságra rávenni, hogy minél hamarabb elpusztítsák az istenek meg az emberek. Nero félt leplezetlenül végbevinni a gaztettet, titokban pedig nem tudta méreggel eltenni láb alól (erősen őrizték ugyanis), de láttak a színházban egy magától széthulló hajót, amelyből kiestek az állatok, s amelyet aztán úgy állítottak össze, hogy semmi baja sem volt; gyorsan építtetett hát egy ugyanilyen hajót. Mikor elkészült a hajó, Agrippina éppen gyógykezeltette magát (Nero minden módon kedvében járt, nehogy gyanút fogjon és óvatosan viselkedjék). Mivel Rómában semmit sem merészelt tenni, nehogy kitudódjék a szörnyűség, maga mellé vette az anyját és Campaniába indult azon a bizonyos gyönyörűen földíszített hajón, mert kedvet akart csinálni neki ahhoz, hogy mindig ezt a hajót használja.

13. Miután megérkeztek Baiaeba, több napig tartó fényes lakomát rendezett, amelyen szerető szívvel vendégelte meg anyját. Ha távol volt, úgy viselkedett, mintha sóvárogva vágyna utána, ha pedig jelen volt, föltűnően örvendezett neki. Ha kért valamit, azonnal parancsot adott rá, bármit akart is, ha semmit sem óhajtott, akkor is kedveskedett neki. Miután pedig idáig ment, a lakomán éjféltájban átölelte, mellére vonta a fejét, majd szemeit és kezét csókolgatva így szólt: „anyám, egészséget és minden jót kívánok, mert benned élek, és általad uralkodom." Felszabadított rabszolgájára, Anicetusra bízta, hogy vezesse vissza arra a hajóra, amelyet korábban előkészítettek. A tenger azonban nem engedte, hogy megessék vele a készülődő tragédia, nem türte el az istentelen hazugságot, mert széthullott ugyan a hajó, Agrippina pedig a tengerbe esett, de mégsem fulladt meg, s bár jóllakott és ittas volt, és a matrózok evezőkkel támadtak rá, s kisérőjét, Acerronia Pollát meg is ölték, ő megmenekült a sötétben. Hazaérve sem nem színlelt semmit, sem a neki vetett csapdát nem leplezte le, hanem üzenetet küldött gyorsan a fiának, és a vele történteket úgy mondta el, mintha a sors rendelte volna, és örömmel tudatta vele megmenekülését. Mikor ezt Nero meghallotta, képtelen volt türtőztetni magát: a küldöttet, mintha az őt akarta volna meggyilkolni, megölette, majd matrózok kíséretében gyorsan az anyjához küldte Anicetust. Agrippina megölését ugyanis nem a testőreire bízta. Mikor Agrippina meglátta a matrózokat, azonnal megértette, hogy miért jönnek, felugrott a kerevetről, letépte ruháját, és lemeztelenítette hasát: „döfd át" – kiáltott –, „Anicetus, döfd át, mert megszülte Nerót."

14. Így halt meg Agrippina, Germanicus leánya, Agrippa unokája, Augustus dédunokája, tulajdon fia kezétől, akinek hatalmat adott, s aki miatt mások mellett nagybátyját is meggyilkolta. Mikor Nero értesült a haláláról, nem hitte el, a vállalkozás nehézsége miatt ugyanis kétségei voltak. Saját szemével kívánt tehát meggyőződni a történtekről. Teljesen meztelenül feküdt előtte az anyja, s ő alaposan megvizsgálta a sebeit, végül pedig még a gyilkosságnál is szentségtelenebb szavakat szólt. Kijelentette ugyanis: „nem tudtam, hogy ilyen szép anyám volt." A testőröknek ezüstpénzt ajándékozott, így nyilvánvalóan azért esedeztek, hogy sok ilyesmi történjék. Megüzente a senatusnak is a történteket, s amit csak tudott, mindent elősorolt anyja ellen: összeesküvést szőtt ellene, s miután lelepleződött, öngyilkos lett. Ezt üzente a senatusnak. Nero ezután teljesen összezavarodott, éjszakánként váratlanul még az ágyról is leesett; napközben pedig, minthogy a trombitások csatajelét és zürzavaros zajt hallott arról a helyről, ahol Agrippina csontjai hevertek, félelem töltötte el. Ezért máshová ment, majd miután itt is megismétlődtek ezek a hallucinációk, döbbenten hagyta ott a helyet.

(11.) Nero, aki senkitől sem hallott igazat, s látva, hogy mindenki dicséri tetteit, úgy gondolta, senki sem tud bűntetteiről, sőt inkább nagyszerűnek látta azokat, s ebből minden tekintetben sok szerencsétlenség származott. Azt gondolta, hogy minden, amit megtehet, helyes cselekedet, és azokkal, akik félelemből vagy hízelgésből mondtak neki valamit, úgy bánt, mintha teljesen igazat beszéltek volna. Egy ideig félelem és zavar gyötörte, miután azonban a senatorok sok beszédben dicsérték, felbátorodott.

15. Miután a történteket megtudták az emberek Rómában, jóllehet le voltak sújtva, örültek is, mert azt gondolták, hogy emiatt Nero hamarosan el fog pusztulni. A senatusban mindenki más úgy tett, mintha örülne az eseményeknek, szerencsét kívántak Nerónak ezért, és sok olyasmit megszavaztak, amiről azt hitték, hogy kedveskednek vele. Publius Thrasea Paetus elment ugyan a senatusba, meghallgatta a levelet, s miután megismerte a tartalmát, rögtön fölállt, majd szó nélkül elhagyta az üléstermet, mert amit el akart mondani, nem mondhatta el, amit pedig mondhatott volna, nem akarta mondani. Más helyzetekben is hasonlóképpen cselekedett. Azt mondta egyszer: „ha csak egyedül engem akarna Nero megöletni, sokan egyetértenének vele az őt feltétel nélkül ajnározók közül. Ő bezzeg sok olyat elpusztított már, aki szerfölött dicsérte őt, és sokakat fog még megölni. Miért kellene szolga módjára viselkedni, mielőtt meghalunk, ha lehetőségünk van szabad emberhez méltóan visszafizetni a természetnek, amire szüksége van! Engem emlegetnek majd halálom után, róluk azonban – azon kívül, hogy megölték őket – egyetlen szót sem ejtenek majd." Ilyen ember volt Thrasea Paetus, és mindig azt mondogatta magának: „Megölhet ugyan Nero, kárt azonban nem okozhat nekem."
16. Nerót pedig, miután anyja halálát követően Rómába érkezett, nyilvánosan tisztelettel köszöntötték, titokban azonban – így biztonságban tudtak véleményt nyilvánítani – rettenetesen átkozták. Éjszaka egyik szobrát marhabőrzsákba burkolták, ezzel fejezve ki, hogy őt is abba kell beledugni. Ezt a tréfát a forumon követték el, s egy táblácskát tettek a szobra mellé a következő szöveggel: „Nem ismerlek el fiamnak, nehogy megöld anyádat." Nero Rómába érkeztekor az Agrippinát ábrázoló szobrokat eltávolították, egyet azonban nem tudtak elvinni, ezért egy vászondarabot terítettek rá, hogy úgy tűnt, letakarták. Valaki azonban gyorsan feliratot erősített a szoborra: „én szégyenkezem, de te nem szégyelled magad." Sokfelé lehetett hasonló feliratokkal találkozni:

„Nero, Orestés, Alkmeón anyagyilkosok."

Azt is gyakorta lehetett hallani, hogy Nero gyilkolta meg az anyját. Sokan pletykaként terjesztették ezt: de nem úgy, hogy az anyját és kísérőit érintse, hanem Neróra vessen rossz fényt. Emiatt azonban senkit sem állíttatott bíróság elé; vagy azért, mert nem akarta Agrippina hírét növelni, vagy mert nem érdekelte, hogy mit beszélnek az emberek. A nap pedig teljesen eltűnt az Agrippina számára a senatus elrendelte áldozatbemutatás közben, s fölragyogtak a csillagok, és az elefántok, amelyek a császár kocsiját húzták, mikor a cirkuszba értek, a senatorok széksorai előtt megtorpantak, és nem mentek tovább. Leginkább az bizonyíthatná a dolog isteni voltát, hogy egy mennykő teljesen elégette a Nerónak fölszolgált fogást, mintha valami hárpia ragadta volna el az ételét.
17. Megmérgezte a nagynénjét, Domitiát is, akiről pedig azt mondogatta: úgy tiszteli, mint tulajdon anyját. Nem várta meg, hogy néhány nap múlva az öregségébe haljon bele, hanem vette a bátorságot, és őt is meggyilkolta. Azért sietett ezzel a tettel, hogy megszerezhesse a Baiaeban és Ravennában fekvő birtokait. Ezeknek az árából hatalmas költségen gyorsan építtetett egy tornacsarno-

kot, amely még ma is áll. Anyja emlékére hatalmas és látványos ünnepet rendezett: öt vagy hat színházban több napon át tartott az ünnepség. Ekkor történt, hogy egy elefántot vezettek a színház fölső karéjába, ahonnan hajtójával a hátán a lépcsőkön szaladt le. Az a rettenetes és szörnyű gaztett is megesett, hogy nemcsak lovagrendi férfiak és asszonyok, hanem senatori rangúak is színpadra léptek, elmentek a cirkuszba, a színielőadásra, a vadászatra, mintha plebeiusok lennének. Egyesek közülük fuvoláztak, tragédiát adtak elő, vagy vígjátékban játszottak, lovat hajtottak és vadakra vadásztak, gladiátortusában vettek részt, voltak, akik önként, mások teljesen akaratuk ellenére. Az emberek pedig bámulták a legnagyobb nemzetségeket, a Furiusokat, Horatiusokat, Fabiusokat, Porciusokat, Valeriusokat, és sokakat, akiknek láthatók a tropaeumai és szentélyei, amint odalenn álltak, és efféléket műveltek, amelyek közül egyet s mást még egyikőjük sem látott másoktól. Ujjal mutogatták őket egymásnak, és így szóltak a macedónok: „Ez itt Paulus unokája"; a görögök pedig: „ez egy Mummius"; a siciliaiak: „nézzétek Claudiust", az epirusiak: „nézzétek Appiust", az asiaiak Luciust nézték, az ibériaiak Publiust, a carchedoniak Africanust, a rómaiak pedig valamennyit. Ez volt az előjáték további szemérmetlenségéhez.

18. A kidobott pénzek nagysága miatt minden épeszű ember jajveszékelt. A legfenségesebb ételeket, amit csak emberek esznek, s a legértékesebb dolgokat: lovakat, rabszolgákat, kocsit, aranyat, ezüstöt, színes ruhát osztogatott véletlenszerűen, sorshúzás révén. Apró gömböket dobatott a tömegbe: mindegyikre rá volt vésve, amit nyerni lehetett vele, s ki-ki megkapta azt, amit megszerzett. Bárki beláthatta ugyanis, hogyha ennyi mindent fecsérel el szórakozásból, akkor semmi sem fogja visszariasztani a leggonoszabb dolgoktól sem, hogy pénzt szerezzen. Miután néhány csodálatos esemény történt, a jósok azt mondták neki, ezek pusztulását jelentik, és azt javasolták, hogy a veszélyt másokra hárítsa át. Bizonyára sokakat megölt volna, ha nem mondja neki Seneca, hogy „bármennyit megölhetsz, de az utódodat mégsem ölheted meg." Számos áldozatot mutatott be akkor megszabadulásáért, amint mondta, és felszentelte a húspiacot, amelyet Macellumnak neveznek.

19. Ezek után egy másik ünnepfajtát vezetett be, amelyet Iuvenáliának vagy ifjúsági ünnepnek nevezett el. Ezt a szakálla tiszteletére rendezték, mert ekkor borotválkozott először. A szőrszálakat egy aranygömbbe tette, és a capitoliumi Iuppiternek ajánlotta föl. Az ünnepségen mások mellett a legelőkelőbbek is nyilvánosan fölléptek. Bizonyság erre Aelia Catella, aki előkelő származású és rendkívül gazdag asszony volt, de élemedett kora ellenére (nyolcvanéves volt ugyanis) táncolt, a többiek pedig, akiket koruk vagy betegségük megakadályozott abban, hogy bármit is előadjanak, kardalt énekeltek. Mindenki gyakorolta magát abban, amiben tehetségesnek hitte magát, és együtt jártak az iskolákba gyakorolni a legelőkelőbbek, férfiak és nők, leányok és ifjak, idős asszonyok és aggastyánok. Ha valaki nem tudott semmi másból felkészülni az előadásra, a karénekben vett részt. Mivel egyesek szégyenükben, hogy ne ismerjék föl őket, eltakarták az arcukat, a nép követelésére Nero levettette velük, és megmutatta őket a kevéssel korábban általuk kormányzott embereknek. Akkor ők és a többiek is azokat tartották a legboldogabbnak, akik már meghaltak. Igen sok elő-

kelő ember halt meg ugyanis ebben az évben; közülük néhányat, akiket Nero elleni összeesküvéssel vádoltak, testőrei kövezték meg.
20. Nem maradhatott el az események illő megkoronázása sem: megérkezett maga Nero is a színházba. Gallio jelentette be, Nero pedig lantosruhát öltött magára, és ott állt a császár a színpadon, majd: „uraim, kegyes szívvel hallgassatok meg" – mondta az uralkodó, és lanttal kísérve önmagát előadott valami Attisról vagy egy baccánsnőről szóló művet az augustus, miközben rengeteg katona állt körülötte, s annyian ültek, amennyien csak elfértek az ülőhelyeken. A hangja – mint mondják – oly gyenge és színtelen volt, hogy egyszerre keltett valamennyiükben sírást és kacagást. Burrus és Seneca pedig mint mesterei álltak mellette, hogy súgjanak neki, és a szünetekben fel-le lengették kezüket és ruhájukat, hogy a többieket is hasonló tetszésnyilvánításra késztessék.

Volt Nerónak egy ötezer katonát számláló saját szervezete. Augustianusoknak hívták őket, és az ő dicsérete volt a feladatuk. Thrasea kivételével sokan kényszerültek arra, hogy akaratuk ellenére éltessék őket. Ő ugyanis semmilyen szín alatt sem hajolt meg előtte, a többiek ellenben – különösen az előkelők – komolyan és a kényszer miatt zokogva gyűltek össze, majd – amiként az augustianusok – örömöt színlelve együtt éljeneztek mindannyian. Hallani lehetett, mikor azt mondták: „a szépséges Caesar, Apollo, Augustus, olyan vagy, mint a pythiai: Rád esküszöm, Caesar, senki se győz le téged." Miután efféle ünnepségeket rendezett, hajókon vendégelte meg a népet azon a helyen, ahol Augustus rendezett hajóscsatát. Annak az éjszakának a közepén egy csatornán át a Tiberisre hajózott.
21. Ezeket csinálta szakálla leborotválásakor. Megmenekülése és hatalma maradandósága fölött (így írta ugyanis elő valahol) ötévenként játékokat rendezett, amelyet Neroniának nevezett el, és erre az alkalomra tornacsarnokot is építtetett, amelynek fölszentelésekor olajat ajándékozott a senatoroknak és a lovagoknak. A lantosversenyzőknek járó koszorút pedig versenygyőzelem nélkül ragadta magához, mivelhogy mindenki méltatlannak tetszett a győzelemre. Aztán hamarjában a tornacsarnokban is fölfestették ebben a ruhában. Ezután minden versenyről neki küldték el a lantjátékért járó koszorút, mint az egyetlennek, aki méltó a győzelemre.

LXII.
1. Miközben efféle játékok folytak Rómában, szörnyű szerencsétlenség történt Britanniában. Kifosztottak két várost, megöltek nyolcvanezer römait és szövetségest, majd a lázadók kezükbe kerítették a szigetet. Mindez ráadásul egy asszony miatt esett meg velük, s emiatt még nagyobb szégyenérzetük támadt a römaiaknak, mert valahogy az istenség is jelezte előre a szerencsétlenséget. A Curiából ugyanis kacagással kevert barbár zsivaj, a színházból pedig jajveszékelés és hangzavar hallatszott ki, miközben egyetlen ember sem tartózkodott egyik helyen sem, akitől a beszéd vagy a nyögés származhatott volna. A Temze folyóban pedig házakat lehetett látni a víz alatt, az óceán pedig Gallia és a sziget közt véressé vált dagálykor.

2. A háborúskodás oka azoknak a pénzeknek a köztulajdonba vétele volt, amelyeket Claudius adott az előkelő briteknek. Decianus Catus, a sziget procuratora szerint is elkerülhetetlen volt, hogy a pénz visszakerüljön a kincstárba. A másik ok pedig az volt, hogy Seneca akaratuk ellenére[860] negyvenmillió sestertiust adott kölcsön magas kamattal, és ezt aztán kamatostul erőszakkal hajtotta be. Aki pedig legjobban ingerelte, s aki meggyőzte őket arról, hogy a rómaiak ellen harcoljanak, Boudicca, a brit nemzetségből való király leánya volt. Őt méltatták arra, hogy vezesse őket és irányítsa az egész háborút, aki okosabb volt, mint asszonyoknál szokás. Ez a Boudicca mintegy százhúszezer fős hadsereget gyűjtött össze, majd fölment egy mocsaras földből római módra emelt emelvényre. Hatalmas testű asszony volt, ijesztő ábrázattal és igen áthatható pillantással. Hangja ércesen csengett; sűrű, vöröses haja a derekáig ért. Roppant nagy aranynyakláncot viselt, és tarka khitónt csavart magára, erre pedig csattal összefogott vastag katonaköpönyeget öltött. Mindig ezt az öltözetet viselte, most azonban egy lándzsát vett a kezébe, amellyel mindenkit megijesztett. Ilyen szavakat intézett hozzájuk:

3. „Ezen események révén meggyőződtetek arról, miben különbözik a szabadság a szolgaságtól. Ha közületek bárkit megcsaltak is korábban a rómaiak csábító ígéretei, mert nem tudta, hogy mi jobb, most már, hogy mindkettőt tapasztalatból megismertétek, látjátok, mekkorát tévedtetek, amikor a szorosra hurkolt önkényt többre becsültétek az ősi életmódnál. Megtanultátok, hogy mennyiben különbözik az uraság nélküli szegénység a szolgaságban szerzett gazdagságtól. Ugyan milyen szégyenletességet, milyen fájdalmas dolgot nem szenvedtünk el, amióta ezek Britanniára vetették a szemüket? Nem fosztottak-e meg minket teljesen rengeteg és hatalmas kincsünktől, s nem kell-e a maradék után adót fizetnünk? Ráadásul nem kell-e azon kívül, hogy legeltetünk és szántunk nekik, még testünkért is évenként adót fizetnünk? Nem lenne-e jobb, ha egyszer s mindenkorra eladnának rabszolgának, mint a szabadság neve alatt évről évre váltságdíjat fizetni? Nem lenne-e jobb, levágatni és elpusztítani fejünket, mint adófizetőként hordozni? De hát mit is mondtam? Hiszen a halál nincs ingyen náluk, hanem tudjátok meg, hogyan végezzük majd halálunk után. Mert hiszen más embereknek és még a szolgáknak is megszabadulás a halál, egyedül a rómaiaknál hoznak nyereséget a holttestek is. Miért van ez így, ha egyikünknek sincs ezüstje (miért vagy honnan lehetne?), levetkőztetnek és kifosztanak, mint valami gyilkosnak az áldozatait? S miért fékeznék magukat, amíg eltelik az idő, ha megszokták, mikor minden ember különösen érdeklődik a frissen befogott vadállatok iránt?

4. Hogy megmondjam az igazságot, mi vagyunk mindezen szerencsétlenségnek az okai, akik megengedtük nekik, hogy a szigetre lépjenek, és nem űztük el őket azonnal, mint ahogy magával Iulius Caesarral tettük. Akik nem tettük rögtön veszedelmessé még a hajóraszállást is az olyanoknak, mint Augustus és Gaius Caligula. Így tehát minket, egy ily hatalmas sziget, jobban mondva egy tengerrel körülvett szárazföld lakóit és tulajdon lakóhelyünk birtokosait, akik

[860] A szöveg ezen a ponton értelmezhetetlen.

az óceán miatt annyira távol vagyunk minden más embertől, hogy már azt lehet hinni, más földrész ez már, s más ég borul reánk; minket – akik annyira távol vagyunk, hogy közülük még a legbölcsebbek sem tudták pontosan korábban a nevünket – olyan emberek vetettek meg és tapostak le, akik semmi mást nem tudnak, csak harácsolni. Ha pedig korábban nem is, hát most, polgárok, barátaim és rokonaim (úgy gondolom ugyanis, hogy valamennyien rokonai vagytok egymásnak, hiszen egy sziget lakosai vagytok, és egyetlen közös névvel illetnek benneteket), tegyük meg a kötelességünket, amíg még nem felejtettük el, mi a szabadság, hogy a szabadság nevét és feladatát örökségül hagyjuk mindenkinek. Ha a velünk született boldogságról teljesen lemondotok, vajon mit tesznek azok, akik szolgaságban nevelkednek?

5. Nem azért mondom el ezeket, hogy gyűlöljétek körülményeiteket, hiszen úgyis meggyűlöltétek már. Nem azért, hogy féljetek attól, ami előttetek áll, hiszen eleget féltetek már tőle, hanem azért buzdítalak benneteket, hogy mindannyian vállaljátok, amit kell, és hálás vagyok nektek, hogy számomra és a magatok számára is készen álltok. Semmiképpen se féljetek a rómaiaktól! Se többen nincsenek, és nem is vitézebbek, mint mi. Bizonyíték erre, hogy sisakkal, mellvérttel és lábvérttel fedezik magukat, ráadásul sáncokkal, falakkal és árkokkal is védekeznek, nehogy bármit is elszenvedjenek, ha rájuk tör az ellenség. Inkább ezt fogják választani ugyanis, mint hogy gyorsan és hirtelen tegyenek bármit is, mint mi. A férfias tettek oly bőségében élünk, hogy biztonságosabbnak gondoljuk a sátrakat a falaknál, és hasznosabbnak a lándzsákat az ő teljes fegyverzetüknél. Emiatt fölibük kerekedve foglyul ejtjük majd őket, és ha ők kerekednének fölibénk, könnyedén elmenekülünk, s ha esetleg valami miatt visszavonulni kényszerülünk, olyan mocsarakba és olyan hegyek közé bújunk el, hogy sem foglyul nem ejthetnek, sem rajtunk nem üthetnek. Ők azonban málhájuk miatt sem üldözni, sem elmenekülni nem tudnak. Ha pedig kicsúsznak a kezünk közül, akkor azokra a területekre menekülnek, amelyeket mutatnak nekik, és ott mint valami ketrecbe zárulnak be majd. Ezekben a dolgokban alulmaradnak veletek szemben, és abban is, hogy se az éhséget, se a szomjat, se a hideget, se a perzselő forróságot nem bírják ki, mint mi, hanem árnyékra, takaróra meg gabonára, borra és olajra van szükségük, és ha valami elérhetetlenné válik ezekből a számukra, elpusztulnak. Számunkra azonban gabona minden fű és gyökér, minden növényi nedv olaj, minden víz bor, minden fa otthon. Ráadásul megszoktuk ezeket a földeket, amelyek harcostársaink, számukra azonban ismeretlenek és ellenségesek. A folyókon mi meztelenül úszunk keresztül, ők azonban még hajókkal is csak lomhán kelnek át. Menjünk hát igaz szerencsével bátran ellenük. Mutassuk meg nekik, hogy nyúl- és róka-létükre kutyákon és farkasokon próbálnak uralkodni."

6. E szavak után egy nyulat ugrasztott ki a kebléről, hogy a futásából jósoljon. Miután pedig kedvező módon futott el előlük, az egész sokaság örvendezve zúdult fel, Boudicca meg, miután az ég felé tárta kezeit, így szólt: „Hálát mondok neked, Adrasté, és elsőként szólok hozzád mint asszony az asszonyhoz. Nem vagyok teherhordó egyiptomiak vezetője, mint Nitokris, sem a kereskedő asszíroké, mint Semiramis (bár már ezt is eltanultuk a rómaiaktól), nem is a rómaiak

fölött uralkodom, mint korábban Messalina, majd Agrippina, most pedig Nero (férfinevet visel ugyan, tetteiből ítélve azonban asszony, amire bizonyíték, hogy énekel, lanton játszik, és felcicomázza magát); én britannus férfiakat vezetek, akik nem tudnak ugyan földet túrni és farigcsálni, de tökéletesen megtanultak harcolni, és úgy gondolják, mindenük: gyermekeik, feleségük is közös, így rajtuk is uralkodom, akik ezért a férfiakhoz illő erényeknek is birtokosai. Ilyen férfiak és ilyen asszonyok királynőjeként könyörgök most hozzád, és kérek győzelmet, megmenekülést és szabadságot a gőgös, igazságtalan, kapzsi és szentségtelen férfiaktól, ha egyáltalán férfiaknak lehet nevezni olyan embereket, akik meleg vízben lubickolnak, főtt húst esznek, tiszta bort isznak, illatos olajjal kenekednek, puha vánkoson alszanak, fiatal, még serdületlen sihederekkel hálnak, s egy lantosnak, méghozzá egy csapnivaló lantjátékosnak a szolgái. Bizony mondom, se rajtam, se rajtatok ne uralkodjék többé se Neróné, se Domitia, hanem basáskodjék csak kornyikálva a rómaiak felett. (Mert méltók arra, hogy ilyen asszonynak szolgáljanak, akinek zsarnokságát már oly hosszú ideje tűrik); minket pedig oltalmazz, egyetlen örök úrnőnk!"

7. Miután ilyesmiket mondott Boudicca a népnek, a rómaiak ellen vezette a sereget, akik éppen parancsnok nélkül voltak, mivel Paulinus, a vezetőjük egy bizonyos, Britannia közelében fekvő Mona nevű szigetre vezetett hadjáratot. Feldúltak és kifosztottak tehát két római várost, elmondhatatlan vérfürdőt rendeztek, s amint már említettem, nincs olyan szörnyűségesen kegyetlen dolog, amit az általuk elfogott emberek ne ismertek volna meg. A legrettenetesebb és legállatiasabb dolgot művelték ugyanis: a legelőkelőbb és legtiszteletreméltóbb asszonyokat meztelenül elégették, mellüket levágták, és a szájukba gyömöszölték, hogy úgy tűnt, mintha azokat ennék, majd ezek után hegyes karókkal testük teljes hosszában átdöfték őket. Mindezeket áldozatbemutatás közben, falatozva és lármázva, s nemcsak más szentélyeikben, hanem részben Adrasté szent ligetében követték el, ami miatt aztán Nikének is nevezték, s szerfeletti tisztelettel illették.

8. Paulinus pedig már éppen megérkezett Monára, amikor a britanniai helyzetről értesülve késedelem nélkül visszafordult hajóival a szigetről. De nem akart azonnal veszélybe sodródni azáltal, hogy megütközik a barbárokkal, mert tartott a tömegüktől, ráadásul rettegett a meggondolatlanságtól, hanem várta a csatára legkedvezőbb pillanatot. Miután szűkösek voltak a gabonakészletek, és az őt üldöző barbárok sem tágítottak, arra kényszerült, hogy akarata ellenére megütközzék velük. Boudicca ugyanis kétszázharmincezer főből álló sereget vezetve kocsin közeledett, a többieket pedig csatasorba állította. Paulinus azonban nem volt képes vele szemben felállítani a maga hadsorát (mivel annyival kevesebben voltak, hogy nem tudtak egyenlően felállni), de nem mert szemtől szembe sem megütközni, nehogy körbezárva lemészárolják. Három részre osztotta fel tehát a sereget, hogy minden irányból egyformán harcolhassanak, és összetömörített minden egyes részt, hogy az ellenség ne törhesse át. Miután fölsorakoztatta és felállította őket, buzdító szavakkal fordult hozzájuk:

9. „Rajta, bajtársak, rajta, római férfiak, mutassátok meg ezeknek a gazfickóknak, hogy mennyire múljuk felül őket még akkor is, ha szerencsétlen körülmé-

nyek közt vagyunk. Túl szégyenletes lenne számotokra, ha mindazt, amit kevéssel korábban vitézséggel szereztetek, most gyalázatos módon elveszítenétek. Sokszor megesett ugyanis, hogy – a jelenleginél is kevesebben – sokkal népesebb ellenséget győztünk le mi is és az atyáink is. Ne féljetek tehát se a tömegüktől, se hevességüktől (fejetlen nekibuzdulásból bátorodtak föl minderre gyakorlat és készülés nélkül), s attól se, hogy néhány várost felgyújtottak. Mert nem erejük folytán és nem is küzdelemben győzedelmeskedtek, hiszen az egyiket árulás folytán, a másikat pedig azért kerítették hatalmukba, mert a lakosai elhagyták. Ezekért cserébe szolgáltassatok nekik méltányos módon elégtételt, hogy a tetteitekből megtanulják, milyen férfiakkal szemben követtek el jogszegést."
10. Miután ezeket mondta nekik, odalépett a következő csoporthoz, és így szólt: „Most van itt az ideje, katonák, a bátorságnak, most van itt az ideje a merészségnek. Ha a mai napon derék vitézek lesztek, és ami előttetek fekszik, magatokra vállaljátok, ha legyőzitek ezeket, sem ezek közül, sem mások közül nem fog senki szembeszállni velünk. Egyetlen egy ilyen küzdelem árán a már megszerzett dolgokat is biztonságossá tehetitek, s azonkívül a többit is hatalmatokba keríthetitek. Mert valamennyi máshol szolgáló katona is csodálni fog benneteket, az ellenség pedig retteg majd tőletek. A ti kezetekben van tehát, hogy vajon mindazokon a földeken, amelyek uralmát atyáitok rátokhagyták, meg amelyeket ti magatok szereztetek, veszély nélkül uralkodtok majd, vagy egyszerre mindent elveszítetek. Válasszatok tehát a szabadság, az uralkodás, a kincsekben való dúskálás és a boldog élet meg a között, hogy ezek ellenkezőjét szenvedjétek el tétlenül."
11. Ilyesmiket mondott ezeknek, majd a harmadik oszlopba osztottakhoz lépett, és így beszélt hozzájuk is: „Hallottátok, micsoda dolgokat műveltek ellenetek ezek az átkozottak, s egyet-mást láttatok is belőlük. Így vagy azt választjátok, hogy inkább elszenveditek tőlük ezeket, és ráadásul még teljes egészében kiszorultok Britanniából is, vagy fölibük kerekedve nemcsak megfizettek az elpusztítottakért, hanem példát is mutattok az egész világnak, milyen szelídek vagytok az engedelmeskedőkkel, de tudjátok a szükséges keménységet alkalmazni a féktelenséggel szemben. Én bizony a győzelemben reménykedem, s hogy oldalatokon állnak az istenek a harcban, akik mindig a szerencsétlenek pártját fogják, és győzni fog ősi bátorságunk, mert rómaiak vagyunk, és vitézségünkkel győztük le az emberiséget. S bízom a tapasztalatban, mert ezeket is, akik most fellázadtak ellenünk, legyőztük és levertük már, s végül a harci kedvünkben, hiszen nem valamelyik ellenségünkkel, hanem szolgáinkkal csapunk össze, akiknek megengedtük, hogy szabadok és önállóak legyenek. Ha pedig reményeinkkel ellentétesen végződnék a csata (nem félek ennek kimondásától sem), derekabb dolog férfimódra harc közben esni el, mint fogságba kerülve karóba húzatni, s látni, mint vágják ki beleinket, hogy szúrnak át áttűzesített szegekkel, és forró vízben szenvedve elpusztulni, akárha vadállatokra támadtunk volna, akik nem ismernek se törvényt, se emberséget.

Vagy kerekedjünk fölibük, vagy haljunk meg itt! Gyönyörű emléket állítunk Britanniában, mert ha a többi római elhagyja is majd a szigetet, mi tulajdon testünkkel fogjuk birtokolni."

12. Ilyen és ehhez hasonló szavak után kiadta a csatajelet, és ezután összecsaptak: a barbárok óriási hangzavarral és fenyegető csatakiáltásokkal, a rómaiak pedig néma csendben és rendezett sorokban érkeztek dárdavetésnyi távolságra. Itt már lépésben haladt előre az ellenség. A megbeszélt terv szerint kivonulva erőteljes rohamot intéztek ellenük, és a nagy kavarodásban gyorsan megtörték az ellenséges arcvonalat, minden oldalról hatalmas sokaságtól körülvéve csatáztak. Változatos volt a küzdelem. A könnyűfegyverzetűek a könnyűfegyverzetűekre támadtak, a nehézfegyverzetűek a nehézfegyverzetűeknek álltak ellen, a lovasok a lovasokkal csaptak össze, a barbárok harci kocsijai ellen a rómaiak íjászai hadakoztak. Itt a kocsik fedezete mögé bújó barbárok semmisítették meg a rómaiakat, ott pedig, minthogy mellvért nélkül harcoltak, az íjászok fékezték meg őket. A lovast a gyalogos semmisítette meg, a gyalogost a lovas tartóztatta föl. Néhányan a kocsikkal szemben körbekerítve hátráltak meg, másokat viszont ők futamítottak meg. Az íjászokat a velük szembemenők megfordulásra kényszerítették, a mögöttük lévőket viszont megvédték. Minden hasonlóan történt mindhárom csoportban. Mindkét fél hosszú ideig küzdött lelkesedéssel és bátorsággal. Végül azonban a rómaiak diadalmaskodtak: sokakat a csatában, másokat a harci kocsik előtt és az erdőben vágtak le, sokakat élve ejtettek foglyul. Többen elmenekültek, s felkészültek arra, hogy azonnal harcolni fognak. Miután ebben a csatában Boudicca is elesett, rettenetes fájdalmak közt elsiratták, majd fényűző módon eltemették; az életben maradtak pedig, mint akiket valóban legyőztek, szétszéledtek.

13. Miközben ezek történtek Britanniában, Rómában Nero Octavia Augustát az ágyasa, Sabina miatt elküldte magától, később pedig meggyilkoltatta. Mindezt Burrus ellenében cselekedte, aki megpróbálta megakadályozni a válást, s egyszer ezt kiáltotta neki: „Akkor add vissza neki a hozományát is (vagyis a hatalmat)!" Burrus egyébként annyira bátor volt, hogy amikor egy alkalommal másodszor is megkérdezte a véleményét valamiről, ezt válaszolta: „Amiről egyszer már nyilatkoztam, afelől ne kérdezz engem mégegyszer!" Burrust méreggel tette el láb alól, és egy bizonyos Sophronius Tigellinusra[861] bízta a testőrség parancsnokságát, aki arcátlanságában gyilkossággal fenyegetett mindenkit, aki szembeszállt vele.

Ehhez kapcsolódik még, hogy mit válaszolt neki Pythias. Amikor Octavia egész környezete – Pythias kivételével – Sabinával egyetemben nekitámadt Octaviának; és megvetették a szerencsétlen sorsú asszonyt, Sabinának pedig úgy hízelegtek, ahogy csak bírtak, egyedül Pythias nem volt hajlandó a kegyetlen vallatás ellenére sem hamisan megvádolni, hanem végül, amikor Tigellinus ócsárolta, ő leköpte, és ezt mondta neki: „Tisztább az én úrnőm szerencsétlen teste, Tigellinus, mint a te szád."

14. Nero pedig nevetség és tréfa tárgyává tette rokonai szerencsétlenségét. Megölette Paulust, majd amikor annak elébe hozott fejét megpillantotta, így szólt: „Nem tudtam, hogy ekkora orra van." Mintha életben hagyta volna, ha ezt tudja. Amint mondják, egész életét a kocsmák világában töltötte, és rendelet-

[861] Valójában Ofonius.

ben tiltotta meg, hogy főtt ételt vagy zöldségen és kásán kívül mást is árusítsanak a fogadókban.

Pallast megölette, hogy hatalmas vagyonára szert tegyen. Ezáltal négyszázmillió sestertiushoz jutott. Ez a Pallas gyakran küzdött gyomorelégtelenséggel, s emiatt sem a rabszolgáival, sem a szabadosaival nem tudott beszélgetni, hanem minden egyes kívánságát és utasítását táblákra írta föl.

15. Akkora volt Nero féktelensége, hogy még lovaskocsiba is beült a nép szeme láttára. Egyszer vadászatot rendezett, s miután az állatokat megölték, hirtelen vizet vezettetett a színházba: hajóscsatát rendeztetett, majd leengedve a vizet, gladiátori küzdelmek következtek, míg végül ismét bevezetve a vizet, pompás lakomát rendezett közköltségen. Tigellinus mutatkozott be házigazdaként: rengeteg felszerelést vittek oda, amelyet a következő módon rendeztek el. Középre és a víz tetejére hatalmas, fából készült boroshordókat tettek, ezekre deszkalapokat helyeztek, köréje pedig kifőzdéket és egyéb építményeket húztak. Nero és Tigellinus a velük étkezők társaságában középen bársonyszőnyegen és puha kereveten foglaltak helyet, a többiek pedig a lacikonyhákban mulatoztak. Bementek a bordélyba is, s akik bent voltak, mindazokkal egyenként minden fenntartás nélkül közösültek. Voltak ott gyönyörű és csodálatos szépségek, rabszolgák meg szabadok, hetérák, hajadonok, asszonyok, nemcsak alacsony származásúak, hanem igen előkelő születésű lányok és asszonyok is. S szabad volt mindenkinek magáévá tenni azt, akit csak akart, és nem utasíthattak vissza azok senkit sem. Így, mint valami közönséges társaság, telhetetlenül vedeltek és arcátlanul pimaszkodtak. Egy rabszolga ura jelenlétében annak feleségével közösült, egy gladiátor pedig egy előkelő lánnyal szeretkezett atyja szeme láttára. Csetepaté, verekedés és lárma, ez következett, bárhová tették is be a lábukat, de ez lett, ha csak kívülről álldogáltak is körülötte valaminek, szégyenletesen viselkedtek. Emiatt számos férfi és asszony halt meg, egyeseket megfojtottak, másokat kiraboltak.

16. Ezek után felbátorodott, hogy megtegye azt, amire mindig is vágyott: hogy még életében elpusztítsa az egész várost és a birodalmat. Különösen boldognak mondta Priamost, mert látta, hogy hazájával együtt elpusztult a királysága is. Titokban embereket küldött szét, akik részegnek tettették magukat, vagy valami gonoszat forraltak, aztán egy, majd kettő, végül több házat is fölgyújtottak hol itt, hol ott, úgyhogy az emberek teljes egészében elvesztették a menekülés lehetőségét, s nem voltak képesek megtalálni sem a csapás eredetét, sem annak módját, hogy véget vessenek neki, ráadásul sok rendkívüli dolgot tapasztaltak. Mert nem lehetett semmi mást látni, minthogy minden füstöl és ég, mint a harctéren, és egyesek elbeszéléséből semmi mást sem lehetett hallani, mint hogy ez is meg az is lángokban áll. „Hol? Miért? Ki miatt?" – kiáltozták. Mérhetetlen aggodalom fogott el mindenkit, hol erre szaladtak, hol arra, mintha eszüket vesztették volna. Egyesek, akik másokon segítettek, úgy hallották, hogy ég a házuk, mások pedig mielőtt hallották volna, hogy bármelyikük háza is elhamvadt volna, már azt gondolták, hogy elpusztult. Egyesek kirohantak a házakból a szűk utcácskákba, mintha kívülről hoznának nekik segítséget, mások meg az utcákról mentek be a házakba, mintha tudnának bármit tenni belül. A gyerekek

siránkozása hatalmas és jajveszékelése óriási volt, de nemcsak a gyerekeké, hanem az asszonyoké, férfiaké, idős embereké is, úgyhogy semmit sem lehetett látni, sem bármivel is foglalkozni a füst és a kétségbeesett lármázás miatt. Lehetett látni néhányakat, akik hallgatagon álltak, mintha őrültek lennének. Ebben a helyzetben sokan még a másokét is biztonságba helyezték, mások meg tömegesen fosztogattak, sokan összekeveredtek, és a holmik között estek el, hogy sem előre menni, sem állva maradni nem tudtak, hanem lökdöstek és ideoda lökték őket, hanyatt döntöttek másokat, vagy mások döntötték fel őket. Sokan megfulladtak, sokakat pedig agyontapostak, s ami szerencsétlenség csak megeshetik emberekkel, nem volt, hogy ebben a helyzetben ne esett volna meg. Mert sokan képtelenek voltak idejében elmenekülni, ha pedig megmenekültek volna is valami elől, a következő pillanatban a nyakukba szakadó szerencsétlenség miatt pusztultak el.

17. S ez nemcsak egyetlen nap, hanem több nappalon és éjszakán keresztül tartott. Sok ház amiatt pusztult el, mert senki sem akart segítségül jönni, mások meg éppen a segítségükre sietők miatt égtek porig. A katonák ugyanis, s többek között az éjszakai őrség, akik a fosztogatásra figyeltek, nem hogy nem oltottak, de még gyújtogattak is. Miközben ilyen események történtek, belekapott a szél a tűzbe, és szinte az egész maradékra széthordta, úgyhogy az ingóságok vagy a házak mentésére nem lehetett többé gondolni. A további eseményeket már valami biztonságos helyről nézték végig, ahogy mint sok-sok sziget vagy város ég porig a Város. Saját szerencsétlenségükön már nem bánkódtak, hanem az állam vagyonát siratva eszükbe jutott, hogy korábban ily módon vált a város egésze lángok martalékává a gallok miatt.

18. Miközben így égett minden, és fájdalmukban sokan vetették magukat a lángok közé, Nero palotájának erkélyére lépett, ahonnan a legmegfelelőbb kilátás nyílt az égő városra, lantosruhát öltve magára, ahogy ő mondta, Ilion elfoglalásáról énekelt, szemmel láthatóan azonban Rómáéról. Ekkor olyan szerencsétlenség szakadt a városra, mint – a gallok támadását kivéve – soha előtte, és soha később. Leégett az egész Palatinus-hegy, a Taurus-színház és a város két kerülete, s számtalan ember vesztette életét a tűzben. A lakosság mégsem mondott semmit Neróról, a nevét sem ejtette ki, hanem átkot szórt a város fölgyújtóira, mert leginkább egy Tiberius korából való mondás emléke zaklatta őket. Ez a következőképpen hangzott:

Háromszor harminc év jöttével a római népet
belső lázongás pusztítja majd...

Miután pedig azt mondta Nero magyarázkodva, hogy nem létezik ez a vers, egy másik mondást, mintha Sibylla-jóslat lenne, énekeltek átformálva, méghozzá a következő módon:

„végül az Aeneidák közt egy anyagyilkos a princeps."

És ez igaz is volt, akár valóban isteni jóslat nyilatkoztatta ezt ki, akár a nép mondta ezt az események láttán: ő volt ugyanis az utolsó uralkodó az Aeneas-

tól származó Iuliusok közül. Most – a tűzvész ürügyén – rengeteg pénzt csikart ki Nero magánszemélyektől és a néptől, részben erőszakkal, részben önkéntes adományként, és magukat a rómaiakat is megrövidítette a gabonaosztásnál.
19. Miközben ilyesmikkel foglalkozott, Armeniából hír és győzelmet jelentő babérág érkezett. Corbulo összevonta ugyanis a szétvert legiókat, a meglazult fegyelmet visszaállította, így Vologaesust, a perzsák királyát, valamint Tiridatést, Armenia királyát, már pusztán érkezése híre félelemmel és rettegéssel töltötte el. Hasonlóan az előkelő rómaiakhoz, nemcsak nemzetségében volt ragyogó és testében erős, hanem szellemében is kiváló, s igen nagy híre volt vitézségének, igazságosságának és honfitársaival meg ellenségeivel szembeni szavahihetőségének. Emiatt állította Nero is a háború élére maga helyett, és oly hatalmas haderőt adott neki, mint senki másnak. Mert éppúgy bízott abban, hogy a barbárok ellenében fog cselekedni, és le fogja győzni őket, mint abban, hogy nem fog fellázadni ellene. Nem is csalódott egyetlen reményében sem, mert az embereket egyetlenegy dologban keserítette csak el Corbulo: abban, hogy Neróhoz való hűségét megőrizte. Őt akarták császárrá választani Nero helyett, emiatt úgy gondolták, hogy csak ebből a szempontból hátrányos a vezérsége.
20. Corbulo küzdelem nélkül foglalta el Artaxata városát, és teljesen földúlta. Ezek után Tigranocerta ellen vonult, a kezére került vidékeken szigorú fegyelmet tartott, minden ellenállást letört, és miután önként megadták magukat, elfoglalta a fővárost. Fényes és emlékezetre méltó dolgokat cselekedett, még Vologaesust is, pedig félelmetes ember volt, békére kötelezte a római feltételek elfogadására kényszerítve. Ahogy Vologaesus meghallotta, hogy Armeniát Nero mások között számára jelölte ki, s hogy Adiabenét feldúlta Tigranés, mintha ő Syriában Corbulo ellen készülődne személyesen háborúra, az adiabaenusok királyát, Monobazost a parthus Monaesésszel együtt Armeniába küldte. Ők körülzárták Tigranést Tigranocertában, őt azonban az ostrom közben senki sem bántotta, hanem valahányszor megütköztek egymással, ő és a vele lévő rómaiak visszaverték őket. Corbulo pedig erős őrséggel erősítette meg Syriát, mire (Vologaesus) megváltoztatta korábbi elhatározását, megszüntette a készültséget, és azonnal követet küldött Corbulóhoz: fegyverszünetet léptettek életbe azzal, hogy rögtön követséget küld Neróhoz, megszünteti a várostromot, és kivezeti a katonákat Armeniából. Nero azonban nem küldött sem bölcs, sem gyors választ, ellenben Cappadociába küldte Lucius Caesennius Paetust, hogy az Armeniával kapcsolatos terveket megakadályozza.
21. Ahogy Vologaesus megütközött a tigranocertaiakkal, a számukra segítséget hozó Paetust visszaszorította, a menekülőket pedig üldözni kezdte, és a Taurus védelmére hátrahagyott őrséget megsemmisítette, majd körülzárta Rhandeát, az Arsania folyó mellett fekvő várost. Mit sem végezve vonult volna el, hiszen az általa vezetett nehézfegyverzetűek nélkül nem tudta megközelíteni a védműveket, ráadásul nem volt elég gabonája a hatalmas sereg ellátásához, ha Paetus Vologaesus a csatamezőre kivonuló íjászaitól és mindenfelé föl-föltűnő lovasságától való félelmében nem küldött volna a békekötést szorgalmazó javaslatot, s nem értett volna egyet azzal, és nem esküdött volna meg, hogy egész Armeniából kivonul, s eléri Nerónál, hogy azt Tiridatésnek engedje át. Úgy örült

mindezeknek a parthus, mintha a vidéket fáradság nélkül szerezte volna meg, és a rómaiaknak hatalmas szolgálatot tett volna, majd megtudta, hogy Corbulo is közeledik, akit Paetus azelőtt rendelt oda, hogy körülkerítették volna. Erre kiadta a parancsot az elvonulásra azzal a feltétellel, hogy az Arsania folyón hidat vernek a számára. (Nem azért, mintha hidakra lett volna szüksége, hiszen gyalogszerrel is át lehetett gázolni rajta, hanem hogy úgy tűnjék a rómaiaknak, hogy erősebb náluk. Hanyagságában el sem ment a hídhoz, hanem elefánton kelt át, mint ahogy korábban mások is tették.)
22. Röviddel azután, hogy megszületett az egyezség, Corbulo rendezetlen sorban megérkezett az Euphrateshez, ahol tábort vert. Amint pedig összecsaptak egymással, könnyen fel lehetett ismerni a különbséget a csataterek és a katonák között; az egyik fél örvendezve és csillogva-villogva gyorsan, a másik pedig szomorúan és szégyenkezve sorakozott fel a hadrendjében. Vologaesus a Corbulóhoz küldött Monaesésen keresztül azt kérte, hagyja el a Mesopotamiában lévő támaszpontot. Ezután hosszan tárgyaltak egymással az Euphratesen lévő hídon, miután elbontatták a híd közepét. Végül Corbulo kijelentette, hogy elvonul a vidékről, ha a parthus is elhagyja Armeniát. Mindkettő megtörtént. Nero pedig, miután értesült a történtekről, Vologaesus követeit, akiket rögtön elbocsátott, pénzadománnyal ajándékozta meg, és azt válaszolta nekik, hogy Armeniát Tiridatésre óhajtja bízni, ha hajlandó személyesen Rómába jönni; Paetust leváltja a sereg éléről, az alatta szolgáló katonákat más provinciákba vezényli, és Corbulót állítja a háború élére. Úgy gondolta, hogy ő is hadba vonul, miután azonban áldozabemutatás közben megbotlott, elállt korábbi tervétől, és otthon maradt.
23. Corbulo mindenki számára nyilvánvaló módon a Vologaesus elleni hadjáratra készülődött. Azzal az üzenettel küldte el hozzá egyik centurióját, hogy hagyja el Vologaesus a vidéket; bizalmasan pedig azt javasolta neki, hogy küldje Rómába testvérét, és rá is vette, mivel úgy látszott, hogy haderejében fölülmúlja őt. Rhandeában találkozott egymással Corbulo és Tiridatés: ez a hely nyerte el ugyanis mindkettőjük tetszését. Az egyikét azért, mert a rómaiak a fegyverszünet értelmében itt bocsátották szabadon a parthusokat, hogy megmutassa, milyen jótéteményekben részesültek ott, a másikét pedig azért, mert le akarta magáról mosni velük szemben elkövetett korábbi gyalázatát. Nem egyszerűen tárgyaltak egymással, hanem magas emelvényt építettek, és azon elhelyezték Nero képmásait, Tiridatés pedig számos armeniai, parthus és római jelenlétében odament, leborult előttük, majd áldozatot mutatott be, s jó szerencsét kívánó szavak kíséretében levéve a fejéről a diadémot, eléjük helyezte azt. Monobazos és Vologaesus is odamentek Corbulóhoz, és zálogot adtak neki. Ezek után többször szólították Nero imperatort, és szokás szerint győzelmi ünnepet tartottak. Corbulo pedig, bár szilárd, hatalmas és egyáltalán nem erőtlen hírneve volt már, és könnyedén képes lett volna arra, hogy imperator legyen, hiszen az emberek gyűlölték Nerót, őt pedig minden tekintetben csodálták, mégsem tett egyetlen forradalmi lépést sem, sőt még csak meg sem vádolták ilyesmivel. Ráadásul még fékezte is ezeket a dolgokat, hiszen vejét, Anniust legatusként Rómába küldte azzal a céllal, hogy Tiridatés kísérője legyen, való-

jában azonban azért, hogy önszántából zálogul adja Nerónak. Ezzel bebizonyította neki, hogy semmilyen lázongást nem forral, amiért a vejét, még mielőtt praetor lett volna, parancsnokká tette.
24. Közben Seneca és Rufus, a praefectus több előkelő ember társaságában összeesküvést szőttek Nero ellen. Nem tudták ugyanis már elviselni sem ocsmányságát, sem orcátlanságát, sem durvaságát. Ők vele együtt meg akartak szabadulni ezektől a gonoszságoktól. Miután az összeesküvést leleplezték, Sulpicius Asper centurio és Subrius Flavius ezredes, akik testőrei voltak, azonnal beismerték ezt Nerónak. Asper az okokat firtató kérdésre azt válaszolta: „másképpen nem tudtam segítséget hozni neked". Flavius pedig: „Mindennél jobban szerettelek, és gyűlöltelek meg téged. Megszerettelek, mert abban bíztam, hogy derék imperator válik belőled, de meggyűlöltem mindazt, amit művelsz. Mert nem tudok sem egy kocsihajtónak, sem egy lantpengetőnek szolgálni." Miután megtörtént a feljelentés, őket is megbűntették, és miattuk még sokakat. Ha valakit túlzott öröme vagy gyásza, szavai vagy fejbólintása miatt bevádoltak, azonnal elhurcolták, és el is hitték, mert egyikük sem volt képes arra, hogy a vádak, ha valamit rákentek, Nero viselkedése miatt ne lettek volna hihetőek. És emiatt leginkább egyesek gazember barátai és rabszolgái élték életüket. Míg az emberek elővigyázatosak voltak ellenfeleikkel és ellenségeikkel szemben, addig övéikkel, akár akarták, akár nem, leplezetlenül beszéltek.
25. Sokféle szóbeszéd járt szájról szájra a gyilkosságokkal kapcsolatban. Seneca azt kívánta, hogy felesége, Paulina is vele együtt haljon meg, mert azt mondta, hogy megtanította őt arra, hogy meg kell vetnie a halált, és hogy merje vállalni vele együtt ezt a változást, és megnyittatta az ereit. Lassú halállal haldokolt, de a katonák siettetni akarták a halálát, és Paulina így maradt életben. Mégsem emelt kezet korábban önmagára, míg a könyvet, amelyet írt, ki nem javította, a többit pedig a barátaira bízta, mert félt, hogy Neróhoz jut, aki elpusztíthatja. Így fejezte be az életét, bár a kapcsolatot, amely hozzá fűzte, mintha gyengélkednék, megszakította, ám összes vagyonát az építkezés kezdetére fordította. Később a fivéreit is kivégezték.
26. Thrasea és Soranus, akik származásuk, vagyonuk és erényes életmódjuk miatt is az első rómaiak közé számítottak, s mivel ilyen férfiak voltak, bár az összeesküvés vádjával nem illették őket, mégis életüket vesztették. Soranusra ráadásul hamisan terhelő vallomást tett a filozófus Publius Egnatius Celer. A megvádoltnak két barátja volt: a nicaeai Cassius Asclepiodotos és a berytusi Publius Egnatius. Ez az Asclepiodotos nemhogy semmit nem mondott ellene, hanem ellenkezőleg, erényes életmódját igazolta, amiért száműzetéssel sújtották, és később, Galba idején térhetett csak vissza. Publius pedig hamis tanúzása miatt pénzt és kitüntetést kapott, hasonlóan azokhoz, akik ilyesmit cselekedtek, később azonban őt is száműzték. Soranust azzal vádolták be, hogy a leánya betegsége miatt bemutatott áldozatnál valamilyen varázsszerhez folyamodott. Thraseának pedig azt rótták föl, hogy rendszeresen elmaradt a senatusi ülésekről, mintha nem hagyná jóvá a határozatokat; hogy nem hallgatta meg a császár lantjátékát, s másokkal ellentétben nem mutatott be áldozatot Nero szent

hangjának, hogy sohasem rendezett nyilvános játékokat, noha a szülőföldjén, Pataviumban előadott egy tragédiát valami ősi szokás szerint harmincévente megrendezett ünnepen. Fölvágta az ereit, majd kezeit a magasba emelve így szólt: „Neked áldozom ezt a vért, Szabadító Jupiter!"

27. Iunius Torquatust, Augustus leszármazottját valami rendkívüli váddal helyezték vád alá. Ez az ember, akár alkata, akár életmódja miatt a legféktelenebb volt vagyona pazarlásában, úgyhogy egyáltalán nem volt gazdag, mégis megölték. Nero pedig azt mondta, hogy Torquatus idegen javakra vágyott, mivel sok szükséget látott. Emiatt úgy intézte, hogy hamisan az imperatori hatalomra való törekvéssel vádolták meg.

27. S ki csodálkoznék azon, hogy ilyesmik estek meg, amikor valakit amiatt, mert aki a forumnál lakott, és műhelyét bérbeadta, vagy barátait is házába fogadta, egy másikat pedig amiatt, hogy a caesargyilkos Cassius szobrát birtokolta, vontak felelősségre a törvény előtt, és öltek meg.

Érdemes följegyezni egy asszonynak, Epicharisnak a történetét. Ez az aszszony szerepet kapott az összeesküvésben, minden tekintetben megbíztak benne, a kegyetlen Tigellinus pedig többször is kínvallatásnak vetette alá, ő mégsem árult el senkit. Miért sorolná fel bárki is, hogy az összeesküvés leleplezéséért mennyi ajándékot osztottak szét a testőröknek, s mennyi megtisztelő címmel halmozták el Nerót és a barátait. Emiatt küldték száműzetésbe a filozófus Musonius Rufust is. Meghalt Sabina is, akit Nero terhességében akár szándékosan, akár akaratlanul hasbarúgott.

28. Sabina szerfelett fényűző életet élt (ez a legapróbb dolgokból is jól kitűnt). Az általa hajtott öszvéreket színarany sallangokkal fogta hámba, és naponta ötven, csak az imént ellett szamarat fejetett meg, hogy azok tejében fürödjék. Feltűnően törődött szépségével és fényes testbőrével, s amikor nem találta magát szépnek a tükörben, azért könyörgött, hogy előbb haljon meg, minthogy megvénüljön. Nero annyira bánkódott utána, hogy halála után rögtön egy olyan asszonyt hozatott magához és tett magáévá, akiről úgy vélte, hogy hasonlít hozzá; majd egy felszabadított rabszolgára cserélte ki, akit Sporusnak hívtak, mivel ő is hasonlított Sabinára. Egyéb szempontból is úgy viselkedett vele, mint valami asszonnyal, s idő múltával feleségül is vette, jóllehet már korábban hozzáment egy felszabadított rabszolgához, Pythagorashoz. Törvényes házasságot kötöttek, a rómaiak pedig államköltségen ünnepelték meg a házasságkötést.

Amikor Sporust, a heréltet mint asszonyát birtokolta Nero, megkérdezte római társasága egyik bizalmasát, akinek volt filozófiai képzettsége is, tetszik-e neki ez a házasság és szerelmi élet, az pedig így válaszolt: „Nagyon helyesen cselekszel, caesar, hogy ilyesfajta szerelmi életet élsz. Bárcsak apádnak is efféle kedvtelése lett volna, és ilyen házastárssal élt volna szerelmi életet." Ezzel arra utalt, hogy ha ilyesmi történt volna, nem született volna meg Nero, és hatalmas szenvedéseket került volna el az állam.

De ez később történt. Akkor – amint mondtam – sokak vesztették életüket, igen sokan pedig hatalmas összegeken vásárolták meg a szabadságukat Tigellinustól.

29. De Nero sok nevetséges dolgot is művelt, egyszer valami látványosságon az egész nép előtt fellépett a színházban a pódiumra, és felolvasta Trójáról szóló költeményét. Erre hatalmas áldozatokat mutattak be, mint minden más tette után. Azt is tervezgette magában, hogy eposzban énekli meg a rómaiak valamennyi tettét, de a könyvek számáról, mielőtt még bármit is összeállítana közülük, óvatosan puhatolózott, s többek között kikérte Annaeus Cornutusnak, kora tekintélyes tudósának is a véleményét. Neki azonban a tanácsa az életébe került. Egy szigetre száműzte ugyanis, mert arra a kérdésre, hogy az emlékezésre méltó dolgokról négyszáz könyvnyi terjedelmű művet írjon-e, azt válaszolta, hogy az rengeteg lesz, amelyet senki sem fog elolvasni. Erre valaki megkérdezte: „Vajon nem írt-e Chrysippos, akit tisztelsz és majmolsz, sokkal többet." Mire Cornutus azt válaszolta: „Azok legalább hasznosak az emberi nem számára." Cornutus emiatt kényszerült száműzetésbe. Lucanust pedig megakadályozta abban, hogy költői műveket írjon, mivel nagyon irigyelte költészete miatt.

LXIII.

1. Gaius Telesinus és Suetonius Paulinus consulsága idején egy említésre méltó meg egy szégyenletes esemény történt. Nero részt vett ugyanis a lantjátékosok versenyén, és Menecratés, a lantjáték tanára, győzelmi koszorút adományozott neki, amelyet a circusban helyezett el, ahol fogatot hajtott. Tiridatés pedig Rómába érkezett, kíséretében nemcsak a saját, hanem Vologaesus, Pacorus és Monobazos fiaival. Hatalmas diadalmenetet rendeztek neki, végig az Euphratestől, mintha triumphálna.

2. Tiridatés ifjúsága, szépsége, nemes származása és szelleme virágjában volt. Szolgahad és királyi pompa kísérte őt: háromezer parthus lovas és igen sok római követte külön. A városok gyönyörűen földíszítve fogadták, s a nép igen sok kedvességgel halmozta el őket. Minden szükségüket azonnal kielégítették, ami naponta nyolcszázezer sestertiusába került az államkincstárnak. Így tartott ez kilenc hónapig, amíg úton voltak. Lovon tette meg az egész utat Itáliáig, és a felesége is ott lovagolt mellette, színezüst sisakot viselt a fátyol helyett, úgyhogy az ősi szokásnak megfelelően nem lehetett látni. Itáliában azonban rábeszélték őket, hogy a Nerótól ajándékba kapott kocsira szálljanak át, és a császár Picenumon keresztül Nápolyig ment eléjük. Nemcsak a rövid kardot, bár parancsot kapott rá, nem akarta leoldani Neróval való találkozása előtt, hanem szegekkel kivert kardhüvelyébe dugta, mégis térdet hajtott azonban Nero előtt, kezeit keresztbefektette a mellén, majd leborulva urának nevezte.

3. Nero mindezen rettenetesen elcsodálkozott, s elhalmozta ajándékaival, és többek közt gladiátorjátékokat rendezett a tiszteletére Puteoliban. Szabadosa, Patrobius rendezte a játékokat, de olyan fényűzéssel és akkora költségen, hogy egyetlen napon csak etióp férfiak, nők és gyerekek jelentek meg a színházban. Szükségesnek tűnt valami viszonzást adni mindezért Patrobiusnak, Tiridatés ezért az ülőhelyéről nyilazott le vadállatokat, két bikát pedig, ha ugyan hihető, egyetlen nyíllal lőtt át és ölt meg.

4. Ezután Rómába vezette őt Nero, és diadémot helyezett a fejére. Lámpásokkal és koszorúkkal díszítették fel az egész várost. Az emberek mindenfelé ün-

nepeltek, de kiváltképp a forum telt meg. A forum közepét fehér ruhás és babérral díszített emberek tömege lepte el, körben pedig csillogó-villogó fegyverzetű katonák álltak, akiknek fegyvereik, jelvényeik is ragyogtak. A kövezetet és a környező házak tetejét teljesen ellepte a bámészkodók serege. Miután előző éjszaka mindent elrendeztek, másnap triumphatori ruhában megérkezett a forumra Nero is a senatus és a testőrség kíséretében, fellépett az emelvényre, és helyet foglalt a trónon. Ezek után Tiridatés és a kíséretében lévők a kétfelől fölállított nehézfegyverzetű katonák sorfala között előrementek, megálltak az emelvény előtt, és leborulva tisztelték meg őt, éppúgy mint korábban.

5. Erre hatalmas zsivaj támadt, Tiridatés pedig megrémült, és egy darabig néma állt, mintha ütött volna az utolsó órája. Miután csendet parancsoltak, visszanyerte bátorságát, majd legyőzve büszkeségét, ahogy a pillanathoz és az illemhez méltónak vélte, annak reményében, amit elérhet, mit sem törődve azzal, vajon alávalónak mondják-e majd, így szólt megalázkodva: „Én, Arsacés unokája, Vologaesus és Pacorus királyok testvére, a szolgád vagyok, uram. Úgy érkeztem hozzád, mint istenemhez, hogy leboruljak előtted, mint Mithras előtt, és az leszek majd, aminek szánsz engem. Te vagy ugyanis a végzetem és a sorsom." Nero pedig így válaszolt neki: „Bizony jól tetted, hogy személyesen jöttél el hozzám, hogy hasznodra legyen jelenléted. Mert amit nem hagyott rád sem az atyád, a fivéreid pedig főleg nem adták oda, de meg sem tartották, azt adom kedvesen neked. Armenia királyává teszlek, hogy te és ők is meggyőződjenek róla: képes vagyok királyságokat adni és elvenni." E szavak után megparancsolta neki, hogy a korábban odakészített lépcsőn lépjen föl az emelvényre, és miután Tiridatés letérdelt a lábaihoz, koronát tett a fejére. Erre hatalmas éljenzés és mindenféle kiáltozás támadt.

6. A senatus határozata alapján színházi látványosságokat rendeztek. S a színházban nemcsak a színpadot, hanem az egész nézőteret is arannyal vonták be fölül, és mindenkit, aki csak föllépett, bearanyoztak. Emiatt aranynapnak nevezték el ezt a napot. A hőség miatt hatalmas bíborszínű vásznat feszítettek ki, amely eltakarta a napot, a közepén Nero volt fogathajtóként látható, s körülötte aranycsillagok ragyogtak. Utána pedig bőséges lakomákat rendeztek államköltségen. Ezen alkalommal lanton is játszott Nero, s fogatot is hajtott világoszöld köntöst öltve magára és kocsihajtó-sisakot húzva a fejére. Tiridatés nehezen viselte ezeket az alkalmakat, de Corbulót dicsérte, s neki is csupán egyetlen dolgot vetett a szemére: hogy elvisel egy ilyen uralkodót. Ezt a véleményét Nero előtt sem rejtette véka alá, egyszer azt mondta ugyanis neki: „Kiváló rabszolgád van Corbulo személyében." Ez a megjegyzése azonban süket fülekre talált. Mert máskor hízelgett és rendkívüli szolgálatokat tett neki, amelyekért cserébe mindenféle ajándékot kapott – amint mondják – kétszázmillió sestertius értékben, és engedélyt kapott Artaxarta újjáépítésére. Ráadásul sok mesterembert is kapott Nerótól, másokat pénzen fogadott föl, s magával vitte őket Rómából. Corbulo azonban nem engedte meg mindegyiküknek, hogy Armeniába menjenek, hanem csak azoknak, akiket Nero személy szerint Tiridatésnek adott. Emiatt még jobban csodálta őt Tiridatés, Neróról pedig még lesújtóbb véleményt formált.

7. Nem azon az úton tért haza, amelyen Illyrián és Ionián keresztül érkezett, hanem Brundisiumból Dyrrachiumba hajózott. Meglátogatta az asiai városokat, és itt is meg kellett győződnie a római birodalom erejéről és szépségéről. Amikor Tiridatés egyszer egy versenyjátékot nézett, s látta, hogy az egyik gladiátor elesik, ellenfele pedig megüti, megjegyezte: „Igazságtalan küzdelem, mert igazságtalanság elesettet ütlegelni." Miután Tiridatés fölépítette Artaxatát, Neroniának nevezték el. Vologaesus azonban a többszöri hívás ellenére sem akart Nero elébe járulni, majd végül, mivel túlságosan terhessé vált számára az unszolás, ezt válaszolta: „Sokkal könnyebb neked átkelned ezen a tengeren, mint nekem. Ha pedig megérkezel Asiába, akkor megegyezünk majd, hol találkozhatunk egymással." Ez volt a parthus utolsó üzenete.
8. Nero azonban éppúgy nem hajózott el Vologaesushoz, bár lett volna kedve hozzá, mint ahogy nem ment el – noha fontolóra vette – Aetiopiába vagy a Kaszpi-szigetekhez sem, hanem kémeket küldött mindenfele, s az időt és a fáradalmakat látva abban reménykedett, hogy maguktól is eljönnek. Vállalkozott azonban a görögországi útra, de nem azért, ami miatt Flaminius, Mummius, vagy Agrippa és Augustus, az ősei, hanem hogy lovakat hajtson, lantot pengessen és színjátékban lépjen föl. Nem volt ugyanis elég neki Róma, sem a Pompeius-színház, sem a Circus Maximus, hanem versenytársakra volt szüksége, hogy amint mondogatta: győztes legyen. És akkora tömeg kísérte (s nemcsak augustianusok, hanem más emberek is), hogyha ez háborúban történt volna, a parthusokat és más népeket is le lehetett volna igázni. Ám azok a katonák, akik Nero zászlaja alatt masíroztak, fegyver helyett lantot, lándzsa helyett pedig álarcot és kothurnust viseltek, Nero pedig olyan diadalokat aratott, amilyeneket egy ilyen csatamezőn illik: Philippos, Perseus vagy Antiochos helyett Terpnost, Diodórost és Pammenést győzte le. Emiatt még Pammenést is – aki Caligula alatt élte virágkorát, s ekkor már aggastyán volt – arra kényszerítette, hogy kiálljon vele, csakhogy az ő mellszobrainak is fölibe kerekedjék.
9. Ha csak egyszer művelt volna ilyesmit, kinevették volna. De hogyan viselhette volna el bárki, hogy nemcsak hallja, de látja is, amint egy római férfi, egy senator, egy nobilis, egy pontifex maximus, az uralkodó Caesar Augustus föliratkozik a versenyzők fehér táblájára, a hangját gyakorolja, ódákkal foglalkozik, megnöveszti a haját, a szakállát leborotválja, togát visel a circusban, egy vagy két kísérővel vonul, lenézi az ellenfeleit és állandóan feleselve szól hozzájuk. Retteg a versenybíráktól és a korbácsos felügyelőktől, s titokban valamenynyiüknek pénzt ad, hogy ne korbácsolják és ne szégyenítsék meg. Mindezeket úgy művelte, hogy megnyerte ugyan a lantjátékosok, tragikusok és kikiáltók versenyét, de a leghitványabb császár lett. Történhetett-e gyalázatosabb proscriptió, mint ez, amelyben nem Sulla proskribált másokat, hanem Nero proskribálta önmagát? Van-e szégyentelenebb győzelem ennél, amelyben megszerezte ugyan az olajágat, a babérlevelet, a fenyőágat és a zellert, de elveszítette a polgárkoszorút. Miért siratná el bárki is egyenként azt, hogy kothurnusban lépdelve bukott le a trónról, s hogy álarcot öltött, de az egyeduralom méltóságát vetette le érte?! Megkötözték, mint szökött rabszolgát, vezetgették, mint egy vakot, volt állapotos, vajúdott, őrjöngött, üldözték, Oidipost, Thyestést, Hérak-

lést, Alkméónt és Orestést alakította. Ezek voltak kedvenc szerepei. Gyakorta az ő arcukat ábrázoló maszkokat öltötte föl, gyakran a magáét. A női álarcok mindig Sabinát ábrázolták, hogy még halála után is őt ünnepelte. Az egyszerű színészekhez hasonlóan szavalt, játszott, és tűrt el mindent, azzal a kivétellel, hogy őt aranykötelékekkel kötözték meg. Amint látszik, a római császárt nem acélkarperecekkel kell megkötözni.

10. Mindezeket a tömeggel együtt végignézte a katonaság is. Pythiai, olympiai győztesnek, általános győztesnek és mindenben győzőnek nevezték amellett, ami megillette. Természetesen nem feledkeztek meg uralkodói neveiről sem, így minden alkalommal végül a Caesar vagy Augustus nevek is elhangzottak.

(Egyszer nagyon felbosszantotta, hogy miközben beszélt, valaki elkomorodott és nem figyelt oda túlságosan, mire azzal kergette el, hogy ne kerüljön a szemei elé, mikor pedig nem fogadta őt Nero, az pedig megkérdezte: „hová is mehetnék?" Phoebus, Nero szabadosa így válaszolt: „a pokolba".)

Senki sem merészelte sem szánni, sem gyűlölni az őrültet. Az egyik katona azonban, mikor látta, hogy megkötözték, szétkergette a többieket, odarohant és kioldozta; egy másik pedig, mikor megkérdezte valaki, hogy mit csinál a császár, azt válaszolta: „vajúdik". Éppen Kanakét játszotta ugyanis. Egyébként senki sem tett közülük semmit sem, ami egy rómaihoz méltó lenne. Annyi pénzt osztott szét köztük ajándékként, hogy könyörögtek neki, csináljon még ilyesmit, s így még több ajándékot kapjanak.

11. De ha csak ez az egyetlen dolog történt volna, szégyen és gúnyolódás kíséretében ártalmatlan dolognak tartották volna, ő azonban, mintha háborúba indulna, végigvonult egész Hellason, s bár visszaadta a (provincia) szabadságát, mégis hatalmas számban gyilkolt le férfiakat, asszonyokat és gyermekeket. Előtte azonban megparancsolta, hogy vagyonuk felét hagyják rá. A halálraítélteknek meghagyta, hogy az ő javára végrendelkezzenek, elkerülve ezzel azt a látszatot, hogy a vagyonuk miatt ölette meg őket. Ő vagy az egészet, vagy a lehető legtöbbet kaparintotta meg mindenkitől. Ha valaki kevesebbet hagyott rá vagy Tigellinusra, mint amennyit remélt, a végrendeletet nem használta föl. Végül a teljes vagyont elkobozta, gyermekeiket pedig egyetlen végzéssel száműzte. De még ez sem volt elég neki, hanem a száműzöttek közül is sokakat megölt. Hogy mekkora vagyont kobozott el életben lévőktől, s Róma templomaiból mennyi fogadalmi ajándékot tulajdonított el, senki sem tudná fölsorolni. A levélhordók állandóan azzal a hírrel voltak úton, hogy ezt megölték, az pedig meghalt. A császári leveleken kívül ugyanis semmilyen más írás nem keringhetett. Az előkelők közül sokakat kényszerített Hellasba, látszólag azért, mintha ott kellene szolgálatukat teljesíteniük, valójában azonban amiatt, hogy ott haljanak meg.

12. Közben Rómát és Italiát Heliosnak, a császár szabadosának szolgáltatta ki. Korlátlan hatalma volt, Nero tudomása nélkül sokszor egyszerűen csak meghagyta, hogy kobozzák el a vagyont, válogatás nélkül küldött száműzetésbe vagy gyilkoltatott meg magánembereket, lovagokat és senatorokat.

Így két császárnak szolgált egyszerre a római birodalom, Nerónak és Heliosnak. Azt nem tudom megmondani, melyik volt kettőjük közül a rosszabb. Mert

hasonlóan cselekedtek ugyan mindenben, egyetlen dologban azonban különböztek egymástól: Augustus utóda a lantjátékosokat és a tragikus színészeket, Claudius szabadosa pedig a császárokat majmolta. Tigellinust egyszerűen Nero társának tartom, ugyanis mindig mellette tartózkodott. Polycletus és Calvia Crispinilla is raboltak és fosztottak ki házakat és templomokat, ahogy eszükbe jutott: az előző Helios oldalán Rómában, a másik Nero és Sporus-Sabina társaságában. Crispinilla gyakorolta, noha előkelő származású asszony volt, a Nero és ruhatára fölötti felügyeletet, s e jogcímen mindenkit lecsupaszított.

13. Sporust nemcsak Sabinának nevezte a hasonlóság miatt, hanem – mintha Sabina lenne – szabályosan feleségül is vette Hellasban, ahol Tigellinus a törvény előírásai szerint átadta őt. A házasságkötést illendően megünnepelte egész Hellas, s a jókívánságok közt azért is könyörögtek, hogy gyermekeik szülessenek. Férfiként élt együtt Neróval Pythagoras, Sporus pedig asszonyként. Többek között úrnőnek, királynőnek és parancsolónak szólították. Ugyan ki csodálkoznék ezen, ha látja, hogy ifjakat és hajadon lányokat kötöztetett meztelenül gerendákhoz, s állatbőrbe bújva rájuk rontott, mintha szét akarná marcangolni őket?! Ilyen gaztetteket művelt Nero. A senatorokat virágos hímzésű chitónban és nyaka köré sálat tekerve üdvözölte. Már ebben is törvénytelenül cselekedett, s ráadásul öv nélküli chitónt viselve jelent meg a senatusban. Azt mondják, a lovagok az ő uralma alatt használtak először nyerget az éves felvonulási ünnepségen.

14. Az olympiai játékokon az egyik futamban leesett a fogatáról, s kevésen múlott, hogy agyontapossák, mégis megkoszorúzták, ami miatt a görög bíráknak egymillió sestertiust adományozott. Ezt később Galba visszavette tőlük.

A Pythiának is négyszázezer sestertiust adott ajándékba, mivel az ő szájaíze szerinti jóslatot mondott, de Galba ezt is visszavette. Apollótól azonban, akár valami kellemetlen jóslat miatti haragjában, akár őrültségében, elvette a földjét, és katonái között osztotta szét, a jóshelyet megszüntette, az embereket pedig beleölette abba a szájba, ahonnan a jóslatok jöttek. Minden olyan városban versenyzett, ahol versenyjátékokat tartottak, s kikiáltója minden alkalommal a consulviselt Cluvius Rufus volt. Az athéni és spártai játékokon azonban nem vett részt. Egyedül ezekben a városokban nem szerezte meg a győzelmet: Spártában Lykurgos törvényei miatt, mivel azok ellenségesek voltak vele, Athénban pedig az Erynnisekről szóló történet miatt. A nyilvános fölhívás így hangzott: „Caesar Nero megnyeri a versenyt, és megkoszorúzza a római népet és a földkerekséget.” Ő ugyanis – amint mondogatta: a földkerekség ura – lantjátékosként, kikiáltóként és színészként lépett föl.

15. Annyira engesztelhetetlenül gyűlölte a senatust, hogy különösen tetszett neki egy bizonyos, jelenlétében mindig véleményt nyilvánítható Vatiniusnak a mondása: „Gyűlöllek, caesar, mert senator vagy.” Ezek voltak ennek az embernek a szavai. Pontosan őrködtek a kiadások, a bevételek, a fölszerelések, parancsok és a jelszavak fölött. Állandóan mellette lebzselő kísérőit, akik komolyan hallgatták, majd fennhangon kiáltottak föl, éltették és kitüntették, a többieket azonban nem tisztelték, hanem büntetéssel sújtották, így egyesek, ha már nem tudták magukat tartóztatni, (gyakran kora reggeltől késő estig tartottak ugyan-

is a színielőadások) megjátszották, hogy meghaltak, majd halottakként kivitették magukat a színházból.
16. Mellékes dologként ahhoz is vette a bátorságot, hogy a Görögországban lévő Peloponnésos szigetét átvágja. Bele is fogott a munkába, bár vonakodtak ettől az emberek, az első kapavágásnál ugyanis vér csordult ki a földből, jajveszékelés és földrengés támadt, s sok rémkép jelent meg. Erre a császár maga kapta kezébe a kapát, s a földbe vágva a többieket is példája követésére szólította. Más népekből valókat is erre a munkára vezényelt.
17. Ez és más egyéb vállalkozások rengeteg pénzt emésztettek föl, Nero egyszerre volt ugyanis nagy dolgokra vállalkozó és bőkezű, ezzel együtt mégis rettegett attól, hogy a gazdagok megtámadják őt, ami miatt sok derék embert küldött a halálba. Közülük egyesekről nem ejtek szót, akik számára vád volt az erény, a vagyon és a származás, és akik vagy önkezükkel vetettek véget életüknek, vagy mások ölték meg őket; megemlékezem azonban Corbulóról, valamint a két Sulpicius Scriboniusról, Rufusról és Proculusról. Ez utóbbi kettő egykorú testvérpár volt, és soha semmit sem cselekedtek egymás nélkül, és amint származásuk, úgy a közös nevelkedés és a vagyon is összekapcsolta őket. Ők hosszú ideig együtt igazgatták a két Galliát, Nero azonban Hellasba hívta őket, mintha szüksége volna a szolgálatukra. Itt, amint az alkalom kínálta, bevádolták őket. Nem válthattak szót egymással, sőt még a szemüket sem vethették Neróra; mindenki egyformán megvetette őket, ezért elhatározták, hogy meghalnak: életüknek ereik felhasításával vetettek véget. Corbulót azonban, minthogy őt a legnagyobb tiszteletben tartotta, mindig atyjának és jótevőjének nevezte Nero. Amikor Corbulo Kenchreában tartózkodott, megparancsolta a császár, hogy öljék meg, mielőtt a színe elé kerülhetett volna. Némelyek szerint éppen arra készülődött, hogy lantjátékosként lép föl, és nem akarta, hogy derékkötő nélküli inget viselve lássa. Corbulo, miután megkapta a parancsot, előkapta a kardját, és e szavak kíséretében: „így méltó" mellkasába döfte. Ekkor először gondolt arra, hogy helytelenül cselekedett, amikor félt a lantjátékostól, és fegyvertelenül jelent meg előtte.
18. Ezek történtek Görögországban. Ugyan minek tegyem hozzá, hogy Parist, a táncost halálba kergette, mert tőle akart ugyan megtanulni táncolni, de nem tudott. Minek, hogy Caecina Tuscust száműzte, amiért Egyiptom legatusaként megfürdött abban a fürdőben, amelyet a császár alexandriai érkezésére építettek.

Rengeteg rettenetes dolgot művelt abban az időben Rómában Helios, többek közt fiával együtt megölette Sulpicius Camerinust, egy előkelő römait, azt vetvén szemükre, hogy ők, akik őseik révén Pythicusnak nevezték magukat, nem hagytak fel ennek a névnek a használatával, így Nero pythói győzelmei után mintegy megszentségtelenítették őt a névazonossággal. Az augustianusok ezer mérő súlyú aranyszobrot készítettek Nerónak, és arra kényszerítették az egész lovagrendet, hogy összeadja a költségét. Nehéz lenne fölsorolni egyenként a senatus valamennyi határozatát: olyan sok áldozatot és ünnepet jelentettek be előre, hogy azok megrendezésére egy egész év sem lett volna elegendő.

19. Helios már korábban is többször javasolta a császárnak, s buzdította arra, hogy térjen vissza gyorsan. Minthogy nem sikerült meggyőznie, maga utazott hét nap alatt Görögországba, és azzal, hogy hatalmas összeesküvést szőnek ellene Rómában, úgy megrémítette, hogy Nero azonnal visszahajózott Itáliába. A tél miatt bátorító remény támadt, hogy a viharos tengeren elsüllyed, de hiába reménykedtek, ő szerencsésen megérkezett. Sokaknak okozta a vesztét a remény és az óhaj, hogy meghal. Rómába való bevonulásakor ledöntötték a városfalakat, a kapukat kiásták, egyes vélemények szerint azért, mert ez jár tiszteletből a versenygyőzteseknek. Előkelő emberek vonultak elől, akik a megnyert győzelmi koszorúkat vitték; őket újabb csoport követte, akik lándzsájukra deszkákat erősítettek, amelyekre a győzelmeinek nevét és színhelyét jegyezték föl, s hogy Nero császár győzedelmeskedett először a valaha élt rómaiak közül ezen a versenyen. Azon a győzelmi szekéren vonult be, amelyen egykor Augustus ünnepelte győzelmeit. Színarannyal díszített bíborruhát viselt, fején olajfakoszorúval, kezében pythiai babérággal. Mellette Diodoros, a lantművész állt.
20. Így vonult végig a katonák, a senatorok és a lovagok kíséretében a circuson és a forumon át a Capitoliumig, majd onnan a Palatinusra, miközben koszorúk borították az egész várost, fényeket gyújtottak és áldozatokat mutattak be, s az egész nép, különösen a senatorok így éltették: „Olympiai győző! Pythiai győző! Augustus, Augustus! Éljen Nero, a mi Héraklésünk! Éljen Nero, a mi Apollónk! Az első daljátékos! Az egyetlen örök! Augustus, Augustus! Isteni hang! Boldog, aki hallgathat téged." De minek csokorba szedni és minden egyes elhangzott szót följegyezni? Semmi gyalázat sincs az elmondottak följegyzésében, inkább hitelessé tesz, ha semmit sem hallgatunk el.
21. Mindezek befejezéseként circusi játékokat rendezett, s amennyi koszorút csak szerzett a kocsiversenyeken, mind a circusba vitette, és egy egyiptomi obeliszkre akasztatta föl. A számuk egyezernyolcszáznyolc volt. Ezek után újra lovakat hajtott. Odalépett hozzá egy bizonyos lydiai Larcius, és egymillió sestertiust ajánlott föl neki azért, ha énekel. Nero nem fogadta el a pénzt, mivel méltatlannak érezte volna, ha fizetségért énekel. (Tigellinus azonban elvette az összeget váltságdíjként Larcius életéért.) Ezután föllépett a színházban, lanton játszott, majd színészkedett. A kocsiverseny nem akart befejeződni, ő mégis hagyta magát legyőzni, hogy annál hihetőbb legyen a többi győzelme.

Elmondhatatlan gonoszságokat művelt sok városban.
22. Így élt és így uralkodott Nero. Most pedig elmondom, miképpen halt meg és vesztette el az uralmat.

Már Görögországban tartózkodott Nero, mikor a zsidók nyíltan elpártoltak, mire ő Vespasianust küldte ellenük. A britanniaiak és a gallok nagyon dühösek voltak az adók miatt, és többségük elkedvetlenedett.

Volt egy galliai férfi: Gaius Iulius Vindex, anyai ágon az aquitaniai királyi nemzetségből származott, apja pedig római senator volt. Erős testalkatú, okos, háborúban edződött és az erényt nagyra tartó ember volt. Abban az időben Galliát kormányozta.

Ez a Vindex összehívta a gallokat, meggyőzte őket arról, hogy rengeteg pénzt hajtottak be tőlük korábban, s hogy már eleget tűrtek Nerótól. Egy emel-

vényre felhágva Nero elleni beszédet mondott, amelyben kijelentette, hogy meg kell halnia Nerónak, nekik pedig melléje kell állniuk. „Az egész római birodalmat kifosztotta – mondta –, elpusztította a senatus legelőkelőbb tagjait, anyját megbecstelenítette, majd megölte, s nem volt tekintettel arra, hogyan kell egy princepsnek viselkednie. Az igaz, hogy gyilkosságot, fosztogatást, hatalmaskodást mások is követtek el. De ugyan ki volna képes mind sorjában elmesélni, barátaim és bajtársaim, amiket Nero követett el!? Bízzatok bennem, ismerem ezt az embert, aki feleségül vette Sporust, s aki feleségül ment Pythagorashoz, aki a színház közepén, a tánchelyen a lantját szorongatta, és öv nélküli ruhát, cothurnust, majd magas szárú cipőt meg álarcot viselt. Gyakran hallottam őt énekelni, verset szavalni, tragédiában föllépni. Láttam, hogy megkötözik, láttam, hogy vonszolják, láttam vemhesen, láttam szülni, s mindazt elmondta, hallgatta, eltűrte és megcselekedte, amiről a mitológia meséi regélnek. Ki nevezne egy ilyen személyt caesarnak, imperatornak, augustusnak? Mert ez volt a neve Augustusnak és Claudiusnak, Nerót azonban leginkább Thyestésnek, Oidiposnak, Alkméónnak és Orestésnek kellene nevezni. Ezek voltak kedvenc szerepei ugyanis, ezeket a neveket választotta azok helyett. Rajta, föl! Segítsetek magatokon, segítsetek a rómaiakon, adjátok vissza szabadságát az egész földkerekségnek!”

23. Valamennyien egyetértettek Vindexnek ezekkel a szavaival. De nem magának akarta Vindex a főhatalmat, hanem Servius Sulpicius Galbát javasolta császárnak, aki jóindulatú jellemű és a hadvezetésben jártas férfiú volt, s akinek Hispania proconsuljaként nem kis katonai erő volt a kezében. A katonák őt kiáltották ki imperatornak.

Ő, miután átvette a hatalmat, az egyeduralom megnevezéseit nem akarta fölvenni. Gyorsan fölszerelte csapatait, majd mindenben fölkészülve a háborúra, Róma ellen vonult.

24. Ilyen ember volt Vindex.

Rufus pedig, Germania proconsulja közben elindult, hogy megütközzön Vindexszel, Vesontio alá vonult, és elfoglalta a várost, mivel az visszautasította a feltételeit. Vindex pedig a város megsegítése végett ellene indult, és a közelében tábort ütött. Miután üzeneteket küldtek egymásnak, kíséret nélkül érkeztek a megbeszélésre, és megállapodtak, hogy egyesülnek Neróval szemben. Ezután Vindex felkerekedett a táborból, hogy bevonuljon a városba, de amikor Rufus katonái meglátták, hogy előrenyomulnak, megrémültek, és azt hívén, hogy ellenük vonulnak, parancs nélkül szembefordultak velük, s előzetes haditerv és rendezett sorok nélkül rájuk támadtak, s igen sokakat levágtak közülük. Amikor Vindex meglátta ezt, hatalmas fájdalom vett erőt rajta, és megölte magát. Az igazság az, hogy ezek után sokan meggyalázták a testét, amiből az a hamis hír származott, hogy megölték őt.

25. Rufus mély gyászt érzett iránta, de az imperatori hatalmat, habár a katonák többször fölajánlották neki, nem akarta elfogadni. Könnyű lett volna elképzelni császárnak. Tetterős ember volt ugyanis, s hatalmas és bátor seregnek parancsolt. A katonái ráadásul eltávolították és összezúzták Nero szobrait, őt pedig Caesarnak és Augustusnak nevezték. Nem tudták rábeszélni erre, mire valame-

lyik katonája az ő nevét írta fel az egyik katonai jelvényre. Rufus azonban eltávolíttatta, és csak nagy nehezen tudta meggyőzni és rávenni őket arra, hogy a senatusnak és a népnek engedjék át a döntés jogát: vagy azért, mert nem tartotta méltónak, hogy a katonák adjanak valakinek uralkodói felhatalmazást (a senatusnak és a népnek kellett erről döntenie, amint mondta), vagy pedig azért, mert lelki nagyságánál fogva nem tartotta szükségesnek a főhatalmat, amiért sokan mások annyira törték magukat.

26. Mikor Nero értesült arról, hogy mi történt Vindexszel, éppen a versenyjátékokat szemlélte meg Neapolisban, és annyira nem érzett ijedtséget, hogy ülőhelyéről fölugorva egy atlétának szentelte minden figyelmét. Nem tért vissza Rómába, hanem levelet küldött a senatusnak, amelyben megindokolta, miért nem tér vissza. Azt mondta, be van rekedve, mintha énekelnie kellene. Hangjára, az éneklésre meg a lantjátékra nemcsak most, hanem később is annyira ügyelt, hogy még egy fölkiáltást sem engedett meg magának, ezért ha a körülmények szükségessé tették is volna, hogy fölkiáltson, rögvest visszatartotta és összeszedte magát, hogy a lantján játszhasson.

(23. Azt mondják, mikor Vindex megtudta, hogy Nero tízmillió sestertius vérdíjat tűzött ki a fejére, kijelentette: aki Nero fejét levágva elhozza neki, az övét kapja cserébe. Ilyen volt Vindex.)

Egyéb dolgaiban is szokása szerint cselekedett, és örült annak a hírnek, amelyből azt remélte, hogy fölébe kerekedik Vindexnek, s lehetőséget kap újabb harácsolásra és gyilkosságokra. Tovább dőzsölt, és felszentelte Sabina templomát, amelynek építését és ragyogó díszítését nemrég fejezték be. Erre a következő feliratot helyeztette el: „Sabinának,Venus istennőnek szentelik az asszonyok." S igaza is volt, mert a nőktől elvett pénzből építtette föl.

Számtalan szórakozása közül csupán egyet mesélek el. Egy éjszaka a legelőkelőbb senatoroknak és lovagoknak gyorsan és sietve – mintha valamilyen fontos ügyben akarna tárgyalni velük – megüzente, hogy egy új víziorgonát talált fel. Leírom a szavait is: „jobban és harmonikusabban zeng." Ilyesmi bohóságokkal foglalkozott akkoriban, s nem érdekelte, hogy Augustus síremlékének és a hálószobájának az ajtaja is magától kinyílt azon az éjszakán, sem az, hogy az Albanus-hegyen vér fakadt, mintha folyam lenne; sem az, hogy Egyiptom partjaitól lassanként úgy visszahúzódott a tenger, hogy kiöntött Lykiában.

Miután meghallotta Galbáról, hogy a katonák imperatorrá kiáltották ki, majd Rufusról, hogy felkelt ellene, hatalmas félelem vett erőt rajta, s készülődni kezdett Rómában, majd többek kíséretében Rubrius Gallust küldte ellenük.

27. Mikor megtudta Nero, hogy a hatalmas sereggel a felkelők ellen küldött Petronius[862] is ellene fordult, és értesült Galba terveiről, már semmilyen reménye sem maradt. Tanácskozott a senatorokkal, majd miután mindenki elpártolt tőle, elhatározta, hogy megöleti a senatorokat, és Alexandriába hajózik. Azt hajtogatta: „Ha elveszítjük is a hatalmat, a hivatásom mégiscsak folytatom majd ott." Arra az őrült gondolatra jutott, hogy azt hitte, magánemberként élhet, s ráadásul még lanton is játszhat.

[862] P. Petronius Turpilianus.

Miközben ilyesmiket tervezgetett, a senatus megvonta a Nero mellé rendelt testőrséget, mely a laktanyájába vonult, a császárt a haza ellenségének nyilvánította, s Galbát kiáltotta ki imperatorrá.

Miután értesült arról, hogy a testőrcsapatok is cserbenhagyták (éppen a kertben aludt), menekülésre fogta a dolgot. Ócska ruhát öltött, s egy semmivel sem jobb lóra szállt, majd Epaphroditus és Sporus társaságában a császár szabadosa, Phaon birtokán rejtőzött el. Az utat éjszaka tette meg lovon.

28. Még úton voltak, amikor rendkívüli rengés rázta meg a földet, hogy úgy tűnt, az egész föld meg akar hasadni, a Nero által meggyilkoltak lelkei pedig mind rátámadnának. Mikor valaki, így mondják, ráismert az üldözésére indultak közül, és imperatorként köszöntötte, letért az útról, és egy nádasban rejtőzött el. Itt lapult egészen hajnalig, hogy lehetőleg senki se ismerjen rá. Minden arra elhaladóról azt hitte, hogy érte jön, minden nesztől megrettent, mintha rátaláltak volna. Ha kutya ugatott vagy madár csörrentett, bokor vagy a szellő zizzent, összerezzent, rettenetesen megrémült, és emiatt nem mert sem pihenni, sem a vele lévőkhöz szólni, nehogy valaki más is meghallja, hanem a sorsa felett remegett és siránkozott. Arra gondolt, hogy neki, aki korábban oly sok kísérővel büszkélkedhetett, most – három szabadosa társaságában – kell bújkálnia. A Sors parancsolta most neki, hogy már ne mások anyagyilkos- és koldus-, hanem a saját szerepét játssza. Ekkor megbánta tetteit, hogy korábban soha nem látott gaztettekre vetemedett. Nero eljátszotta ezt a szerepet, és állandóan ezt a verssort hajtogatta:

Mind jóatyám s a hitves is meghalni küld.

Késő este pedig, miután senki sem fedezte fel, egy barlangba húzódott, és itt szörnyű éhségében felfalt egy olyan kenyeret, amilyet korábban sohasem evett, és szörnyű szomjában olyan vizet ivott, amilyet korábban még soha. Majd bosszúsan megjegyezte: „Ez az én híres hűs italom."

29. Miközben ilyen helyzetben volt Nero, a római nép áldozatot mutatott be, és szerfölött örült. Egyesek nemezkalapot tettek a fejükre, mint akiket éppen most szabadítottak föl. Galbának megszavazták az imperatori hatalmat. Mindezek mellett folytatták Nero felkutatását is. Egy ideig nem tudták, hogy hol tartózkodik, miután azonban értesültek róla, lovasokat küldtek utána. Erre megrémülve attól, hogy elfogják, megparancsolta a társainak, hogy öljék meg. Miután nem engedelmeskedtek neki, így kiáltott föl: „Az egyetlen vagyok, akinek sem barátai, sem ellenségei nincsenek." Ebben a pillanatban már közeledtek a lovasok, ő pedig e szavakat mormogva megölte magát: „Ó Zeus, mily hatalmas művész pusztul bennem el." Mivel hosszan szenvedett, Epaphroditus leszúrta. Harminc évet és hét hónapot élt, amelyből tizenhárom évet és nyolc hónapot töltött a trónon. Aeneas és Augustus utolsó sarja volt, s egy akkori esemény, a Livia ültette babérfa kiszáradása meg a fehér madarak raja azt jelentette, hogy korán fog meghalni.

(Senki számára sem volt reménytelen vállalkozás megszerezni a hatalmat ebben a riadalomban.)

(Rufus megérkezett Galbához, de semmi olyasmit nem talált nála, amit érdemes lenne elmondani, hacsak azt nem, hogy gyakran szólították imperatornak. Más emberek szemében hatalmas név ez, és jobb lett volna, ha elfogadja az egyeduralmat, megszerezte, úgyhogy nem akarta azt elfogadni.)

(Galba pedig, miután Nero meghalt és a senatus megszavazta neki az egyeduralmat, Rufus pedig átengedte a hatalmat, felbátorodott, hogy a senatus véneinek hozzájárulása előtt fölvegye a Caesar nevet, noha korábban az imperator szónak egyetlen betűjét sem írta le.)

XVII.

FONTOSABB POLITIKAI ÉS IRODALMI ESEMÉNYEK NERO ÉLETÉBEN

37.
december 15.: L. Domitius Ahenobarbus (a későbbi Nero) születése
38.
39.
november 3.: Cordubában megszületik Mela gyermeke, Lucanus
Agrippina száműzetése
Nero Domitia Lepidához kerül
40.
Cn. Domitius Ahenobarbus halála
március 1.: Bilbilisben megszületik Martialis
Lucanus nyolchónaposan Rómába kerül
Cornutus feltehetőleg ekkor érkezik Rómába
megszületik Octavia
41.
január 24.: Caligula meggyilkolása
február 12.: Britannicus születése
eleje: Seneca megírja a *De irá*t
Iulia Livilla és Seneca száműzetése
Agrippina visszatér a száműzetésből
42.
nyarán Seneca megírja a *Consolatio ad Helviam*ot
43.
végén Seneca megírja a *Consolatio ad Polybium*ot
44.
Claudius Britannia-triumphusa
45.
46.
Persius Volaterraeből Rómába megy tanulni
47. (Tacitus, *Annales 11, 1–22*)
A *Ludi Saeculares* keretében tartott *Ludi Troiani*n bemutatkozik a kilenc-
éves Nero
48. (Tacitus, *Annales 11, 23–12, 4*)
Messalina halála
49. (Tacitus, *Annales 12, 5–24*)
január: Claudius feleségül veszi Agrippinát
tavasszal Seneca visszatér száműzetéséből és Nero nevelője lesz
Nero és Octavia eljegyzése

50. (Tacitus, *Annales 12, 25–40*)
február 25.: Claudius adoptálja Nerót
Persius Cornutus tanítványa lesz
51. (Tacitus, *Annales 12, 41–51*)
Nero fölölti a *toga virilis*t
Burrus *praefectus praetorio* lesz
52. (Tacitus, *Annales 12, 52–57*)
53. (Tacitus, *Annales 12, 58–63*)
Nero és Octavia házassága
Seneca feltehetőleg ekkor adja ki a *de tranquillitate animi*t
54. (Tacitus, *Annales 12, 64–13, 10*)
Domitia Lepida, Nero egyik nagynénjének halála
október 13.: Claudius halálának hivatalos bejelentése, Nero imperator
Nero mondja a *laudatio funebris*t, amelyet Seneca írt
az év vége felé (vagy 55 tavaszán): Seneca kiadja az *Apocolocyntosis*t
Calpurnius Siculus I. eclogája
55. (Tacitus, *Annales 13, 11–24*)
január: Agrippina emlékiratai
Acte lesz Nero szerelme, barátai pedig Otho és Claudius Senecio, aki később részt vesz a Piso-féle összeesküvésben
Pallas elbocsátása az udvarból
február 13.: Britannicus halála
Seneca: *De constantia sapientis* (GRIMAL szerint)
Lucanus megismerkedik Cornutus körével
Paris bevádolja Agrippinát, Iunia Silanát száműzik
Calpurnius Siculus 1. eclogája
villámcsapás éri Iuppiter és Minerva templomát, a Város megtisztítása
56. (Tacitus, *Annales 13, 25–30*)
január vagy február: Seneca: *De clementia*
Seneca consulsága
Calpurnius Siculus 4. eclogája
57. (Tacitus, *Annales 13, 31–33*)
látványos amphitheatrumi játékok, amelyen senatorok és lovagok is részt vesznek
Calpurnius Siculus 7. eclogája
a feltehetőleg keresztény Pomponia Graecinának férje megkegyelmez
58. (Tacitus, *Annales 13, 34–58*)
kiújul a háború a rómaiak és a parthusok között
Nero beleszeret Poppaeába, Acte kegyvesztett lesz
Suillius megvádolja Senecát a senatus előtt, Suilliust száműzik
Seneca *De vita beatá*jának föltételezett keletkezése
Seneca a *De beneficiis*en dolgozik
59. (Tacitus, *Annales 14, 1–19*)
március vége, a Quinquadratus ünnepe: Agrippina meggyilkolása
április 5.: áldozat *ex senatus consulto ob supplicationes indictas pro*

salute Neronis Claudi Caesaris
Domitia, Nero egyik nagynénjének halála
Nero négylovas fogatot hajt
Nero megrendezi a *Iuvenaliá*t, amelyet később évente megtartottak, majd maga köré gyűjti az ifjú és tehetséges költőket
a pompeiieket 10 évre eltiltják a gladiatori játékoktól
Lucanus visszatér Athénből Rómába
Otho procurator Lusitaniában
a *Laus Pisonis* feltételezett keletkezési ideje
ebben az évben halnak meg Domitius Afer és M. Servilius szónokok
kiadják Nerónak az anyja halála után a senatushoz szóló beszédét, amelyet állítólag Seneca írt

60. (Tacitus, *Annales 14, 20–28*)
Nero megrendezi az első *Neroniá*t, Lucanus elszavalja a *Laudes Neronis*t
Nero első verseskötete feltételezhetően ebben az évben jelenik meg

61. (Tacitus, *Annales 14, 29–47*)
Boudicca lázadása
Seneca az *epistulae morales* írásába fog
Petronius belekezd a *Satyricon*ba
Lucanus kiadja a *Pharsalia* első három könyvét
Comumban megszületik az ifjabb Plinius
Nero fölszentel egy gymnasiumot
Cornutus feltehetőleg ebben az évben adja ki Silius Italicusnak ajánlott Vergilius-könyvét

62. (Tacitus, *Annales 14, 48–15, 22*)
Antistius praetor gúnyversei, majd száműzetése
Fabricius Veiento *Codicilli*je, száműzetése, könyveinek elégetése
február 5.: földrengés Pompeiiben
tavasz: Burrus halála; Tigellinus és Faenius Rufus praefectus praetorio, Seneca visszavonul a közélettől
június 19.: Octavia száműzetése Pandateria szigetére (ekkor játszódik az *Octavia*)
Seneca *De otió*jának feltételezett keletkezési ideje
november 24.: meghal Persius
feltételezhetően Petronius Arbiter consul
Doryphorus és Pallas halála (állítólag mérgezés)
Romanus C. Pisóval való cinkosság miatt följelenti Senecát

63. (Tacitus, *Annales 15, 23–32*)
január: Antiumban megszületik Poppaea és Nero gyermeke, Claudia Augusta
Nero kibékül Thrasea Paetusszal
május: Claudia Augusta halála; Nero eltiltja Lucanust a publikálástól és az ügyvédi tevékenységtől
a római lovagok a circusban a nép előtt foglalhatnak helyet
Caesius Bassus feltehetően ebben az évben adja ki Persius szatíráit

64. (Tacitus, *Annales 15, 33–47*)
Nero első nyilvános fellépése Nápolyban
Nero és Pythagoras „menyegzője”
július 18.: tűzvész Rómában
Nero állítólag elszavalja a *Troicá*t
az első keresztényüldözés
Martialis Rómába érkezik
megkezdődik a *domus aurea* építése
az 1. *carmen einsidlensium* feltételezett keletkezési ideje
év végén vagy a következő év elején megjelenik Nero *Troicá*ja
65. (Tacitus, *Annales 15, 47–16, 13*)
április 12. Nero meggyilkolásának tervezett időpontja
április: a Piso-féle összeesküvés leleplezése
Piso, Seneca, Vestinus stb. öngyilkossága
április 30.: Lucanus öngyilkossága, majd Senecio és Quintianus halála
a szónok Verginius Flavus és a filozófus Musonius Rufus száműzetése
Nero finanszírozza a pun Caesellius Bassus Dido állítólagos kincsei utáni kutatását
nyár: a 2. *Neronia*
Poppaea halála
Baebius Italicus: *Ilias Latina*
66. (Tacitus, *Annales 16, 14–35*)
meghal Annaeus Mela, Seneca fivére, Lucanus apja
Petronius Arbiter öngyilkossága
Thrasea Paetus öngyilkossága
Cornutus száműzése
Tiridatés Rómában
Nero feleségül veszi Statilia Messalinát
Vinicianus összeesküvésének leleplezése
szeptember végén: Nero görögországi útja, kíséretében van Vitellius, Cluvius Rufus, Vespasianus, Titus
Plinius a *Dubius sermó*n dolgozik
67.
Vespasianus és Titus Iudaeában
Corbulo öngyilkossága
december: Nero visszatér Italiába
68.
Silius Italicus consul
január: Nero Nápolyban
június 11.: a senatus *hostis publicus*szá nyilvánítja Nerót
június 12.: Nero öngyilkos lesz
Plinius befejezi és kiadja a *Dubius sermó*t

XVIII.

BIBLIOGRÁFIA

a) Antik auctorok bibliográfiája

ADNOTATIONES SUPER LUCANUM. edidit Ioannes ENDT. (editio stereotypa editionis anni MCMIX) Stutgardiae MCMLXIX.

APPENDIX VERGILIANA, recognoverunt et adnotatione critica instruxerunt W. V. CLAUSEN, F. R. D. GOODYEAR, E. J. KENNEY, J. A. RICHMOND. OCT OXFORD 1966.

BUCOLICA EINSIDLENSIA, In: *Minor Latin Poets*. I. J. Wight DUFF – Arnold M. DUFF. Cambridge–London 1982[7]. 319–335.

CALPURNIUS SICULUS In: *Minor Latin Poets*. I. J. Wight DUFF – Arnold M. DUFF. Cambridge–London 1982[7]. 209–285.

CATULLUS, M. VALERIUS, *Carmina.* Iterum edidit H. Bardon. Stutgardiae 1973.

CORNUTUS, L. ANNAEUS, *Theologia Graeca*. ed. C. LANG. Lipsiae 1881.

DIO CASSIUS: *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt*. edidit Ursulus Philippus BOISSEVAIN. Volumen III. Berolini MDCCCCI.

HISTORIA AUGUSTA: *Scriptores Historiae Augustae*. Vol. I–II. edidit H. HOHL. Stutgardiae et Lipsiae 1997.

GELLIUS, AULUS, *Noctes Atticae*. Vol. I–II. Recensuit C. HOSIUS. Stutgardiae 1981.

IUVENALIS, In: *Juvenal and Persius*. With an english translation by G. G. RAMSAY. Cambridge – London 1993[14].

LAUS PISONIS, In: *Minor Latin Poets*. I. J. Wight DUFF – Arnold M. DUFF. Cambridge–London 1982[7]. 289–315.

LUCANUS, MARCUS ANNAEUS, In: Lucan, *The Civil War*. Translated by J. D. DUFF. Cambridge – London 1988[8].

MACROBIUS, vol. 1. edidit I. WILLIS. Stutgardiae et Lipsiae 1994[2].

M. VAL. MARTIALIS, *Epigrammata*. recognovit brevique adnotatione critica instruxit. W. M. LINDSAY. OCT Oxford.

PERSIUS, AULUS FLACCUS, *Juvenal and Persius*. With an english translation by G. G. RAMSAY. Cambridge – London 1993[14].

A. PERSII FLACCI *Satirae*. edidit, adnotationibus exegeticis et indice verborum instruxit Geyza NÉMETHY. Budapestini 1903.

PETRONIUS, *Satyricon reliquiae*. Edidit Konrad MUELLER. Stutgardiae et Lipsiae 1995.

C. PLINI CAECILI SECUNDI *Epistularum libri decem*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. A. B. MYNORS. OCT Oxford 1963.

PLINIUS SECUNDUS, *Naturalis Historia*. Vol. I–VI. ediderunt L. IAN – C. MAYHOFF. Stutgardiae 1985[2].

PSEUDO-SENECA, *Octavia*. In: Seneca, *Tragedies* I–II. translated F. J. Miller. Cambridge – London 1979[7].

Seneca, M. Annaeus, *De beneficiis*. In: Seneca, *Moral Essays*. Translated by J. W. Basore. Cambridge – London 1985[5].
Seneca, M. Annaeus, *De clementia*. In: Seneca, *Moral Essays*. Translated by J. W. Basore. Cambridge – London 1985[5].
Seneca, M. Annaeus, *Epistulae morales*. Translated by R. M. Gummere. Cambridge – London 1989[8].
Silius Italicus, *Punica*. Edidit Iosephus Delz. Stutgardiae 1987.
Statius, P. Papinius, *Silvae*. Recensuit Aldo Marastoni. Lipsiae 1970.
Suetonius, Tranquillus, *De vita Caesarum libri*. Recensuit M. Ihm. (editio minor) Stutgardiae et Lipsiae 1993.
Tacitus, Cornelius, *Agricola*. A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta, a képeket válogatta Borzsák István. Budapest 1992.
Tacitus, Cornelius, *Annales.* Edidit Erich Koestermann. Lipsiae 1960.
Vergilius: P. Vergili Maronis *Opera omnia*. OCT ed. Mynors. Oxford 1995.

b) Magyar fordítások bibliográfiája

Római Költők Antológiája. Válogatta és szerkesztette Szepessy Tibor. Budapest 1964[2].
Appendix Vergiliana, Fordította Szabó Kálmán. In: Vergilius összes művei. Budapest 19. 479–550.
Catullus *Versei.* Fordította (többek között) Devecseri Gábor. Budapest 1978.
Calpurnius Siculus, *I. Ecloga.* Fordította Bencze Ágnes. In: AntTan. 1996.
Historia Augusta. (válogatás) Fordította Terényi István. Budapest 1968.
Iosephus Flavius, *A zsidó háború – Önéletrajz.* Görögből fordította, a bevezetést és a jegyzeteket összeállította: Révay József. Budapest 1990[5].
Iuvenalis, In: *Persius és Iuvenalis Szatírái.* Fordította Muraközy Gyula. Budapest 1977.
Livius, *A város alapításától.* I–IV. Fordította: Kiss Ferencné (I–IV. könyvek) és Muraközy Gyula. Budapest 1982.
Marcus Annaeus Lucanus *Pharsaliája*. Fordította Baksay Sándor. Pest 1869.
Martialis, *A látványosságok könyve és epigrammáinak XIV könyve.* Fordította Csengery Dénes. Budapest
Persius, In: *Persius és Iuvenalis Szatírái.* Fordította Muraközy Gyula. Budapest 1977.
Petronius, *Satyricon*. Fordította Horváth István Károly. Budapest 1972.
Plinius, *Levelek.* Fordította Borzsák István, Maróti Egon, Muraközy Gyula, Szepessy Tibor. Budapest 1981.
Rhetorica ad Herennium; Cornificius*, A C. Herenniusnak ajánlott rétorika*. Latinul és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Adamik Tamás. Budapest 1987.
Seneca, *Tragédiái.* Fordította Jánosy István, Kárpáty Csilla, Ruttner Tamás. Budapest 1977.

Seneca, *Erkölcsi levelek* In: Seneca prózai művei. Első kötet. Fordította: Bollók János, Kopeczky Rita, Kurcz Ágnes, Németh András, Takács László. Budapest 2002.
Statius, Publius Papinius, *Silvae – Erdők.* Latinul és magyarul. Fordította és a jegyzeteket írta Muraközy Gyula. A bevezető tanulmányt írta Hegyi György. Budapest 1979.
Suetonius, *A császárok élete.* Fordította Kis Ferencné. Budapest 1975.
Tacitus *Összes művei.* I–II. Fordította Borzsák István. Budapest 1970.
Vergilius *Összes művei.* Fordította Lakatos István. Budapest 1973.

c) Szakbibliográfia

Prosopographia Imperii Romani Saec. I. II. III. consilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussiacae iteratis curis ediderunt Edmundus Groag et Arturus Stein. Berolini et Lipsiae 1933². (=PIR²)

Kommentár:

Sueton, *Leben des Claudius und Nero*. Textausgabe mit Einleitung, kritischem Apparat und Kommentar herausgegeben von Wilhelm Kierdorf. Paderborn–München–Wien–Zürich 1992. (=Kierdorf)

Monográfiák, tamulmányok:

Adamik, Tamás, *Martialis és költészete.* Budapest 1979.
Ahl, Frederick M., *Lucan. an Introduction*. Ithaca and London 1976.
Ahl, F. M.–Davis, M. A.–Pomeroy, A., *Silius Italicus*. ANRW II 32.4 (1986) 2492–2561.
Alföldy, Géza, *Római társadalomtörténet.* Ford. Borhy László. Budapest 1996.
Allen, W., Jr., *On the Friendship of Lucretius with Memmius.* CPh 33 (1938) 167–81.
Anderson, W. S., *Pompey, His Friends, and Literature of the First Century B.C.* CPCPh 19 (1963) Berkeley.
André, Jean-Marie, *L'esclavage sous Néron: statut juridique et condition réelle*. In. Neronia 1977, 13–22.
Badian, E., *Ennius and His Friends.* In: Ennius: Fondation Hardt, Entretiens sur l'Antiquité Classique, no. 17, edited by O. Skutsch, 149–208. Geneva 1972.
Baldwin, B., *Two notes on Nerva*. AHB 1 (1987) 68–70.
Bartalucci, A., *Persio e i poeti di eta neroniana*. RCCM 18 (1976) 85–166.
Bartsch, Shadi, *Ideology in cold blood. A reading of Lucan's* Civil War. Cambridge, London 1997.

Beikircher, H., *Kommentar zur VI. Satire des A. Persius Flaccus*. WS Beih. I Wien 1969.
Bellardi, G., *Gli exitus virorum e il l. XVI degli Annali tacitiani*. A&R 19 (1974) 129–137.
Bessone, L., *Cluvio Rufo sul Bellum Neronis*. Aevum 52 (1978) 100–114.
Bessone, L., *Plinio e i due Rufi, Virginio e Cluvio*. Helmantica 38 (1987) 135–144.
Borzsák I., *Pax Tacitea*. AT 13 (1966) 27–39. = Dragma I. 203–214.
Borzsák I., *Tacitus Germanicus-portréja*. AT 16 (1969) 45–53. = Dragma I. 215–223.
Borzsák I., *A tacitusi portréművészet megértéséhez. A Germanicus-kép változásai.* MTA I. Osztályközlemények 21 (1971) 451–462. = Dragma I. 224–233.
Borzsák I., *Tacitus-szöveginterpretációk.* A latintanítás időszerű kérdései (OPI 1987) 4–16skk. = Dragma I. 240–265.
Borzsák I., *Lucanus-tanulmányok*. AT 24 (1977) 163–181. = Dragma II. 187–202.
Borzsák I., *Tacitus-problémák. Egy Annales-kommentátor megfigyelései.* Dragma III. 217–225.
Borzsák I., *Politikai gondolkodás és írói szóválasztás (Lucanus és Tacitus példáján)*. AT 41 (1997) 81–90. = Dragma IV. 198–209.
Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire.* Oxford 1969.
Bradley, K. R., *The chronology of Nero's visit to Greece AD 66/67*. Latomus 37 (1978a) 61–72.
Brown, R. M., *A Study of the Scipionic Circle.* Iowa Studies in Classical Philology, no. 1. Scottdale, Pa. 1934.
Brunt, P. A., *Amicitia in the Late Roman Republic.* PCPhS 191, N. S. 11 (1965) 1–20.
Carrington, A. G.: *Martial.* In: *Neronians and Flavians. Silver Latin I.* edited by D. R. Dudley. 236–270. London and Boston 1972.
Currie, H. Macl.: *Seneca as Philosopher.* In: *Neronians and Flavians. Silver Latin I.* edited by D. R. Dudley. 24–61. London and Boston 1972.
Dahlmann, H., *Die Verse des Vagellius*. RhM 120 (1977) 76–84.
Dalzell, A., *Maecenas and the Poets.* Phoenix 10 (1956) 151–62.
Dawson, David, *Allegorical Readers and Cultural Revision in Ancient Alexandria.* Berkeley–Los Angeles–Oxford 1992.
De Lacy, Phillip, *Stoic views of Poetry*. AJPh 49 (1948) 241–271.
Dilke, O. A. W., *Lucan's Political Views and the Caesars*. In: *Neronians and Flavians. Silver Latin I.* edited by D. R. Dudley. 62–82. London and Boston 1972.
Ferguson, John: *Seneca the Man.* In: *Neronians and Flavians. Silver Latin I.* edited by D. R. Dudley. 1–23. London and Boston 1972.
Filée, J., *Vie et mort d'un esprit fort (Perse, Satires, 3,77–106)*. AC 46 (1977) 140–157.
Frazer, R. M., *Nero the artist-criminal*. CJ 62 (1966–67) 17–20.
Gallivan, P. A., *Nero's Liberation of Greece*. Hermes 101 (1973) 230–234.

GEIGER, *Munatius Rufus and Thrasea on Cato the Younger*. Athenaeum 67 (1979) 48–72.
GERCKE, *Seneca-Studien,* Jahrbücher für class. Philologie, Suppl. Bd. 22. 1896.
GNILKA, C., *Ultima verba*. JbAC 22 (1979) 5–21.
GOLD, B. K., ed., *Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome, Austin, Tex. 1982.* (Gold (1))
GOLD, B. K.: *Literary patronage in Greece and Rome.* Chapel Hill and London 1987. (Gold (2))
GOSSAGE, A. J.: *Statius.* In: *Neronians and Flavians. Silver Latin I.* edited by D. R. Dudley. 184–235. London and Boston 1972.
GRANT, M., *Nero.* London 1970.
GRANT, M., *Róma császárai.* Budapest
GRIFFIN, M. T., *Seneca. A philosopher in politics*. Oxford 1976.
GRIFFIN, M. T., *Nero: the end of a dynasty.* London 1984.
GRIFFIN, J., *Augustus and the Poets: 'Caesar Qui Cogere Posset. In: Caesar Augustus: Seven Aspects,* edited by F. Millar and E. Segal, 189–218. Oxford 1984.
GRIMES, Sarah, *Structure in the Satires of Persius.* In: *Neronians and Flavians. Silver Latin I.* edited by D. R. Dudley. 113–54. London and Boston 1972.
GUAGLIANONE, A., *Nerone cantautore*. AFLM 10 (1977) 91–134.
GUTTILLA, G., *La morte di Cremuzio Cordo nella Consolatio ad Marciam. Appunti per una storia degli exitus.* ALGP 9–10 (1972–1973) 153–179.
HANSLIK, R., *Der Dichterkreis des Messalla.* AAWW 89 (1952) 22–38.
HEINZ, *Das Bild Kaiser Neros bei Seneca, Tacitus, Sueton und Cassius Dio* (Histor.-philolog. Synopsis), Diss. Bern 1948.
HERMANN, L., *La Callirhoé de Publius Celer*. REA 78–79 (1976–1977) 155–159.
HERMANN, L., *L. Annaeus Cornutus et sa rhétorique a Herennius Senecio*. Latomus 39 (1980) 144–160.
HORSFALL, N., *The Collegium Poetarum. BICS 23 (1976) 79–95.*
JANSSENS, L., *L'apport de Perse aux études néroniennes. Abrasax, le dieu de Néron*. NERONIA 1977, 191–222.
JENKINSON, J. R., *Persius, Satires 6.6*. CQ 29 (1979) 145–148.
JONES, J. W., *An analysis of the allegorical interpretations in the Servian commentary on the Aeneid*. Diss. Chapel Hill 1959.
JONES, Christopher, *Nero Speaking*. HSCPh 100 (2000) 453–462.
KOLENDO, Jerzy, *Le projet d!expédition de Néron dans le Caucase*. In: NERONIA 1977, 23–30.
KOPP, Achim, *Staatsdenken und politisches Handeln bei Seneca und Lucan*. (Dissertation) Heidelberg 1969.
KOVÁCS Mihály, *A politikai ellenzék Nero korában. Proszopográfiai tanulmány a császárkori ellenzék történetének egy korszakáról.* Klasszika-filológiai tanulmányok IV. Budapest 1981.
KRAFFT, P., *Die handschriftliche Überlieferung von Cornutus Theologia Graeca*. Heidelberg 1975.
KURTH, Thomas, *Senecas Trostschift an Polybius. Dialog 11. Ein Kommentar*. Beiträge zur Altertumskunde, Band 59. Stuttgart und Leipzig 1994.

Lapige, M., *Stoic Cosmology and Roman Literature, First to Third Centuries A. D.* ANRW II. 36. 3. 1379–1429.
Lapidge, M., *Stoic Cosmology and Roman Literature, First to Third Centuries A. D.* ANRW II. 36. 3. 1379–1429.
Levi, Mario Attilio, *Nerone e i suoi tempi*. Milano 1949.
Lubac, Henri de, *„Tipológia" és „Allegorizmus"*. (ford.: Burján Mónika) In: *Ikonológia és műértelmezés 4. A tipológiai szimbolizmus.* Tanulmányok. Válogatta és szerkesztette Fabinyi Tibor. Szeged 1998. 105–121.
Luck, Georg, *The Latin Love Elegy*. London 1959.
Lutz, Werner, *Lucans 'Pharsalia' im Lichte der neuesten Forschung.* ANRW II.32.3. 1457–1516.
Martin, R., *Quelques remarques concernant la date du Satiricon*. REL 53 (1975) 182–224.
Martina, M., *Le vite antiche di Lucano e di Persio*. CCC 5 (1984) 155–189.
McDermott, W. C.–Orentzel, A. E., *Silius Italicus and Domitian*. AJPh 98 (1977) 24–34.
Morford, M., *The Neronian literary revolution*. CJ 68 (1972–1973) 210–215.
Morford, M., *Nero's Patronage and Participation in Literature and the Arts*. ANRW II.32.3. (1985) 2003–2031.
Most, Glenn W., *Cornutus and the Stoic Allegoresis: A Preliminary Report*. ANRW II 36.3 2014–2065.
Müller, K., *Allegorische Dichtererklärung*. RE Suppl. IV, 16.
Néraudau, J. P., *Néron et le nouveau chant de Troie*. ANRW II 32. 3 (1985) 2032–2045.
Neronia 1977. Actes du 2e colloque de la Société Internationale d'Études Néroniennes publiés par J.-M. Croiselle et P.-M. Fauchére. Adosa 1982.
Nissen, *Die Historien des Plinius,* RhM 26 (1871) 497–
Pasoli, E., *Attualita di Persio*. ANRW II 32. 3 (1985) 1813–1843.
Quinn, K., *Catullus: The Poems.* New York 1979.
Quinn, K., *The Poet and His Audience in the Augustan Age.* ANRW 2. 30. 1 (1982) 75–180.
Raabe, A. H.: *Geschichte und Bild von Nero.* Utrecht 1872.
Ramage, E. S., *Method and structure in the Satires of Persius*. ICS 4 (1979) 136–151.
Giordano Rampioni, A., *Seneca tragico in Persio*. Orpheus 4 (1983) 104–107.
Rankin, H. D.: *Petronius the Artist. Essays on the Satyricon and its Author*. Hague 1971.
Reckford, K. J., *Horace and Maecenas.* TAPhA 90 (1959) 195–208.
Révay József, *Petronius és kora.* Budapest 1927.
Ribbeck, Otto, *Prolegomena critica ad P. Vergilii Maronis opera maiora.* Lipsiae 1866.
Rocca-Serra, Guillaume, *Exégese allégorique et idéologie impériale: l'*Abrégé *de Cornutus*. In: Neronia 1977, 61–72.
Saller, Richard P., *Personal Patronage under the Early Empire.* Cambrige 1982.
Saller, Richard P., *Martial on Patronage and Literature.* CQ 33 (1983) 246–57.

Scarcia, R., *Nerone dionisiaco*. Studi Traglia 713–717.
Schmidt, Peter L., *Die Poetisierung und Mythisierung der Geschichte in der Tragödie 'Octavia'*. ANRW II. 32. 2. 1421–1453.
Severin, K., *Der Barbier des Midas oder Persius und Nero.* In: *Ille ego qui. Dichter zwischen Wort und Macht*. Erlanger Forsch. R. A. 42. Erlangen 1988.
Sherwin-White, *The Letters of Pliny. A historical and social commentary*. Oxford 1966.
Schmidt, M. G., *Ein Brief Kaiser Othos an die Witwe Neros (Suet. Otho 10, 2)*. Historia 38 (1989) 503–508.
Schubert, Christoph, *Studien zum Nerobild in der lateinischen Dichtung der Antike*. BzA Bd. 116. Stuttgart, Leipzig 1998.
Sihler, E. G., *The Collegium Poetarum at Rome.* AJP 26 (1905) 1–21.
Smallwood, E. Mary, *Documents illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero*. Cambridge 1967.
Sordi, Marta, *The Christians and the Roman Empire.* (transl. Annabel Bedini) London and New York 1994².
Squillante Saccone, M., *La poesia di Persio alla luce degli studi piu recenti (1964–1983)*. ANRW II 32. 3 (1985) 1781–1812.
Stoicorum Veterum Fragmenta I–IV. ed. Hans von Arnim. Leipzig 1903–1905.
Strasburger, H., *Der Scipionenkreis.* Hermes 94 (1966) 60–72.
Sullivan, J. P., *The Satyricon of Petronius: A Literary Study*. London 1968.
Sullivan, J. P., *Ass's ears and Attises. Persius and Nero*. AJPh 99 (1978) 159–170.
Sullivan, J. P., *Literature and Politics of the Age of Nero*. Ithaca and London 1985.
Suringar, W. H. D., *Historia critica Scholiastarum Latinorum.* Lugduni Batavorum 1834.
Sydenham, Eduard, *The coinage of Nero*. London 1920.
Syme, R, *Tacitus.* Oxford 1958. Syme (1)
Syme, R., *The Augustan Aristocracy*. Oxford 1986. Syme (2)
Taylor, Lily Ross, *Republican and Augustan Writers Enrolled in the Equestrian Centuries.* TAPhA 99 (1968) 469–86.
Tate, J., *Cornutus and the poets.* CQ 23 (1929) 41–45.
Thiel, Helmut van: *Petron. Überlieferung und Rekonstruktion*. Lugduni Batavorum 1971.
Tochtermann, Sibylle, *Der allegorisch gedeutete Kirke-Mythos.* Studien zur klassischen Philologie Bd. 74. Frankfurt am Main 1992.
Todd, Robert B., *The Stoics and their Cosmology in the first and second centuries A. D.* ANRW II. 36. 3. 1365–1378.
Treggiari, S., *Intellectuals, Poets and Their Patrons.* EMC/CNV 21 (1977) 24–29.
Tresch, Jolanda: *Die Nerobücher in den Annalen des Tacitus. Tradition und Leistung.* Heidelberg 1965.
Vessey, D. W. T. C., *Silius Italicus on the fall of Saguntum*. CPh 49 (1974) 28–36.

Vessey, D. W. T. C., *The origin of Ti. Catius Asconius Silius Italicus*. CB 60 (1984) 9–10.
Warmington, B. H., *Nero: Reality and Legend*. London 1969.
Wilson, J. P., *A note on the entitlement of Otho*. JIES 11 (1983) 191–192.
Witke, C., *Persius and the Neronian institution of literature*. Latonus 43 (1984) 802–812.
White, P., *The Friends of Martial, Statius, and Pliny, and the Dispersal of Patronage.* HSCPh 79 (1975) 265–300.
White, P., *Amicitia and the Profession of Poetry in Early Imperial Rome.* JRS 68 (1978) 74–92.
White, P., *Positions for Poets in Early Imperial Rome. In: Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome,* edited by Barbara K. Gold, 50–66. Austin Tex. 1982.
Wiseman, T. P., *Pete nobiles amicos: Poets and Patrons in Late Republican Rome. In: Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome.* edited by Barbara K. Gold, 28–49. Austin Tex. 1982.
Woodman, A. J., *Tacitus Reviewed*. Oxford 1998.
Woodman, A. J., *Nero's Alien Capital: Tacitus as Paradoxographer (Annals 15.36–7)*. In: Woodman, *Tacitus Reviewed…*
Woodman, A. J., *Amateur Dramatics at the Court of Nero (Annals 15.48–74)*. In: Woodman, *Tacitus Reviewed…*
Zeller, Eduard, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung.* III/1. (Die nacharistotelische Philosophie) Leipzig 1923[5] (=Hildesheim 1990).
Zetzel, J. E. G., *The Poetics of Patronage in the Late First Century B. C. In: Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome.* edited by Barbara K. Gold, 87–102. Austin Tex. 1982.
Zietsman, J. C., *Persius. The rustic poet*. Akroterion 26 1–2 (1981) 52–57.
Zietsman, J. C., *Persius and the vates concept*. Akroterion 33 (1988) 71–78.

Míg Nero uralkodásának tizennégy éve (Kr. u. 54–68) Róma történelmének egyik legsötétebb időszaka volt, addig ezek az esztendők a római irodalom történetének egyik legfényesebb korszakának évei, amikor olyan kiváló írók és költők éltek és alkottak, mint Seneca, Petronius, Persius és Lucanus, s olyan híres férfiak és nők estek a császári önkény, rettegés, bosszú meg az udvari intrikák áldozatául, mint Claudius, a császár, Britannicus, Claudius édesgyermeke, Agrippina, Nero anyja és felesége, Octavia, illetve a már említett írók: Lucanus, Seneca vagy Petronius. Ezeknek a szinte egyedülállóan izgalmas és tanulságos éveknek az irodalmi életéről szól ez a könyv, amely a kor alkotói közt szövődő bonyolult emberi és művészi kapcsolatokat kívánja bemutatni.

ISBN 963 9296 78 3

TAKÁCS LÁSZLÓ IRODALMI ÉLET A NERO-KORI RÓMÁBAN